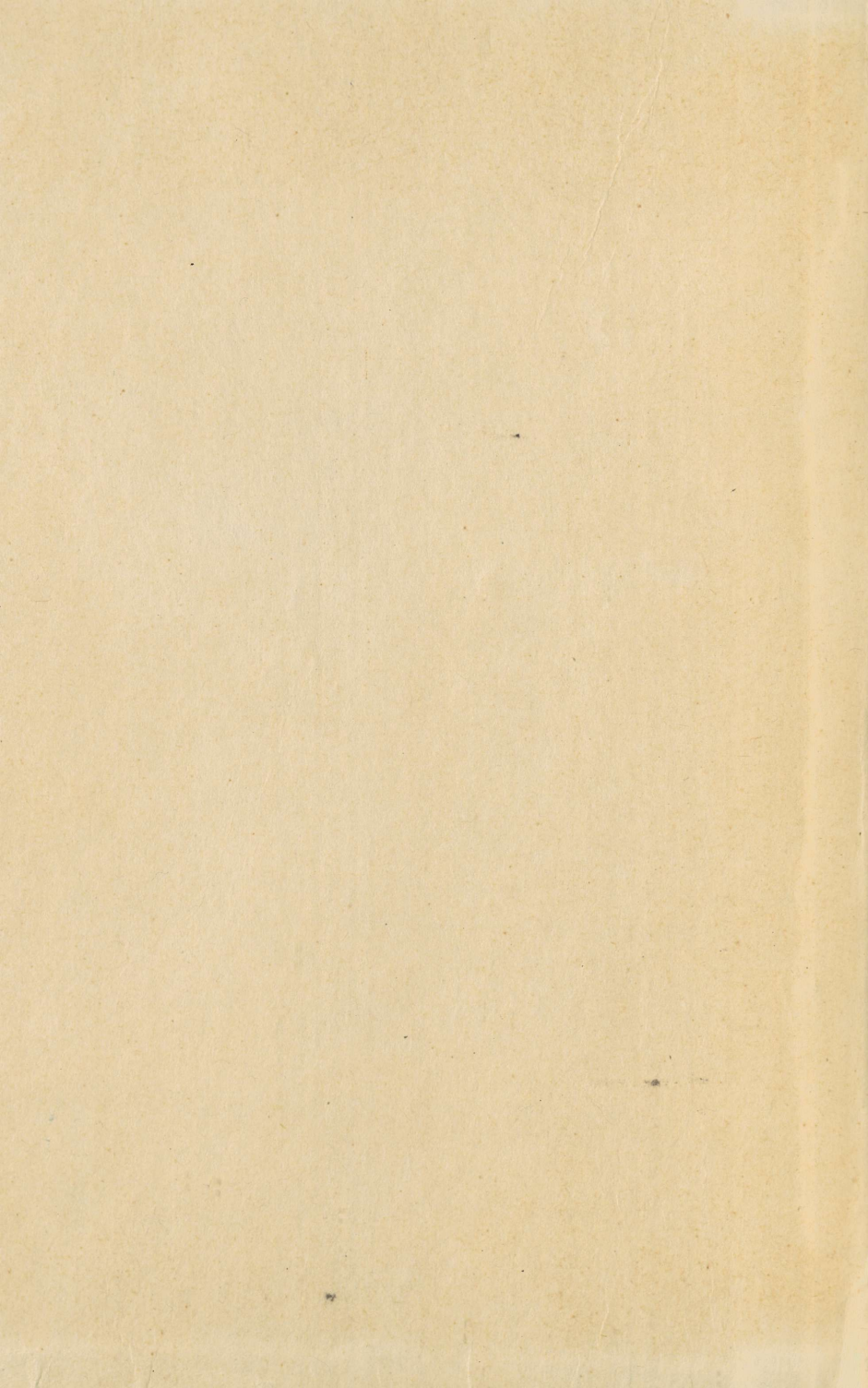
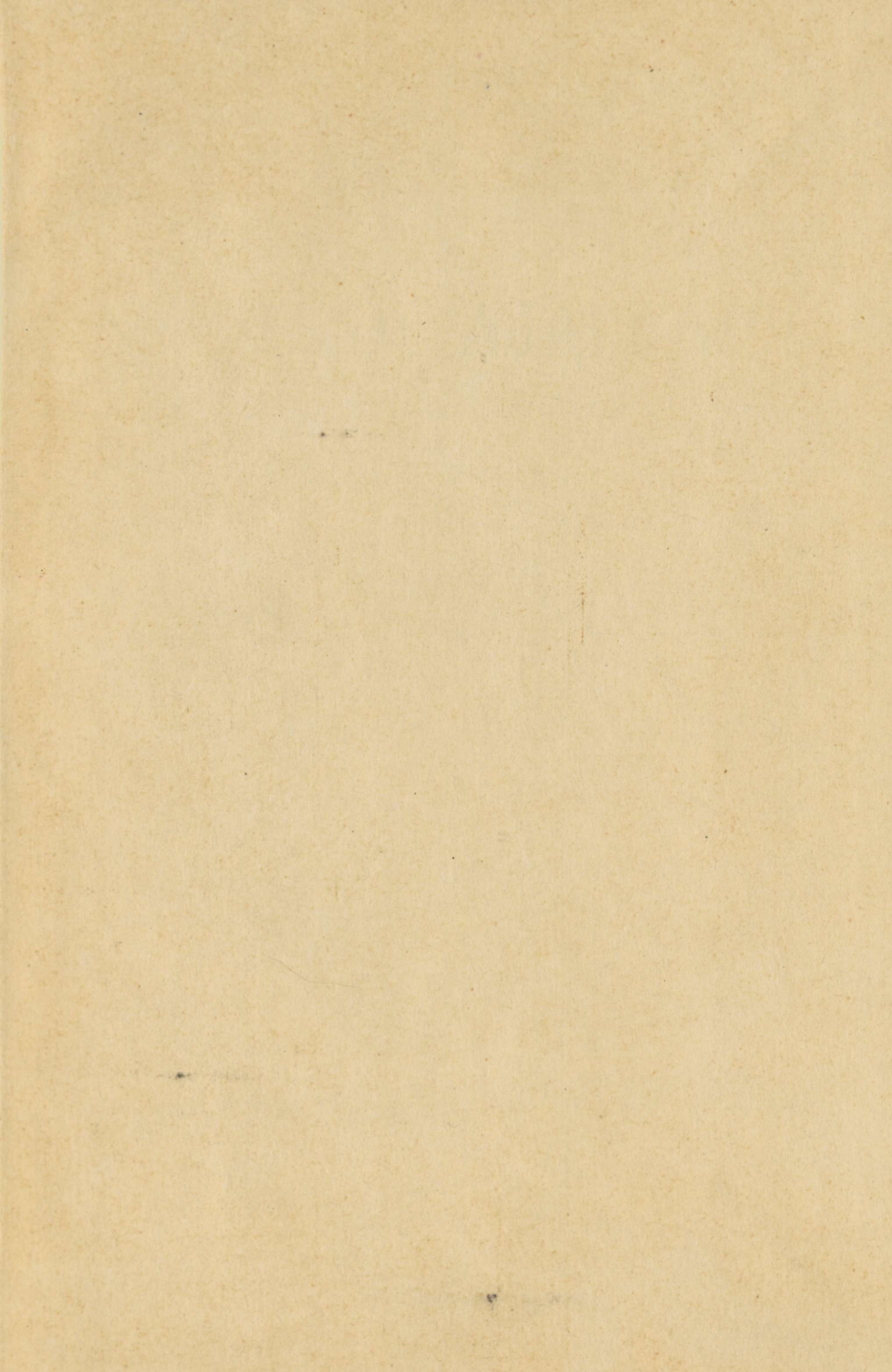

M. NETŠKINA
A. FADEJEV

NSV LIIDU AJALUGU

VII KLASSILE

A - 24698

ENE NFSV PEDAGOOGILISTE TEADUSTE AKADEEMIA

M. NETŠKINA ja A. FADEJEV

NSV LIIDU AJALUGU

KÄSIRAAMAT VII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1962

9 (N)

N 39

Originaali tiitel:

Академия Педагогических наук РСФСР

М. В. Нечкина, А. В. Фадеев

ИСТОРИЯ СССР

со сведениями по новой истории зарубежных стран

Часть первая

Учебное пособие для 7 класса

Второе издание

Учпедгиз, Москва 1962

Tõlkinud

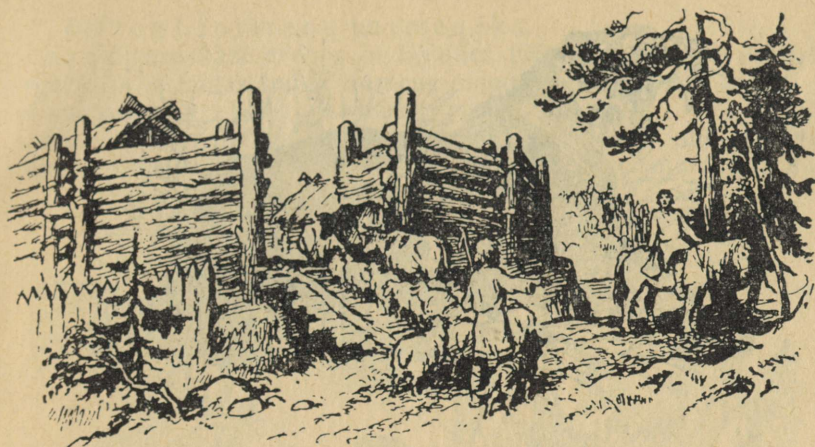
E. Kaarde (I—VIII ptk.)

ja

E. Sõgel (IX—XIV ptk.)

Каанекujundus *E. Tali*

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

I

MEIE KODUMAA KAUGES MINEVIKUS

I PEATÜKK

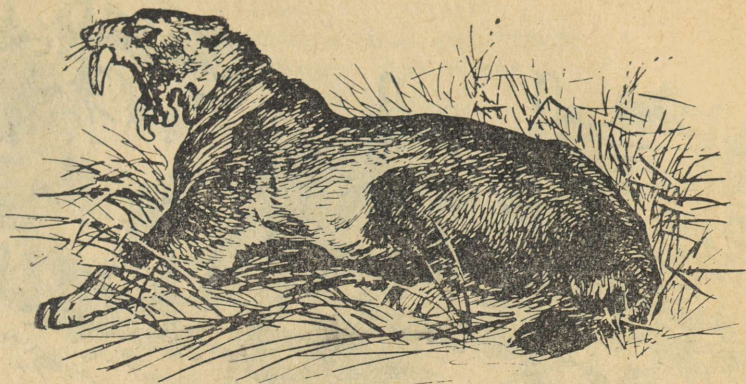
ÜRGGOKUKONDLIK JA ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA AJALOOS. MUISTSED SLAAVLASED

§ 1. ÜRGGOKUKONDLIK KORD MEIE MAA AJALOOS

Meie maa vanimad elanikud.

Esimesed inimesed meie maal ilmusid kauges minevikus — rohkem kui 500 000 aastat tagasi. Kliima oli sel ajal pehmem ja soojem kui praegu ning maad kattis rikkalik lõunamaine taimestik. Väikesed ürginimeste karjad rändlesid toidu otsinguil — korjasid taimede vilju, kaevasid välja söödavaid taimejuuri, pidasid väiksematele loomadele jahti. Inimeste elu oli ometi raske ja täis ohtusid. Toitumine olenes juhusest. Sageli pidid inimesed nälgima. Vaenlased loomariigist — mõõkhambulised tiigrid, lõvid ja pantrid varitsesid inimest, elevantid ja maod ohustasid teda ja tema lapsi.

Kuid võitluses olemasolu eest erinesid inimesed põhjalikult loomadest — nad oskasid tööriistu valmistada. Inimesed suutsid kasutada kõplataolist keppi ning kivi taimede viljade kättesaamiseks ja söödavate taimejuurte väljakaevamiseks, jahipidamiseks ning kaitseks metsloomade vastu. Ränikivist tahatud kivi-noaga läks inimene jahile, puhastas jahisaagi, lõikas liha ja loomnahka. Inimesed õppisid varakult tuld tundma — nad nägid, kuidas

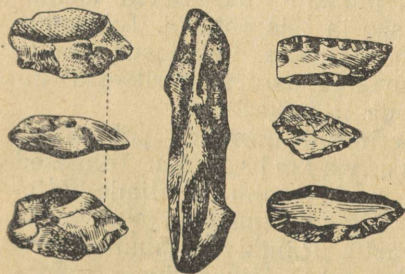
Mõõkhambuline tiiger.

puu süttis välgust ja kuidas vulkaanid purskasid tuld. Kuid tule omandamine, et seda ise süüdata vajaduse järgi, oli raske ülesanne, mille lahendamiseks kulus inimesel sajandeid.

Aja jooksul saadi selleks kogemusi. Viimaks omandas inimene selle tähtsa oskuse. Ta lõi välja sädemeid üht ränikivi tükki teise vastu lüües, kui ta kivist tööriistu valmistas. Tuli süttis ka ühe puutüki pikaajalisest hõõrumisest teise vastu. Oskus tuld saada kergendas inimese elu. Nüüd võis ta ennast lõkke juures soojendades kaitsta külma vastu. Tunduvalt paranes toit, sest inimesed hakkasid seda tulel valmistama. Ka metsloomi sai tulega hirmutada.

Inimene ei elanud neil kaugel ajal üksikult, vaid teiste inimestega koos. Üksinda oleks ta hukkunud. Ta ei oleks suutnud ennast kaitsta metsloomade vastu ega toitu hankida. Inimeste kollektiiv oli sel ajal alles ürgkari. Kuid oli väga tähtis, et inimesed

töötasid ühiselt, sest see suurendas nende jõudu, nende töö tulemusi, arendas nende võimeid ning muutis inimeste elu paremaks. Arenes ka inimeste kõne. Ka see eraldas inimesi loomadest. Inimesed võisid ennast üksteisele arusaadavaks teha kõne abil, võisid kokku leppida ühise tegutsemise suhtes, võisid üksteisele oma mõtteid edasi anda. Kõne aitas inimese tööle kaasa ja arenes koos tööga.

Inimeste vanimaid kivist tööriistu.

Töö tegi inimese inimeseks.

Ka inimese käsi arenes ja kujunes töös. Töö muutis inimese sirgeks ja arendas teda. Inimene omandas vertikaalse asendi — see vabastas käed käimisest töö jaoks.

Nii möödus umbes 400 000 aastat. Aeglaselt, kuid pidevalt arenesid tööriistad ja inimese tööoskus. Inimeste kollektiivid suu-

Mammutijah. Milline on jahimeeste varustus? Millist jahikavalust nad kasutasid mammuti tabamiseks?

renesid ja läienesid. Siis aga toimusid looduses väga suure tähtsusega sündmused, mis põhjalikult muutsid meie maa inimeste elu.

Inimene ja suur jääaeg.

Algas suur maa jäätumine. Põhjust hakkas aeglaselt liikuma tohutu suur jääkate, mis kattis kolm neljandikku inimeste poolt asustatud

maast. Lääne-Euroopas ulatus jääkate praegusest Berliinist lõuna poole, meie maal aga lõuna poole Kiievi praegusest asukohast. Kahe suure voona liikus ta mööda Dnepri ja Doni orgusid, kattes kõik põhja pool olevad alad jääkihiga, mille paksus oli kohati 2—3 kilomeetrit. Suurem osa meie maast muutus jääkõrbeks, kus raevutses pakane ja möllasid lumetormid. Jääkate kord taandus, kord liikus uuesti edasi. Kõige karmim jääaeg kestis umbes 100 000 aas-

tat. Kadusid soe kliima ja soojust armastavad taimed. Endised metsloomad surid välja või liikusid lõunasse. Nende asemele ilmusid põhjapõdrad, polaarrebased, koopakarud ja hiiglasuured, karvkattega kaetud mammutid. Jääkatte piiril tekkis tundra, sellest lõuna poole lausid külmvöötme stepid, kohati tekkisid männi- ja kasemetsad. Jääkatte poolt puhusid külmad tuuled. Inimestel algasid rasked ajad.

Elatumiseks ja laste kasvatamiseks pidi inimene nüüd pingutama kogu oma jõudu võitluses karmi loodusega. Ja inimene suutis tänu tööle edasi elada ja ka areneda. Võitlus raskustega karastas ja arendas teda. Varem, soojal ajal, polnud peaaegu vaja hoolitseda riietuse eest — nüüd õppis inimene seda valmistama. Inimesed hakkasid valmistama rohkem ja paremaid kivist tööriistu. Kivikaabitsaga puhastasid nad looma nahka, kivinoaga lõikasid karusnahku ning valmistasid rõivaid luust nõelte ja kõõlustest tehtud niidiga. Rõivasteta ei saanud enam elada. Inimesed asusid koobastesse, sest peavarjuta oli võimatu elada.

Tuli muutus nüüd eriti tähtsaks. Tuleta oleks tulnud külma käes hukkuda. Inimene õppis ära, kuidas kiiremini tuld saada, õppis seda paremini hoidma ning oskuslikult kasutama. Soe kolle muutus kogukonna elu keskpunktiks. Inimesed hakkasid ühiselt suurtele loomadele jahti pidama, näiteks korraldasid mammutile haarangu. Mammut andis neile juba mitme päeva toidutagavara. Ühiselt ajasid inimesed koopast välja suure karu ja võtsid koopa oma eluasemeks.

Tule suur tähtsus inimestele kajastub muistsetes pärimustes. Kas te mäletate vana-kreeka müüti Prometeusest, kes tõi inimestele taevast tule? Selles müüdis räägitakse, et jumalad aheldasid Prometeuse selle eest Kaukasuse mägede külge.

Meie kodumaa territooriumil on kõige vanemaid inimeste asulaid ning algelisi kivist tööriistu leitud Armeenias, Abhaasias, Turkmeenias, Kirgiisias, Usbekistanis, Tadžikistanis ja mujal.

Väikesed inimeste ürgkarjad hakkasid järk-järgult muutuma suuremateks ja paremini korraldatud kollektiivideks — sugukondadeks. Sugukonnas oli kergem elada, oli võimalik hankida rohkem toitu ja rõivaid ning ehitada suuremaid eluasemeid. Sugukondlikesse kogukondadesse kuulusid nii kütid kui ka kalastajad. Ühist majanduselu tugevdasid sugulussidemed.

Sugukondlik kord arenes palju tuhandeid aastaid. Sugukonnad ühinesid hõimudeks.

Sugukondliku korra ajal hakkasid meie maa elanikud tegelema põlluharimisega. Maad hariti harulise oksa või kiviriistaga, külvati seeme maasse ja korjati saak. Toiduvalmistamiseks hõõrutati terad kiviuhmrisk puruks. Põlluharimine oli inimeste suureks võiduks. Sai ju teri kaua säilitada ning neist talvel toituda.

Põlluharimine oli algul naiste tegevusalaks. Hakkas arenema ka karjakasvatus, millega tegelesid peamiselt mehed.

Tähtsaks sündmuseks oli vibu ja noole leiutamine. Nüüd muutus metsloomadele jahipidamine palju kergemaks.

Sel ajal toimusid ka juba looduses muudatused. Jääkate hakkas aegamööda põhja poole taganema. Suured sooja vee vood kandusid lõunapoolsetesse meredesse. Muutus soojemaks. Põhjamaade loomad lahkusid koos jääkattega ning taimestik muutus rõõmsamaks. Hakkas kasvama rohkem rohtu ja puid. Inimesele avanesid hiiglasuured alad, mis olid varem jääga kaetud.

Inimese arenemises toimus nüüd kiire edasiliikumine.

Inimesed õppisid, kuidas kivi liivaga teritada ja tööriista pealt lihvida. Kivist noad, kirved ja kaabitsad muutusid mugavamaks ja teravamaks. Õpiti kividesse auke puurima, mis võimaldas kivist tööriistadele kinnitada puust käepidemed. Puu töötlemine muutus kergemaks. Inimesed õppisid savinõusid valmistama, kangast kuduma ja kalavõrku punuma.

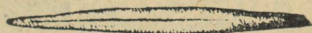
Vanimad põlluharijad ja karjakasvatatajad.

Kõige varasemaid põlluharijate asulaid meie kodumaal on teadlased väljakaevamistel avastanud Ukrainas (Tripólje külas), Turkmeenias (Ašhabadi lähedal) ja Armeenias (Jerevani juures). Ukraina talupojad leidsid korduvalt Tripólje küla juures kündes vanaaegseid värvitud potikilde. Algasid väljakaevamised. Arheoloogid avastasid suure muistse asula, kus inimesed olid elanud 5000 aastat tagasi. Asula keskel oli ümmargune väljak, mille ümber seisis ühesugused savist ja õlgedest elamud. Külas elas mitu tuhat inimest, tõenäoliselt terve hõim. Asulas oli ka üks suur maja — arvatavasti terve kogukonna jaoks. Tripólje elanikud olid põlluharijad. Majadest leiti põllutööriistu, kivist uhmreid ning ilusaid värviliste kaunistustega savinõusid vilja ja piima hoidmiseks. Mõnes nõus oli nisu-, odra- ja hirsiteri. Leiti palju koduloomade — lammaste, kitsede, sigade ja erilist tõugu suuresarveliste lehmade luid. Peaaegu igast majast leiti väikseid savikujusid, mis kujutasid maaviljakuse jumalannat.

Ašhabadi lähedal leiti muistne asula Anau, kus inimesed olid samuti elanud 5000 aastat tagasi. Ka nemad tundsid põlluharimist ja karjakasvatamist. Et kuumas kliimas saaki saada, ehitasid nad kunstlikke kanaleid ja niisutasid põlde. Selle asula inimesed oskasid juba metalli töödelda ja telliskivist maju ehitada.

1

2

Muistsete inimeste luust tööriistu. 1. Harpuuniots. 2. Odaots.

Tripolje elamu. Tõestage joonise alusel, et Tripolje elanikud olid nii karjakasvatajad kui ka põlluharijad. Mis antud joonisel räägib sugukondlikust korrast?

Metallide tootmine.

Viimastel aastatuhandetel enne meie ajaarvamist õppisid meie kodumaa elanikud metalli kasutama.

Kõige vanemad jäljed metalli kasutamise oskusest on leitud Uraalis, Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias, Altais, Kaug-Idas ja teistes paikades. Algul õpiti kasutama looduses leiduvat puhast vaske, vahel ka kulda. Vasest valmistatud esemed olid aga liiga pehmed. Hiljem hakati vasele lisama tina ja nii saadi pronks. Kuid tõeline metalliajastu saabus siis, kui inimesed õppisid raua sulatama ja sellest esemeid valmistama. See põhjustas tõelise revolutsiooni tehnikas. Tekkis rauast sahanina ning maaharimine muutus kiiremaks ja kergemaks. Raudkirvega võis puu palju kiiremini maha raiuda kui kivikirvega. Rauast nuga muutus majapidamises igapäevaseks tarbeesemeks. Metallnõud kergendasid toiduvalmistamist.

Arenesid uued töösused: inimene õppis raudnuga ja -kirvest osavalt käsitsemata. Tänu uutele tööriistadele ja oskustele muutus inimese töö tootlikumaks — inimene hakkas tootma kõike eluks vajalikku suuremal hulgal ja kiiremini kui varem.

Koos metalliga ilmus ka uus relvastus: raudmõõgad, pistodad, rauast nooleotsad. Hakati valmistama metallist kilpe, soomusrüüsid ja raudriideid.

Metallikultuuri arenemisega suurenes töösaaduste hulk. Järkjärgult arenes varanduslik ebavõrdsus. Ürgkogukondlik kord hakkas lagunema.

Koos uue tehnika tekkimisega langes ära vajadus suure kogukonna ühismajapidamiseks. Hakkas arenema üksikperede majanduslik iseseisvus. Tekkis eraomand.

§ 2. ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA AJALOOS

Orjanduslike riikide tekkimine. Ürgkogukondlik kord asendus orjandusliku korraga. Orjanduslik kord haaras terve ajastu inimkonna ajaloos. Seda teate te juba vanaaja ajaloos kursusest.

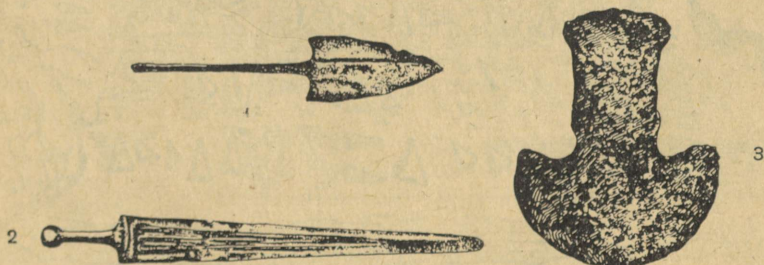
Uueks tööjõuks said nüüd orjad. Varem surmati vangid, nüüd aga sunniti neid töötama. Tekkisid ühiskonnaklassid — orjade klass ja orjapidajate klass.

Umbes samal ajal kui Vana-Kreekas tekkis orjanduslik kord, hakkasid orjanduslikud riigid tekkima ka meie kodumaal. Orjanduslikud riigid tekkisid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Musta mere kaldale rajati kreeka linnad Hersonesos, Olbia (Bugi suudmes), Pantikapaion praeguse Kertši kohal.

Urartu riik ja tema kultuur. Ligi 3000 aastat tagasi tekkis Taga-Kaukaasias Ararati mäe ja Vani järve ümber Urartu riik. Riigi ja Ararati mäe nimi pärinevad ühest tüvest.

Urartu oli orjanduslik riik. Tuhanded orjad töötasid Urartu ülikute majapidamistes, harisid maad, kaevasisid niisutuskanaleid, tootsid raua, valmistasid tööriistu ja hoidsid orjapidajate kariloomi. Urartus künti maad raudhõlmse adraga. Tohtu suurtest kividest ehitati kuningatele ja orjapidajatele kindlusi ja losse. Vani kaljudesse lasti orjadel raiuda määratu suured ruumid arvatavasti Urartu kuningate hauakambriteks.

VIII sajandi keskel enne meie ajaarvamist valitses Urartus kuningas Argištiš. Orjapidajad korraldasid julmi sõjaretki, et

Urartulaste relvad.
1. Nooleots. 2. Mõök. 3. Sõjakirves.

saada sõjasaaki ning rikastuda. Kuningas Argištis käskis ühe oma sõjaretke järel raiuda kaljusse mälestuseks järgmised sõnad:

«64 000 inimest osalt surmasin, osalt viisin elusatena kaasa. Viisin kaasa veel 986 hobust, 2000 härga ja 8000 lammast.»

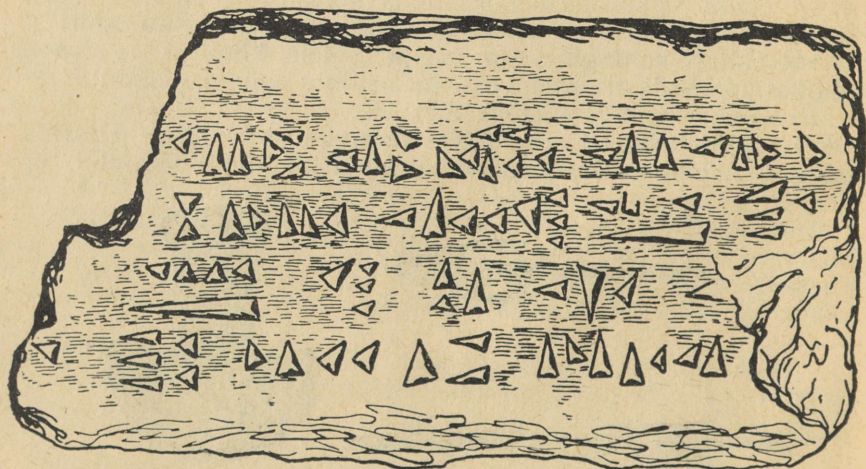
Vangid muudeti orjadeks.

Urartu riigis arenes selle aja kohta kõrge orjanduslik kultuur. Seal töötasid osavad meistrid maa niisutamise, niisutuskanalite kaevamise ja suurte järvede-veehoidlate ehitamise alal. Kanal, mis tol ajal varustas riigi tähtsamat linna Tušpat veega, töötab ka veel tänapäeval. Urartus arenes ka ehituskunst — hämmastama panevad on orjade poolt ehitatud tohutu suurte kindluste ja losside varemed. Losside seinad olid kaunistatud marmoriga, mitmevärviliste kivide ja metallilustustega. Jerevani lähedal kaevati välja loss, kus oli 120 tuba ja suur laoruum, milles hoiti teravilja ja suuri veinivaate.

Urartulased olid kuulsad metallitöötlemise poolest ning raud oli laialt kasutusel. Kuningate pronkskilbid ja karikad olid osavate käsitöölise-orjade poolt kaunistatud suurepärase muustritega, millel oli kujutatud lõvisid, härgi, sõjavankreid ja relvastatud sõjamehi. Ka kirjatarkus oli Urartus arenenud — paljud kivid ja kaljuveerud olid kaetud kiilkirjaliste ülestähendustega, mis jutustasid kuningate sõjaretkedest.

Julmad sõjad naabritega nõrgestasid Urartu riiki. Urartu riik püsis ligi kolmsada aastat ja hävitati naaberhõimude poolt VI sajandi algul enne meie ajaarvamist.

Taga-Kaukaasia rahvad on Urartu kultuuri pärijad.

Ehituskivi Urartust kuningas Argištise kiilkirjalise pealiskirjaga. Kivi leiti Urartu kindluse väljakaevamistel Jerevani lähedal. Pealiskirja tõlge: «Argištis, Menua poeg, ehitas selle kindluse neist 10 000 kivist.»

§ 3. IDASLAAVLASED KAUGES MINEVIKUS

Slaavlaste tegevusalad.

Slaavlased elasid Euroopas juba kauges minevikus. Slaavlased jagunevad lääne-, lõuna- ja idaslaavlasteks. Tšehhid, slovakiid ja poolakad on lääneslaavlased. Bulgaarlased ja serblased on lõunaslaavlased. Venelased, ukrainlased ja valgevenelased on aga idaslaavlased.

Idaslaavlased elasid juba väga ammu Dnepri ja tema harujõgede piirkonnas ning Ilmeni järve ümbruses. Nad jagunesid paljudesse hõimudesse: Kiievi lähedal, Dnepri parempoolsel kaldal elasid poljaanid, Dnepri vasakul kaldal ja piki Desna jõe asusid severjaanid, Pripjati-äärsetes metsades drevljaanid ning Dnepri ülemjooksul — krivitšid. Okaa jõe ääres elasid vjatitšid. Ilmeni järve ümbruses elasid ilmenislaavlased. Kõik need slaavi hõimud on vene, ukraina ja valgevene rahva ühised muistsed esivanemad.

Slaavlaste peamiseks tegevusalaks oli põlluharimine. Maaharimine oli raske, eriti metsävööndis. Põlluks ettenähtud kohal raiusid slaavlased metsa ja võsa maha. Raiutud mets kuivas terve suve ning järgmisel aastal see põletati. Uus põld äestati suurte oksäketega, tuhk segati pealmise mullakihiga ning seeme külvati mulda. Niisugust maaharimisviisi nimetatakse *alepõllunduseks*.

Pärast paari saaki oli põld välja kurnatud ning tuli asuda uue põllu, uudismaa ülesharimisele. Vana põld jäeti mitmeks aastaks soõti.

Slaavlased tundsid rauda juba väga ammu, nad kasutasid raudkirvest ja kündsid raudninaaga adraga. Slaavlastel oli arenenud künnipõllundus.

Slaavlaste peatoiduks oli leib. Vanaslaavi keeles nimetati leiba *жито*, mis tulenes slaavi sõnast *жить*, s. t. elama. Leivast valmistasid slaavlased ka jooki — kalja. Kalja kasutati joogiks, aga samuti ka selleks, et suurtes nõudes leotada nahkasid enne nende ümbertöötamist. Kali asendas saunas pesemisel seepi, mida tollal veel ei tuntud.

Slaavlased tegelesid ka kalastamise ja küttimisega. Tol ajal leidis Dnepri ümbruskonna metsades palju metsloomi, jõgedes aga rikkalikult kalu. Slaavlased tegelesid ka metsmesilaste mee korjamisega.

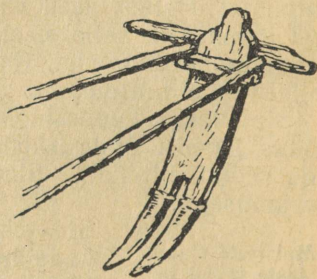
Muistsete slaavlaste tavad ja uskumused.

Slaavlaste elu olenes loodusest. Saak võis hukkuda nii vihma kui ka pikaajalise põua tagajärjel. Muistsed slaavlased hingestasid nii päikest, tuult, äikest kui ka metsa. Slaavlased löid endale loodusjõududest jumalad. Nende usk oli paganusk. Päikest nimetati Daždbogiks. Tuulejumalat nimetati Stribogiks, äikesejumalat Peruniks. Jumalatele tuli meelehead anda, neile ohvreid tuua.

Päikese auks korraldasiid slaav-
lased pidustusi. Kevadel pühitseti
talve ärasaatmist ja kevade vastu-
võtmist ning küpsetati pliine, mis
olid ümmargused nagu päike. Tal-
ve kujutav õlgnukk kas põletati
pidulikult või uputati jõkke. Män-
giti ringmänge ja lauldi:

«Tule, tule, kevad kaunis,
tule, kevad, rõõmuga.
Tule suure heldusega,
tule suure saagiga.»

Slaavlased austasid surnud esi-
vanemaid.

Slaavlased olid pikakasvulised,
tugevad ja ilusad inimesed. Nad
paistsid silma suure külalislahku-
suga, andes külalisele parima, mis
neil anda oli.

Põlluharimise areng slaavlastel.
Ülemistel joonistel: alepõllunduse
etapid (küntakse oksäkke abil).
All: kündmine raudninaga adraga.

Slaavi hõimude paiknemine VIII—IX sajandil.

Slaavlaste ühis-kondlik kord.

Muistsetel slaavlastel valitses sugukondlik kord. Suured sugukonnad-perekonnad tegelesid ühiselt majapidamisega. Hiljem hakkasid üha sagedamini eralduma üksikute iseseisvate perekondade majapidamised, mis moodustasid kogukonna. Jõgede äärde tekkisid rahvarohked asundused. Edukalt arenes käsitöö. Slaavlastel oii palju osavaid seppi, pottseppi, ehitusmeistreid, puunikerdajaid ja kiviraiujaid. Järk-järgult hakkasid kujunema linnad. Kiiev ja Novgorod olid slaavlaste kõige vanemad linnad.

Sugukondlik kord oli nüüd majanduse arenemisele juba takistuseks ja lagunes aegamööda. Põhja pool ja üksildastes kohtades püsis see kauem, lõuna pool, näiteks poljaanidel, lagunes aga kiiresti.

Slaavlaste hõimudes hakkasid eralduma rikkad ülemad — vürstid. Nende ümber koondusid sõjameeste salgad — vürstide družiinad. Vürstid kogusid rahvalt andamit. Vürstid rikastusid ka röövretkede abil.

Slaavi hõimudel kujunesid juba VI sajandil meie ajaarvamise järgi püsivamad liidud, mille eesotsas olid vürstid. Tekkisid esimesed riigivormid.

Slaavlased elasid pidevas ohus. Sageli tungisid neile idast kallale rändrahvad — hunnid ja avaarid. Musta pilvena tungisid vaenlaste väesalgad slaavlaste asulatesse. Tärisesid relvad ja voolas veri.

Vaenlased röövisid slaavlaste teravilja ja kariloomi, põletasid maha nende elamuid ning ajasid naiti ja lapsi orjusesse.

Slaavlased pidid alati valmis olema ootamatu kallaletungi vastu. Vahel nad isegi künsid relvastatult, hoides ühe käega atra, teisega aga relva. Sõjakunst oli slaavlastel kõrgelt arenenud. Üks slaavi vürst vastas uhkelt avaaride väepealikule: «Kas on maailma sündinud ja kas soojendavad päikesekiired inimest, kes suudab meie jõudu endale alistada?»

Rooma oli tugev, kuid ei suutnud slaavlaste maid vallutada. Ida-Rooma keisririik — Bütsants — võitles sageli slaavlastega, kuid ei suutnud neid alistada.

Kuidas õppida tunniks?

Vaatame, kuidas on käsiraamat üles ehitatud.

Käsiraamat jaguneb suurteks osadeks: I «Meie kodumaa kauges minevikus»; II «Feodalismi tekkimine ja arenemine Venemaal» jne.

Suured osad jagunevad omakorda peatükkideks, peatükid aga veelgi väiksemateks osadeks, mille pealkirjad on murtud teksti sisse ja on trükitud suurema kirjaga. Trükitehnikas nimetatakse niisuguseid pealkirju «akendeks». Edaspidi nimetame me lühiduse mõttes niimoodi kogu peatüki alajaotust, mille kohta see pealkiri käib. Igas «aknas» käsitletakse üht kindlat küsimust, mis peegeldub tema pealkirjas.

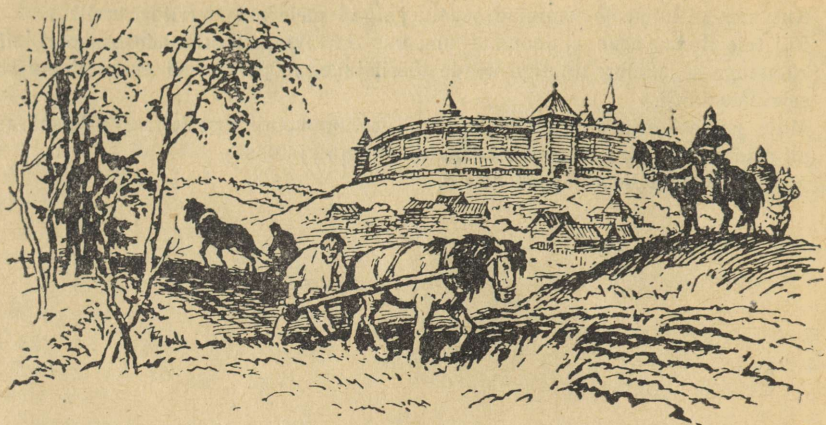
Lugege ülesantud õppetundi «akende» järgi. Kui te loete «akna» teksti esimest korda, siis ärge püüdke seda kohe meelde jätta, vaid püüdke sellest aru saada, teksti sisusse tungida. Kui te saite kõigest aru, siis lugege veel kord ja püüdke loetut meelde jätta.

Pärast teistkordset lugemist püüdke seda jutustada oma sõnadega.

Küsimusi I peatüki kordamiseks

1. Mispärast elasid muistsed inimesed kollektiividena?
2. Millist osa inimkonna ajaloos on etendanud töö?
3. Mille poolest erineb inimene loomast?
4. Kus asuvad meie kodumaa territooriumil muistsete inimeste asulapaigad?

5. Kus asuvad inimeste vanimad asustuspaigad meie maa territooriumil?
6. Kui teie linnas asub ajaloomuseum, kus on kiviaja tööriistade osakond, siis külastage seda ning tutvuge nende tööriistadega õpetaja või ekskursioonijuhi seletuste järgi.
7. Mille poolest erineb orjanduslik kord ürgkogukondlikust korrast? Mispärast oli orjanduslik kord sammuks edasi inimkonna ajaloos?
8. Kirjeldage slaavlaste tegevusalasid.

II

FEODALISMI TEKKIMINE JA ARENEMINE VENEMAAL

II PEATÜKK

VANA-VENE FEODALRIIK IX SAJANDIST KUNI XII SAJANDI ALGUSENI

§ 4. IDASLAAVLASTE RIIGI TEKKIMINE KESKUSEGA KIIEVIS

**Idaslaavlaste
majanduse
arenemine.**

Nagu varemgi Dnepri ääres asuvate slaavi hõimuliitude ajal oli idaslaavlaste peamiseks tegevusalaks põlluharimine. IX—X sajandil põlluharimise areng jätkus. Lõunapoolsetel mustmullamaadel hakati ikka sagedamini kündma härgadega. Slaavlaste harisid järjest rohkem maid põlluks, võttes kasutusele lõunapoolsed uudismaad ning laiendades oma põlde ka põhja poole. Metsad sunniti põldude eest taganema. Uha rohkem kasutati hoburakmega äkkeid ja atru. Kündjad õppisid maad paremini kasutama — külvati nii tali- kui ka suvivilja. Slaavlaste hakkasid saama rohkem teravilja — rukist, nisu, otra, kaera ja hirssi. Rajati ka juurviljaaedu, kus kasvatati herneid, naereid ja läätsi. Talumajapidamistes suurenes kariloomade ja kodulindude arv.

Endastmõistetavalt ei saa juttu olla mingist küllusest, sest inimene oli alles nõrk võitluses loodusega ja põllutööriistad olid algelised, töö aga raske ja aeganõudev. Kuid ürgkogukondliku

korraga võrreldes oli tehnika ikkagi arenenud ja ka töösaadusi oli rohkem. Elu arenes ja liikus edasi.

Uue ühiskondliku korra iseloomulikuud jooned.

Majanduse arenemise tingimustes tugevnesid rikastunud kogukondlased-maavaldajad ning vana sugukondlik ülemkiht. Nad jälgisid teraselt majapidamise parandamist ja sirutasid üha

sagedamini oma käe peamise elatusallika — maa järele. Haarates maa enda kätte, tugevdasid ja laiendasid nad oma majapidamisi. Nad nõudsid, et neil maadel asunud talupojad alluksid neile. Vana-Vene talupojad, keda nimetati smerdideks, sattusid järjest sagedamini sõltuvusse maavaldajast. Vabade talupoegade maa vähenes, ülikute valdused aga suurenesid. Suurmaavaldajat — feodaali — nimetati tollal bojaariks.

Maavaldajate majapidamistes töötasid ka orjad, keda nimetati sel ajal holoppideks. Orjadeks-holoppideks olid eeskätt sõjavangid, kuid ka mõned smerdid müüsid ennast ise vaesuse pärast feodaalidele holoppideks. Kui keegi abiellus orjaga, siis muutus ta ka ise holopiks. Kuid selleaegse ühiskonna peamiseks tööjõuks olid talupojad, mitte orjad. Smerdid olid põllumajanduse põhisaaduste tootjad. Holoppe kasutati abitöödel.

Haarates talupoegade kogukonnamaid, ei muutnud bojaarid kõiki talupoegi orjadeks — holoppideks. Nad andsid talupoegadele väikse maatüki, et need feodaali heaks töötades suudaksid ennast ja oma perekonda ise oma tööga toita. Orjal ei olnud perekonda ega majapidamist, kuid talupojal oli nüüd oma majapidamine ja oma perekond. Muidugi andis bojaar talupoegadele halvemad maatükid, endale aga võttis paremad.

Smerdid sattusid maavaldajatest sõltuvusse mitmel viisil. Mõnikord sai talupoeg isandalt laenu — «kupa't» rahas, teraviljas või loomade näol. Niisugune smerd pidi isanda juures töötama ja teda nimetati «zakup'iks». Teinekord sõlmiti isandaga tööleping — «rjad». Selliseid töötajaid nimetati «rjadoovitšiteks».

Milline oli siis ühiskondlik kord? Me näeme tolaaegses ühiskonnas kaht põhiklassi: 1) maaomaniku poolt orjastatud ja tema heaks töötavaid talupoegi-smerde ja 2) maaomanikke-feodaale. Talupojad ei ole enam orjad, vaid saavad feodaalilt oma majapidamise jaoks väikse maatüki. Selles on näha feodaalsuhteid, keskajale iseloomulikku feodaalkorda. See on Vene-maa keskaeg, Vene feodalism. Feodalism oli ühiskonna arenemises suur samm edasi orjandusliku ja ürgkogukondliku korraga võrreldes.

Vana-Vene riik. Vürstid koguvad andamit.

Slaavlastel hakkasid juba ammu tekkima riigitaolised ühendused. Dnepri-äärne Vana-Vene riik tekkis pikkamööda. IX sajandi lõpul, vürst Olegi ajal, toimus Kiievi ühinemine Novgorodiga. Vana-Vene riigi keskuseks sai Kiiev. Temaga ühines

viisteist suurt slaavlaste ala, sealhulgas poljaanid, severjaanid, drevljaanid ja teised slaavlaste hõimuliidud, kellest oli juba varem juttu. Vana-Vene riik tugevnes ja rikastus smerdide töö arvel. Vana-Vene riigis peremehetsesid maaomanikud — vürstid ja bojaarid.

Muistsed vürstid käisid ise neist sõltuvate inimeste käest andamit kogumas. Sellepärast nimetatigi andami kogumist «inimesi mööda käimiseks» (*полюдье*). Tavaliselt siirdusid vürstid andamit

Andami kogumine. Kuni družinnikud koguvad andamit, lahendab vürst smerdidevahelisi tüliküsimusi ja mõistab nende üle kohut. Mida toovad smerdid andamiks? Mille poolest erineb družinnikute riietus ja relvastus smerdide riietusest?

koguma talve algul. Tugeva družiinaga läksid nad slaavlaste asulatesse ja nõudsid tavaga kindlaksmääratud andameid. Elanikkond — vürsti alamad — tõi talle mitmesuguseid andameid. (Venekeelne sõna *подданный* — *alam* on tekkinud sõnast *дань* — *andam*.) Eriti hinnatud olid nugise-, piibri- ja oravanahad. Andamiks toodi ka mett, vaha ja põllumajandussaadusi. Kogukondlased toitsid vürsti ja tema družiinat oma kulul. Vürsti ja družinnikute hobustele tuli anda kaeru nii palju kui «nad iganes tahavad».

Töörahnast astus välja vürsti omavoli ja väljapressimise vastu. Kord kogus vürst Igor, Vana-Vene riigi üks esimesi vürste, drevljaanidelt rohkem andamit, kui see oli ette nähtud. Tema dru-

žiina tahtis rikastuda, uhkesti riietuda ja kalleid relvi kanda. Olles kogunud rikkalikult andamit, saatis Igor suurema osa oma družiinast koju. Ise ei tahtnud ta aga lahkuda. Ahnus ja rikkusehimu piitsutas teda tagant. Ta siirdus uuesti andami järele. «Lähem tagasi ja käin veel ringi,» otsustas vürst ning hakkas drevljaanidelt uut andamit nõudma. Drevljaanid aga tõusid Igori vastu üles. «Harjub hunt lammaste juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa,» ütlesid nad ja tapsid vürsti.

Igori lesk Olga, kes hakkas pärast vürsti surma valitsema, surus drevljaanide ülestõusu karmilt maha. Pärимused räägivad, et ta põletas nende linna ning palju elanikke elusalt. Kuid ikkagi pidi Olga kehtestama kindlad andamimäärad ja neist edaspidi kinni pidama.

§ 5. VANA-VENE FEODAALRIIGI LAIENEMINE JA TUGEVNEMINE X—XI SAJANDIL

Vürst Svjatoslavi
sõjaretked.

Vana-Vene riik laienes järk-järgult. Vürstide kätte kogunesid suured rikkused. Suurenes družiinade sõjaline võimsus ja lahingukunst. See

paistis juba silma X sajandil vürst Svjatoslavi, Igori ja Olga poja ajal.

Svjatoslav oli ettevõtlik ja sõjakas vürst. Ta oli julge, tugev ja väga vastupidav. Koos oma družiinaga elas vürst karmi sõjamehele ega erinenud millegi poolest družinnikutest. Ta magas lahtise taeva all, pannud sadula pea alla padjaks. Ta ei vedanud endaga kaasa telke ega katlaid, vaid sõi sütel küpsetatud liha. Sellepärast võis ta oma väega sõjaretkel kiiresti ja «kergelt nagu panter» edasi liikuda, nagu vana kroonika jutustab. Vene vägi oli liikuv, kogenud ja vastupidav. Vürst Svjatoslav vallutas uusi maid ja laiendas tunduvalt Vana-Vene riigi piire. Temale alistusid Okaa ääres elavad vjatitšid. Nende juurest liikus Svjatoslav itta — Volga äärde. Seal ta purustas Volga-bulgaarlased, kes elasid praeguse Kaasani ümbruses, ning praeguse Astrahani ümbruses asuva Kasaari khaaniriigi. Pärast seda liikus ta lääne poole, Balkani poolsaarele.

Bütsantsi keiser kartis Venemaa sõjalist võimsust ja sõlmis Svjatoslaviga liidu Doonau-bulgaarlaste vastu. Svjatoslav vallutas Doonau-Bulgaaria. Vana-Vene kroonikas on Svjatoslavi sõnad üles tähendatud: «Tahan elada Perejaslavetsis Doonau ääres. Siin on minu maa keskkoht, siia tuleb kokku kõik hea: kreeklastelt — kuld, kallid kangad, veinid ja puuviljad; tšehhidelt ja ungarlastelt hõbe ja hobused; Venemaalt aga karusnahad, mesi ja orjad.»

Venemaa edu erutas Bütsantsi keisrit — hakkas ju Venemaa kanda kinnitama üsna tema piiri ääres. Bütsants leppis salaja kokku rändrahva petšeneegidega, et need tungiks Kiievile

kallale. Svjatoslav lahkus Doonau äärest, kaitses kodulinna ja läks uuesti Bulgaariasse tagasi. Kuid pärast raskeid ja kuulsusrikkaid lahinguid ei jõudnud ta enam Kiievisse tagasi. Petšeneegid varitsesid teda Dnepri kärestike juures ja tapsid ta.

Ristiuse vastuvõtmine.

Sedamööda kuidas Vana-Vene feodaalriik kasvas ja tugevnes, tuli tal üha sagedamini suhelda Bütsantsi ja teiste Euroopa riikidega. Kõigis neis riikides oli ristiusk juba võetud riigiusuks. Venemaal aga valitses veel paganausk. Slaavlaste usk oma vanadesse paganlike jumalatesse Perunisse, Daždbogi ja Stribogi väljendas nende ettekujutust loodusjõududest, kuid ei aidanud kaasa vürsti võimu tugevdamisele.

Teine asi oli r i s t i u s u g a, mis juba ammu ülistas keisri kui jumala maapealse asemiku võimu. Ristiuse jumal oli kuulutatud kogu maailma kõikvõimsaks ja kõiketeadjaks valitsejaks. See aitas kaasa ja oli eeskujuks maapealsete valitsejate ainuvõimule. Slaavlaste paljude paganlike jumalate juures aga ei olnud päris selge, kes neist kõige tähtsam on ja kuidas ta vürstivõimusse suhtub.

Uue, keerulisema ühiskondliku korra tekkimisega oli vaja vürstide ainuvõimu tugevdada usuga.

«Ei ole teist võimu jumala kõrval,» õpetas ristiusk. Sellest tulenes ka vajadus vastuvaidlematult alistuda vürstile ja kõigile maapealsetele võimudele, sest nemad olid ju jumala esindajad.

Ristiusk tugevdas alistumist maapealsetele võimudele ka oma õpetusega «hauatagusest» elust. Ta lubas kuulekatele pärast surma elu paradiisis jumala ja inglite kõrval. Patustele ja vastuhakkajatele töötas ta põrgut, kus valitseb kohutav kuumus ja kus kuradid patuseid tulistel sütel praevad. Hirmutades töötavat lihtrahvast kõigi nende väljamõeldistega, kohutava põrguga ja meelitava paradiisiga, saavutas ristiusk töörahva kuuleka alistumise võimudele, lubades tasuks selle eest mingi olematu «hauataguse» elu. Harimatu rahvas uskus seda ja muutus kuulekamaks. Tolleaegsed suurepäraseid ristiuse kirikud, pidulikud jumalateenistused laulude, küünalde ja ikoonidega peegeldasid feodaalriigi järjest tugevnevat võimsust ja pimestasid rahvast.

Svjatoslavi poeg, Kiievi vürst V l a d i m i r võttis vastu ristiuse ja kuulutas selle 988. aastal ametlikuks usuks Vana-Vene riigis. Vanad paganausu ebajumalakujud hävitati. Kiievi elanikud aeti Dneprisse ja ristiti seal vürsti käsul.

Kiievi ülikud võtsid meelsasti vastu ristiuse, kuna see aitas neil valitseda töötavat elanikkonda. Rahvas aga hakkas paljudes kohtades uuele usule vastu, tundes, et vürst tahab neile uue ikke peale panna. Paljudes kohtades austati endisel vanu jumalaid. Ristiuse suruti jõuga peale. Novgorodis põletasid ristimist juhtivad Dobrõnja ja Putjata vastuhaku eest pool linna maha. Rahva hulgas räägiti veel kaua, et «Putjata ristas Novgorodi mõõgaga, Dobrõnja aga tulega».

Ka teistes linnades toimus uue usu vastu ülestõuse. Kirik sai vürstidelt suuri maavaldusi ja kümnenda osa riigi tuludest (kümnise).

Ristiusk tugevdas Vana-Vene riiki. Ta toetas vürsti võimu ja kergendas suhtlemist teiste riikidega, kus ristiusk oli juba vastu võetud. Seal ei saadud enam halvustavalt suhtuda paganausku slaavlastesse, sest nüüd oli neil ju ühine usk.

Ristiusu vaimulikud olid kirjaoskajad. Kirikute juures säilitati palju raamatuid, seal töötasid ümberkirjutajad ja avati koolid. Elu muutus kultuursemaks kui paganausu päevil.

Jaroslav Tark. XI sajandi esimesel poolel valitses Kiievi riigis vürst Jaroslav, keda hüüti Targaks. Tema tugevdas Vana-Vene riiki ja hoolitses selle võimsuse eest. Tal õnnestus lõpp teha petšeneegide kallaletungidele Venemaale.

Jaroslav tugevdas ristiusu kirikut, andes talle uusi maid ja kohustades talupoegi kiriku heaks töötama. Kloostrite juurde asutati koolid, kus õpetati kirjaoskust ja valmistati ette vaimulikke.

Jaroslav ise armastas raamatuid lugeda. Kiievis püstitati tema käsul palju ilusaid ehitusi — püha Sofia katedraal, uued linnamüürid «Kuldväravatega». Kiievis töötasid tema valitsemisajal paljud osavad vene ja välismaa kunstnikud ja arhitektid. Ehkki suurepärasmate ehituste ning ikoonide ja kirikupiltide juures valitses tugev Bütsantsi mõju, hakkas aegamööda siiski arenema omapärane vene kunst ja arhitektuur.

Jaroslav Targa valitsemisajal tugevnes Vana-Vene riik veelgi. Välisriikide kuningad püüdsid temaga liitu sõlmida. Jaroslav ise abiellus Rootsi printsessiga, oma tütrede aga pani mehele Prantsuse, Ungari ja Norra kuningatele. Jaroslavi poeg abiellus Bütsantsi printsessiga.

«Vene Õigus». Jaroslav Targa, Vladimir Svjatoslavitši poja ajal pandi alus kirjalikule vene seadusandlusele. Selle ajastu Vene seadusi nimetati «Vene Õiguseks». «Vene Õigus» tugines vanadele, ammu kujunenud vene tavadele ja kommetele. Jaroslavi pojad täiendasid seda uute sätetega. Eriti tähtis oli veri-

Jaroslav Tark.
Nõukogude teadlane ja skulptor
M. Gerassimov taastas Vana-
Vene vürsti näo tema pealuu
järgi.

ВЪЗТО ѿ т ѿ
 ВНАПИСАНЪ БИЗША
 ГННГЪ ИИИ ПОВЪ
 АБННН МЛБЪЛГОВЪ
 РНАГО ПНАЗАНОВЪ
 ГОРАДСКАГО АМНТРИ
 М ЛТАЖАНННМЪ
 БОГЛОУБЕНВА, АРХИ

«Vene Oiguse» esimene lehekülg.

maks. Niisugused olid feodaalkorra kombes. Seadus kaitses kõigepealt feodaali omandit ja isikut.

Kohtumõistmine toimus vürsti õues.

«Vene Oigus» lahendas ka družinnikutevahelisi tülisid. Kakluses ärarebitud habemetüki eest tuli maksta 12 grivnat trahvi vürsti kasuks. Kakluses väljalöödud hamba eest tuli maksta vürsti kasuks 12 grivnat trahvi, kannatadasaanule — 1 grivna.

Kirjalike seaduste loomine oli suureks sammuks edasi riikliku korra kehtestamisel.

Smerdide rõhu-
mise tugevnemine.
Rahvaülestõusud
XI sajandil.

Feodalismi tugevnemisega kujunesid üha selgemini välja feodaalühiskonna kaks klassi — talupojad ja feodaalid. Vürstid ja bojaarid haarasid järjest sagedamini talupoegade maid ja suurendasid talupoegade kohustusi. Kirik sai uueks suureks maaomanikuks ja talupoegade rõhujaks.

Tugevnes ka rõhutute vastupanu. Eriti teravnes see ikaldusaastail, rahva näljaajal. 1024. a. oli Suzdalimaal suur ikaldus, kohalikud ülikud äga peitsid suuri viljatagavarasid. Rahva rahulolematust kasutasid vanad paganausu preestrid. Rahvas tõusis leiba nõudes ülikute vastu üles, avaldades ühtlasi protesti uue feodaalse rõhuja, ristiusu kiriku vastu. Kiievi vürst läks Suzdalimaale karistusretkele, surus rahvaliikumise maha ja hukkas ning vangistas paljusid.

tasu, vana sugukondliku korra igandi kaotamine. Inimese tapmise eest maksid tapetu sugulased varem kätte, tappes põlvest põlve tapjate sugulasi. Nüüd kehtestati tapmise eest rahatrahv.

«Vene Oigus» kaitses eramandust, sealhulgas ka maaomandit. Võõra maatüki üleskündmise eest tuli maksta 12 grivnat trahvi. Härja varastamise eest tuli tasuda 1 grivna ja härg tagastada.

Grivnaks nimetati sel ajal umbes 200 grammi raskust hõbekangi.

Lihtsmerdi tapmise eest tuli tasuda 5 grivnat. Vürsti teenija või vanema družinniku tapmise eest oli trahv palju kõrgem — 80 grivnat. Talupoja elu hinnati üliku omaga võrreldes 16 korda odava-

1068. a. tõusis lihtrahvas Kiievis endas vürsti vastu üles. Samal ajal ilmus idast uus Kiievit ähvardav rändrahvas — polovetsid. Kiievi vürsti Izjaslavi väed said polovetside käest lüüa. Izjaslav puges Kiievi müüride taha peitu ja Kiievimaa jäi sõjalise kaitseta. Siis kutsusid linna- ja ümbruskonna elanikud Kiievi Turuväljakule kokku rahva üldkoosoleku — veetš'e. «Polovetsid on valgunud laiali üle kogu maa!» karjus rahvas veetšel. «Anna, vürst, relvi ja hobuseid, me läheme temaga võitlema!»

Vürst keeldus relvi ja hobuseid andmast. Ta kartis, et rahvas pöörab relvad vürstide ja bojaaride vastu. Siis algas ülestõus. Rahvas ajas vürst Izjaslavi linnast välja, vallutas tema lossi ja jaotas tema varanduse — kulla, hõbeda ja karusnahad. Veetše valis uue valitseja. Polovetsidele anti vastulööki.

Kuid mõne kuu pärast tuli Poolasse põgenenud vürst Izjaslav poola väesalgaga tagasi ja õiendas ülestõusust osavõtjatega julmalt arveid.

Feodaalsuhted arenesid julmas klassivõitluses.

§ 6. VANA-VEENE KULTUUR

Käsitöö kõrge arenemistase. Vana-Vene riik oli kuulus oma osavate käsitöölise poolest. Käsitöö arenes ka külades. Seal olid oma sepad, ehitusmeistrid, pottsepad ja koosnerid. Kõige rohkem käsitöölisi elas siiski linnades. Linnu oli Vana-Vene riigis üle saja.

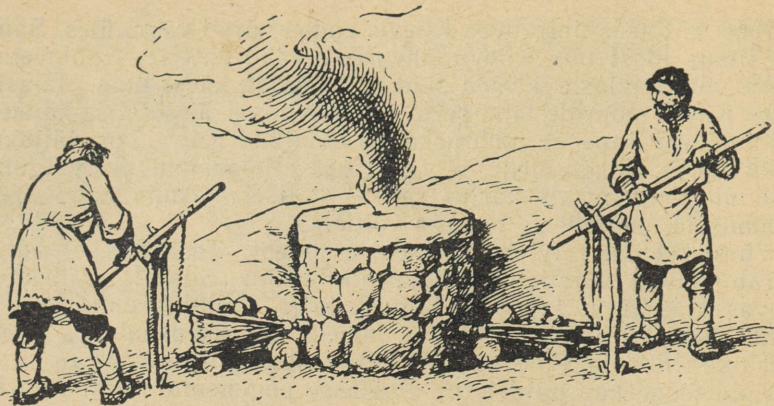
Käsitöö puhkes Vana-Vene riigis õitsele XII sajandil.

Vana-Vene riigis tunti kümneid käsitöölasi.

Pottsepad valmistasid potikedral mitmesuguseid täiusliku vormi ja ilusa kujundusega savinõusid: värvilise glasuuriga kannusid, taldrikuid, savipotte, kausse ja laste mänguasju. Väikestes rauasulatusahjudes sulatati hulgaliselt metalli ning valmistati adraninasid, sirpe, nuge, naelu, hobuseraudu ja lukke. Eriti kuulsad olid relvameistrid. Valmistati kaheteralisi mõõku, kilpe, soomus- ja raudrüüsid (rõngassärke ja rinnakaitseid). Vene relvad olid kuulsad.

Kuulsad olid ka Kiievi juveliirid, kes valmistasid väärismetallidest kallihinnalisi ehteid ja nõusid. Ka müntijate, graveerijate ja kuldajate tööd hinnati kõrgelt. Kullassepakunstis tunti mitmesuguseid esemete kaunistamise viise. Tuntud oli näiteks «terakestega» kaunistamise viis. See seisis selles, et varem joonistatud mustriks joodeti imepisikesed metallkuulikesed. Ühe eseme kaunistamiseks vajati tuhandeid kuulikesi ja kõik nad tulid üksikult kohale joota. Vahel kujutasid kunstnikud hõbenõudel terveid stseene vene böliinadest. Kunstnikud märgistasid oma töö sageli ka nimega. Novgorodis leitud imeilusalt taotud karikal on allkiri: «Bratila tehtud», teisel esemel aga seisab: «Kosta tehtud».

Sellid ja noored õpipoisid pidid kaua õppima meistri juures,

kes andis neile edasi oma kunsti saladusi. Kiievis oli palju meistreid, kelle juures tasus õppida.

Suuline rahvalooming.

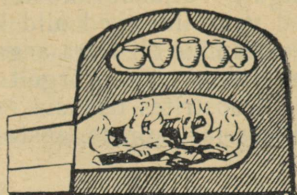
Vana-Vene riigis arenes rikkalik suuline rahvalooming. Rahvas lõi palju laule — kurbi ja lõbusaid, võitluslaule ja häällilaule. Jutustati palju muinasjutte. Kõnes kasutati teravmeelseid kõnekäände ja vanasõnu. Rahvas lõi böliinasid — ülevaid poeeme võimsatest vägilastest Ilja Murometsast ja Dobrõnja Nikititšist, lõbusast ja taibukast Aljoša Popovitšist, rikkast Novgorodi kaupmehes Sadkost ning tema seiklustest veeluses kuningriigis.

Böliinad, muinasjutud ja vanasõnad peegeldavad rahva arukust, tema rikkalikku fantaasiat, mõtisklusi minevikust ja unistusi tulevikust. Selle kauge aja töötavad inimesed väljendasid oma loomingu mitte ainult oma elu kõigi murede ja rõõmudega, vaid ka oma unistusi ja mõtteid tulevikust.

Sepatöö Vana-Vene riigis.

Ülemisel joonisel: vanaaegne sulatusahi. Lõõtsade abil puhuti sellesse kahelt poolt tuult, et kiirendada raua sulamist. Alumisel joonisel: sepp töö juures ja sepatöö tooted. Vaadake, milleks need on määratud.

Pottsepätoõ Vana-Vene riigis.
 Üleval: 1. Pottsepp valmistab pottsepakedral anumad. Ühe käega keerab ta ketra, teisega vormib sellele liikuvat anumad. 2. Ahi savinõude põletamiseks. Paremalt: pottsepätoõ tooted (all savist valmistatud lambid).

Sel ajal, kui hobune oli kõige kiiremaks liiklusvahendiks, unistas rahvas juba muinasjuttudes lendavast vaibast, mis kannaks inimest tuulekiirusel õhus.

Inimene unistas ka suurest tarkusest ja loodusjõudude alistamisest. «Igatses Volga suurt tarkust,» räägitakse böllinas selle kangelasest Volga Svjatoslavovitšist, kes tahtis «kotkana liuelda taevaalaotuses ja havina ujuda sügavmeres».

**Kirjaoskus.
Kroonikad.**

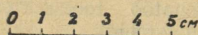
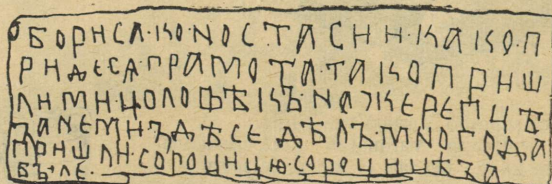
Vana-Vene riigis oli kirjaoskus levinud juba enne ristiusu vastuvõtmist.

Vanades raamatutes olid ajalooliste sündmuste pealtnägijate tunnistused üles tähendatud. Kreeka mungad täiendasid hiljem vene tähti ja nii kujunes välja slaavi tähestik, milles on kirjutatud tänapäevani säilinud Vana-Vene dokumendid. Need tähed ei sarnane tänapäeval vene keeles kasutusel olevate tähtedega. Tähte *A* nimetati *аз*, tähte *B* aga *буки*. Nende tähtede nimetustest pärinebki aabitsa venekeelne nimetus «азбука».

Kõik raamatud kirjutati siis käsitsi, sest trükikunsti veel ei tuntud. Ka paberit ei tuntud veel. Kirjutamiseks kasutati õhukest vasikanahka, millele kirjutati kas hanesule või kepikesega. Kirjutusmaterjalina kasutati ka kasetohtu, millesse tähemärgid sisse

lõigati. Väljakaevamistel leiti Novgorodis palju kirju, mida muist-
sed vene inimesed olid kirjutanud kasetohule. Raamatute ümber-
kirjutamine oli väga aeganõudev ja kallis. Vene inimesed hindasid
raamatuid väga kõrgelt.

Kloostrites tekkisid esimesed ajaloo-alased tööd, kus kronoloogi-
sises järjekorras, aasta-aastalt kirjutati üles tähtsamad sündmu-

Kirjad kasetohul.

Üleval: mehe kiri naisele. Kirja tekst: «От Борнса ко
Настасии. Како приде ся грамота, тако пришли ми
цоловека на жерепше, зане ми здесе дел много. Да при-
шли сороцищу, сороцищу забыла.» (Novgorodi linna
kodanik palub naist saata talle ratsateenijaga särk.)

All: «leht» Novgorodi koolipoisi Onfimi kasetohust
«vihikust». Poiss harjutas tähtede kirjutamist ja joonistas
veidraid inimkujusid. Mõlemad kirjad on 600 aastat vanad.

sed. Taolisi üleskirjutusi nimetatakse kroonikateks. Ühe vanima
vene kroonika kirjutajaks on Kiievi Koopakloostri munk Nestor.
Kroonikas jutustatakse sellest, «kust on saanud alguse Vene maa
ja kes Kiievis esimese vürstina valitsema hakkas». Arvukad vene
kroonikud jätkasid selle kroonika kirjutamist mitmes Vana-Vene
linnas. Meie ajani on säilinud väga palju kroonikaid.

Kroonikad, mis kajastavad sündmusi meie minevikust, on aja-
loolisteks mälestusmärkideks, mille üle me uhkust tunneme. Nen-
deta me ei tunneks oma ajalugu. Meie kodumaa muistne ajalugu
põhineb suurel määral kroonika andmetel.

Kronoloogia vihiku koostamisest

Käsiraamatus on antud tähtsaid aastaarve, mida tuleb teada.

Nende paremaks meelespidamiseks ja neis orienteerumiseks on kasulik võtta eri vihik, kuhu kõik daatumid (sündmuste aastaarvud ja sajandid) järjekorras sisse märkida.

Sageli antakse selline tabel õpikus valmis kujul. Palju huvitavam ja kasulik on seda aga ise teha!

Soovitame teil enestel valmistada õhuke vihik, mille suurus vastaks käsiraamatu formaadile, nii et vihikut saaks raamatu vahele panna.

Lehitsege seda vihikut aeg-ajalt ja korrake õpitud aastaarve.

Küsimusi II peatüki kordamiseks

Võrrelge elu Vana-Vene riigis eluga orjandusliku korra ajal. Milles nähtub siin progress, elu edasiarenemine?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Kroonika vürst Igori surmast

Alljärgnevalt toome siin jutustuse sellest, kuidas vürst Igor drevljaanidelt andamit kogus ja kuidas ta drevljaanide maal tapeti üle jõu käivate andamite väljapressimise eest.

Vasakul pool on antud kroonika tekst vana-vene keeles, paremal pool aga selle teksti eestikeelne tõlge.

В лето 6453. В се же лето рекоша дружина Игореви: «отроци Свеньльжи изоделися суть оружьем и порты, а мы нази; поди, княже, с нами в дань, да и ты добудеши и мы». И послуша их Игорь, иде в Дерева в дань, и примышляше к первой дани, и насыляше им и мужи его; воземав дань, поиде в град свой. Идушу же ему възспяты, размыслив рече дружине своей: «идете с данью домови, а я възвращаюся, похожу и еше». Пусти дружину свою домови, с малом же дружины възвратися, желая больша имения. Слышавше же древляне, яко опяты идеть, сдумавше со князем своим Малом: «аще ся вввадить волк в овце, то выносить все стадо, аще не убьют его; тако и се, аще не убьем его, то вся ны погубить»; и послаша к нему, глаголюще: «почто идещи

Selsamal 945. aastal ütles družiina Igorile: «Sveneldi¹ kaaslastel on rohkesti relvi ja rõivaid, meie aga oleme paljad. Tule, vürst, meiega andamit koguma. Saad sina ja saame ka meie.» Igor võttis neid kuulda ja läks drevljaanidelt andamit koguma. Aga tema ise ja tema mehed suurendasid andami määra ja tarvitasid nende (drevljaanide) kallal vägivalda. Olles kogunud andami, läks ta tagasi oma linna. Kui ta uuesti tagasi tuli, sõnas ta oma družiinale: «Minge andamiga koju, mina aga lähen tagasi ja käin veel korra (andamit kogumas).» Saatis nii oma družiina koju, ise aga läks väikese kaaskonnaga tagasi veel suuremat saaki saama. Kui drevljaanid kuulsid, et ta (vürst) tuleb uuesti tagasi, pidasid nad nõu oma vürsti Mal'iga: «Harjub hunt lammaste

¹ Sveneld — Igori vojevood.

опять? поимал еси всю дань». И не послуша их Игорь, и вышедше из града Изъкоръстена древляне убиша Игоря и дружину его; бе бо их мало. И погребен бысть Игорь, и есть могила его у Изкоръстена града в Девех и до сего дне.

juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa. Nii ka siin, kui me teda ei tapa, lukkume kõik.» Drevljaanid saatsid tema (vürsti) juurde saadikud teatama: «Mispärast sa, vürst, uuesti tuled, said sa ju kogu andami kätte.»

Igor aga ei võtnud neid kuulda. Ja drevljaanid tulid Iskorosteni linnast välja ning tapsid Igori ja tema kaaskonna, sest neid oli vähe.

Ja maeti Igor sinna ja seisab tema haud Iskorosteni linna juures drevljaanide maal tänase päevani.

Küsimusi ja ülesandeid

1. Võrrelge katkendit kroonikast selle sündmuse lühikese ümberjutustusega õpiku tekstist. Milliseid uusi andmeid te saite kroonikast?
2. Igori sõjaretke daatum on originaaltekstis antud tingliku ajaarvamise järgi «maailma loomisest peale». Niisugust ajaarvamist kasutati Venemaal kuni XVIII sajandi alguseni, millal tsaar Peeter I selle muutis. Vaadake, milline on nende arvude vahe. Kuidas viia üks ajaarvamine üle teiseks?

III PEATÜKK

VENE FEODAALRIIK XII—XIII SAJANDIL

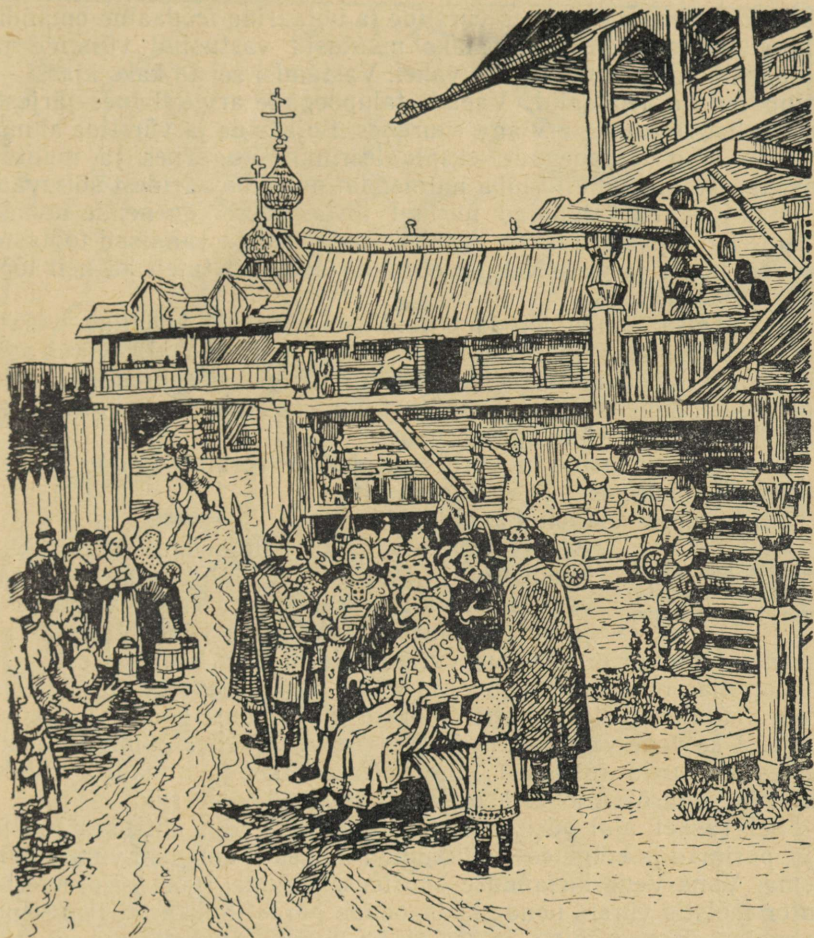
§ 7. VENE RIIGI FEODAALNE KILLUSTATUS

Iseseisvate vürstiriikide tekkimine.

Kuni XII sajandini oli Vana-Vene riik ühtne riik, mida valitses Kiievi suurvürst. See ühtsus ei olnud tõepoolest eriti tugev ja sügav, sest valitses naturaalmajandus, sidemed üksikute piirkondade vahel olid veel nõrgad ning maa majanduslik ja poliitiline elu ei olnud veel küllalt arenenud. Uued ühiskondlikud suhted (feodaalsuhted) hakkasid alles tugevnema.

Aja jooksul hakkasid feodaalsuhted täielikumalt välja arenema. Milles see avaldus?

Järk-järgult süvenes üksikutes Vana-Vene riigi vürstiriikides — Vladimiri, Novgorodi, Tšernigovi, Rjazani ja paljudes teistes vürstiriikides — feodaalne omandiõigus maale. Vürstid, družinnikud ja bojaarid haarasid järjest rohkem smerdide maid ning seadsid sisse oma suurmajapidamised, feodaalmõisad. Kerkisid bojaaride mõisate majandushooned. Seati sisse kindel kord põllutööde tegemisel. Talupoegade uued kohustused ja nende töö isanda heaks kuulus nüüd bojaari ning mõisavalitseja karmi ning pideva

Vürsti õuel.

Millised ehitused asetsesid vürsti õuel? Kus on pildil vürsti valitseja? Kas pildil on kujutatud talupoegade ekspluuteerimist vürsti-feodaali poolt? Mille üle käib teie arvates vaidlus talupoja ja vürsti vahel?

järelevalve alla. Tekkisid uued sõltuvad inimesed, kes töötasid bojaari majapidamises. Järjest laialdasemalt hakati kasutama kolmeväljasüsteemi, kus üks põld oli kesa all ja puhkas, teisele külvati kevadel suvivili, kolmandale aga sügisel talivili. Seetõttu suurenesid saagid. Oli väga tähtis, et ka maaharimise tehnika arenes, ehkki pikkamööda.

Kasvasid linnad ning arenes käsitöö.

Mida rohkem tugevnes vürstide ja bojaaride feodaalne omandiõigus maale, seda teravamaks muutusid vastuolud vürstide ja bojaaride ning talupoegade vahel. Vastamisi seisid kaks klassi — talupojad ja feodaalid. Vabade talupoegade arv kahanes järjest, feodaalist sõltuvate arv aga suurenes. Bojaaride ja vürstide ahnus kasvas ning talupoegade eksploateerimine tugevnes ja muutus tavaks. Talupojad olid juba mitmendat põlve bojaaridest sõltuvad. Vaevu jõuavad talupojad nurinat tõsta, et see on nende tavade vastu, kui neile öeldakse, et juba nende isad ja vanaisad töötasid bojaari heaks ja maksid talle obrokit, järelikult tuleb ka neil töötada ja maksta.

Feodaalse omandiõiguse kindlustamine oli kohaliku vürsti kõige tähtsamaks mureks. Kiiev asus kaugel, kohalik vürst aga siinsamas lähedal. Ta teadis oma vürstiriigi asju paremini, andis korraldusi, mõistis kohut. Seepärast tugevnes kohaliku vürsti võim, Kiievi suurvürsti võim aga nõrgenes.

See oli seaduspärane protsess. Nende vormide kaudu arenes elu edasi. Ta arenes aga vastuoluliselt.

Milles need vastuolud avaldusid?

Vürstide kodusõjad.
Feodaalse killustatuse tugevnemine.

Pärast oma maavalduse tugevdamist kohalikus vürstiriigis hakkasid feodaalid ahne pilguga vaatama naabri varandusele. Naabri varanduse ja omandi haaramine oli üks võimalus rikastumiseks. Muidugi ei piisanud vürstile ainult maa haaramisest, sest mis on maa ilma talupoegadeta. Vürst kogus sõjaväe, tungis teise Vene vürstiriiki ja vallutas võõraid maavaldusi koos talupoegadega. Üks vene vägi tappis ja lõi teist vene väge. Julmades heitlustes hukkusid inimesed ning põlesid külad ja linnad. Vürstide riid ja kodusõjad lõhestasid ja nõrgestasid Vene riiki.

Sel raskel ajal püsis rahva hulgas mõte riigi ühtsusest. Selle aja parimad ja kõige eesrindlikumad inimesed kutsusid vürste ühinema. Vana-Vene kirjanduse suurteose «Lugu Igori sõjaretkest» autor mõistis vürste nende kodusõdade pärast hukka. «Ütles vend vennale: «See on minu, ja see on ka minu!» Ja hakkasid vürstid väikest asja suureks puhuma ning mässu sepitsema endale hukatuseks. Rändrahvad aga tungisid Vene maadele ja olid võidukad.»

Paljust iseseisvaks muutunud vürstiriikidest olid kõige tugevamad ja tuntumad Suur-Novgorod ja Vladimiri vürstiriik.

§ 8. SUUR-NOVGOROD

Novgorodimaa. Suur-Novgorodi põhialad asusid Ilmeni järve ümbfuses. Novgorodi kolooniad ulatusid kaugemale põhja — Beloje ja Oneega järve taha, Põhja-Dvinaa äärde ja Põhja-Uraali.

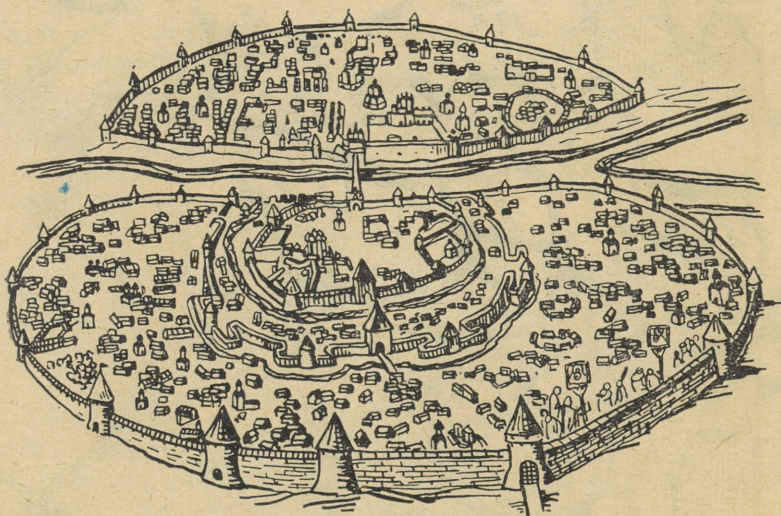
Novgorodimaa pealinn, muistne vene linn Suur-Novgorod asus

Venemaa feodaalne killustatus XII sajandil. Kaart. Võrrelge seda kaarti värvilise kaardiga «Vana-Vene riik IX—XI sajandil». Kus on Vene riigi territoorium kahanenud, kus aga kasvanud? Millega on need muutused seletatavad?

Volhovi jõe ääres, mis jaotas linna kahte ossa. Volhovi paremal kaldal asuvat poolt nimetati Kaubapooleks, sest seal asusid poed ja turuväljak. Vasakul kaldal kõrgus suursugune Sofia katedraal ja seal asusid ka rikkaste Novgorodi bojaaride majad.

Bojaarid-suurmaomanikud olid Novgorodi kõrgeimaks klassiks. Neil olid suured maavaldused üle kogu Novgorodimaa. Ka Novgorodi bojaaride maadel nagu teisteski vürstiriikides töötasid feodaalide-maomanike alamad — smerdid-sõltlased.

Novgorodi plaan.

Vasak, Sofia-pool on ümbritsetud kolmekordse müüriga. Paremal, Kaubapooles kohe silla taga asub taraga ümbritsetud väljak, kuhu tuldi kokku veetšele. Näidake plaanil, kus toimusid sageli ägedad kokkupõrked «vähemate» ja «paremate» inimeste vahel.

Bojaaridega ühte kilda kuulusid rikkad Novgorodi kaupmehed ja «söönud inimesed»; ka neil olid feodaalsed maavaldused, kuigi väiksemad kui bojaaridel. See bojaaride, kaupmeeste ja «söönud inimeste» rikas ladvik nimetas ennast «paremateks» inimesteks. Nende käes oli ka Novgorodimaa valitsemine. Neile allus töötav rahvas: talupojad-smerdid, Novgorodi käsitöölised, laadijad, paadimehed, lootsid, kaubaladude lihttöölised, kogu suure ja võimsa elupulsiga linna töörahvas. Ehkki neid tööinimesi oli palju rohkem kui bojaare või kaupmehi, nimetati neid ometi «vähemateks» ehk «lihtinimesteks».

Töötava rahva töösaadusi turustati kärarikkal Novgorodi turul.

Novgorodi jõesadamas.

Kus on pildil Novgorodi «vähemad» ja kus «paremad» inimesed? Leidke pildil välismaa kaupmehed. Mis te arvate, kuskohalt saabus laadungiga laev? Mis-sugused kaubad võisid olla kottides ja tünnides, mida laevalt kaldale tuuakse?

Siin müüdi hulgaliselt soobli-, nugise-, orava- ja teisi karusnahku; kaubeldi hõbeda, vaha, mee, lina, kanepi, kala, vaala- ja merihobu rasvaga. Novgorodimaale ei jätkunud oma viljast, seda veeti naabermaadest sisse. Novgorodi rikkaliku turu pärast sõitis sinna palju kaupmehi — «külalisi». Nende hulgas oli ka palju välismaalasi. Meretagused kaupmehed tõid turule kallist kalevit, veini, mett, seatina, kuivatatud puuvilju ja maiustusi. Saksa kaupmehed ehitasid Novgorodi isegi oma kaubahoovi, mis oli piiratud kõrge püsttaraga. Tara taga asusid elumajad, õllekook ja haigemaja.

Novgorodis käisid ka Idamaade — Pärsia, India ja Afganistani kaupmehed.

Rikkamad Novgorodi kaupmehed ühinesid Opokil asuva Ivani kiriku juures olevasse kaupmeeste seltsi. Ivani kirikus hoiti Novgorodi kaalusid, millel tuli lasta kõik kaubad tasu eest ära kaaluda. See tõi Ivani seltsi kaupmeestele väga suuri sissetulekuid. Novgorod oli kõrge kultuuriga linn. Seal elas palju osavaid käsitöölisi. Novgorodis olid sillutatud tänavad ja veevärk. Paljud novgorodlased olid kirjaoskajad. Väljakaevamistel on leitud palju kirju kasetohul.

Novgorodi valitsemine.

Suurt osa Novgorodi valitsemises etendas veetše — kõigi iseseisvate peremeeste-linnalainike koosolek. Täiskasvanud poegadel, kes elasid isa juures, ei olnud veetšel hääleõigust. Ka naised ei lastud sinna.

Veetše tuli kokku Kaubapoolel Novgorodi veetšekella kutsel. Veetšel arutati tähtsaid poliitilisi küsimusi, kuulutati sõda ja sõlmiti rahu. Häält veetšel ei loetud, enamus tehti kindlaks karjumise tugevuse järgi.

Novgorodi kõige kõrgemaks valitsejaks oli **possaadnik**,

Sofia peakirik Novgorodis.

Suur massiivne kuue kupliga ehitus siledate valgete seinte, müüri sisse raiutud kitsaste akendega. Sofia peakirik paistab silma range ja suursuguse lihtsusega, mis on Suur-Novgorodi ehitustele iseloomustav.

kes valiti ainult suurbojaaride hulgast. Veetše valis erilise Novgorodi linlaste väe — tuhatkonna ülema (tuhatniku).

Tähtis koht Novgorodi valitsemises kuulus ülempiiskopile, kes oli suurmaaomanik ja sai suuri tulusid ka kauplemisest. See ladvik moodustas «isandate nõukogu», kes juhtis kogu Novgorodi poliitikat, sageli ainult maskeerides seda veetše otsustega.

Novgorodis oli ka vürst. Ta ei saanud Novgorodi vürsti tiitlit oma pojale edasi pärandada, sest Novgorodi vürstid valiti ja kutsuti Novgorodi. Vürst oli väejuhiks ja kohtumõistjaks. Kohut pidi ta mõistma ainult Novgorodi seaduste järgi. Vürsti õigused olid piiratud, sest novgorodlased ei lubanud tal maad osta ega ennast possaadniku asjadesse segada. Vürst ei tohtinud elada Novgorodi linnas, vaid selle lähedal Gorodištšes. Isegi vürsti jahipidamise tähtajad ja kohad olid rangelt kindlaks määratud. Kui vürst ei meeldinud Novgorodile, siis ajas veetše ta Novgorodist minema.

Novgorodis toimusid sageli «vähemate» inimeste ülestõusud «paremate» inimeste vastu. Vahel tuli kokku isegi kaks veetšet — üks Kaubapoolel, teine Sofia-poolel. Löödi kella kummaski linna ääres. Vaenulikud veetšed kohtusid üle Volhovi jõe viival sillal ja seal toimus äge võitlus. Vastaseid loobiti üle silla käsipuude jõkke ja uputati Volhovi, vahel «pühiti» niiviisi sild isegi tühjaks. «Vähemad» inimesed haarasid ja jaotasid omavahel «paremate» inimeste varanduse. XIII ja XIV sajandil toimus Novgorodis ligi poolsada «vähemate» inimeste ülestõusu.

«Vähemate» inimeste ülestõusud.

§ 9. VLADIMIRI SUURVÜRSTIRIIK. FEODAALSE KILLUSTATUSE TAGAJÄRJED

Vladimiri vürstiriik.

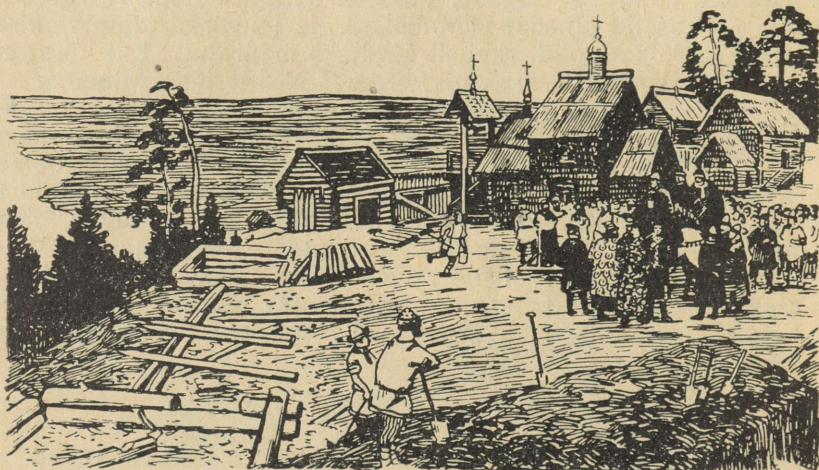
Sedamööda kuidas Kiievi võim nõrgenes, kasvas ja tugevnes Vladimiri ehk Vladimir-Suzdali vürstiriik. Vladimiri vürstiriik asetses Volga ja Kljazma vahel; põhjas ümbritsesid tema maad Beloje järve. Seal oli palju tihedaid metsi, rikkad kalapüügi- ja meekorjamise kohad ning viljakandvad maad. Rostov ja Suzdal olid vürstiriigi vanimad linnad. XII sajandil sammus vürstiriigi majandus tõusuteed.

Vürstiriigi maadel hakkas kasvama Moskva, meie kodumaa tulevane pealinn. Esmakordselt mainitakse Moskvat kroonikates 1147. aastal. Kroonikas kirjutatakse, et sel aastal kutsus vürst Juri Dolgoruki Moskvasse külla oma liitlase Tšernigovi vürsti Svajatoslavi ja korraldas tema auks suure peo. Siis oli Moskva alles suhteliselt väike asula ja haaras enda alla osa praeguse Kremli territooriumist. Ta asus heal kohal Moskva jõe kõrgel kaldal ja koosnes väikesest kindlusest ning käsitööliste ja kaupmeestega asustatud eeslinnast. Siin oli muistsel ajal olnud slaavlaste asula.

Sellest kõnelevad väljakaevamised, mille juures kõige vanematest kihtidest on leitud nooleotsi, nõelu ja vanaaegseid nuge.

Vladimiri vürstiriigi pealinnaks sai Vladimiri linn Kljazma ääres. Selle lähedale ehitas vürst endale Bogoljubovi lossi (siit pärineb ka vürsti nimi Andrei Bogoljúbski). Vladimiri linn muutus tähtsaks poliitiliseks keskuseks. Julma ja võimukat vürst Andreid, kes surus oma tahte noorematele vürstidele peale, peeti «isevalitsejaks». Kohalikul ülikud tapsid tema.

Vürstiriigil oli kaugeid sidemeid. Andrei Bogoljubski poeg oli abielus Gruusia kuninganna Tamaaraga.

Moskva esimeste seinte ehitamine Juri Dolgoruki ajal. Pildil on kujutatud kõrge, metsaga kaetud Borovitski (sõnast «бор» — suur, tihe okaspuumets) kungas. Esiplaanil kaevatakse vallikraave, ehitatakse puust seinu ja lasketorne. Keskel asub puukirik kahel sambal seisva kellatorniga. Selle taga — vürsti majapidamishooned. Vürst on koos bojaaridega tulnud ehitust vaatama.

Varsti pärast Andrei Bogoljubski surma hakkas Vladimir-Suzdali vürstiriigis valitsema Vsevolod Suurpesa (sellise hüüdnime sai ta sellepärast, et tal oli suur perekond). Ka tema tahtis «isevalitsejalikult» valitseda ja hoidis bojaare sõnakuulmises, jätkates Andrei Bogoljubski poliitikat. «Loos Igori sõjaretkest» öeldakse, et vürst Vsevolod võib Volga oma aerudega tühjaks pritsida ja Doni kiivritega kuivaks kanda, nii suur on tema sõjavägi. XII ja XIII sajandi vahetusel kirjeldas üks Kljazma ääres Vladimiris elav õpetatud kirjamees Vene maad järgmiselt: «Oo sina valgusest valgem ja ilusatest ilusam Vene maa! Sinu uhkuseks on järvede, jõgede ja allikate rohkus, kõrged mäed ja tihedad tamme-

salud, viljakad põllud, loendamatud metsloomad ja linnud, suured linnad, valged külad, uhked kirikud, raevukad vürstid, ausad bojaarid, palju kõrgeid aukandjaid — neid on täis Vene maa...» Pais- tab, nagu oleks kõik kõige paremas korras, tegelikult aga varitseb juba oht: naabrid ei karda enam Venemaa võimsust, sest vürstide- vahelised pidevad tülid ja feodaalsed kodusõjad on nõrgestanud Venemaa.

Vladimiri ja Novgorodi vürstiriigid olid suured ja tugevad. Suurem osa Vene vürstiriike olid aga väiksemad ja nõrgemad. Feodaalse killustumuse arenemisega vähenes nende jõud veelgi.

Küsimusi III peatüki kordamiseks

1. Mispärast moodustusid iseseisvad vürstiriigid?
2. Mida te teate feodaalsetest osastivürstiriikidest?
3. Mispärast nõrgenes Vene riigi vastupanujõud rändrahvastele feodaalse kil- lustatuse ajal?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Kuidas novgorodlased ajasid vürst Vsevolodi minema

Allpool on toodud katkend «Esimesest Novgorodi kroonikast».

1136. aastal kutsusid novgorodlased pihkvalased ja laadogalased veet- šele ning otsustasid oma vürsti Vsevolodi minema ajada. Pandi siis vürst koos naise, laste ja ämmaga piiskopi õuele sel maikuu 28. päeval ning relvastatud vahid (30 meest iga päev) valvasid teda seal ööl ja päeval. Istus vürst seal kaks kuud ja linnast lasti ta välja 15. juulikuu päeval ning võeti vastu tema poeg Vladimir. Süüdistati teda aga selles, et ta ei hoiu smerde, tahtis minna Perejaslavli vürstiks, lahinguväljalt aga põgenes kõige ees; aga veel rohkem ja kõige enne selle eest, et käskis meid (vürst) Vsevolodiga ühineda, aga siis käsib taganeda.

Lahti ei lastud teda aga enne, kui tuli uus vürst.

Küsimused

1. Kas Novgorodis kuulus kõige kõrgem võim vürstile? Millega te võite oma vastust põhjendada?
2. Mispärast kutsusid novgorodlased veetšele pihkvalasi ja laadogalasi?
3. Mispärast valvas vangistatud vürsti ööl ja päeval nii palju inimesi?
4. Mispärast ei lastud vürsti ära enne, kui tuli uus vürst?
5. Ülalpool oli antud tõlge ilma kroonika originaaltekstita, II peatüki lõpus oli aga antud nii originaaltekst kui ka tõlge. Kas on huvitavam lugeda originaalteksti ja tõlget või ainult tõlget?

Novgorodi kauba- ja kohtulepingust saksa ja Gotlandi «külalistega»

Novgorod kauples pidevalt välismaaga. Sageli oli tal tegemist Saksa vabalinna Lüübeki ja Gotlandi saare kaupmeestega.

1269. a. koostati Novgorodis leping, milles määrati kindlaks suhtlemise kord ja mõlemate poolte õigused. Allpool katkend sellest lepingust.

Mina, vürst Jaroslav Jaroslavitš, olles nõu pidanud possaadniku Pavša, tuhatniku isand Rátibori, ülemate ja kõikide novgorodlastega ning saksa saadiku Heinrich Wullenpundiga Lüübekist ja gotlandlaste Ludolf Dobbrissike ja Jakob Kuringiga, kinnitasime rahu ja kirjutasime kooskõlas teie kirjadega alla oma õigusele, mis on välja antud teie, Saksamaa poegade, Gotlandimaa elanike ja kõikide ladina keelte jaoks Neevalt, Kotlingist¹, kuni Gotlandi rannani ja tagasi Novgorodist Kotlingini...

Ja kui tuleb külaline Neevale ja vajab kas puid või mastimetsa, siis raiugu tema jõe mõlemal kaldal nii palju kui tahab. Ja kui võetakse kinni varas Kotlingi ja Laadoga vahe peal, siis tuleb tema viia Laadogasse ja mõista seal kohut tema süütegude eest; kui aga püütakse varas kinni Laadoga ja Novgorodi vahel, siis tuleb tema üle kohut mõista Novgorodis. Kui aga sakslased või Gotlandimaa mehed tulevad mööda Volhovit kuni kärestikuni, siis võivad nemad ilma viivituseeta nõuda lootse, võtta need head inimesed oma laevale ja maksta neile nii palju, nagu see juba vanast ajast peale kombeks on olnud, mitte aga rohkem. Kui külaline läheb Gostinoopolisse, siis maksab ta ka nii palju, nagu vanast ajast peale kombeks on olnud, mitte aga rohkem. Lootsil, kes on palgatud sõiduks Neevat pidi alla ja uuesti üles tagasi, on õigus saada 5 marka raha või üks suitsusink; kui ta oli palgatud sõiduks Novgorodist Laadogani ja uuesti tagasi, siis on tal õigus saada 3 marka või pool sinki toidu jaoks. Kui aga puruneb lodi, mis sõidab kauba järele või mis on kaupa täis laaditud, siis ei tule mitte maksta selle lodja eest, vaid lodja üürimise eest. Kui aga ülalpool nimetatud lootsid ja külalised satuvad tülivahekorda ja lepivad omavahel teekonna jooksul, siis olgu see leppimine lõplik; kui nad aga ei jõua kokkuleppele, siis tuleb neil püha Ivani õues astuda kohtu ette tuhatniku ja novgorodlaste ees...

Kui novgorodlane on võlgu Gotlandi poolele, siis ei tule teda mitte türmi panna, mida ei tule Novgorodis teha ka sakslase või Gotlandimaa mehega, ega tule neid ka rõivastest kinni hoida, vaid mõlemad pooled peab tuhatniku pristav välja kutsuma. Kui aga algab tüli sakslaste ja novgorodlaste vahel, siis tuleb see lõpetada püha Ivani õuel possaadniku, tuhatniku ja kaupmeeste ees. Kui aga keegi tuleb terava sõjariistaga Saksa või Gotlandi õue ja vigastab seal kedagi või võtab kaupa, siis tuleb ta tabamisel viia kohtu ette ja tema süüteo järgi kohut mõista...

Kes saabus mööda Neevat, see mingi ka tagasi mööda Neevat; kes aga tuli maismaad pidi, see mingi ka samamoodi tagasi ilma pahateota. Kui aga juhtub nõndamoodi, et seletust tuleb anda mõlemal, nii sakslasel kui novgorodlasel ja nende seletused lähevad ühte, siis tuleb neid uskuda; kui nad aga tülitsevad ja nende seletused ei lähe ühte, siis tuleb neil liisku heita, kumba seletus jääb õigeks.

Küsimused

1. Kuidas te arvate eespool toodud katkendite järgi otsustades, kas see leping oli võrdõiguslik mõlemale poolele või oli ta ühele neist kasulikum? Millega te võite oma arvamust tõestada?

¹ Kotling — Kotlini saar, kus praegu asub Kroomlinn.

2. Mille jaoks võis saksa «külalistel» (kaupmeestel) teel metsamaterjali vaja minna?
3. Kui kaubanduslikud suhted välismaa kaupmeestega oleksid harvad ja juhuslikud olnud, kas siis oleks sellist lepingut vaja olnud?
4. Kus asub Gotlandi saar?

Kui te olete unustanud või ei tea seda, siis vaadake raamatukogus vastavatest käsiraamatutest järele.

Kasutage ka sõnastikku, kui leiate tekstis tundmatu ja arusaamatu sõna. Juba noorena on kasulik harjuda käsiraamatuid kasutama.

On olemas spetsiaalseid sõnastikke ja käsiraamatuid, mis on pühendatud ainult ühele teadusharule. On ka selliseid, mis haaravad kõiki teadusalasid. Niisuguseid raamatuid nimetatakse entsüklopeediateks.

Millised käsiraamatud ja entsüklopeediad on teie kooli raamatukogus?

IV PEATÜKK

MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNG. VÕITLUS MONGOLI-TATARI, SAKSA JA ROOTSI FEODAALIDE VASTU

§ 10. MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI ALGUS. KESK-AASIA JA TAGA-KAUKAASIA RAHVASTE VÕITLUS MONGOLI-TATARI VALLUTAJATE VASTU

**Mongolite-
tatarlaste
sissetungi algus.**

Feodaalse killustatuse perioodil toimus suur ajalooline õnnetus — Venemaale tungisid mongoli-tatari vallutajad.

Mongolite kodumaa asus Aasias. Mongoli hõimud olid rändlajad ja tegelesid karjakasvatusega. Mongolid olid osavad ratsanikud. «Kui mongol lahutada hobusest, milleks ta siis veel kõlbab?» küsis mongoli kõnekäänd.

Kauges minevikus valitses mongolitel ürgkogukondlik kord. Kuid XII sajandil hakkas neil sugukondlik kord lagunema ning tekkisid mongoli khaanid, kes olid rikkused ja võimu enda kätte haaranud. Khaanide ümber koondusid nende abilised ülikute hulgast — nojoonid. Nad ekspluateerisid töötavaid mongoleid. Nende töö põhines khaanide ja nojoonide rikkus. Töötavad mongolid pidid oma parimad kariloomad ja hobused khaanidele ning nojoonidele andma.

XIII sajandi algul hakkas mongolitel kujunema varafeodaalne riik. Tšinghis-khaan ühendas kogu Mongoolia enda võimu alla ning seisis tohutu suure sõjaväe eesotsas. Iga mongol oli sõjamees-ratsanik, kes oli harjunud ratsutama, sest mongolid olid rändrahvas. Mongolitel oli selle aja kohta erakordselt suur ratsavägi. Iga kümnest tuhandest mehest koosnevat väeosa nimetati musttuhatkonnaks, kelle eesotsas oli tjomnik ehk musttuhatnik. Must-

Tchinghis-khaan.
Vanaaegne Hiina joonistus.

tuhatnikule allus tuhatnik, kelle väes oli tuhat meest. Tuhatkonnad jagunesid sadakondadeks, mida juhatasid sotnikud.

Liikudes kiiretel hobustel, olles varustatud vibude ja teravate kõvermõõkadega ning kandes paksust nahast kiivreid ja pantsereid, olid mongolid vaenlase noolterahe eest kindlalt kaitstud. Ka nende sõjatehnika oli kõrgel tasemel. Hiinlastelt õppisid nad linnapiiramise kunsti, kasutades selleks raskeid taraane — müüripurustajaid. Erilised viskeriistad võimaldasid neil heita linna suuri kive ja põleva õliga täidetud nõusid. Mongolite hästi relvastatud, kiiresti edasiliikuv ja ühtse juhtimise all olev sõjavägi oli tol ajal ähvardav jõud.

Algul alistas Tšinghis-khaan endale Siberi rahvad. Tema võimu pidid tunnustama Baikali järve ääres asuvad burjaadid, jakuudid ja Altai orioodid. Seejärel viis ta oma väed kavalusega üle Suure Hiina müüri, purustas Hiina sõjaväe ja tungis Hiinasse. Siin ta sundiski Hiina insenere õpetama oma vägedele piiramistehnikat, hästi ette valmistatud Hiina riigiametnikelt aga omandas kogemusi riigikorralduse alal.

Olles haaranud Hiina ja sellega oma võimsust suuresti tugevdanud, suundusid mongoli-tatari feodaalid eesotsas Tšinghis-khaaniga Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse.

**Kesk-Aasia
rahvaste võitlus
mongoli-tatari
vallutajate vastu.**

Kesk-Aasias kohtas Tšinghis-khaani sõjavägi kõrge kultuuritasemega rikkaid linnu ja asulaid. Inimesed elasid siin ammumöödunud aegadest peale jõgede viljarikastel kallastel. Juba «ajaloo isa» kreeka kirjanik Heródotos kirjeldas V sajandil enne meie ajaarvamist Kesk-Aasia rahvaste — praeguste tadžikkide, usbekide ja turkmeenide esivanemate elu.

Kesk-Aasia rahvad tegelesid põlluharimise, karjakasvatuse ja aiandusega. Kesk-Aasia põlluharijad kasutasid juba ammu niisutuskanaleid põldude niisutamiseks. Seal olid rikkad linnad Marakanda (Samarkand) ja Merv. Kõrgesti oli arenenud kunst ja käsitöö. Kuulsad olid ka Kesk-Aasia rahvaste ehitusmeistrid ja arhitektid, kes püstitasid kordumatu ja omapärase iluga ehitusi.

Kesk-Aasia rahvaste rikkused ahvatlesid paljusid vallutajaid:

Mongolite väed stepis.

Pärsia kuningaid, Makedoonia Aleksandrit (ta vallutas Kesk-Aasia IV sajandil enne meie ajaarvamist) ja araablasi.

Sel ajal kui Kesk-Aasia rahvaid ähvardas mongolite-tatarlaste sissetung, olid nad jõudnud juba feodaalse killustumuse perioodi. Elanike peategevusaladeks olid endiselt põlluharimine, karjakasvatus ja aiandus.

Kesk-Aasia rahvastel oli juba kauges minevikus suhteid kreeklaste, iraanlaste, indialaste ja hiinlastega. Kõik need rahvad õppisid üksteiselt palju kasulikku ja rikastasid oma kultuuri. Läbi Kesk-Aasia veeti Hiinast kaugesse Roomasse siidi, Roomast ja Bütsantsist veeti Idamaadesse kristalli ja õhukesest värvilisest klaasist esemeid. Kuulsad olid Fergana relvad ning hõbe- ja kuld-nõud. Hiinlased omandasid Kesk-Aasiast viinamarjade kasvata-mise oskuse. Indiast toodi Kesk-Aasiasse puuvill. Kesk-Aasias valmistatud puuvillakangaid veeti isegi Rooma. Samarkandis ehitati Rooma eeskujul veevõrk, mille tinatoru oli asetatud kõrgele turuhoonete katuste ja kivist kaarte peale.

Tšinghis-khaani väed tungisid Semiretšje kaudu Horezmi riiki, vallutasid linnu ja asulaid ning röövisid rikkusi. Elanikkond

tapeti või viidi orjusesse. Kesk-Aasia rahvad osutasid visa vastupanu. Kõigis linnades olid tugevad garnisonid ja Samarkandis isegi 20 sõjalevanti. Kuid Samarkandi ja mitme teise linna värvad avasid Tšinghis-khaanile reeturid, kes olid mongolite-tatarlastega salaja kokku leppinud. Samarkandis vangistas Tšinghis-khaan ligi 30 000 käsitöölist ja andis nad mongoli ülikutele orjadeks. Samamoodi toimis ta ka mujal. Rikas Merv ja paljud teised linnad purustati.

Nagu näeme, aitas ka siin kohalike rahvaste feodaalne killustatus mongoli vallutajatele kaasa, nõrgestas Kesk-Aasia rahvaste vastupanu mongoli-tatari sissetungile.

XIII sajandi alguseks viisid mongolid-tatarlased lõpule Kesk-Aasia vallutamise. Pärast seda suundusid Tšinghis-khaani väed Gruusiasse.

Gruusia enne mongolite vallutust.

Me teame, et Gruusia on väga vana maa. Väljakaevamised tõendavad, et siin olid juba väga ammu muistsete inimeste asulad ja ürgkogukondliku korra aegsed asundused. Seejärel läbis

Taga-Kaukaasia sellise tähtsa inimühiskonna arenguetapi nagu orjanduslik kord. Urartu riigi ajalugu kuulub Gruusia vanimasse ajalukku.

Grusiinlased elasid mägedes ning Kura ja Araksi jõe viljakates orgudes. Nad tegelesid juba väga ammu põlluharimise, karjakasvatamise, aianduse ja viinamarjakasvatusega. Nad oskasid metalli töödelda ning kunstipäraseid tööriistu ja relvi valmistada. Gruusia taotud hõbenõud ja siid olid kuulsad. Kuulus oli Gruusia ka oma käsitööliste poolest.

Juba IV sajandil, varem kui mujal, võeti Gruusias ristiusk riigiusuks.

Gruusias arenesid varakult feodaalsuhted. Gruusia oli palju kõrgemal arenemistasemel kui mongolid. Gruusia feodaalid kehtestasid feodaalse omandiõiguse maale ja sundisid gruusia talupoegi-glehhe (neid võib võrrelda Vana-Vene riigi smerdidega) enda heaks töötama.

Gruusia feodaalid tugevnesid eriti XII sajandil. Seda sajandit peetakse feodaalkorra õitseaajaks Gruusias.

XII sajandi algul valitses Gruusias kuningas David, hüüdnimega Ehitaja. Tema väed ajasid polovetside abiga minema türklased-seldžukid, kes sel ajal Gruusiat orjastasid, ning vallutasid türklaste-seldžukkide käest Tiflisi linna. Davidi valitsemisajal keris palju ilusaid hooneid, tunduvalt arenes edasi kultuur.

XII sajandi lõpul ja XIII sajandi algul valitses Gruusias kuninganna Tamaara. Tema võimu alla ühendati peaaegu kogu Taga-Kaukaasia. Gruusia piirid ulatusid Mustast merest Kaspia mereni. Tamaara oli haritud ja andekas feodaalvalitseja.

Sel ajal oli Gruusias palju kirjanikke ja õpetlasi. Neil aastail elas suur gruusia luuletaja Šotā Rustaveli. Tema tähtsaim

teos on «Kangelane tiigrinahas». See on poeem armastusest ja sõprusest, truudusest ja aust. Rustaveli poeem koosneb küll 50 laulust, kuid paljud grusiinlased teavad seda peast. Poemi read on muutunud kõnekäändudeks. Siin üks kuulus värss poeemist:

«Mis sa peidad, see on kadunud, mis sa annad, see on sinu.»

Mongolid Taga-Kaukaasias.

Taga-Kaukaasia rahvaste võitlus sõltumatuse eest kestis aastaid. Kuid lõpuks murti nende vastupanu. Mongoli feodaalid alistasid Armeenia ja Gruusia rahvad. Armeenia ja Gruusia kultuur oli kõrgem mongolite kultuurist. Mongolid viisid orjusesse gruusia ja armeenia osavaid meistreid, käsitöölisi ja õpetlasi. Mongoli ike andis Taga-Kaukaasia rahvaste kultuurile tugeva löögi. Paljud linnad purustati. Vallutajad sundisid grusiinlasi ja armeenlasi rasket andamit maksma. Mongolid kogusid igal pool kümnist (kümnenda osa varandusest). Sellele lisaks võtsid nad kord aastas igalt majapidamiselt erilist täiendavat andamit: 100 liitrit¹ nisu, 50 liitrit veini, 2 liitrit riisi, kolm kotti, kaks nööri, ühe hõberaha ja ühe hobuseraua. Kes ei suutnud andamit tasuda, see viidi orjusesse.

Olles oma võimu Taga-Kaukaasias tugevdanud, usaldasid mongoli khaanid andamite kogumise kohalikele vürstidele, kes andamid mongolitele edasi pidid andma.

Mongolite võimutsemine Taga-Kaukaasias kestis ligi 200 aastat, kuni XIV sajandi lõpuni.

§ 11. VENE RAHVA VÕITLUS MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI NING SAKSA JA ROOTSI FEODAALIDE VASTU

Mongolid Venemaal.

Pärast Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia vallutamist jõudsid mongolite väed üsna lähedale Vene maadele. Tšinghis-khaani väed läksid üle Kaukasuse ja tungisid Lõuna-Venemaa steppidesse. Siin kohtusid nad polovetsidega. Polovetsi khaanid pöördusid abi saamiseks Vene vürstide poole. «Kui te meid ei aita, siis tapetakse täna meid, homme aga teid,» ütlesid polovetside saadikud. Vürstid otsustasid Tšinghis-khaani vägede vastu välja astuda ja võidelda temaga polovetside maal. Nad läksid stepi abiks polovetsidele. Lahing toimus 1223. a. maikuu Kalka jõe ääres. Kalka on väike Doni suudme lähedal Aasovi merre suubuv jõgi. Vene väed said hävitava kaotuse osaliseks. Tatari khaanid panid laud haavatute ja vangide peale, istusid nendele ja pühitsesid võitu.

See oli mongolite-tatarlaste esimene sissetung Venemaale (venelased kutsusid mongoleid tatarlasteks). Seekord ei suutnud nad siin veel kindlustuda. Mongolid-tatarlased läksid Aiasse tagasi

¹ Vanaaegne liiter oli mitte ainult vedeliku, vaid ka puisteainete mõõt.

ja 12 aasta jooksul ei olnud neist midagi kuulda. Varsti pärast seda algas nende uus sissetung Venemaale.

**Batu-khaani
sõjaretk
Venemaale.**

Pärast Tšinghis-khaani surma sai suurkhaaniks tema poeg Ugedei. Ugedei saatis oma vennapoja Batu-khaani Euroopat vallutama. Kõiki Euroopa maid ähvardas lüüasaamine ning orjastamine.

1236. a. läbisid Batu väed Kaspia-äärsed stepid, tungisid Volga-bulgaarlaste riiki ja vallutasid selle pealinna Bolgari. Siit liikusid nad edasi Venemaale.

1237. a. talvel ületas Batu tohutu suur vägi Volga ja lähenes Rjazani vürstiriigile. Nüüd oleks Vladimiri suurvürsti Juri abi Rjazani vürstile, Vsevolod Suurpesa pojale väga ära kulunud. Kuid keegi ei abistanud rjasanlasi. Pärast vihast võitlust oli Rjazan sunnitud alistuma ning põletati tatarlaste poolt maha. Rjazanimaast jäi järele «ainult suits ja tuhk». Nüüd tuli aga järjekord nende kätte, kes tahtsid end õnnetusest päästa eemalehoidmisega. Vallutati Vladimir Kljazma ääres ja teised Suzdalimaa linnad. Seejärel liikusid mongolid-tatarlased Moskva alla. Nüüd alustas vürst Juri Vsevolodovitš küll kõigi oma sõjaväe ning töörahva hulkade abil võitlust tatarlastega Siti jõe ääres, kuid oli juba hilja. Venelased kaotasid lahingu ja vürst ise langes võitluses.

Järk-järgult vallutas Batu kõik Dnepri-äärsed maad.

1240. a. alustasid määratu suured Batu väed Kiievi piiramist. Rataste krigina ja hobuste hirnumise tõttu polnud inimeste hääli kuulda. Kiiev seisis tatarlaste ees kogu oma ilus. Kõrgusid kaunid hooned ja päike kuldas kirikutornide kupleid. Batu tahtis selle kauni linna vallutada purustamatult. Ta tegi kiievlastele ettepaneku võitlusetu alistuda. Kiievlased ei nõustunud ja otsustasid viimse meheni võidelda. Algas Kiievi piiramine. Peaaegu kogu linn põletati maha ja hävitati.

**Saksa ja rootsi
feodaalide sissetung
Novgorodimaale.**

Kuid õnnetus ei tule kunagi üksi. Samal ajal kui Batu-khaan ähvardas oma vägedega eraldi seisvaid Vene vürstiriike idast, tungis loodest Novgorodimaale teine tugev vaenlane. Saksa rüütlid

tungisid ahnelt uusi maid ja talupoegi otsides Venemaale. Nad orjastasid Baltimaade rahvad ja rajasid nende maadele oma mõisad. Liivimaale, Daugava jõe suudmesse ehtasid nad kindlustatud Riia linna. Siin asutati julmade rõhujate — rüütlite liit Mõõgavendade ordu.

Teine feodaalne rüütliordu — Teutooni ordu, mis asus Visla jõe ääres, hakkas leedu rahvast läänest ähvardama. Peagi ühendasid Teutooni ordu rüütlid oma jõu Mõõgavendade ordu rüütlitega ning ähvardasid naabruses asuvat Põhja-Venemaad — Novgorodi ja Pihkvat.

Seda olukorda otsustasid ära kasutada ka teised vallutajad — rootsi feodaalid. Neid rõõmustas teade mongolite-tatarlaste sissetungist Venemaale. Nad mõtlesid, et nüüd, kus venelasi ründavad

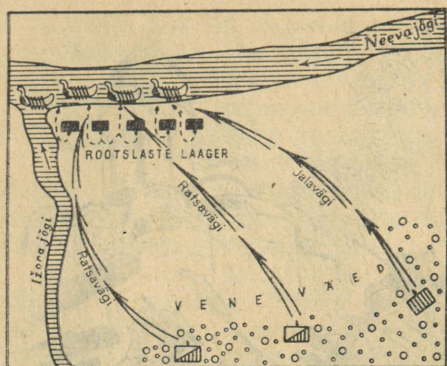
Mongolid ründavad Vene linna.

Mongolid lõhuvad taraaniga linnamüüri. Kiviheitemasin viskab linna raskeid kive. Võrrelge venelaste relvastust mongolite omaga. Pöörake tähelepanu vene sõjameeste mehisusele ja vastupidavusele.

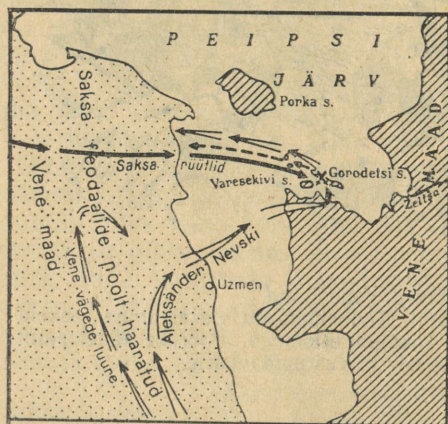
tatarlased idast, on paras aeg tungida Vene maadele põhja poolt, kasutada ära Vene riigi nõrgenemist ning vallutada endale võimalikult suurem tükk.

1240. a. jõudis Rootsi valitseja Birger Jarl oma vägedega Neeva äärde. Ta oli oma võidus kindel.

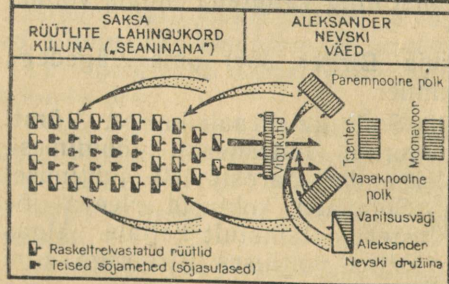
Vene vägi kogunes Novgorodis Sofia katedraali juures. Vürsti vägedega liitus hulgaliselt Novgorodi lihtrahvast, tööinimesi. Suur-Novgorodi väed vürst Aleksander Jaroslavitši juhtimisel läksid Birgeri vägedele vastu. Sõjaväed kohtusid Neeva jõe ääres. Venelased tungisid rootslastele ootamatult kallale. Algas julm taplus. Vürst Aleksander sattus võitluses Birgeriga silm silma vastu ja «vajutas ta näole oma terava odaga pitseri». Noor družinnik Savva tungis Birgeri kullatud katusega telgini ja raius

Neeva lahing.

- Saksa feodaalide sissetung Vene maadesse
- ← Aleksander Nevski vägede liikumine
- X Jäälahingu koht (5. aprillil 1242. a.)
- Saksa rüütlite põgenemine pärast Jäälahingut

Jäälahing.

telgi tugipuu läbi. Telk vajus kõigi nähes kokku. Venelased juubeldasid. Äge võitlus lõppes venelaste võiduga. Selles Neeva jõe ääres toimunud ägedas lahingus saavutatud võidu eest nimetas rahvas vürsti Aleksander Nevskiks.

Selleks ajaks hakkasid tegutsema ka saksa rüütlid. Nad tungisid suurte sõjajõududega Venemaale. 1242. a. aprillis toimus kuuluis lahing Peipsi järve jääl, mida ajaloos tuntakse Jäälahingu nime all.

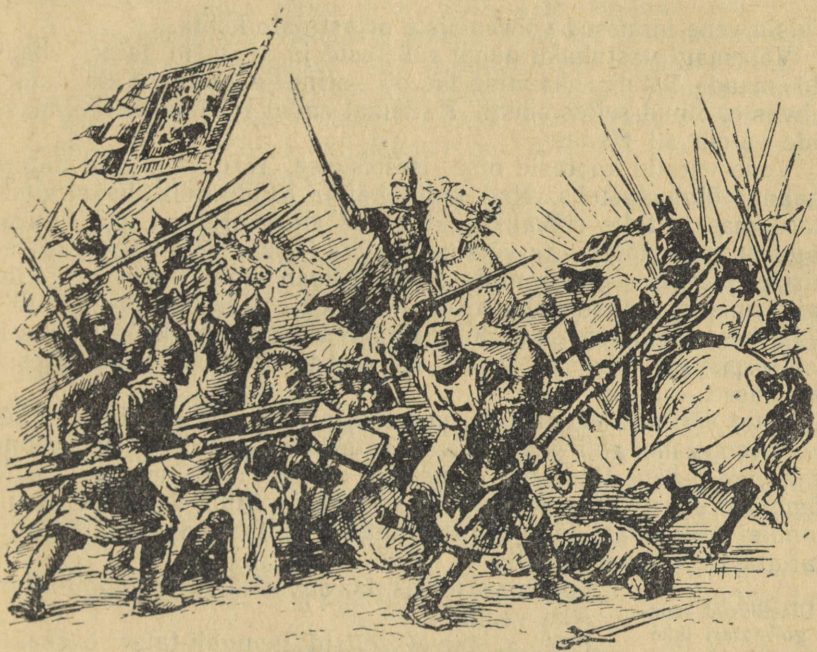
Sakslased rivistusid terava kiiluna ehk «seaninana». Oma teravikuga pidi kiil Vene väed kaheks lõhestama. Sakslaste väe eesotsas olid raskeltrelvastatud raudrüüdes ratsanikud. Nende järel tuli odade ja mõõkadega varustatud jalavägi, külgedel aga oli ratsavägi.

Aleksander Nevski taipas vaenlase taktikat. Seepärast ei paigutanud ta oma paremaid vägesid mitte keskkohta, mida ründas «seanina», vaid külgedele. Ta andis vaenlasele meelegra, võimaluse läbimurdeks keskkohta ning meelitas taganedes vaenlasi edasi. Seejärel haarasid venelaste peaväed «seanina» külgedelt. Järvel toimus nii äge lahing, et jää oli verega üle ujutatud. Venelaste võit oli täielik. Palju rüütleid tapeti ja suur osa võeti vangi.

Nendel vene rahva võitudel, mis olid saavutatud Aleksander Nevski juhtimisel, oli väga suur tähtsus. Nad päätsid Loode-Venemaa raskel ajal orjastamisest saksa ja rootsi feodaalide poolt.

Ehkki Venemaa saavutas loodes vaenlaste üle võidu, oli Batu sissetungiga palju halvem lugu. Sissetung jätkus. Venemaale algasid rasked ajad. Novgorodini tatarlased ei läinud, kuid ka tema pidi mongolitele-tatarlastele andamit tasuma.

Mongoli-tatari Venemaa sattus mongoli-tatari khaanide ikke. alla. See ikke kestis üle kaheksa aasta — XIII sajandi keskpaigast kuni XV sajandi lõpuni.

Jäälahing.

On käimas äge võitlus. Vürst Aleksander oma valgel hobusel on tunginud vaenlase vägede ridadesse. Temale järgneb druziina vürsti lipuga. Vene sõjamehed tõmbavad odade otsa pandud konksudega rüütleid sadulast.

Batu-khaani poolt loodud riiki nimetati Kuldhordiks. Batu asutas oma uue riigi pealinna Sarai Volga äärde (praeguse Astrahani lähedale). Hiljem viidi pealinn edasi mööda Volgat ülespoole (praeguse Volgogradi lähedale). Uus pealinn nimetati Uueks Saraiks.

Kuldhordi koosseisu kuulusid osa Kesk-Aasiast, osa Kasahstanist, Volgamaad, Krimm, Dnepri-äärsed maad ja kogu Kirde-Venemaa.

Tatari vallutajad maksustasid vene elanikkonda suure andamiga. Peale kümne võtsid nad täiendavat andamit teravilja, loomade ja raha näol. Andameid ja makse kogusid baskakid. Kes ei suutnud andamit tasuda, see viidi orjusesse.

«Kellel pole raha anda,
sellelt tema lapse viib;
kellel pole lapsukest,
sellelt tema naise viib.
Kellel aga naistki pole,
selle ühes peaga viib.»

laulsid vene inimesed vööramaiste orjastajate kohta.

Vähemagi vastuhaku puhul rüüstasid ja röövisid tatari khaanid maad. Tatari khaanide ike oli verine ja raske. Kuid tatari rahvas ei olnud selles süüdi. Ka temal endal ei olnud kerge khaanide võimu all elada.

Vene vürstid kaotasid oma iseseisvuse. Nad muutusid tatari khaani võimualusteks. Nad pidid käima Kuldhordis khaani kummardamas ja talle rikkalikke kingitusi viima. Khaan aga toimis, nagu talle meeldis — ta võis neile anda õiguse vürstiriigi valitsemiseks ja võis seda ka mitte anda. Khaan andis igale vürstile valitsemiseks erilise dokumendi — jarlöki. Vürstiks peeti ainult seda, kes sai niisuguse jarlöki. Khaan ise nimetas ka suurvürsti.

Iseseisvast Venemaast sai Kuldhordi osa, või nagu ütlesid tatarlased — uluss.

Kuid võitlus Venemaaga kurnas tatarlaste jõu ja päästis Lääne-Euroopa mongoli-tatari ikkest. Tatarlased sooritasid veel mõne sõjaretke Lääne-Euroopa maadesse, püüdes neid orjastada, kuid tõmbusid uuesti Venemaa piiridesse tagasi. Tänu Venemaa vastupanule hoiti ära Lääne-Euroopa maade sattumine mongoli-tatari vallutajate orjuseikke alla.

Ülestõusud mongoli-tatari ikke vastu.

Venemaa tõusis korduvalt üles mongoli-tatari ikke vastu.

1259. a. talvel sõitsid mongoli-tatari baskakid Novgorodi. Nad pidid Novgorodi elanikkonna andami määramiseks üles kirjutama. Novgorodi töörahvas alustas mongolite vastu ülestõusu. Nad ei tahtnud lasta ennast üles kirjutada ja otsustasid pigem surra Novgorodi eest, kuid mitte alistuda. Vürst Aleksander Nevski pidi baskakkidele andma kaitsealga, et neid ei tapetaks. Baskakid ähvardasid arvete õiendamiseks Novgorodi tuua oma väed ja linna hävitada. Bojaaridel ja vürstil tuli järele anda. Novgorodlaste vastupanu purustati ja Novgorodi elanikkond kirjutati üles.

1262. aastal toimusid korraka mitmes linnas ülestõusud mongoli-tatari khaanide ikke vastu. Veetšekellad helisesid Vladimiris, Suzdalis, Rostovis, Perejaslavis ja Jaroslavis. Rahvas kogunes

veetsele ja ajas baskakid-piinajad linnast välja. Need, kes baskakke toetasid, tapeti. Tatarlased valmistusid ülestõusnud linnade kohutavaks laastamiseks. Vürst Aleksander Nevski aga sõitis Kuldhordi, viis khaanile meeleheaks väärtuslikke kingitusi ja päästis linnad hävingust. Muidugi ei olnud Nevskil seda kerge teha.

§ 12. KULDHORDI KULTUUR. ISLAM

Kuldhordi kultuur. Kuldhordis oli oma kultuur. Vene kultuur avaldas mõju tatari kultuurile. Paljudes kohtades võtsid tatarlased üle venelaste maaharimisviisi ja nende relvad. Venelased said tatarlastelt häid tõuloomi, eriti hobuseid. Mõned vene sõnad läksid tatari keelde ning vene keelde jäid püsima mõned tatari sõnad, nagu *деньги, базар, башмак, халат, кувшин* ja teised.

Teadlased on teinud väljakaevamisi Kuldhordi pealinnade — Vana ja Uue Sarai asupaigas.

Lossid asetsesid linna keskel. Linna servas olid tihedalt koos vaeste viletsad onnid.

Uus Sarai uppus aegade rohelusse. Linna lähedal asus khaani suveloss. Seda nimetati Gülistaniks, mis tähendab «rooside aed».

Uues Sarais oli ka veevärk. Mööda tina- ja savitorusid voolas vesi kahest suurest basseinist linna. Väljakaevamistel leiti pool suurest raudvesirattast, mille kaal oli 144 kg. Seda kasutati nähtavasti vee pumpamise juures.

Linnas elas palju käsitöölisi. Kuldhordi khaanid tõid siia osavaid käsitöömeistreid kõigist alistatud linnadest. Linnas asusid suured metallitöötlemise ja pottsepatöökojad. Kuldhordist leitud kahhelkivide mustritel on märgata Hiina mõju. Rikaste tatari ülikute majaseinad olid nende kaunite kahhelkividega kaetud.

Kuldhordi pealinnades oli palju alistatud maadest vägivaldselt toodud kirjanikke ja õpetlasi. Ka kirjaoskus oli Kuldhordis arenenud.

Kuldhordi kultuur teenis eeskätt khaane ja nende lähikondseid.

Rahvahulkade rõhumise vahendiks oli XIII sajandil Kuldhordis vastu võetud usk — i s l a m.

Islam.

Islami usk on samasugune töörahva orjastamise vahend nagu iga teinegi usk.

Keskaja ajaloo kursusest te teate, et islam ehk muhamedi usk on tekkinud mitte meie maal, vaid Idas, Araabias VII sajandil. Tema rajaja Muhamed oli kaupmees Meka linnas. Islamiusulisi nimetatakse mu h a m e e d l a s t e k s.

Araabia vallutajad kehtestasid VIII sajandil relva jõul islami ka Kesk-Aasias. Sealt jõudis islam umbes X sajandil Volga äärde, bulgaarlaste ja kasaaride riiki. XIII sajandil võtsid Kuldhordi khaanid vastu islami ja kehtestasid selle oma valdustes. Umbes

XVI—XVII sajandil levis islam türklaste ja pärslaste kaudu ka mõnede teiste Kaukaasia rahvaste hulgas.

Idamaa feodaalidel oli vaja rahvast hoida pimesas alistumises. Nii oli rahvast kergem rõhuda. Islam oli suurepärase vahend selleks. Sõna islam tähendab alandlikkust. Islami esimeseks õpetuseks on, et inimene on tühine. Inimeste üle valitsevat ainujumal Allah, Muhamed aga on Allahi prohvet. Allahi «asendajateks» maa peal on kohalikud võimud, rahva ekspluateerijad. Nendele tuleb pimesi ja mõtlemata alistuda. Töötavat rahvast kohustati rikastele makse maksma ja puudust kannatama maa peal, selle tasuks lubati usklikele pärast surma taevariiki. Muhamedi usu taevariiki ehk paradiisi kujutati paigana, kus valitseb küllus, kus võib end kõrini täis süüa, kus võib nõrkemiseni juua maa peal keelatud veini, kus asuvad varjurikkad aiad ja purskaevud. Nälgimaapealses elus, selle eest võid ennast pärast surma täis süüa! Niimoodi petsid töötavat rahvast muhamedi vaimulikud — mullad.

Mullad nõudsid, et iga muhameedlane usuks Allahisse ja Muhamedi, palvetaks viis korda päevas, maksaks maksu, paastuks aastas 30 päeva järjest¹ ja sooritaks palverännaku Mekasse Muhamedi hauale.

Islam kaitses sõdu. Ta nõudis, et iga muhameedlane võitleks relvaga teisest usust inimeste — «uskmatute» vastu ja tapaks neid. Rahva sõtta sundimiseks rääkisid mullad: «Kes saab sõjas surma, see pääseb kohe paradiisi.»

Islam tegi meie maa rahvastele palju kurja. Ta hoidis Idamaade rahvaste töötavaid hulki orjuses ja rõhumise all. Eriti raske oli naiste olukord. Islam tunnistas nad mehe orjadeks. Ka töötama pidid nad nagu orjad. Islam toetas sugukondliku korra igandeid, näiteks naiste ostmist. Ostetud naise eest makstavat tasu nimetati kalõmiks. «Hirmus on mul võõrsil elada, aga minu kurbuse eest on makstud kalõm,» laulis Idamaade näine oma kibeda saatuse kohta. Naine ei tohtinud katmata näoga käia. Ta pidi näo katma tiheda riidetükiga, mida nimetati tsadraks ehk parandžaaks.

Paljudeks sajanditeks kattis islam Idamaade naiste näod. Alles nõukogude võim aitas Idamaade naistel rebida näolt selle orjuse ja alanduse märgi. Kümned tuhanded Idamaade naised viskasid rõõmuga oma tsadrad ja parandžaad lõkkesse.

Mullad koorisid muhameedlasi. Nende altnus oli kõigile tuntud. Turkmeenidel ja usbekkidel on selline vanaaegne jutuke:

Kord kukkus mulla vette ja pidi uppuma. Kaldalt ulatas talle üks mööduja käe.

«Anna käsi!» ütles ta mullale. «Ma päästan su.»

¹ Muidugi ei või inimene nälgida 30 päeva järjest. Seepärast söövad muhameedlased selle paastu ajal öösel, mitte päeval. (On ju koraanis öeldud 30 päeva, räägivad nad.)

Kuid mulla ei andnud talle kätt ja vajuks vee alla.

«Kas sa siis tõesti ei tea?» seletati sellele inimesele. «Mulla ei tunne ju sõna «anna». Kogu oma elu pole ta midagi andnud, ainult võtnud. Ütle talle «võta»!»

«Noh, võta käsi!» hüüdis siis mööduja mullale. Mulla haaras kohe pakutud käest kinni ja oligi päästetud.

Küsimusi IV peatüki kordamiseks

1. Mispärast õnnestus mongoli-tatari hordidel alistada Venemaa?
2. Milles seisab Venemaa võitluse ajalooline tähtsus mongolite-tatarlaste vastu Lääne-Euroopale?
3. Missugune on Vene vägede võidu tähtsus Aleksander Nevski juhtimisel rootsi ja saksa feodaalide üle?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Mongolite sõjaväeline korraldus

Rooma paavst saatis XIII sajandi keskpaiku katoliku munga Plano Carpini Kuldhordi. Plano Carpini koostas mongolite elu üksikasjalise kirjelduse. Allpool on toodud sellest kirjeldusest katkend mongolite sõjaväelise korralduse kohta.

Vägede jaotusest jutustame järgmist: Tsinghis-khaani käsu kohaselt oli iga kümne mehe kohta üks juht (ja meie keeli nimetatakse teda kümnikuks), kümne kümniku pealikuks oli sotnik, kümne sotniku pealikuks aga tuhatnik, kümne tuhatniku pealikuks oli neil omakorda üks (seda arvu aga kutsutakse meil musttuhandeks). Kogu väe juhiks pandi kaks või kolm meest niimoodi, et nad kõik ühele allusid. Kui väed on sõjakäigul ja kui siis kümnest mehest põgeneb üks või kaks või kolm või isegi rohkem, siis tapetakse kõik; kui aga põgeneb kogu kümme, teised sada aga ei põgene, ka siis tapetakse kõik. Lühidalt öeldes — kui nad ei tagane kõik koos, siis tapetakse kõik. Täpselt nõndasama juhtub siis, kui üks või kaks või rohkem astuvad julgelt võitlusse, aga teised kümme ei järgne neile, siis tapetakse ka nemad. Aga kui kümnest satub vangi üks või rohkem ja teised neid ei vabasta, siis tapetakse nad kõik.

Kõigil peavad olema vähemalt järgmised sõjariistad: kaks või kolm vibu või vähemalt üks hea vibu ja kolm suurt tuppe nooltega, üks kirves ja nõör sõjariistade kokkusidumiseks. Rikastel on ka otsast teravad, ainult ühest servast teritatud veidi kõverad mõõgad, neil on veel sääreluudeni soomuskaitsega kaetud hobused, kiivrid ja soomusrüüd...

Mõnel nende hulgast on oda, selle varrel aga konks, millega nad tõmbavad vaenlasi sadulast, kui selleks juhust on...

Kindlustusi vallutavad nad järgmisel viisil. Kui nad satuvad kindluse juurde, siis piiravad nad selle sisse ja tihti isegi nii, et keegi ei saa sealt välja tulla ega sinna sisse minna. Sealjuures nad võitlevad väga vapralt ega katkesta võitlust mitte ühekski päevaks ega ööks, nii et kindluses olijatel ei ole hingetõmbeaega. Tatarlased ise aga puhkavad, kuna üks väeosa asendab teist ja nii ei väsi nad mitte ära. Kui nad ei suuda kindlust sel viisil vallutada, siis

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

viskavad nad kindlusesse kreeka tuld¹; sageli kasutavad nad selleks tapetud inimeste rasva ja valavad seda sulatatud olekus majadele, ning igal pool, kus tuli satub sellele rasvale, lõõmab ta takistamatult põleda... Aga kui nad ka sel viisil ei saa kindlust vallutada ja seda linna või kindlust ümbritseb jõgi, siis tõkestavad nad selle, kaevavad uue jõesängi ja uputavad kindluse. Kui ka seda ei saa teha, siis kaevavad nad kindluse alla käigud ja lähevad sealt-kaudu täies relvastuses sisse. Kui nad on juba sisse saanud, siis süütab üks osa neist kindluses asuvaid hooneid, teine osa aga astub kindluse kaitsjatega võitlusse. Kui nad ka sedaviisi ei suuda kindlust võita, siis seavad nad kindluse vastas üles oma laagri või kindlustuse, et kaitsta end vaenlase odade eest ja seisavad seal kaua aega laagris, kui nendega võitlevad väed ei saa väljastpoolt abi ja ei eemalda neid jõuga.

Kiievi vallutamine Batu-khaani poolt

Allpool on toodud katkend kroonikast Kiievi vallutamise kirjeldusega Batu-khaani vägede poolt 1240. a.

Selsamal aastal tuli tsaar Batu suure hulga sõjameestega Kiievi linna alla ja piiras selle ümber. Linna piiras suur tatarlaste vägi ja keegi ei pääsenud linnast välja ega linna sisse. Ja linnas ei kuulnud teineteise häält vankrite krigina, kaamelite kisa, pasunahelide, hobuste hirnumise ja tohutu suure hulga inimeste hüüete ja hädakisa pärast. Kogu maa aga oli tatarlasi täis... Palju müüripurustamismasinaid lõhkusid öösel ja päeval (müüre), linnaelanikud aga võitlesid vapralt, ja palju oli surnuid ja veri voolas nagu vesi. Batu saatis Kiievisse linnaelanike juurde oma saadiku, kes andis edasi Batu sõnad: «Kui te annate alla, siis heidan teile armu, kui aga panete vastu, siis saate palju kannatada ja hukkute.» Linnaelanikud ei võtnud teda kuulda ja needsid ta ära. Batu sai nende peale väga vihaseks ja käskis alustada uut ägedat pealetungi linnale. Suure hulga müüripurustamismasinade abil murtigi linnamüürist läbi ja tungiti linna, kus linnaelanikud neile sõjariistadega vastu astusid. Ja seal oli näha ja kuulda kilpide ja odade kohutavat tärint; noolterahe varjas valguse, nii et taevast polnud näha, oli pime tatarlaste nooltest ja kõikjal lebasid surnud ja igal pool voolas veri nagu vesi. Vojevood Dmitri sai raskesti haavata ja palju vapraid langes. Linnaelanikud võideti ja tatarlased läksid linnamüüridele ja istusid sinna suurest väsimusest maha. Algas õõ ja linnaelanikud ehitasid selle õõ jooksul uue linna² püha Jumalaema kiriku juurde. Hommikul alustasid tatarlased uut pealetungi ja algas julm veresaun. Inimesed olid väsimusest kokku varisemas ja põgenesid oma kimpsude-kompsudega kirikuvõlvide alla ja nende raskuse all varisesid kirikuseinad kokku. Nii vallutasid tatarlased Kiievi linna detsembrikuu kuuendal päeval, püha imetegija Nikola mälestuspäeval. Vojevood Dmitri aga viidi haavatud peast Batu juurde ja Batu ei käskinud teda tappa tema vaprust pärast...

¹ Kreeka tuli — põlev segu tõrvast, väävlist, salpeetrist ja teistest põlevatest ainetest.

² See tähendab seda, et nad jõudsid õõ jooksul ehitada linna sisse uue kindluse.

Küsimused

1. Iseloomustage mongoli vägede korraldust ja võitlusvõimet. Täiendage seda andmetega õpiku tekstist.
2. Millel põhineis Tšinghis-khaani vägede distsipliin? Tooge oma arvamuse tõestuseks näiteid dokumendi tekstist.
3. Tuletage õpiku teksti järgi meelde, milline oli Kiiev enne tatarlaste vallutust ja milline oli ta kultuur. Kirjeldage seda kahju, mida tatarlased Kiievile tegid.
4. Kuidas käitusid kiievlased võitluses mongolite-tatarlaste vastu?

V PEATÜKK

TSENTRALISEERITUD VENE RIIGI KUJUNEMINE JA ARENEMINE

§ 13. VENE MAADE ÜHINEMINE MOSKVA ÜMBER

Majanduse taastamine pärast tatarlaste laastamistööd.

Mongolite-tatarlaste rüüsteretked tekitasid majandusele tohutu suurt kahju. Paljud külad ja linnad olid tühjaks jäänud, maha põletatud või purustatud. Tuhanded põlluharijad olid tapetud. Palju inimesi oli vaenlane vangis viinud. Luge-

matul arvul perekondi kogu Venemaal oli jäänud toitjata. Osavad käsitöölised olid viidud Kuldhordi, ei õpetatud enam välja noori meistreid. Raskesti said kannatada käsitöö ja kunst. Kogu maa jõud oli välja kurnatud.

Tatarlaste poolt võetud andam imes välja elanikkonnast viimase mahla. Andami mittemaksjaid ähvardas orjusseviimine. Mongoli-tatari ike pidurdas tugevasti Venemaa majanduslikku arenemist.

Ent vähehaaval hakkas elu siiski normaalsesse rööpasse minema. Suur tähtsus oli sellel, et vürstid võtsid andami kogumise enda kätte. Nüüd sai khaani baskakk andami vürstilt ja ilmus ise harvemini linnadesse ja küladesse.

Missugusel alusel toimus siis majanduselu taastamine? Endisel, feodaalsel alusel. Maavaldajaiks olid endiselt vürstid ja bojaarid ning talupoegade põhimass oli feodaalsõltuvuses oma isandaist.

Mõisates taastus põlluharimine nii talupoegade kui ka mõisa-põldudel. Talupojad maksid mõisnikule obrokite naturas — leivavilja, kaera, kariloomade, lindude näol ja osalt rahas — ning tegid tema põllul te g u. XIV—XV sajandil olid talupojad peamiselt obrokil.

Kasvas uute suurmaavaldajate — kloostrite osatähtsus. Väga rikkad feodaalvaldused olid Troitse-Sergi kloostril Radoneži lähedal ja Solovetsi kloostril Valge mere ääres.

Tekkis uus asundusvorm — «slobodaad» (sõnast *свобода*). Vürst vabastas teatavaks ajaks maksudest ja tööst need talupojad, kes asuvad elama ülesharimata kõnnumaale ja kutsuvad sinna uusi sulaseid. Mõne aasta pärast läks slobodaa tavalisse sõltuvusse feodaalist.

Arenes ka uus maavalduse vorm: erilistel tingimustel andis vürst oma teenrile mõisa ainult selleks ajaks, kuni see vürsti teenistuses oli. Need, kes olid saanud mõisa, pidid tulema vürsti sõjaväkke oma väesalgaga — «hobuste, inimeste ja relvadega». Kui teenistus lõppes, võttis vürst mõisa tagasi ja andis selle teisele feodaalile.

Vähehaaval sai põlluharimine jälle jalad alla, seati uuesti sisse kolmehäljasüsteem. Toibus ka karjakasvatus. Uuesti võttis hoogu käsitöö: rauasulatamine, sepatöö, nahaparkimine, pottsepatöö.

Majanduselu saavutas endise taseme ja hakkas aegapidi edasi arenema. Feodalism arenes siis veel tõusuteed.

Moskva tõus.

Pärast tulekahju ja tatarlaste rüüstamist hakati vähehaaval ka mahapõlenud Moskvat taastama. Tema ümbruses kihkas töökas elu, suurenes tema kuulsus. Tugevnes Moskva vürstide võim. Ja peagi sai selgeks, et just Moskva muutub teiste vürstiriikide seas kõige tugevamaks ja võimsamaks, et just tema hakkab Vene maid ühendama.

Mispärast?

Moskva ümbruses kujunesid eriti soodsad tingimused majanduse taastamiseks ja arendamiseks. Siin asus juba vanast ajast künnipõllunduse keskus. Kohalikud elanikud olid kogunud põlluharijad, tegid juba ammu ajast sepatööd, valmistasid oskuslikult nahk- ja pottsepatooteid, omandasid kogemusi ehitustöös. Kui raske oligi tuhandeid üles ehitada laastatud ja mahapõletatud linna, oli siin siiski kergem kui teistes paikades.

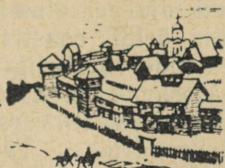
Moskva oli tol raskel ajal elamiseks kõige kindlam koht. Tatarlaste ratsaväel oli raske jõuda linnani, mida ümbritsesid metsad. Ja naabervürstiriigid — Rjazan, Nižni Novgorod ja teised — kaitsesid Moskvat vaenlase kallaletungide eest, võttes vastu esimese hoobi. Seepärast tulid kõikjalt talupojad Moskva vürstiriiki ja asusid siia elama. Siia kogunes palju töörahvast, oli võimalik edukamalt töötada ning majandus tugevnes.

Moskva asus kaubateede ristumiskohas. Ta ühendas läänepoolseid maid kaubandusliku Volgamaaga. Mõõda Moskva jõge sõitsid novgorodlased paatidega Okaa jõe ja sealt Volgale ning kauplesid Kuldhordiga. Teine tee läks lõunasse mõõda Doni Aasovi merre ja sealt Musta merre. Krimmis olid tol ajal rikka Itaalia kaubalinna Genua kaupmeeste asundused. Kaubalaevadelt võetavad tollimaksud läksid Moskva vürstidele. Moskva rikastus.

Moskva oli muistsete Vene maade keskus, siin kujunes välja vene (suurvene) rahvas.

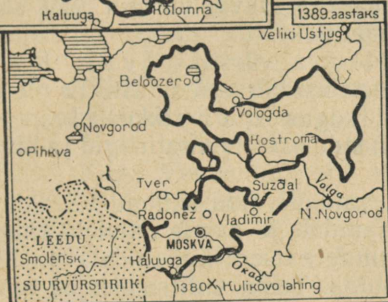
300
1325
1341
1359
1369
1462
1505
1521

Ivan Kalita valitsemisaeg
Dimitri Donskoi valitsemisaeg
Ivan III valitsemisaeg

Kreml Ivan Kalita ajal

Moskva vürstiriik Ivan Kalita valitsemisaja lõpul

Kreml Dimitri Donskoi ajal

Moskva vürstiriik Dimitri Donskoi valitsemisaja lõpul

Kreml Ivan III ajal

Vene riik XVI sajandi algul

— Moskva suurvürstiriigi piir 1462.a.
1500 Territooriumide liitmise aastad

Vene maade ühendamine Moskva ümber. Millisesse ajajärku kuulub iga üksik etapp kolmest kaardil näidatust?

Juri Dolgoruki ajal ei olnud Moskva ja tema maad veel iseiseiv, nagu siis öeldi, osastivürstiriik. Ta kuulus Vladimiri vürstidele ja oli nende vürstiriigi koosseisus. Iseseivaks osastivürstiriigiks sai Moskva alles XIII sajandil.

Esimeseks Moskva osastivürstiks oli Aleksander Nevski poeg vürst Daniil Aleksandrovitš. Ta laiendas vürstiriiki, vallutas Rjazani vürstidelt Kolomna linna ja liites selle Moskva vürstiriigiga. Tema poeg vallutas Smolenski vürstidelt Možaiski linna. Kolomna asus Moskva jõe suubumiskohal Okaasse, Možaisk aga tema ülemjooksul. Järelikult said Moskva vürstid XIV sajandi alguseks kogu Moskva jõe peremeesteks.

Ivan Kalita
(1325—1341).

Varsti sai Moskva vürstiks Ivan Kalitá. Sõna *kalita* tähendab «rahakott». Ta oli vürst-ihnuskoj. Ta kogus suuri rikkusi. Ivan Kalita ostis üksikutelt väikevürstidelt nende osastivürstiriigid ja laiendas oma vürstiriiki.

Kaval Ivan Kalita oskas korraldada oma suhteid Kuldhordiga. Tihti käis ta seal ning viis khaanidele ja nende naistele kingitusi. Hordis teadsid juba kõik khaanide naised: kui tuleb Ivan Kalita, siis saavad nad hõbedat ja kulda. Tema valitsemisajal tungisid tatarlased harva Vene maadele kallale. Inimesed külvasid rahu-likult vilja, koristasid saaki, tegid käsitööd.

Kogu Venemaa suurvürstiks nimetasid tatari khaanid sel ajal Tveri vürsti Aleksandri. 1327. a. sõitis tatarlaste saadik Tšolhan — «Šfelkan», nagu venelased ütlesid — Tveri, et andamit koguda.

Moskva Kreml Ivan Kalita ajal.
Keskel Borovitski värav. Müüride ees on tammepuust plank müüride paremaks kaitsmiseks. Ees jõesadam Moskva jões.

Tveris puhkes ülestõus ja Tšolhan tapeti. Kuldhordi khaan saatis 50 000-mehelise sõjaväe sõnakuulmatut Tveri karistama. Selle sõjaväe ülemaks määras ta Ivan Kalita.

Ivan Kalita lõi Tveri puruks. Selle eest nimetas khaan ta suurvürstiks (1328). Sellest ajast peale oli suurvürsti tiitel pidevalt Ivan Kalita järglaste käes.

Nagu me näeme, arenes elu vastuoluliselt, kuid arenes siiski. Oli raske aeg — Venemaad rõhus mongoli-tatari ikke. Vürst oli feodaalsete maavaldajate poolal ja rõhus koos nendega tööinimesi. Kuid vürstiriigi tugevus ja sõltumatus oli kasulik ka töörahvale: niisuguses vürstiriigis oli rahulikum töötada ja julgem elada.

Ivan Kalita valitsemisajal muutus Moskva ka Venemaa kirikliku keskuseks. Ka siin avaldus kaugelenägeliku vürsti kaval poliitika. Vene vaimulikkonna kõrgeimat ülemat nimetati metropoliidiks. Kogu Venemaa jaoks oli üksainus metropoliit, kes elas Kiievis. Kui mongolid 1240. aastal Kiievi purustasid, kolis metropoliit Vladimiri linna Kljazma jõe ääres, kus elas Vene suurvürst. Ivan Kalita lõi sõbralikud suhted metropoliit Pjotriga, kes käis sageli tema juures Moskvas külas. Seal ta surigi. Pjotri järglane, uus metropoliit asus lõplikult Moskvasse elama ja aitas Ivan Kalital alistamatut Tveri rahustada. Kõik see suurendas Moskva tähtsust.

Ivan Kalita ajal muutus Vene pealinn kaunimaks. Kalita tahtis, et Moskva ei annaks milleski alla Vladimirile. Vladimiris oli Uspenski katedraal ja ka Moskva Kremli ehitati Uspenski katedraal. Tõsi küll, see ei olnud suur ja oli ehitatud puust, kuid Moskva muutus ikkagi rohkem pealinna-taoliseks.

§ 14. KULIKOVO LAHING, VENE RIIGI EDASINE TUGEVNEMINE. MONGOLI-TATARI IKKE LÖPP

**Kulikovo lahing
(1380).**

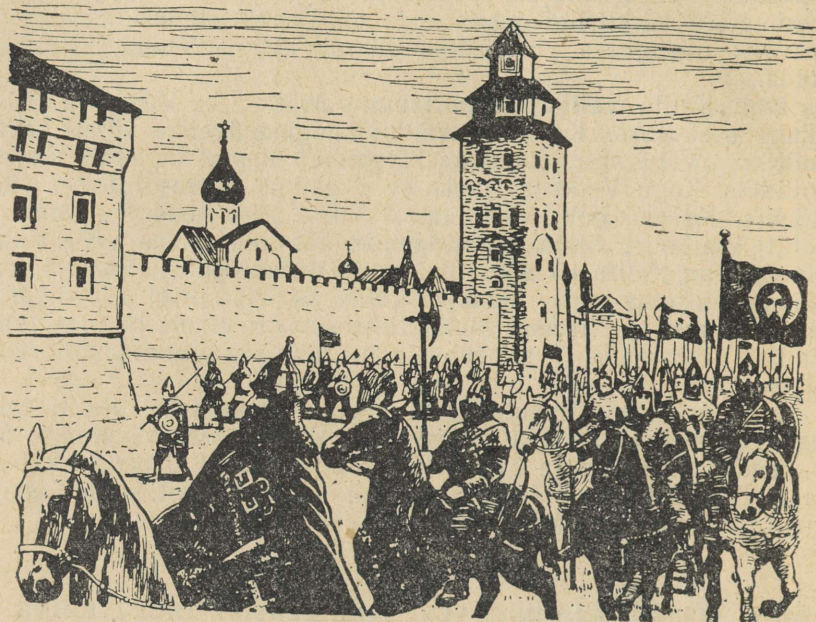
XIV sajandil Moskva võimsus kasvas veelgi, kuid Kuldhord hakkas nõrgenema. XIV sajandi keskel vahetus Kuldhordis 22 aasta jooksul seitse khaani ja ükski neist ei surnud loomulikku surma: kõik nad tapeti oma võistlejate poolt.

XIV sajandi teisel poolel ühendas mõneks ajaks kogu Hordi tatari väepealik Mamai. Selleks ajaks oli Moskva loobunud kuu- lekalt alistumast khaani korraldustele ja Mamai otsustas temaga selle pärast arveid õiendada ja teda jälle sõnakuulmisele sundida. Ta kogus tohutu suure sõjaväe ja sõlmis sõjalise liidu Leeduga. 1380. a. augustis hakkas Mamai Moskva peale liikuma.

Ivan Kalita pojapoeg, Moskva vürst Dimitri Ivanovitš hakkas vägesid koguma. Ahvardava hädaohu ees unustasid osastis- vürstid ajutiseks oma tülid. Tulid kokku Rostovi, Jaroslavli ja

Beloozero vürstide väed. Kõige tähtsam oli see, et Venemaa kaitseks tatarlaste vastu tõusis töörahvas: igalt poolt tulid kokku talupojad ja käsitöölised, kes olid relvastatud jahiodade, malakate ja kirvestega. Üldse kogunes venelastel 150 000-meheline vägi.

Vene väed jõudsid Doni äärde, ületasid selle ja asusid lahingukorda Kulikovo väljal väikese Neprjadva jõe (Doni harujõgi) suudmes. Ühe osa oma väest peitis vürst Dimitri varitsuspaika ja andis

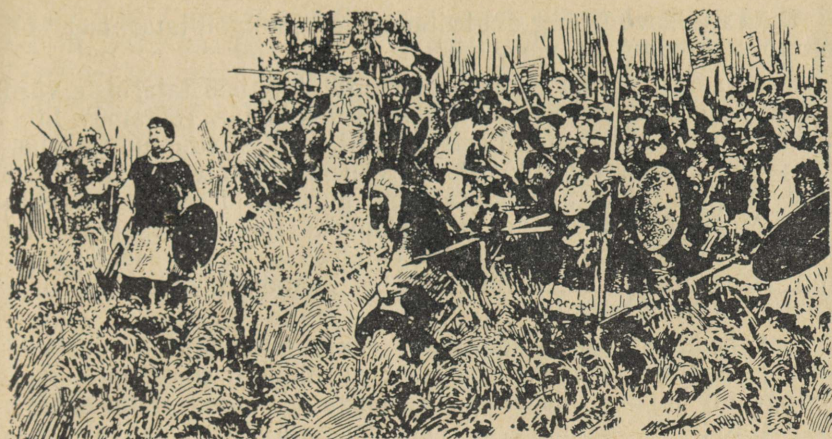
Vene vägi siirdub Moskvast lahingusse tatarlaste vastu. Võrrelge seda joonist lk-l 56 asuva joonisega. Dimitri Donskoi valitsemisajal ehitati Kremli ümber esmakordselt kivimüürid (valgest kivist). Millest see erinevus räägib?

sõjameestele käsu tormata otsustaval hetkel ootamatult tatarlastele kallale, kui vaenlase peajõud hakkavad nõrkema.

Peagi ilmusid nähtavale Mamai tatarlaste väesalgad. Näis, et neil polegi lõppu.

Määratu, 10 ruutkilomeetri suuruse välja võtsid enda alla tatarlaste ja venelaste väed. Algas hirmus lahing. Veri voolas ojadena. Venelaste jõud hakkas juba nõrkema. Kuid sel hetkel tormasid varitsuspaigast tatarlastele kallale venelaste varuväesalgad ja Mamai vägi löödi puruks. Tema sõjaväe riismed põgenesid.

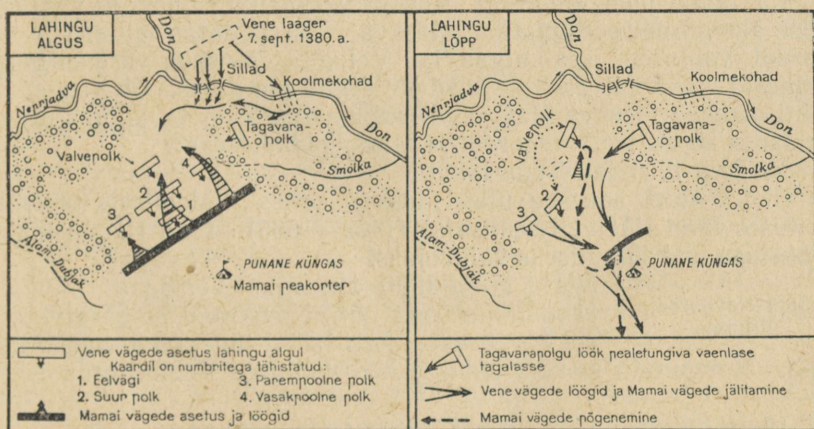
Selle lahingu eest sai vürst Dimitri aunime **D o n s k o i**.

Hommik Kulikovo väljal.

Lipu all seisev vürst Dimitri näitab mõõgaga vaenlase suunas. Kirjeldage pildi järgi vene sõjameeste relvastust, vägede koosseisu ja sõjameeste meeleolu enne lahingut.

Kulikovo lahingus saavutasid venelased esimese suure võidu võitluses tatari khaanide vastu. See võit näitas vürstidele, et ühinemises on jõud. Uhinenult ei saa neid purustada, kuid üksikult on nende üle kerge võitu saavutada. Varemalt kohutavateks ja võifmatuteks peetud tatari khaanid ei tundunud nüüd enam sel-listena.

Kulikovo lahing.

Kuid Kulikovo lahing ei hävitanud veel mongoli-tatari iket, küll aga löi selle tugevasti vankuma.

Kaks aastat pärast Kulikovo lahingut tungisid tatarlaste väed uuesti Vene maadele. Nende juhiks oli uus khaan Tohtamõš. Liht-rahvas kaitses Moskvat ennastsalgavalt, kuid ei suutnud tatarlastest jagu saada. Seekord lõppes asi Venemaale halvasti. Tatarlaste väed tungisid linna ja rüüstasid ning purustasid seda kohutavalt. Terve Moskva oli laastatud, palju elanikke tapetud. Kokkuröövitud varandustega ära minnes süütas Tohtamõš Kremli. Peaaegu kogu linn põles maha. Ja milline häbi — Tohtamõši abistasid Nižni Novgorodi vene vürstid!

Ent hoolimata tatarlaste uuest edust, mida jälle soodustasid vene feodaalide omavahelised tülid, oli olukord siiski muutunud. Midagi oli liikuma hakanud. Venemaa ei olnud enam endine. Pärast Kulikovo lahingut oli Venemaa oma jõust teadlikuks saanud. Ta taastus, tema majandus arenes, tugevnesid tema külad ja linnad. Rahvas sai aru ühinemise tähtsusest. Tekkisid uued tingimused kogu maa ühinemiseks.

Ajalugu liikus edasi.

Seda näeme järgnevaist sündmustest.

**Vene riigi
ühinemise algus.**

Vähehaaval suurenesid Moskva vürstiriigi valdused. Moskva liitis endaga rikka Nižni Novgorodi vürstiriigi maad. Nüüd ei saanud Nižni Novgorodi vürstid enam Venemaad reeta, nende sõltumatusele tehti lõpp.

Nižni Novgorod (praegune Gorki linn) oli tekkinud Volga kaldale kohal, kus Okaa suubub Volgasse. See oli Vene eelpostiks idas ja suur kaubanduskeskus. Siin käis palju Idamaade kaupmehi.

Ka lääne pool ähvardas Moskva vürstiriik Volhovi jõel asuva iidse Novgorodi sõltumatust. Moskva vürst vallutas mitmed Novgorodi valdused, sealhulgas ka Vologda. Moskva vürstiriigiga ühinesid ka komi rahva maad Võtšegda jõe ääres. Uha sagedamini hakkas Moskva Novgorodi sõltumatusele lööke andma, korraldades sõjakäike Novgorodi ja tema valduste vastu.

Moskva ühendas Vene maid.

Eriti suurt edu saavutas Moskva selles ajalooliselt tähtsas ürituses Ivan III¹ valitsemisajal (1462—1505). Ivan III sai kogu Venemaa täievoimuliseks valitsejaks.

**Suur-Novgorodi
liitmine.**

Ent XV sajandil ähvardas Venemaa riiklikku ühendamist suur oht. Novgorodi bojaarid tahtsid Moskvast täiesti lahku lüüa. Nad otsustasid anda Novgorodi ja kõik tema rikkad valdused Poola-Leedu riigi

¹ Ivane loetakse Ivan Kalitast alates: teda peetakse Ivan I, tema poega Ivan Krasnõid (sõna *красный* tähendas vanasti *ilus*) Ivan II.

võimu alla (tol ajal olid Poola ja Leedu liitunud üheks riigiks ja neil oli ühine kuningas). Nad sõlmisid liidu kuningas Kazimír IV Jagellooniga, kes lubas anda Novgorodile sõjalist abi võitluses Venemaa vastu. Novgorodis pidi valitsema kuninga asehaldur.

Seda plaani toetas Novgorodi bojaaride tugev rühmitus, kelle eesotsas seisis Novgorodi possaadniku lesk Marfa Borétskaja. Teda hüüti Marfa Possaadnitsaks. Ta oli võimuhimuline ning julm bojaarinna. Talle kuulusid tohutu suured mõisad Novgorodimaal. Oma mõisates käsutas ta piiramatu valitsejana. Tema kaks poega sõitsid põhja pool asuvatesse mõisatesse ja hukkusid seal lumetormis. Marfa Possaadnitsa süüdistas nende surmas oma alamaid ja käskis kahtlustatavail pead maha raiuda.

Niipea kui Ivan III sai teada Novgorodi reetmisest, alustas ta Novgorodi vastu sõda. Toimus verine lahing Seloni jõel (1471). Novgorodlaste vägi oli Moskva omast palju nõrgem. Novgorodis endas oli Moskva pooldajaid, kes toppisid Novgorodi suurtükkide suud kinni ja suurtükid ei saanud tulistada.

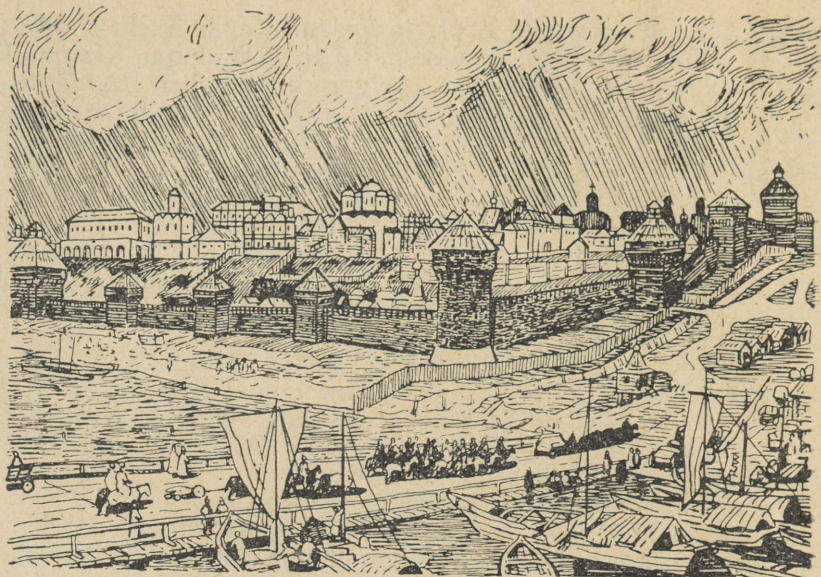
Moskva sõjavägi lõi novgorodlased puruks.

Mõni aasta hiljem korraldas Ivan III oma viimase sõjakäigu Novgorodi vastu ja saavutas Novgorodi bojaaride üle lõpliku võidu. See aasta (1478) ongi Novgorodi lõpliku alistamise ja tema Moskva liitmise aastaks. Ivan III kaotas Novgorodis veetše ja possaadniku: «Et ei oleks veetšet, et ei oleks possaadnikut, aga kogu riigivalitsemine kuulugu meile,» otsustas ta. Veetšekell veeti Moskvasse. Novgorodi bojaaridelt võeti mõisad ära ja bojaarid ise asustati ümber Moskva vürstiriigi mitmetesse kohtadesse. Nende asemele aga toodi Moskva väiketeenistuslasi. Nende vahel jaotatigi endised bojaaride mõisad. Ka paljudele Novgorodi kaupmeestele anti käsk asuda elama Moskvasse. Saksa kaubahoov suleti. Välismaa kaupmehed pidid nüüd kauplema mitte enam Novgorodi, vaid Moskva.

Pärast Novgorodi alistamist läksid tema maad Vene riigi valdusse.

Vene maade ühendamine.

Näeme, et Vene maid järk-järgult ühendati. Mis pärast? Peamiseks põhjuseks oli rahva töö. Raske tööga parandas rahvas tatarlaste rüüstamisest tekitatud kahju, ehitas tuhandeid linnad ja külad, kündis üles maid, mis olid sööti jäänud, ning haris uudismaid, hakkas jälle käsitööga tegelema. Rahva töö andis Venemaale jõudu. Rahva töö oli aluseks vastupanule tatari orjastajatele, aluseks võitlusele ikke vastu. Taastades ja arendades edasi majanduselu, toetas rahvas killustatud feodaalriikide ühendamist. Ühinenult oli kergem võidelda ikke vastu, riigi sõltumatuse eest. Maade killustatuses oligi Venemaa nõrkus. Ivan III ajal toimus Vene maade ühendamine kiiremini. Kord jõu abil, kord lepingutega ühendas ta Moskva vürstiriigiga paljud osastisvürstiriigid. Osastisvürstid nägid Ivan III jõudu. Paljud neist pidasid paremaks ise tema teenistusse

Moskva Kreml Ivan III ajal.

Jutustage Kremli kasvust lk-l 55 asuvate jooniste ja selle pildi järgi. Kremli on näha Uspenski peakirik ja ehitamisel olev Arhangeliski peakirik. Ivan III ajal ehitatud Kremli müürid ja tornid on säilinud tänaseni, kuid selle pika aja jooksul on neid korduvalt ümber ehitatud. Võrreldes seda pilti Kremli vaatega tänapäeval ning leidke erinevused.

astuda. «Parem minna ise, kui lasta end vallutada,» arutasid nad. Moskva teenistusse astusid näiteks Jaroslavl'i vürstid ja andsid oma osastisvürstiriigid Moskvale. Kui Ivan III väed tungisid Tveri, hakkasid väikesed Tveri osastisvürstid üksteise järel Ivan III poolele üle minema ja paluma, et neid võetaks Moskva vürsti teenistusse. Tugeva Tveri vürstiriigi liitmine Moskvaga oli väga tähtis, sest varem Tver võistles Moskvaga.

Venemaa kasvavat jõudu nägid ka Leedu riigi feodaalid. Mõned neist astusid samuti tema teenistusse. Aga koos nendega läksid Vene riigile ka nende laialdased valdused, muistsed Kiievi-Venemaa osad. Ivan III ajal tuli nende pärast koguni Leeduga sõidida, kuid Venemaa säilitas need maad.

Venemaa võimsus kasvas. Purustatud ja killustatud feodaalsest Venemaast kujunes tugev Vene riik. Niisugune riik ei võinud enam sallida mongoli-tatari ikke jäänuseid.

**Mongoli-tatari
ikke lõpp.**

XV sajandi lõpuks oli Kuldhord veelgi rohkem nõrgenenud ja lagunenuid mitmeks osaks.

Ivan III ajal ei maksnud Venemaa enam khaanidele andamit ega ilmutanud nende vastu mingisugust austust.

Andami maksmine tatari khaanidele lõpetati juba 1476. a.

Tatari khaan Ahmed tegi katset Venemaad uuesti sõnakuulmisele sundida. Ahmedit ässitas Venemaa kallale ka Poola-Leedu riik, kes ei olnud rahul sellega, et tal ei läinud korda Novgorodi vallutada.

Suure sõjaväe eesotsas jõudis Ahmed 1480. a. Okaa ja tema lisajõe Ugra kallasteni. Jõe teisele kaldale ei õnnestunud tal jõuda, sest Vene väed löid ta pärast neli päeva kestnud lahingut tagasi. Tatari väed seisis kaua kaldal, julgemata Moskva vägedele pealetungi alustada. Vastaskaldal seisis ähvardavalt Ivan III väed. Kumbki pool ei alustanud võitlust. Novembris taandusid khaan Ahmedi väed ilma lahinguta ja läksid tagasi Kuldhordi. Khaan sai aru, et nüüd ei suuda ta enam Venemaad alistada. See oli tatarlaste viimne sõjakäik Venemaale andami nõudmiseks. Kuldhord lagunes. Mongoli-tatari ikkele Venemaal oli tehtud lõpp. Venemaa sai 1480. a. tatari khaanidest lõplikult sõltumatuks.

See võis toimuda ainult sellepärast, et Venemaa oli ühinenud, tugevnenud ja rahva tööga võimsamaks muutunud.

**Moskva
Ivan III ajal.**

Moskva linn kasvas ja muutus üha suursugusemaks — ta väljendas tekkinud ühtse riigi väärikust. Moskvasse ehitati uus kivist loss. Kreml

ümbritseti uute kivimüüridega.

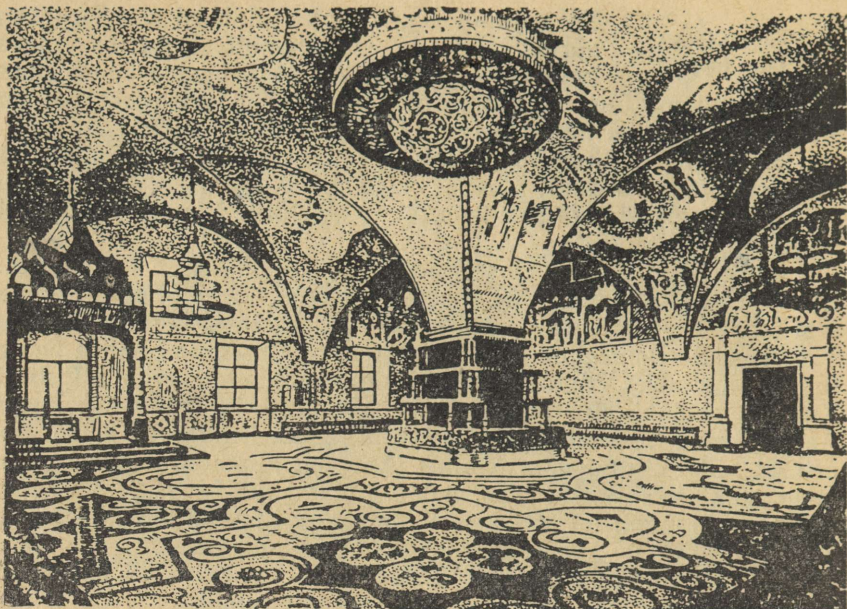
Ivan III tellis Itaaliast kuulsa arhitekti Aristoto Fioravanti. Tema juhatusel ehtasid vene meistrid viie kupliga kivist Uspenski peakirik. Kerkisid tornid uutele Kremlis kivimüüridele. Fioravanti õpilased ehtasid Kremlis kuulsa Granovitaja Palata välismaiste saadikute pidulikuks vastuvõtuks (selle seinad on kaetud lihvitud kiviplaattidega, millest ka ta nimetus¹). Tol ajal töötasid Moskvas ka paljud teised andekad vene meistrid, kes olid pärit mitmetest Vene linnadest.

Rooma keiser lisis tavaliselt oma nimele «tseesari» tiitli. Ka Ivan III tahtis kanda seda tiitlit. Sõnast «tseesar» ongi tulnud vene sõna «tšaar».

Ivan III võttis tarvitusele ka Bütsantsi vapi — kahepäise kotka. See vapp oli tsaariajal isevalitsusliku Vene riigi vapiks kuni ajani, mil 1917. aasta revolutsioon tegi lõpu Vene isevalitsusele.

Ivan III ja Vassili III õukonna juurde sõitsid paljude välismaa valitsejate saadikud. Saatkonnad saabusid Saksa keisri, Ungari kuninga poolt, tulid saadikud Taanist, Veneetsiast ja Türgi sultani juurest. Neid võeti pidulikult vastu. Vastuvõtu juures püüti kogu aeg rõhutada erilist väärikust. Bojaarid sõitsid välismaa saadi-

¹ Sõna *граненный* tähendab vene keeles «lihvitud».

Moskva Kremli Granovitaja palata.

Sisevaade. Seinad ja kaared on kaetud mitmevärviliste freskodega.

kuile vastu, kuid ei tulnud hobuste seljast maha — tehku välismaa saadikud seda esimestena! Moskvalased panid selga piduriided ja kogunesid hulgaliselt tänavaile — saadikud nägid otsekohe, et Moskva on rikas linn. Tsaar võttis saadikuid vastu lossis troonil istudes. Siinsamas oli hõbedast kätepesunõu ja käterätik. Pärast välismaalaste tervitamist pesi tsaar käsi, et end võorastest mitte «roojastada».

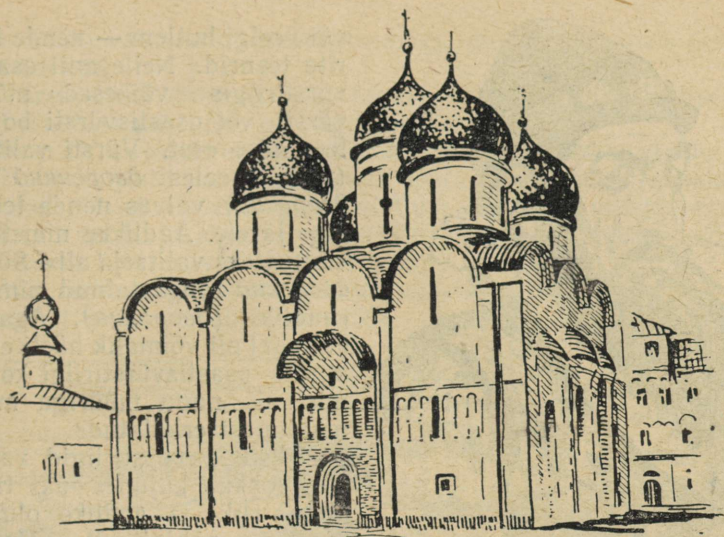
Esimesena hakkas end tsaariks nimetama juba Ivan III. Kuid tema pojapoeg Ivan IV Groznõi laskis end Uspenski peakirikus erilise kombetalituse järgi ka esimesena pidulikult tsaariks «kroonida» ja kuulutas enda avalikult «kogu Venemaa» tsaariks.

§ 15. TSENTRALISEERITUD VENE RIIK XVI SAJANDIL

Aadlike tugevne-
mine ja talu-
poegade sunnis-
maiseks muutmine.

Saabus XVI sajand. Venemaa ühiskondlikus korras toimusid tähtsad muutused. Ta jäi endiselt feodaalmaaks, kuid feodaalide-maavaldajate klassis endas toimusid suured sisemised muutused.

Varem olid peamisteks maaomanikeks suurbojaarid. Eriti rik-

Uspenski peakirik Moskva Kremliis.

Peakirik asub Kremli keskel. Kiriku sisemuse moodustab suur, hästivalgustatud saal. Krooniku sõnade järgi hämmastas peakirik tolleaegseid inimesi «suursugususe, kõrguse, valguse, hea kõlavuse ja avarusega». Ta pidi tunnistust andma Vene riigi võimsusest. Peakirikus krooniti Vene tsaare.

kad ja mõjukad olid endiste osastisvürstide järglased, kellele kuulus lõviosa maast. Neid nimetati bojaarideks-vürstipoegadeks.

Kui aga kujunes ühtne riik, hakkas bojaaride-vürstipoegade olukord halvenema, kuna aadlike olukord muutus paremaks. Üksikute vürstiriikide iseseisvus oli jäänud minevikku. Bojaaride ja vürstide mõisad jäid vaeseks, jagunesid osadeks, sageli müüdi või panditi neid. Aga aadlikud said tsaarilt teenistuse eest ikka rohkem mõisaid. Bojaaride aristokraatia võistles tsaariga ja tsaar püüdis vähendada nende võimu. Tsaar toetus eelkõige aadlikele.

Ka aadlikud olid maaomanikud. Kuid nende maavaldus erines bojaaride maavaldusest. Viimastel olid tohtu suured pärusmõisad, mis läksid isalt pojale. Aadlike mõisad olid esiteks tunduvalt väiksemad, teiseks ei saanud nad neid pärimise teel vanemailt, vaid Moskva tsaari käest tingimusel, et nad teeniyad tsaari sõjaväes. Niisugust mõisat nimetati teenistusmõisaks. Kui aadlik loobus teenistusest Vene riigi sõjaväes, võeti mõis tema käest ära.

Järelikult sõltusid aadlikud Moskva tsaarist. Ja nad olid niisuguse olukorraga väga rahul. Asi oli selles, et varemalt, osastisvürstiriikide ajal oli aadlike elu palju halvem. Kes nad olid? Nad olid osastisvürstide kõige väiksemad, kõige tähtsusetumad teenrid,

Ivan Groznõi.

või veelgi hullem — nende teenrite teenrid. Neile anti osastisvürstiriigis väikesed mõisad vürsti või osastisvürsti bojaari teenimise eest. Vürsti valitseja (vene keeles *дворецкий* ehk *дворский*) valvas nende teenituse järele. Aadlikke nimetatigi «teenriteks valitseja all». Sõnast *дворский* ongi tulnud nimetus «aadlik» (*дворянин*). Aga kui paljudel oli võimalik hästi elada kuskis osastisvürstiriigi kolkas, mis oli nagu müüriiga muust maailmast eraldatud?

Üksikud vürstiriigid varisid kokku, kujunes üks tugev Vene riik ja aadlike olukord muutus põhjalikult. Moskva tsaarid hakkasid aadlikke hulgaliselt oma teenistusse võtma ja neile mõisaid andma. Aadlikel

algas hoopis teine elu. Oli ju palju kasulikum teenida rikast ning tugevat Moskva tsaari! Ta andis suuri mõisaid, rohkem talupoegi ja ka edu oli teenistuses kergem saavutada — avaramad võimalused, suurem kasu ja rohkem au võrreldes osastisvürstiriikide ajaga!

Neile arvukaile teenistusaadlikele hakkaski toetuma uus tsaar Ivan IV Groznõi, kui ta hakkas looma riiklikku korda endistes osastisvürstiriikides.

Opritsnina.

Nagu nägime, oli laialdane Vene riik juba ühendanud varem sõltumatud Vene vürstiriigid. Kuid paljud neist elasid ikka veel eraldatud siseelu vana korra järgi. Endiste osastisvürstide järglased ei olnud veel kaotanud oma võimu. Bojaaride-vürstipoegade pärusmõisad asusid pesadena endistes osastisvürstiriikides. Suja linna lähedal elasid ikka veel tohutu suurtes mõisates vürstid Šuiskid. Odójevi linna ümbruses elasid vürstid Odójevskid. Vürstipoegadel oli ikka veel osastisvürstiriikides oma sõjavägi ja nad läksid sõtta oma väe eesotsas. Nagu ennegi jaotasid vürstipojad oma suurtes osastisvürstiriikides maid oma vasallidele ja isegi annetasid neile «armukirju» ning nimetasid end «valitsejateks», olid kohtunikeks oma endistes osastisvürstiriikides. Rahvas aga pidas vana kõmbe kohaselt oma kõige ülemaks käskijaks ikka kohalikku bojaari, mitte Moskva vürsti. Kõik see oli vastuolus tsentraliseeritud riigikorraga.

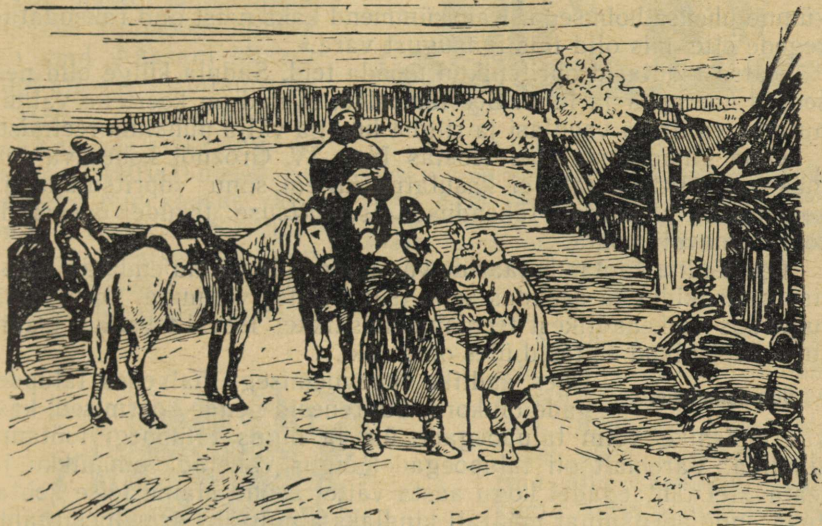
Ka Moskvast endas segasid bojaarid-vürstipojad riigivalitsemist. «Meie oleme nimekuse poolest tsaariga võrdsed. Meie

peame riiki valitsema võrdselt tsaariga, mitte aga temale alluma,» arvasid nad.

Vürstipojad kiskusid riiki tagasi, takistasid tsentraliseeritud riigi kindlustumist. See oli riigile suureks ohuks.

Ivan IV Groznõi ei tunnistanud bojaaride-vürstipogade nõudmisi. Oma võitluses nende vastu toetus ta väiketeenistustele-aadlikele. Ivan Groznõi pidas võitlust bojaaride-vürstipogadega oma valitsemisaja algusest peale. Kuid eriti otsustavalt hakkas ta tegutsema 1564. a., kui seati sisse opritšnina.

Mis on opritšnina? Opritšnina oli isevalitsuse tugevdamiseks suunatud abinõude süsteem. 1564. a. sõitis Ivan Groznõi järsku

Tühjaksjäänud küla.

Niisugused olid Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul paljud külad. Millest oli nende laostumine tingitud?

Moskvast ära Aleksandrovski slobodaasse ja teatas bojaaridele, et ei taha enam olla nende tsaar. Ta nõudis, et talle eraldataks teatav osa riigimaadest — opritšnina (sõnast *опричь* — peale, välja arvatud), kus ta korraldaks kõik omamoodi. Kõigepealt valib ta seal endale uued inimesed — jätab ainult need, kes talle sobivad.

Tsaarile eraldati opritšnina. Vähehaaval võttis ta selle alla parema osa riigist kõige rikkamate linnade ja kaubateedega.

Opritšnina maadelt ajas tsaar minema bojaarid-vürstipojad, võttes neilt ära pärusmõisad. Paljud neist laskis ta hukata. Ellu jäetud bojaarid asustati riigi teise ossa — zemštšinasse, kus säilitati veel vana valitsemiskord. Ivan Groznõi pani seal silmakirjaks troonile mõneks ajaks isegi uue «tsaari» — tatarlase Simeon

Bekbulatovitši, kes värises tema ees ja täitis kuulekalt tema käske. Tsaar kirjutas talle meelega palvekirju, millele kirjutas alla andlikult «Ivanets Vassiljev». Kuid tegelikult juhtis kõiki asju siiski Ivan IV.

Niimoodi juuriti välja bojaaride-vürstipoegade kohalik võim.

Bojaaride pärusmõisad jaotas tsaar aadlikele, tsaari opritšnikuile. Viimased rikastusid, said palju uusi mõisaid koos talupoegadega, kes pidid nende heaks töötama.

Opritšnikute määramisel ei olnud piire. Nad röövisid ahnelt bojaaride varandust, võtsid endale talupoegade hobuseid, lehma ja vilja. Kui talupojad vastupanu avaldasid, tapeti nad. Üks opritšnik kiitles: «Läksin välja ühe hobusega, kuid tulin tagasi neljakümne üheksa hobusega. Kakskümmend kaks neist olid rakendatud regede ette, mis olid täis igasugust vara.»

Ratsa kihutasid opritšnikud mööda teid. Sadula külge olid neil seotud koerapea ja luud. See tähendas, et nad on koertena valmis purema valitseja vaenlasi ja riigist luuaga välja pühkima reetmise.

Oma ümberkorraldusi teostas Ivan IV Groznõi kohutava julmusega. Mitte asjata ei kasutatud hiljem sõnu «opritšnina» ja «opritšnik» ülekantud tähenduses isevalitsuse truude õuepenide toore omavoli kohta.

Opritšnina kaotas bojaaride-vürstipoegade võimu endistes osatistvürstiriikides ja asendas selle tsaari ühtse võimuga. Opritšnina tugevdas väikeaadlikest teenistumõisnikke, isevalitsusliku tsaari tuge. Mõisnikud ehitasid üles oma riiki.

Sunnismaisus.

Ühes aadlike tugevnemisega halvenes talupoegade olukord. Suurenesid nende koormised, kasvav mõisnike võim talupoegade üle ja õigus talupoegi töötama sundida. Varemalt oli talupoegadel õigus vahetada omanikku ja teatavatel tähtaegadel kogu aasta vältel asuda elama teise kohta. Juba enne opritšninat määrati kindlaks ainult üks äramineku tähtpäev — sügisene jüripäev (26. november); talupojad võisid äraminna üks nädal enne ja üks nädal pärast seda päeva. See oli sügiseste põllutööde lõpetamise aeg. Talupoegade äraminek sel ajal tekitas mõisnikule kõige vähem kahju.

Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul kaotati täielikult muistne õigus jüripäeval ära minna. Vähehaaval hakkasid mõisnikud ütleva, et talupojad on «maa külge kinnistatud», nad kuulusid mõisnikele. Venemaal kehtestus **s u n n i s m a i s u s**.

**Volgamaa ja
Lääne-Siberi
ühendamine
Vene riigiga.**

Ivan IV Groznõi valitsemisajal ühendati Vene riigiga Volgamaa ja Lääne-Siber. Mitte kaugel Vene riigi idapiiridest asus soodne ja lai Idamaadele viiv kaubatee. Selleks teeks oli Volga. Mööda Volgat oli kerge sõita Kaspia mereni ja sealt Pärsiasse ning Türgisse. Ja sealt oli võimalik veelgi kaugemale teistesse Idamaadesse pääseda. Kuid Volga ei kuulunud tervenisti Vene riigile. Pärast Kuldhordi langust tugevnesid Volga

kallastel kaks tatari khaaniriiki — Kaasani ja Astrahani khaaniriik.

Aadlikud unistasid uute mõisate saamisest Kaasani khaaniriigis. Seal oli palju viljakaid maid, mis olid tihedalt asustatud mitmesuguste rahvastega: tatarlaste, maride, tšuvašside ja mordvalastega. Aadlikud tegid plaane «paradiislike maade» (niimoodi nimetasid nad Kaasani khaaniriigi alasid) vallutamiseks.

1552. a. saatis Ivan Groznõi Kaasani vastu suure sõjaväe — 150 000 meest. Sõjaväega olid kaasas välismaa insenerid. Suurtükivägi koosnes saja viiekümnest suurtükist. Vene väed piirasid Kaasani ümber.

Vene bojaarid XVI sajandil.

Jõukate vene inimeste pidurõivaste käised olid kätest palju pikemad. Töötada oli sellises rõivastuses väga ebamugav. Kõrget püsti seisvat kraed nimetati «trumbiks». See andis kandjale uhkustava ilme ja kõnnaku.

Vene aadli-ratsavägi XVI sajandil.

Sõjamehed on relvastatud vibude, mõökade ja lahingupommidega. Mõnedel oli ka tulirelv. Rõngassärkide peal kannavad nad vammuseid.

Nüüd oli venelaste sõjatehnika tatarlaste omast parem. Välismaa inseneride nõuandel kaevasid Vene väed Kaasani müüride alla kaevikud, panid sinna tunnid püssirohuga ja lasksid müürid õhku. See oli uus võte sõjaasjanduses. Üle lõhutud müüride tungisid väed linna. Ivan Groznõi sõitis Kaasani sisse.

Nelja aasta pärast — 1556. a. — vallutasid Ivan Groznõi väed ka Astrahani khaaniriigi.

Niimoodi läks kogu Volgamaa Vene riigi koosseisu. Kaubatee mööda Volgat oli Vene riigi käes. Idapiiride kaitse vaenlaste vastu muutus paremaks.

Põhja-Kaukaasias ulatusid Venemaa piirid kuni Tereki alamjooksuni. Kabardâ andis end vabatahtlikult Moskva kaitse alla.

XVI sajandi keskel ühines Venemaaga vabatahtlikult Baškiiria.

Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul ühendati Venemaaga ka Lääne-Siber.

Pärast Kaasani vallutamist hakkasid Volgamaale ümber asuma vene mõisnikud ja tööinimesed.

Eriti suured ja rikkad olid Stroganovide mõisad. XVI sajandil said nad tohtu suuri valdusi Kaama ja Uraali jõe kallastel — mitu miljonit hektarit. Selleks et saada rohkem töökäsi, võtsid Stroganovid enda juurde inimesi igalt poolt. Nad asustasid oma maadele vabatahtlikke ümberasujaid ja andsid neile suuri soodustusi. Nad ostsid tatarlaste käest välja sõjavange, võtsid enda juurde jooksikuid ja isegi vanglatest põgenenud kurjategijaid. «Stroganovide juurest jooksikut üles leida on niisama hea kui heinakuhjast nõela üles otsida,» öeldi tol ajal. Tõepoolest oli võimatu Stroganovide tohtu suurtest mõisatest jooksikut üles leida.

Vabatahtlikud ja sunniviisilised sulased kündsid Stroganovide mõisates üles uudismaid, külvasid vilja, niitsid määratu suurtel heinamaadel heina. Mägedes kaevandati rauda, vaske ja hõbedat. Toodeti soola: seda saadi soolaallikaist ja -järvedest ning aurutati suurtel pannidel. Päeval ja öösel põletati metsalagendikel sütt — süsi oli vajalik metalli sulatamiseks.

Uraali mäeaheliku taga asus Siberi khaaniriik. See võttis enda alla osa Lääne-Siberist Toboli ja Irtõsi jõe kallastel. Juba novgorodlased käisid siit karusnahku hankimas. XVI sajandil valitses seal tatari khaan Kutšúm. Ta rõhus kohalikke elanikke, võttes neilt andamit karusnahkades.

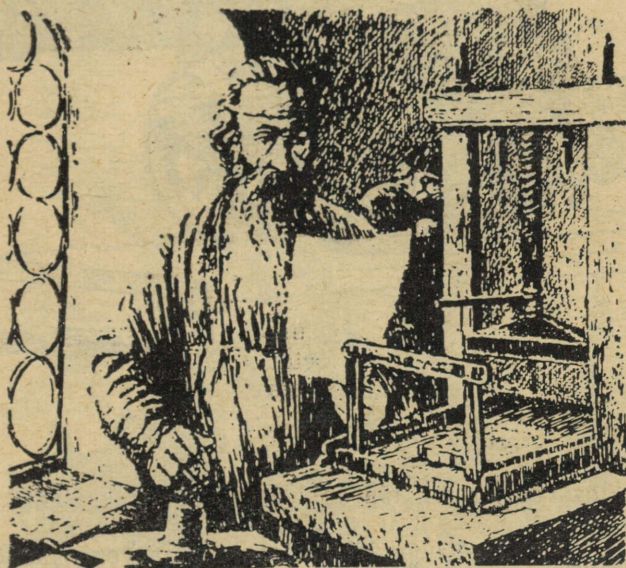
Stroganovid aitasid Vene riigil Siberi khaaniriiki vallutada. Nad palkasid suure kasakate salga. Need olid vabad inimesed, kes olid bojaaride rõhumise eest Vene riigist ära jooksnud. Väesalga juhiks oli J e r m á k T i m o f e j e v i t š. Stroganovid andsid Jermaki käsutusse mitu oma väesalka, varustasid teda püssirohu, seatina, suurtükkide ja toiduainetega. Üldse oli Jermaki väesalgas umbes 800 meest.

Tsaar Ivan Groznõi andis 1581. a. Stroganovidele lubakirja Siberi vallutamiseks. Jermaki salgad laskusid alla mööda Uraali mägede idanõlvu ja tungisid kallale Siberi khaaniriigile. Tatarlased ei suutnud vastu panna Jermaki väesalkade tulirelvadele: neil olid ainult vibud ja nooled. Jermak saavutas võidu, kuid ei pöördunud tagasi. Põgenedes öösel tatarlaste jälitamise eest uppus ta Irtõsi jõkke.

Osa Siberi elanikest alistus Venemaale vabatahtlikult. XVI sajandi lõpul hakkasid Siberis tekkima vene külad.

Hiljem, XVII sajandil, vallutati ka Ida-Siber.

Vaadake kaardile. Nüüd võttis Vene riik enda alla terve Ida-Euroopa ja oli nihutanud oma piiri kaugele Uraali taha. Venemaa oli tunduvalt laienenud ja tugevnenud.

Ivan Fjodorov trükipressi juures.

Kultuuri arene-
mine XV—XVI
sajandil. Raamatu-
trükkimise algus.

XV—XVI sajandil arenes edasi Vene riigi kultuur. Vene kultuuri keskuseks oli Moskva. Selle aja silmapaistvaks kultuurisaavutuseks oli raamatutrükkimise algus Venemaal. Ivan Groznõi valitsemisajal tekkis Moskvas esimene trükikoda.

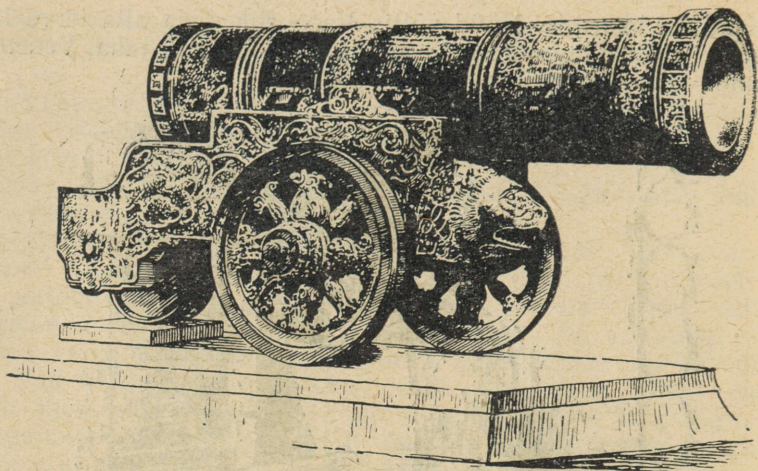
Me juba teame, et varemalt kirjutati raamatuid käsitsi. Raamatute ümberkirjutamine võttis palju aega. Raamatud olid kallid ja neid oli väga vähe.

Esimeseks trükkaliks Vene riigis oli Ivan Fjodorov. Esimesi raamatuid, mis ilmus Moskvas 1564. a., oli kirikuraamat «Pühade apostlite teod». See oli trükitud väga hästi ilusa slaavi kirjaga — «poolustaaviga». Algustähed iga lõigu alguses olid kaunistatud erisuguste ilusate joonistega. Raamatus polnud ühtki trükiviga.

Esimene trükikoda äratas raamatute ümberkirjutajate viha. Nad nägid temas ohtlikku võistlejat, kes võtab neilt töö. Nad purustasid trükikoja ja Ivan Fjodorovil tuli välismaale põgeneda.

Mõne aja pärast taastas Ivan Groznõi trükikoja ja tõi selle enda juurde oprjštinnasse, Aleksandrovski slobodaasse.

Esimesele trükkalile Ivan Fjodorovile on püstitatud mälestus-

Tsaar-suurtükk.

sammas Moskvas Kremli lähedal, kohal, kus asus tema esimene trükikoda.

**Suurtükimeister
Andrei Tšohhov.**

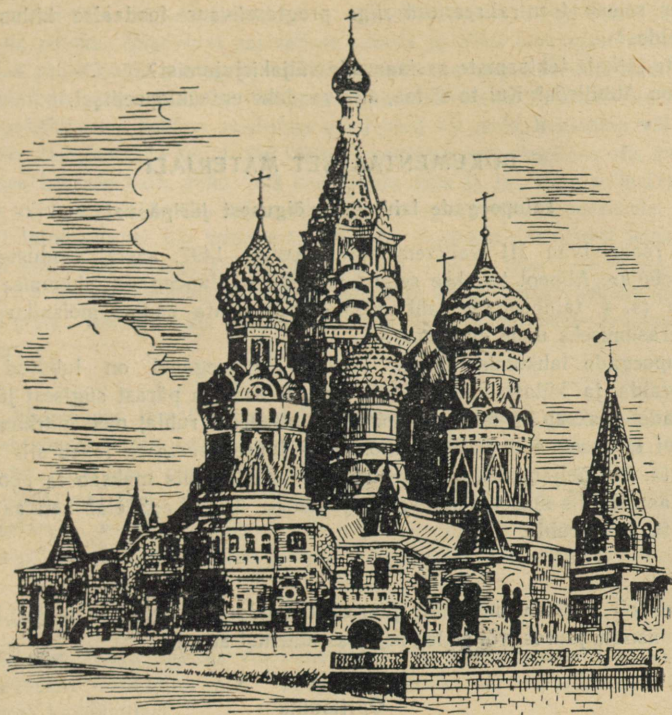
Uue hooga hakkas arenema vene käsitöökunst. Tuleb märkida edusamme metallivalamistöös. Eriti kuulus on XVI sajandi valumeister Andrei Tšohhov, kes töötas Moskva suurtükikojas. Tema suurtükid valati igaüks erilisse vormi, mis oli tehtud vahamudeli järgi, ja paistsid silma kõrgete lahinguomaduste poolest. Ta valas Vene sõjaväe jaoks palju suurtükke. Igale suurtükile anti eriline nimi: «Karu», «Hunt», «Rebane», «Ahhilleus». Eriti kuulus on tema «Tsaar-suurtükk», mis kaunistab veel praegugi Moskva Kremli. See kaalub 40 tonni. Suurtükk on kaetud imeilusa tähendusliku ornamendiga. Kaunistuste keskel on kujutatud tsaari hobuse seljas.

**Vene ehitus-
meistrid.**

Kuulsad on paljud vene ehitusmeistrid ja nende poolt XVI sajandil püstitatud ehituskunsti mälestusmärgid. Nende hulka kuulub suurepärase Vassili Blažennõi peakirik, mis kaunistab praegugi Moskva Punast väljakut. Selle ehtasid Kaasani vallutamise auks Ivan Groznõi käsul vene meistrid.

Vassili Blažennõi peakirik kujutab endast üheksat ühendatud tornikujulist kirikut, mida kroonivad kuplid. Kõik nad on omavahel võlvitud vahekäikudega ühendatud ja neid ümbritseb ringgalerii. Ükski kupli joonis ei korda teisi, kõik nad on erinevad, keerukad, läbipõimitud ning sulavad kõik kordumatuks, rõõmsaimeliseks ja maaliliselt kauniks tervikuks. See kirik äratav üldist imetlust.

Kuulus vene ehitusmeister oli Fjodor Kon, kindlustusehi-

Vassili Blažennõi peakirik.

tuste meister. Ta ehitas Moskvas «Valge linna» müürid ja kivitornid endise sisemise bulvaritevööndi joonel. Moskva keskosa piirav müür muutis selle kindluseks. Fjodor Kon juhatas ka võimsate müüride ja tornide ehitamist Smolenski linnas.

Selle kuulsa ehituse juures töötas kuus tuhat ehitustöölis.

XVI sajandi viimastel aastatel ehitati 82 meetri kõrguseks Ivan Suure kellatorn Moskva Kremli. Rangena, suurejoonelisena ja näiliselt üllatavalt kergena äratub ta veel tänapäevalgi imetlust oma iluga. Ta oli nii kellatorn kui ka vahitorn Kremli. Erilised vahimehed jälgisid valvsalt, kas Moskvale ei lähene vaenlased.

Küsimusi V peatüki kordamiseks

1. Eelmisel aastal te õppisite keskaja ajalugu. Tuletage meelde, millistes riikides asendus feodaalne killustatus tsentraliseeritud riigiga? Kas Venemaa ja Prantsusmaa arengus on selles suhtes sarnaseid jooni?

2. Milles seisab tsentraliseeritud riigi progressiivsus feodaalse killustatusega võrreldes?
3. Kas te jätkate tähtsamate aastaarvude väljakirjutamist?
4. Kes on Ahhilleus? Kui te ei tea, siis vaadake entsüklopeediast.

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Talupoegade lahkumise õigusest jüripäeval

Tsaar Ivan III valitsemisajal koostati 1497. aastal seadustekogu — «Sudebnik». Allpool tuuakse sellest katkend «Talupoegade lahkumise õiguse» kohta (s. t. talupoegade lahkumise õiguse kohta endise mõisniku juurest ümberasumiseks uude elukohta).

Talupoegade lahkumise õiguse kohta. Talupoegadel on lubatud liikuda vallast valda ja külast külla nädala jooksul enne ja pärast sügisest jüripäeva. Põllumaa del maksab ta lahkudes majapidamise eest rubla, metsapiirkonnas aga pool. Kui talupoeg elab kellegi (mõisniku) juures aasta ja läheb siis ära, siis maksab ta ühe neljandiku, kui ta elab kaks aastat, siis maksab ta poole, elab ta kolm aastat, siis maksab ta kolm neljandikku. Kui ta aga elab neli aastat, siis maksab ta terve rubla.

Küsimus

Kellel oli raskem mõisniku juurest lahkuda: kas sellel talupojal, kes elas kauem mõisniku juures, või sellel, kes elas lühemat aega?

Opritsnina

Allpool on toodud väljavõtted sakslasest opritsniku Heinrich Stadeni märkmetest, mis kirjeldavad Ivan Groznõi opritsnina korda. Originaaltekst oli kirjutatud saksa keeles.

Vastavalt vandetöotusele ei tohtinud opritsnikud sõnagi rääkida zemštšinasse kuuluvate inimestega ega nendega abiellu astuda. Kui aga opritsnikul oli zemštšinas isa või ema, siis ei julgenud ta neid kunagi külastada.

Suurväürst¹ jaotas Moskva kahte ossa. Endale võttis ta üsna väikse osa, linna ja Kremli jättis zemštšinale. Aga iga kord kui suurväürst arvas opritsnina hulka mõne uue linna või piirkonna, kirjutas ta opritsninalle ka ühe või kaks Moskva äärelinna tänavat. Nii vähenes zemštšinasse kuuluvate bojaaride ja lihtrahva hulk. Suurväürst aga, kes oli oma opritsnikutega võimas, tugevnes veelgi.

Väürst või bojaar, kes ei kuulunud opritsnina nimekirja, kanti erilisele lehele, mis saadeti väürst Ivan Dmitrijevõtš Belskile ja teistele zemštšina bojaaridele selleks, et talle tema pärusmaa asemel antaks mõis mõnes teises piirkonnas. Seda juhtus siiski harva.

Läbi Moskva voolab Neglinnaja oja, mille laius ja sügavus on üks jalg. See oja oligi opritsnina ja zemštšina piiriks. Selle oja kaldale käskis suurväürst endale ehitada nii suure lossi nagu Vene maadel veel polnud nähtud.

¹ Suurväürst — nii nimetab Staden Ivan Groznõid.

Selle ehitamine läks riigile nii kalliks, et zemštšinasse kuuluvad soovisid, et ta parem maha põleks. Suurvürst sai sellest kuulda ja ütles oma opritšnikutele, et ta korraldab zemštšinale niisuguse tulekahju, mida see niipea kustutada ei suuda. Oma opritšnikutele aga andis ta voli igas asjas zemštšinale ülekohut teha...

Kui opritšnikutele hakkas meeldima mõni põld või mets, heinamaa või tiik — seal, kus nende mõisad ja talud olid kõrvuti zemštšina omadega —, siis kaevasid nad üksteise kõrvale kaks auku: üks kaks sülda pikk ja lai, ning selle taga olid opritšnina valdused; teine üks süld pikk ja lai, ning see läks zemštšinale.

Kõigil talupoegadel üle kogu maa on luba sügisesel jüripäeval kohalt lahkuda. Nad kuuluvad sellele, kellele ise tahavad. Kes ei taha aga heaga minna zemštšina alt opritšnina alla, seda on opritšninal õigus võtta väevõimuga tähtajast hoolimata. Sellega käis kaasas talupoegade majapidamiste laastamine ja põletamine.

Kuigi kõikvõimas jumal karistas Vene maad nii raskelt ja julmalt, et seda keegi kirjeldada ei suuda, on praegune suurvürst siiski saavutanud seda, et kõigil Vene maadel, kogu tema riigis valitseb üks usk, üks kaal ja üks mõõt! Tema üksi valitseb! Kõik, mis tema käsib, viiakse täide ja kõik, mis ta keelab, jääb tõepoolest keelatuks. Keegi ei räägi temale vastu — ei vaimulikud ega ilmalikud.

Aga kui kaua see valitsemine kestab, seda teab ainult kõigevägevam jumal!

Küsimused

1. Milliste abinõudega hävitas või õõnestas Ivan Groznõi bojaaride majandusliku võimsuse opritšnina ajal? Tooge tõestuseks näiteid Heinrich Stadeni märkmete katkenditest.
2. Kuidas tugevdas opritšnina isevalitsust?

VI PEATÜKK

MEIE MAA RAHVASTE VÕITLUS POOLA JA ROOTSI FEODAALIDE VASTU XVII SAJANDI ALGUL

§ 16. TALUPOEGADE FEODAAL-PÄRISORJUSLIKU RÕHUMISE TUGEVMINE

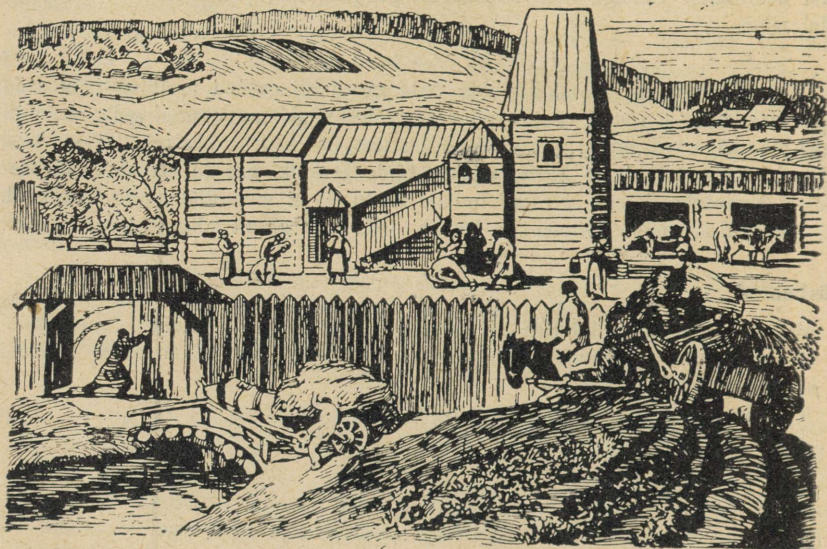
Talupoegade
olukord Venemaal
XVII sajandi
alguseks.

Me teame, et juba Kiievi-Vene riigis tekkis IX—XII sajandil talupoegade feodaalne sõltuvus maavaldajaist. See sõltuvus aegamööda üha suurenes. XVI—XVII sajandil omandas ta talupoegade jaoks eriti raske feodaal-pärisorjusliku sõltuvuse vormi. Sellest oli õpikus juba juttu. Kordame seda nüüd, võtame oma teadmised kokku ja süveneme sellesse küsimusse veel kord. See on väga tähtis ja väärib erilist tähelepanu. Moodustasid ju talupojad tol ajal töörahva määratu enamuse, nad toitsid ja katsid kõiki.

Mida tähendab
«pärisorjuslikud
talupojad»?

Kõik tunnevad väljendit «pärisorjuslikud talupojad». Mida need sõnad siis tähendavad? Pärisorjuslik talupoeg kuulus mõisnikule ega omanud õigust mõisniku mõisast omal soovil lahkuda.

Ta oli «päriselt» mõisnikuga seotud, millest ka sõna «pärisori». Teda sunniti tasuta töötama mõisniku heaks. Seda tasuta tööd isanda heaks nimetati teoks. Ta oli kohustatud tasuta andma isandale oma töö saadusi või raha — maksma obrokit. Kui palju päevi ta pidi mõisniku heaks töötama ja missuguseid saadusi

Mõis XVI—XVII sajandil.

Kirjeldage pildi järgi mõisa ja pärisorjuslike talupoegade olukorda.

ja kui palju saadusi või raha talle andma, selle määras kindlaks mõisnik ise.

Mõisnik korraldas oma majapidamise nii, et tal polnud oma pärisorja tarvis toita — see muretses ise oma toidu eest. Mõisnik jaotas kogu põllumaa kaheks osaks — mõisamaaks ja talumaaks. Talumaa lõikas ta väikesteks ribadeks — «hingemaaks» — iga talupere jaoks. Pärisori haris seda hingemaad ja toitis end oma tööga. See oli isandale kasulik, sest muidu oleks tal tulnud anda oma tasuta sulasele toiduaineid. Pärisorjal oli oma hobusekronu, oma ader ja äke — ka seda oli isandale vaja, sest selle hobuse ja selle adraga haris pärisorjuslik talupoeg nii oma maad kui ka

mõisamaad. Muidu oleks tulnud isandal anda talle hobune, ader ja äke.

Mõisnik võis talupoegi ekspluateerida seetõttu, et tema käes oli maa, tolle aja peamine tootmisvahend, ta oli maavaldaja.

Pärisori ei teinud muidugi tegu ega maksnud obrokit omal vabal tahtel — mõisnikul oli õigus teda selleks jõuga sundida. Pärisori töötas sunniviisiliselt. Mõisnik karistas teda vitste ja kep-pidega, pani ta vee ja leiva peale istuma, õiendas temaga arveid kuidas tahtis. Järk-järgult omandas mõisnik pärisorja üle täieliku võimu — näiteks keelas tal ilma loata abielluda või sundis abielluma oma valikul. Mõisnik hoidis talupoegi harimatuses ja vaimupimeduses: kirjaoskamatu ning harimatu «matsiga» oli ker-gem hakkama saada.

See ongi pärisorjus.

Paljud pärisorjusliku sõltuvuse tunnused tekkisid vähehaaval juba Vana-Vene feodaalriigis. Juba siis muutus talupoeg mõisnikust feodaalselt sõltuvaks. Kuid suurema osa talupoegade pärisorjuslik sõltuvus kujunes lõplikult välja ja omandas raske vormi XVI—XVII sajandil.

Vana-Vene riigis ja feodaalse killustatuse ajal olid paljud talupojad veel nõrgas sõltuvuses feodaalist. Nad elasid «mustadel» maalidel, mida eraomanik ei olnud veel oma valdusesse võtnud, ja maksid kohalikule vürstile vaid üldist maksu. Kuid XV—XVI sajandil hakkasid mõisnikud üha enam «musti» maid enda kätte haarama ja üha enam «musti» talupoegi pärisorjastama.

Kordame, kuidas talupojad muutusid pärisorjadeks.

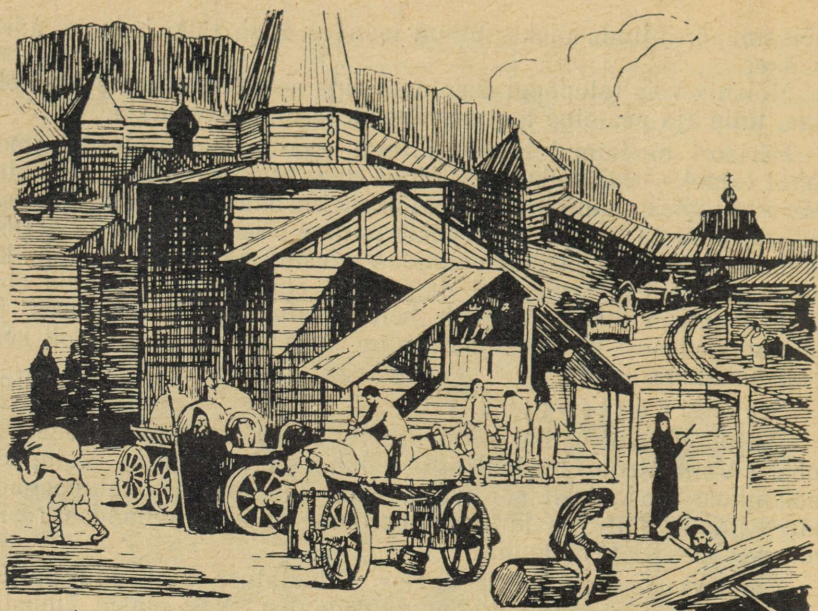
Jüripäev.

Me teame, et varasel feodaalajal oli talupoegadel veel õigus ühest kohast teise minna, mõisniku juurest lahkuda ja asuda uude kohta. Ivan III poolt väljaantud seadus määras kindlaks tähtaja, mil talupojad võisid ära minna: 26. november — j ü r i p ä e v. Talupojad võisid omaniku juurest ära minna nädala jooksul enne ja nädala jooksul pärast jüripäeva, s. t. 19. detsembri ja 2. detsembri vahel vana kalendri järgi. See aeg langes hilissügisele, vili oli juba ammu koristatud ja talupoja ära-minek tekitas mõisnikule vähem kahju.

Kuid talupoeg võis jüripäeval ära minna ainult siis, kui ta maksis mõisnikule erilist maksu — «e l a t i s r a h a». See oli üks rubla, mõnikord pool rubla. Aga tolleaegne rubla vastas ligikaudu sajale rublale kullas praeguse arvestuse järgi. Peale selle maksu oli veel teisigi makse. Seepärast oli talupojal väga raske mõisniku juurest ära minna.

Sageli oli talupoeg mõisnikule võlgu. Mõisnik andis talle lae-nuks seemnevilja, hobuse, lehma. Neid võlgu tasuda polnud kerge. Aga kellel on võlg tasumata, see ei saa ka ära minna.

Sedamööda kuidas Moskva ühendas üksikud vürstiriigid ühe riigi koosseisu, kasvas ka mõisnike arv. Moskva tsaarile oli tarvis

Kloostriõuel.

Kloostrid olid suured maavaldajad-feodaalid. Vaadake joonist ja õelge, milliseid kohustusi kandsid talupojad kloostri suhtes?

üha rohkem sõjamehi. Me teame, et ta võttis oma teenistusse meel-
sasti väikeaadlikke ja andis neile mõisaid.

Ikka rohkem külasid muutus mõisnike omaks. Varem ei loetud neid eraomanikule kuuluvaiks, kuid nüüd said nad mõisniku omaks.

Selge, et mõisnikul oli tarvis töökäsi, oli tarvis talupoegi, kes hariksid maad. Maa ilma talupoegadeta polnud midagi väärt. Aadlikule ei olnud kasulik, et tema talupojad jüripäeval lahkuksid. Ta püüdis seda igati takistada. Ikka rohkem mässis ta talupoegi võlgadesse, hoidis teda jõuga kinni, peksis talupoega selle eest, pani ta luku taha.

Kuid seesama mõisnik pettis enda juurde jüripäeval talupoegi teistest mõisatest, lubas neile uuel kohal igasuguseid soodustusi. Mõnikord ta isegi maksis teisele mõisnikule nende eest ära «elatisraha» ja kõik muud maksud. Aga mõnikord ta lihtsalt tungis oma sõjasulastega võõrale mõisale kallale ja viis võõraid talupoegi vägivaldselt enda juurde. Niisuguste kallaletungide läbi kannatasid enamasti vaesemad mõisnikud. Suurmõisnikel oli kergem vägivallaga võõrast mõisast talupoegi röövida: neil oli rohkem

sõjasulaseid ja relvi, neil oli kergem relvastatud kallaletungi korraldada.

Talupojad avaldasid mõisnike survele vastupanu, paljud jooksid ära. Mõnikord jäid mõisad seetõttu päris tühjaks.

Pärast opritšninat hakkasid aadlikest väikemõisnikud oma võimu tundma. Aadlikel oli tarvis talupoegi maa külge kinnistada, keelata igasugune äraminek. Vähehaaval saavutasidki mõisnikud talupoegade kinnistamise maa külge, mis oli neile väga kasulik.

«Vaat' sulle, eideke, jüripäev». Tsaarivõim hakkas talupoegade ümberasumist üha enam piirama. 1581. a. keelas tsaar talupoegadel viieks aastaks jüripäeval ära minna. Möödus viis aastat ja seda keeldu uuendati jälle. Jüripäevast jäi ainult mälestus. Saabus jüripäev, kuid seaduse järgi ei tohtinud enam ära minna. Siis kujuneski kibe vanasõna: «Vaat' sulle, eideke, jüripäev.»

1597. a. piirati talupoegade õigusi veelgi: mõisnik sai õiguse tema juurest ärajooksnud talupoega viie aasta jooksul üles otsida ja teda jõuga tagasi tuua.

Näeme, et XVI sajandil kujunes juba välja talupoegade täielik sunnismaisus. Talupojad vastasid sellele tõelise sõjaga mõisnike vastu. See puhkes XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi algul.

§ 17. TALURAHVASÕDA IVAN BOLOTNIKOVI JUHTIMISEL

**Ivan Bolotnikov.
Rahvarahutuste
kasv.**

XVII sajandi algul oli palju rahvarahutusi — nii palju ei olnud neid Venemaal varem olnud: üks «segadus» järgnes teisele. Need aastad saidki kaasaegsete poolt «segase aja» nimetuse.

Kõige suuremaks rahvarahutuseks oli talurahvaülesthõus I v a n B o l o t n i k o v i juhtimisel.

Ivan Bolotnikovi elulugu oli ebatavaline.

Ta oli vürst Teljatevski pärisori. Nooruses jooksis ta oma isanda juurest ära, kuid langes tatarlaste kätte vangi ja müüdi türklaste juurde orjaks. Türklaste juures oli ta mitu aastat sõudjaks suurteil sõudepaatidel-galeeridel, olles pingi külge aheldatud. Ta sai oma nahal tunda, mis tähendab olla ori. Türgist põgenes ta Itaaliasse — Veneetsiasse.

Veneetsias kuulis Bolotnikov, et Vene riigis toimuvad suured sündmused.

Mis siis toimus tol ajal Venemaal?

Just neil aastail algasid rahvarahutused. Rahvas hakkas mäsama juba Ivan Groznõi poja tsaar Fjodori valitsemisajal. Rahunused jätkusid ka bojaar Boriss Godunovi ajal, kes valiti tsaariks pärast Fjodori surma, kellel ei olnud lapsi. Boriss Godunovi valitsemisajal puhkes Vene riigis kohutav näljahäda, mis kestis tervelt kolm aastat. Inimesed sõid puukoort, kasse ja koeri. Talupojad

jooksid hulgaliselt mõisnike juurest minema. Ärajooksnud talupoegadest moodustusid terved väesalgad, kes tungisid kallale aadlikele ja kaupmeestele. Ilmusid isehakanud tsaarid: poola panide käsilane ärajooksnud munk Griška Otrépjev nimetas end tsaar Ivan Groznõi pojaks tsareevitš Dimitriks. Selle Dimitri-Isehakanu (Vale-Dimitri) kuulutasid poola panid Vene tsaariks. Üle kogu maa tugevnesid rahvarähutused.

Bolotnikov vihkas orjust ja oli lihtrahva poolt. Ta oli tark, vap- per ja energiline mees, kes tundis sõjaasjandust ja oli palju läbi elanud. Tal läks korda Saksamaa kaudu Poolasse pääseda, kust tuli vabatahtlikult Venemaale, maale, kus ta ise oli kunagi olnud vabaduseta holopp. 1606. a. asus ta ülestõusnud rahva etteotsa. Tema juurde hakkasid otsekohe kokku voolama rõhutud inimesed. Ta juhtis nende ülestõusu.

**Ülestõus
Bolotnikovi
juhtimisel.**

Ta saatis igale poole laiali oma kirju, kutsudes talupoegi üles võitlema mõisnike vastu. «Tulge ära bojaaride ja mõisnike juurest,» rääkis ta, «lõhkuge nende maju, võtke endale nende vara.

Õiendage arveid tsaari teenritega — vojevoodidega, pange neid türmi.»

Bolotnikovi salkadega ühines ka teine ülestõusu juht I l e i k a M ú r o m e t s, kes juhtis kehvikkasakate ülestõusu. Ta nimetas end tsareevitš Pjotr Fjodorovitšiks, Ivan Groznõi pojapojaks (see oli välja mõeldud, sest niisugust tsareevitšit ei olnud kunagi olnud).

Samal ajal tõusid üles ka teised rõhutud rahvad. Tõusid üles mordyalased Volgamaal. Tõusid üles baškiirid Uraalimaal ja kalmõkid Astrahani ümbruses, kus puhkes veel üks suur ülestõus.

Bolotnikovi ülestõusu peamiseks liikumapanevaks jõuks olid pärisorjuslikud talupojad. Nad tõusid üles talupoegade sunnis- maiseks muutmise vastu.

Mida ülestõusnud tahtsid?

Nad tahtsid hävitada pärisorjuslikud suhted, feodaalse rõhu- mise.

Bolotnikov kutsus talupoegi üles oma bojaare tapma, võtma endale nende vara ja maa ning seda omavahel jaotama. Ta kuu- lutas, et talupojad on pärisorjusest vabad. See oli ülestõusu pea- mine mõte.

Bolotnikovi väed tulid Moskva alla ja asusid selle lähedale laagrisse. Uus tsaar Vassili Šuiski tahtis Bolotnikovi puruks lüüa, kuid Moskvas endas toimusid tol ajal linnakehvistu rahutu- sed. Kehvikud olid Bolotnikovi poolt.

Kuid Moskva all langes Bolotnikovi vägi reetmise ohvriks. Tema väesalgas olid Rjazani aadlikud. Algul näitasid nad end tema pooldajatena, aga Moskva all nad reetsid ta ja läksid üle tsaar Vassili Šuiski poolele. Bolotnikovil tuli Moskva alt taganeda ja kindlustuda Tuulas. Tsaar Vassili Šuiski piiras Tuula 1607. a.

juunis ümber. Möödus juuli, august, september, juba algas ümberpiiratud Tuulas nälg, kuid ta ei andnud alla. Tsaar ei suutnud kuidagi visasid Bolotnikovi vägesid alistada.

Tsaarile anti nõu tõkestada läbi linna voolav Upaa jõgi tam-miga ja linn üle ujutada. Nii tehtigi — jõgi ujutas linna üle. 1607. a. oktoobris Tuula alistus.

Bolotnikovi sõjavägi.

Pildil on kujutatud võitluse algust talurahva-armee ja tsaarivägede vahel Moskva all 1606. a. Bolotnikov tervitab ülestõusnuid. Tagaplaanil on kujutatud lahingusse minevaid kasakaid. Bolotnikovi juurde tuuakse kaht kinnivõetud salakuulajat.

Bolotnikovil torgati silmad peast välja ja pärast seda ta uputati. Ileika poodi üles.

Tsaar Vassili õiendas ülestõusnutega julmalt arveid. Ei jätkunud timukaid. Vanglates ei olnud enam ruumi. Inimesi hukati korraga sadade kaupa. Ülestõusust osavõtnuid pandi seisma ritta kinnikülmunud jõe äärde, löödi nuiaga uimaseks ja tõugati jääauku.

Kuid ka pärast arveteõiendamist Bolotnikovi ülestõusuga jätkusid talurahvarahutused.

§ 18. VENE RAHVA VÕITLUS POOLA JA ROOTSI VALLUTAJATE
VASTU XVII SAJANDI ALGUL

Poola ja Rootsi
feodaalide tungi-
mine Venemaale.

Riigis oli käimas talurahvasõda. Tsaar Vassili Suiski ei suutnud sellest ainult oma sõjaväe abil jagu saada. Ta otsustas omaenda talupoegade vastu peetavas võitluses paluda abi Rootsi kuningalt. 1609. a. kevadel tulid säravatesse terasrüüdesse riietatud välismaised sõjaväed Novgorodi. Need olid Rootsi kuninga palgasõdurite salgad — rootslased, sakslased, prantslased, inglased, šotlased — kokku 15000 meest. Nad vallutasid Novgorodi maad.

Poola suhtus Rootsisse sel ajal väga vaenulikult. Niipea kui Rootsi väed ületasid Vene piiri, viis Poola otsekohe oma väed 1609. a. sügisel Vene riigi territooriumile. Poola feodaalid tahtsid saada oma osa saagist.

Nende väed hakkasid Vene riigi sügavusse tungima. Klušino küla juures (Smolenski ja Moskva vahel) purustasid Poola väed täielikult Suiski sõjaväe.

1610. a. juulis kukutasid Moskva bojaarid tsaar Vassili Suiski troonilt ja pühitsesid ta vägivaldselt mungaks.

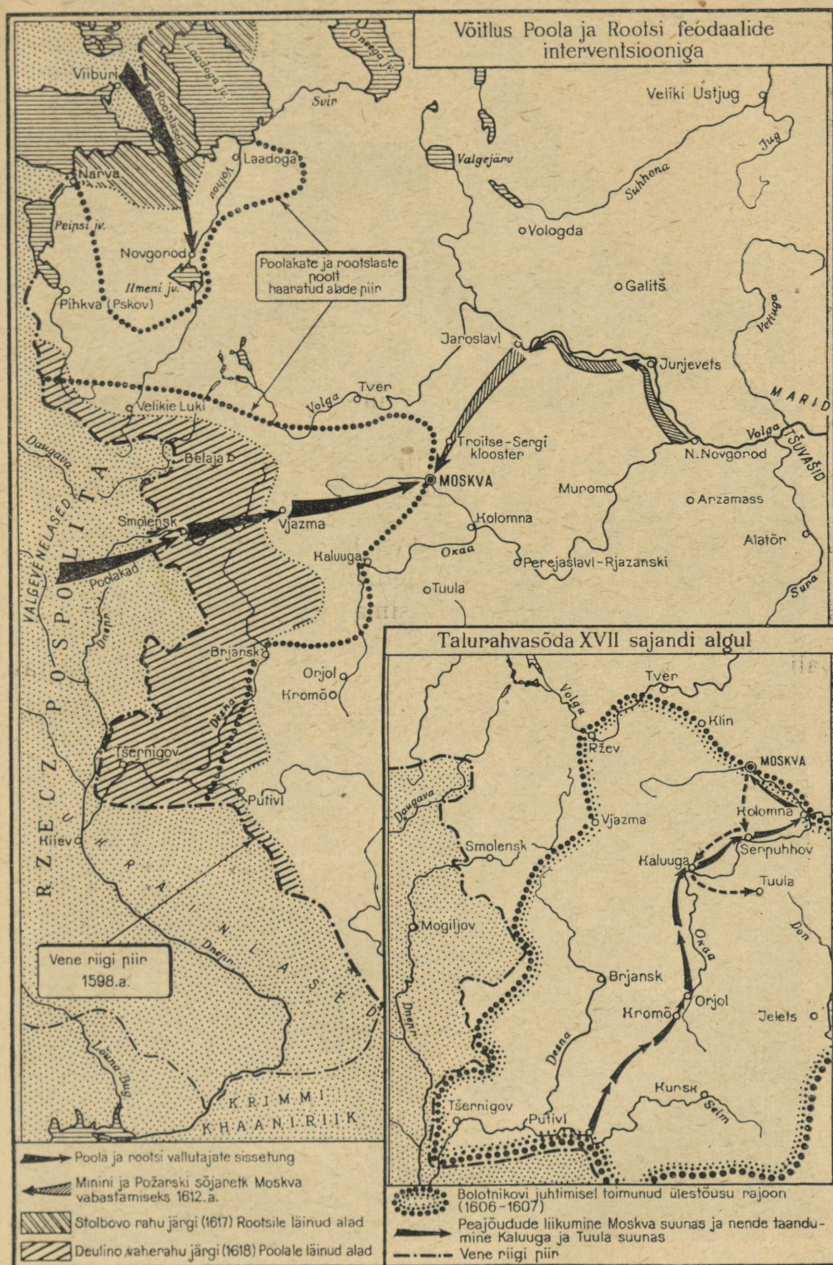
Moskva bojaarid hakkasid otsima kandidaati tsaaritroonile. Võitluses võimu pärast läksid nad omavahel tülli ja otsustasid valida tsaariks välismaalase — viieteistkümneaastase Vladislavi, Poola kuninga Sigismundi poja.

Vahepeal olid Poola väed juba Moskva alla jõudnud. Valitsusvõim oli ajutiselt läinud seitsme bojaari kätte («Seitsme bojaari valitsus»). See oli haletsusväärne valitsus. Ta andis kuningapoeg Vladislavile Uspenski katedraalis truudusvande. Ta avas Poola panide ees Moskva väravad. 1610. a. sügisel vallutasid Poola väed Moskva ja kindlustusid seal. Seitsme bojaari valitsuse asemele tuli Poola sõjaväevõim.

Saabus raske ja sünge aeg. Riigi pealinn Moskva oli võõraste vallutajate käes: poola panid kindlustusid Kremliis, seadsid igale poole oma valveposte ning võtsid linnavärvade võtmed enda kätte. Linna ei lastud Moskva ümbruse talupoegi, keelati öösel linnas liikuda. Poola väesalgad luusisid ümberkaudsetes külades, võtsid toiduaineid, kariloomi, õiendasid arveid talupoegadega. Poola panid rõõvisid Moskva tsaaride varakambrist hulgaliselt aardeid ja hakkasid haarama enda kätte mõisaid Vene riigis, jagama oma pooldajatele Moskva maid.

Poola kuningas Sigismund võttis ära Smolenski ja teisi linnu läänepiiril. Rootsi võttis endale Novgorodi. Kogu riigi lääneosa oli vaenlaste käes.

Intervendid lõhkusid tükkhaaval Vene riiki, mida oli loodud sajandite vältel. Oli tarvis päästa maa — ta oli hukkumise äärel.

Talurahvasõda ning võitlus poola ja rootsi feodaalide sissetungi vastu.

Minini üleskutse Nižni Novgorodi elanikele.
Esiplaanil on näha raha, kuldnoüd ja kallid kangad, mis Nižni Novgorodi
elanikud annetasid sõjakassasse.

Rahva maakaitse-
vägi Minini ja
Požarski juhtimisel.

Ainult rahvas võis riigi päästa. Ja ta päästiski. Rahvaliidumise algas põhjapoolsetes Vene linnades. Selle keskuseks sai Vene linn Volga jõe ääres — Nižni Novgorod (praegune Gorki linn).

Rahvaliidumise organiseerijaks oli Nižni Novgorodi maavanem lihakaupmees Kozmá Minin (maavanemad valitsesid linnaelanike üle, olid nende valitavad ülemused). Oli tarvis koguda suur sõjavägi, et minna poola vallutajate vastu, sõjaväe ülalpidamiseks aga oli vaja palju raha.

«Ärgu olgu meil millestki kahju,» ütles Minin, «müüme maha oma majad, paneme oma naised ja lapsed panti ja kogume kokku kassa, millest maksame sõjameestele palka.» Kõikjalt hakati Mininile raha, väärtuseid ja toiduaineid tooma. Inimesed andsid ära viimase. Nižni Novgorodi üleskutse peale tulid mitmetest linnadest relvastatud väesalgad. Tuli kokku suur sõjavägi — rahva maakaitsevägi.

Maakaitseväge sõjapealikuks valiti vana ja kogenud vojevood vürst Dmitri Mihhailovitš Požarski. Maakaitseväge kõiki majandusasju juhtis ja kassa valitses Minin. 1612. a. hakkas maakaitsevägi liikuma Jaroslavl'i suunas. Temaga ühinesid paljud uued salgad mitmest linnast. Peagi jõudis Minini ja Požarskini ärev teade: Moskvasse liiguvad poolakatele appi suured Poola väesalgad hetman Chodkiewiczi juhtimisel; neil on kaasas palju sõjamoona ja toiduaineid. See sundis maakaitseväge kiiresti Moskva poole liikuma.

Moskva ümbruses oli sel ajal palju ülestõusnud talupoegade ja kasakate salku — riigis käis veel ikka talurahvasõda. Algul olid maakaitsevaelased ja talupoegade salgad üksteise vastu vaenulikud. Osa ülestõusnuid läks Moskva alt minema, kuid kohale jäänud talupojad toetasid võitlust võõraste vallutajate vastu. Kasakad ja talupojad ühinesid Minini ja Požarski väesalkadega ning see otsustas asja. Chodkiewicz löödi tagasi ning Moskvas asuvad poolakad ei saanud abi.

Mälestussammas Mininile ja Požarskile Moskvas Punasel väljakul.

Minini ja Požarski salgad piirasid Moskva ümber. 1612. a. oktoobris vallutasid nad tormijooksuga Kitaigorodi (Moskva osa Kremli läheduses). Poolakad tõmbusid Kremli, kuid novembri lõpul löödi nad ka sealt välja.

Vallutajad olid võidetud ja minema kihutatud.

**Romanovite
valimine tsaariks.**

Pärast poola vallutajate üle saavutatud võitu sõitsid 1613. a. Moskvasse kokku bojaaride, valimikkonna, mõisnike ja kaupmeeste esindajad kõigist linnadest, et valida uus tsaar. Niisugust kogu nimetati Maakoguks. See valis tsaariks Mihhail Romanovi. Talupojad neist valimistest osa ei võtnud. Bojaariidel läkski korda oma käsilast läbi suruda. Neis tingimustes toetasid teda ka aadlikud, possaadinimesed ja kasakad.

Mihhail Romanov oli pärit jõukast Romanovite bojaariperekonnast. Ta oli 16-aastane ja rumalavõitu. «Valime Miša Romanovi, ta on noor ja ei hiilga oma mõistusega,» ütlesid bojaarid. Nad lootsid avaldada mõju noorele, kogemusteta ja juhmile tsaarile.

Mihhail Romanovi isa Filarét oli sel ajal poolakate juures vangis. Ta oli patriarh — kogu Vene kiriku pea (Ivan Groznõi poja Fjodor Ivanovitši valitsemisajal hakati Moskva riigis valima iseseisvat patriarhi). Varsti tuli Filaret vangist tagasi ja hakkas koos poja Mihhailiga riiki valitsema. Ta mängis riigiasjades esimest viiulit.

Riigis puhkesid veel siin-seal talupoegade ülestõusud. Mihhaili ja Filareti valitsus õiendas talurahvasõja jäänustega julmalt arveid.

**Võitlus riigi
tervkluse taastamise eest.**

Me teame, et Rootsi haaras endale Novgorodi maad ja Poola Smolenski ning Vene riigi läänepoolse osa.

Vene väed alustasid sõda Rootsiga. 1617. a. vallutas Vene riik Novgorodi tagasi, kuid Soome lahe rannik jäi Rootsile: Rootsi hoidis enda käes Vene linnu Jami, Koporjet, Ivangorodi ja Orešeki. Rootsi kuningas rõõmustas, et Vene riigile ei jäänud väljapääsu merele: «Venelased on nüüd sellest ojast nii ära lõigatud, et ei saa sellest ülegi hüpata,» ütles ta heameelest käsi hõõrudes.

Poola vallutajad kihutati peaaegu igalt poolt välja. Tõsi küll — Smolensk jäi veel nende võimu alla.

Kuid Vene riigi terviklus oli peaaegu täielikult taastatud.

Küsimusi VI peatüki kordamiseks

1. Mis on pärisorjus?
Kuidas see Venemaal välja kujunes?
2. Võrrelge õpiku teksti («aken» jüripäevast, vt. õpiku lk. 77—78) originaaltekstiga (vt. lk. 74—75). Millega need tekstid teineteist täiendavad?
3. Millele kutsus Ivan Bolotnikov talupoegi üles? Mida ülestõusnud tahtsid?
4. Millistest hädadest ja ohtudest päästis Minini ja Požarski juhtimisel tegutsenud rahva maakaitsevägi Venemaa.

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Vürst D. M. Požarski ringkirjast

Allpool tuuakse katkend ringkirjast, mille vürst D. M. Požarski saatis 1612. aastal Putivli. Ringkirjas seisab Nižni Novgorodi üleskutse kõikidele linnadele maakaitseväge kogumiseks, maa vabastamiseks vallutajatest ja Vere riigi taastamiseks. Niiugused üleskutsed saadeti ka teistesse linnadesse.

Putivlisse... Moskva riigi bojaarid ja vojevoodid ning kõigist seisustest inimesed, teie ees kummardab maani stolnik ja vojevood vürst Dmitri Požarski koos kaaslastega...

Nižni Novgorodis hakkasid külalised, possaadiinimesed ja valitud inimene Kosma¹ Minin omakasust hoolimata ja oma varandust säästmata sõjamehi rahapalga vääriliseks pidama ning saatsid mitu korda minu, vürst Dmitri järele, et ma sõidaksin nende juurde Nižnisse nõu pidama. Sõitsingi ma nende palvel Nižnisse ja hakkasid minu juurde Nižnisse tulema bojaarid ja vojevoodid, ja stolnikud ja kirjutajad, ja aadlikud ja bojaaride lapsed ning Vjazma, Dorogobuži ja Smolenski ja teiste linnade elanikud. Ja hakkasin mina jumalalt õnnistust paludes nende kõigi ja valitud inimese Kosma Minini ja posaadiinimestega nõu pidama, kuidas meil tuleks ühel meel el seista Moskva riigi eest ning välja astuda vaenlaste ja õigeusu hävitajate poolakate ja leedulaste vastu, ja kuidas ajada välja varas², kes istub Pihkvas, ja Marina³ ja tema poeg... ning valida kogu riigile üks valitseja, keda saadaks jumala õnnistus... Olles nõnda nõu pidanud, andsime meie jumalale töotuse, kõigile sõjameestele aga otsustasime heldelt rahapalka anda...

Ülesanne

Märkige loetud tekstist välja need kohad, kus räägitakse vene inimeste üksmeelsest otsusest kaitsta oma kodumaad.

¹ Kosma — Kozma, Kuzma

² Nii nimetati Vale-Dimitrit, kes esines Ivan Groznõi pojana.

³ Marina Mnizsek — poola magnaadi tütar, Vale-Dimitri I naine.

UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSVÕITLUS. UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA

§ 19. UKRAINA JA VALGEVENE TALUPOEGADE RÕHUMINE POOLA FEODAALIDE POOLT. ZAPOROZJE SETS

Ukraina ja Valgevenemaa poola panide ikke all.

Me teame, et IX—XII sajandil kuulusid tulevase Ukraina ja Valgevenemaa maad Vana-Vene riigi alla. Ukraina praegune pealinn Kiiev on Vana-Vene riigi üks vanimaid linnu.

XIII sajandil vallutasid mongolid-tatarlased suurema osa Ukrainast. Rahval lasus tatari khaanide raske ike. Teise osa Ukrainast ja kogu Valgevenemaa haarasid leedu feodaalid. Hiljem astus Leedu Poolaga liitu ja moodustas Poola-Leedu riigi. Ukraina ja Valgevenemaa olid tema ikke all. Poola ja leedu panid rõhusid Valgevenemaad. Samuti rõhusid nad oma poola ja leedu talupoegi.

Ukrainas ja Valgevenemaal olid sel ajal ka juba oma, ukraina ja valgevene suurmõisnikud. Poola panid sobitasid nendega kiiresti kokkuleppe.

Poola panid peremehetsesid võoral maal nagu oma kodus. Vana-Vene riigi maadel kehtestati võoraste vallutajate vägivallavõim.

Meie ees laiub rohelusse uppuv Poltaava. Tema ümber asuvad kümnete kilomeetrite ulatuses ukraina külad. Seal asuvad paplite roheluses valged majad, õitsevad kirsiaiad, haljendavad põllud ja veskid. Kelle maa see on? Kogu see maa on panide Wisniowieckite oma. Külad, põllud, veskid, tiigid ja jõed — kogu Poltaavamaa kuulub neile. Ainuüksi veskeid on panidel Wisniowieckitel 423. Kõige tähtsam on aga see, et neile kuuluvad peaaegu kogu Poltaavamaa ukraina talupojad. Aga kellele kuulub Poltaava linn? Ka Poltaava linn kuulub panidele Wisniowieckitele, samuti Lubnõ, Romnõ ja Zolotonoša — kokku 53 linna ja küla. Siin kauplevad poolakate käsilased-kaupmehed, siin võetakse ukraina käsitöölislert makse panidele Wisniowieckitele. Nende käes on õigus ja kohtumõistmine ja kaevata pole kellelegi. Igas külas seisab turuväljakul võllas. Seal puuakse panide Wisniowieckite käsul ukraina talupoegi. Teistes Ukraina maades aga peremehetsuvad poola panid Potockid, Kalinowskid, Konecpolskid. Panid nimetavad ukraina talupoegi orjadeks ja tööloomadeks.

Ukraina külades võib näha äralõigatud ninade ja kõrvadega talupoegi. Mõnele talupojale on laubale põletatud võlla kujutus. Kõik see on tehtud pani käsul: poola seadused lubavad tal karistuseks talupoegadel ära lõigata nina ja kõrvu, häbimärgistada nägu. Talupoega oli isegi surmanuhtlusega lubatud karistada.

Raske oli elada poola panide rõhumise all. Nad mõnitasid ukraina ja valgevene talupoegade keelt, kombeid ja usku. Ukraina ja

valgevene talupojad olid õigeusku, poola panid aga katoliiklased. Erinevus religioonis tugevdas rahvuslikku rõhumist.

Panide-Poola ike lasus ka linnadel. «Poola krooni» (nii nime-tasid poolakad oma kuningriiki) ametnikud rõhusid käsitöölisi, nõudsid suuri makse ning karistasid ja mõnitasid ukrainlasi. Poola kaupmehed kitsendasid ukraina kaupmeeste õigusi. Nii said ka ukraina rahvusest linlased tunda rahvuslikku rõhumist.

Ukraina talupoeg.

Zaporožje kasakas.

Muidugi ei talunud ukraina ja valgevene talupojad vaikides oma rasket olukorda. Ka linnaelanikud ei alistunud nurisemata. Nii XVI sajandil kui ka XVII sajandi esimesel poolel puhkes jär-jest ülestõuse poola mõisnike ja ametnike vastu.

Ukrainas olid panide-Poola vastu võitlevaks suureks jõuks Dnepri kasakad. Neil oli Dnepri käärestike taga oma organisat-sioon — Zaporožje Setš.

Pärisorjastatud talupojad põgenesid sageli mõis-nike rõhumise alt ääremaadele ja hakkasid kasa-kateks. Juba ammu ajast peale asusid kasa-kad Zaporožje Setši, Alam-Dnepri saarekestele.

Seal ei olnud mõisnike võimu. Setš asus Dnepri käärestike¹ taga,

**Kasakad
Ukrainas ja
Zaporožje Setš.**

¹ За порогами tähendab käärestike taga.

sellepärast nimetatigi teda Zaporožje Setšiks. Kaitseks vaenlase kallaletungide eest ümbritsesid kasakad oma laagri raidtõketega (sellest ka nimetus Setš).

Siin varjasid ennast põgenikud pärisorjusliku korra omavoli, mõisnike ja panide ning tsaari ja kuninga vojevoodide rõhumise eest. Zaporožje Setši põgenesid panide mõisatest ukraina ja valge-

Poola pan ukraina talupojaga arveid õiendamas.
Koostage selle pildi järgi lühike jutustus.

vene talupojad ning vene talupojad, kes põgenesid bojaaride, aadlike ja tsaari vojevoodide võimu alt. Kõiki neid võttis Zaporožje Setš kasakateks vastu.

Zaporožje kasakad tegelesid jahipidamise ja kalapüügiga. Põldu nad ei harinud — teravilja ostsid nad naabritelt. Retki sõjasaagi saamiseks sooritasid kasakad kõige sagedamini Türgi valdustesse. Kogu Dnepri alamjooks, Krimm ja Musta mere äärsed stepid kuulusid sel ajal Türgile. Kasakad sõitsid siia suurtel paatidel sõjasaaki koguma.

Kasakad moodustasid poola panidele vaenuliku jõu. Nad korraldasid pidevalt ülestõuse poola feodaalide ülemvõimu vastu.

§ 20. UKRAINA RAHVA SÕDA POOLA FEODAALIDE VASTU JA UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA

Talupoegade, kasakate ja linlaste sõda panide-Poola vastu (1648—1654).

elanikud.

Nende juhiks oli Bogdan Hmelnitski. Hmelnitski põlvnes jõukast kasakaperekonnast. Tal oli oma majapidamine suure aia, veskite, mesipuude ja kalapüügikohtadega. Hmelnitski teenis Tšigirini linnas välja kasakasotniku auastme. Kuid ka teda puudutas poolakate omavoli. Poola mõisnik võttis ära tema majapidamise ja peksis surnuks tema poja. Hmelnitski põgenes Zaporozje Setši. Setš oli juba ammu valmistunud ülestõusuks poola panide vastu. Hmelnitski asus seda ülestõusu juhtima. See ülestõus oli signaaliks ühisele sõjale panide-Poola vastu kogu Ukrainas, seejärel ka Valgevenemaal. Ülestõusust võtsid osa talupojad ja linnad. Sõda algas 1648. a. kevadel.

Talupojad hakkasid arveid õiendama poola panidega, samuti kohalike ukraina mõisnikkudega. Kõikjalt hakkasid kogunema talupoegade salgad oma juhtidega. Kogu Ukraina ja Valgevenemaa oli ülestõusust haaratud. Ukrainas kerkisid esile talurahvajuhid Maksim Krivonóss, Podobáilo ja paljud teised. Valgevene talupoegade juhiks oli Martõn Nebába.

Mõne kuu jooksul puhastati Ukraina poola mõisnikest. Ukraina rahvas vabastati poola ikke alt. Panide mõisad põletati, panid kas poodi, aeti minema või põgenesid. Varsti pärast seda, 1649. a., sõlmiti Zborovis Hmelnitski ja Poola kuninga vahel rahu.

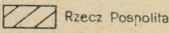
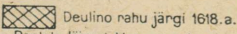
Zborovi rahuga nõrgenes Poola ülemvõim Ukrainas. Kuid talupoegadele ei andnud see rahu midagi. Ukrainas valitses endiselt pärisorjuslik

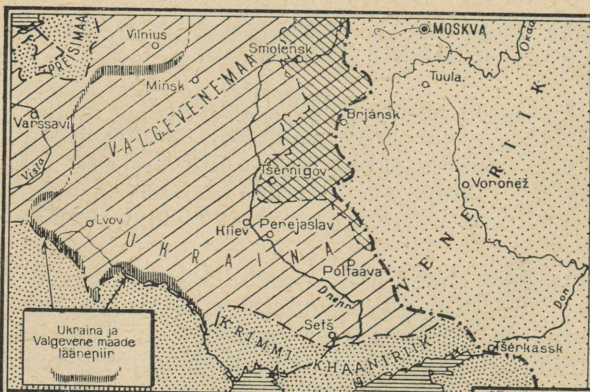
XVII sajandi keskel puhkes Ukrainas ja Valgevenemaal suur rahvasõjaleek panide-Poola vastu. Peajõuks selles sõjas olid Ukraina ja valgevene talupojad, kellega ühinesid Dnepri kasakad ning Ukraina ja Valgevenemaa linnade

Bogdan Hmelnitski.
Hmelnitskil on käes hetmanikepp —
hetmanivõimu sümbol.

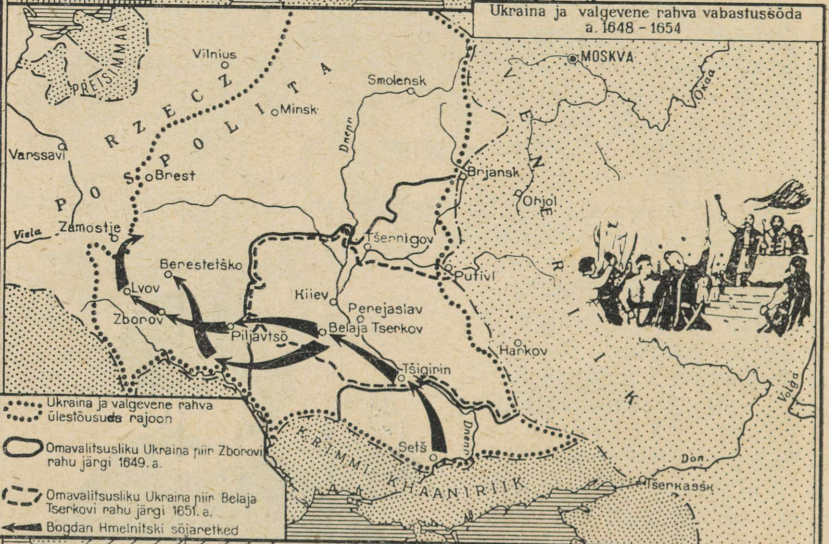
Vene, Ukraina ja Valgevene
maad Rzecz
Pospoliita
võimu all

 Rzecz Pospoliita
 Deulino rahu järgi 1618. a.
Poolale läinud Vene maad

Ukraina ja
Valgevene maade
läänepiir

Ukraina ja valgevene rahva vabastussõda
a. 1648 - 1654

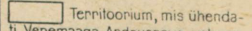

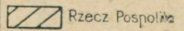
 Ukraina ja valgevene rahva
vabastussõda rajoon
 Omavalitsusliku Ukraina piir Zborovi
rahu järgi 1649. a.
 Omavalitsusliku Ukraina piir Belaja
Tserkovi rahu järgi 1651. a.
 Bogdan Hmelniitski sõjaretked

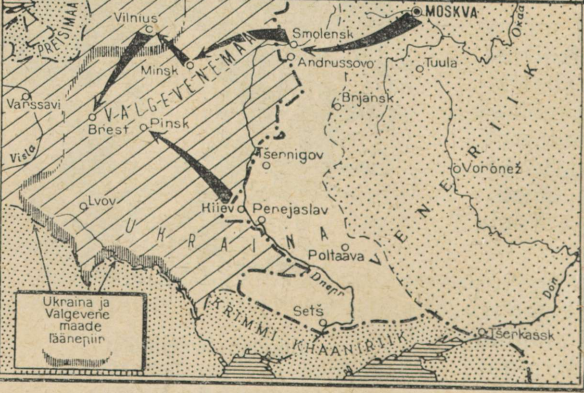

Vasakkalda Ukraina
ning teiste Vene ja Ukraina
maade laasuhinemine
Venemaaga

 Vene ja Ukraina vägede
ühine tegevus poola vallutajate vas-
tu a. 1654 - 1655

 Territoorium, mis ühenda-
ti Venemaaga Andrussovo vahera-
hu järgi a. 1667 ja lepingu järgi
„Ilgavesest rahust“ 1686. a.

 Rzecz Pospoliita

Ukraina ja
Valgevene
maade
läänepiir

Ukraina ja valgevene rahva vabadussõda.

kord, mille kaotamise eest ukraina talupojad olid võidelnud. Suur hulk talupoegi läks Hmelnitski käest aru pärima, miks ta ilma nendega nõu pidamata Poola kuningaga rahu oli sõlminud. Hmelnitskit taheti isegi tappa.

1650. aastal puhkes sõda poola panide vastu uuesti. Sõja käik oli ülestõusnutele ebasoodus. Talupojad ei uskunud enam Hmelnitskit. 1651. aasta suvel toimus Berestetško juures suur lahing poolakatega. Koht oli lahingu jaoks ebasobiv ja soine. Võit hakkas poolakate poole kalduma. Ukraina väed tahtsid soost välja pääseda ning ehitasid voorivankritest, telkidest ja isegi laipadest sildu ja parvi. See kõik oli asjatu. Berestetško juures hukkus mitu tuhat ukraina talupoega.

1651. aastal sõlmis Hmelnitski Poola kuningaga Belaja Tserkovis uue lepingu. Selle rahu järgi anti poola šlahtale tagasi kõik tema mõisad Ukrainas.

Võitlus jätkus. Pärast Belaja Tserkovi rahu hakkas Hmelnitski otsima tugevat liitlast võitluses Poola vastu. Selleks liitlaseks sai Vene riik. Vene rahvas tundis kaasa ukrainlaste ja valgevenelaste võitlusele panide-Poola vastu. Sellest võitlusest võtsid osa Doni kasakate ning vene talupoegade ja linlaste väesalgad. Venemaa valitsus oli juba varemgi ülestõusnud Ukrainat abistanud toiduainete ja relvastusega.

Ukraina taasühinemine Venemaaga (1654).

Hmelnitski pöördus toleaeegse Vene tsaari Aleksei Mihhailovitši (Mihhail Romanovi poja) poole palvega võtta Ukraina Vene riigi koosseisu. Seda küsimust arutati Moskvas väga

kaudu. Venelased mõistsid, et siis tuleb Vene riigil võidelda Ukrainas Poola vastu. Poolaga oli aga alles hiljuti peetud verist sõda.

Kuid Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus otsustas küsimuse. Moskvas nõustuti Hmelnitski ettepanekuga. 1654. aastal saadeti Ukrainasse tsaari saadikuna bojaar Buturlín. Perejaslavi linna kutsuti kokku r a d a selle tähtsa küsimuse otsustamiseks.

Raadale sõitis palju osavõtjaid. Siia tulid kokku lihtkasakad ja kasakate vanemkond ning paljude Ukraina linnade ja külade esindajad. Koosolek toimus pidulikult ja erutatud õhkkonnas. Bogdan Hmelnitski pidas sütitava kõne. Ta meenutas kõigile ukraina rahva kannatust ja tema rasket ja ohvriterohket võitlust ja rõhutas, et Ukraina ei või mitte üksinda jääda. Hmelnitski tegi ettepaneku vabatahtlikult ühineda Venemaaga. Rahvas vastas sellele üksmeelse heakskiiduga. Siis käis Perejaslavi polkovnik veel kord rahva hulgas ringi ja küsis: «On see teie kõikide soov?» Rahvas aga vastas: «See on meie kõigi üksmeelne soov.» Nii on kirjutatud ajaloolises dokumendis.

Perejaslavi raada võttis vastu otsuse Ukraina Venemaaga taasühinemise kohta, et «nad peavad igavesti ühte jääma».

Nii tuli Ukraina Vene riigi koosseisu.

Ukrainas püsis endiselt pärisorjus, rahvas ei pääsenud veel

pärisorjusliku rõhumise alt. Ka vene talurahvas oli pärisorjuses. Kuid vene ja ukraina rahva ühinemise ajalooline tähtsus oli väga suur. Nüüd võisid nad koos võidelda parema tuleviku eest, neil olid ühised rõhujad-mõisnikud, ühised eesmärgid ja ühine võitlus.

Ühtses riigis oli kergem võidelda parema elu eest ja oli kergem vastupanu osutada tugevatele välisvaenlastele. Ka õigeusklike religioosne tagakiusamine katoliiklaste poolt nõrgenes. Kehtivuse kaotasid poola panide seadused, mis andsid mõisnikele õiguse talupoegi surmanuhtlusega karistada. Kogu oma julmusele vaatamata ei lubanud pärisorjuslik kord Venemaal siiski mõisnikel talupoegi surmanuhtlusega karistada.

Poola püüdis muidugi Ukrainat tagasi vallutada, kuid need katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Kohe pärast Ukraina Venemaaga taasühendamist algas Venemaa ja Poola vahel sõda. Sõda kulges Vene riigile edukalt. 1654. aastal vallutasid Vene väed viimaks Smolenski. Hiljem vallutati Leedu pealinn Vilno ja teised linnad. Samal ajal vallutas Hmelnitski Lublini. Ka Rootsi tungis Poolale kallale. Sõda kestis 13 aastat. Lõppeks, 1667. aastal, sõlmiti Andrussovo külas vaherahu. Andrussovo rahu järgi sai Vene riik tagasi XVII sajandi algul Poola poolt vallutatud alad — Smolenski ja selle juurde kuuluvad maad Venemaa edelaosas. Peale selle sai Venemaa Vasakkalda-Ukraina (Ukraina idaosa) ja Kiievi linna Dnepri paremal kaldal.

Paremkalda-Ukraina (Ukraina lääneosa) jäi veel Poolale.

Küsimusi VII peatüki kordamiseks

1. Mispärast tõusis ukraina ja valgevene rahvas üles poola panide ülemvõimu vastu?
2. Milles seisab Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Allpool on toodud katkend V. Buturlini juhtimisel 8. jaanuaril 1654. aastal Perejaslavi raadal viibinud Vene saatkonna aruandest Ukraina Venemaaga taasühinemise otsuse vastuvõtmise kohta.

Juba selle päeva hommikust peale, päeva teisel tunnil oli juba tund aega trumme põristatud, et kuulda rahvakoosolekü (raada) arvamist asja kohta, mida taheti teoks teha. Kogunes määratu suur hulk kõigist seisustest inimesi, kes jätsid vabaks kohad hetmanile ja polkovnikutele. Varsti pärast seda tuli ka hetman ise oma buntšukiga¹ ning temaga koos tulid kohtunikud ja jessaulid, kirjutaja ja kõik polkovnikud. Hetman jäi seisma ringi keskele ja jessaul käskis kõigil vait jääda. Kui kõik olid vaikseks jäänud, pöördus hetman kõnega rahva poole: «Panid polkovnikud, jessaulid, sotnikud ja kogu Zaporozje kaskavägi ja kõik õigeusklikud kristlased! Kõigile teile on teada, kuidas jumal vabastas meid vaenlase käest, kes kiusas taga ja ajas vihale kõiki meie õige-

¹ Buntšuk — hetmanikepp, hetmanivõimu sümbol.

usu kristlasi. Juba 6 aastat elame me oma maal ilma valitsejata lõppemata tülides ja verevalamises oma vaenlastega, kes tahavad sootumaks hävitada meie kirikut, et venelaste nimigi kaoks meie maalt jäädavalt...

Selleks tulitegi täna kokku raadale, et valida nelja hulgast valitseja, keda teie ise tahate.

Esimene neist valitsejatest on Türgi sultan, kes on palju kordi meid oma käsilaste kaudu enda alla võtnud; teine valitseja on Krimmi khaan; kolmas on Poola kuningas, kes praegugi, kui me seda tahame, meid endise armuga enda alla võtaks; neljas on õigeusklik Suur-Venemaa tsaar ja suurvürst Aleksei Mihhailovitš, kogu idapoolse Venemaa valitseja, keda me juba 6 aastat järelejätmata palvetega oma valitsejaks palume. Valige nende hulgast see, keda tahate. Türgi sultan on uskmatu muhameedlane. Kõigile meile on teada, kuidas meie vennad, õigeusklikud kreeklased häda kannatavad ja uskmata all ägavad. Krimmi khaan on samuti muhameedlane, keda me häda sunnil sõbraks võtsime. Missugune õigeusklike vere valamine on sündinud poola panide läbi, ei ole vist vaja teile rääkida...

Agaga õigeusklik kristlik suur valitseja, idapoolne tsaar austab meiega ühte jumalat kreeka seaduse järgi, on meiega ühte usku...

Kes ei ole nüüd meiega ühel nõul, sellele on igale poole tee lahti.»

Nende sõnade peale hüüdis kogu rahvas: «Tahame idapoolse õigeuskliku tsaari alla! Ennemini sureme oma jumalakartlikus usus, kui et läheme Kristuse vaenlase, pagana alla.» Pärast seda käis Perejaslavi polkovnik Teterja rahva hulgas ringi ja küsis, kas see on kõigi tahtmine. Rahvas vastas talle, et see on kõigi üksmeelne tahtmine. Siis ütles hetman: «Sündigu nii. Kinnitagu meid issand jumal tugeva käe alla.» Rahvas aga kostis ühel hääl: «Aidaku meid jumal igaveseks ühte jääda!» Seejärel käskis kirjutaja Ivan Võgovski kõigil ennast kummardada valitseja käe ja armu alla.

Küsimused

1. Kes võtsid Perejaslavi raadast osa? Märkige tekstist välja need kohad, kus sellest räägitakse.
2. Milles väljendus rahva üksmeel? Kinnitage oma vastust dokumendi teksti sõnadega.

VIII PEATÜKK

PÄRISORJUSE JA ISEVALITSUSE TUGEVNEMINE XVII SAJANDIL. TALURAHVASÕDA STEPAN RAZINI JUHTIMISEL

§ 21. VENEMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE XVII SAJANDIL. ULEVENEMAALISE TURU KUJUNEMINE. TALUPOEGADE OLUKORD

Uued jooned
majanduselusel
XVII sajandil.

XVII sajandil oli Venemaa endiselt feodaalriik. Kuid Venemaa majanduses tekkisid juba uued jooned. Majandus arenes edasi. Talurahvas kündis üles palju uusi maid. Aegamisi asustati kesk-

rajoonidest Doni-äärne lõunastepp. Vene talupojad liikusid Baškiiria viljakatesse steppidesse. Põhjapoolsed vene põlluharijad liikusid Uraali taha ja hakkasid üles harima Siberi maid. Mida raskemaks muutus pärisorjuslik rõhumine maa keskosas, seda kiiremini toimus ääremaade asustamine.

Kasvasid linnad ja tööstusrajoonid, põhja pool laienes soola tootmine; sel alal töötas sageli tuhandeid vabapalgalisi töölisi. Tugevasti suurenes käsitöölise arv ja arenes käsitöö. Käsitöölised hakkasid nüüd töötama mitte ainult tellimiste peale, vaid ka turu jaoks.

Eriti tähtsaks jooneks oli suhteliselt suurte tööstusettevõtete — manufaktuuri de tekkimine. Manufaktuuris töötas käsipinkide juures palju töölisi ja oli arenenud tööjaotus. See kiirendas tööd ja suurendas tootlikkust. Kõige vanem Vene manufaktuur oli XV sajandi lõpul rajatud Suurtükikoda. Tekkisid malmisulatamis-, rauatöötlemis- ja vasesulatamistehased. Esimesed rauasulatamistehased ehitati Tuula ja Kaluuga lähedale.

Manufaktuure oli aga siiski veel vähe — umbes 30. Ometi moodustasid nad majanduselu uue tähtsa joone. Nad kõnelesid tööstuse arenemise uuest põhisuunast.

**Kaubandus
XVII sajandil ja
ülevenemaalise
turujunemine.**

Muidugi jäi majanduses endiselt valitsevaks naturaalmajandus. Kõik peamine eluks vajalik toodeti mõisates, mitte ei ostetud. Sellele vastukaaluks ilmnes aga uus nähtus — maal tekkis üha rohkem ostjaid ja müüjaid. Talupojad müü-

sid oma töösaadusi, et saada raha mõisnikule raharendi maksmiseks. Käsitöölised, kelle arv oli tunduvalt kasvanud, tulid turule oma käsitöötooteid müüma ja toiduaineid ostma. Ka vabapalgalised tööinimesed läksid turule teenitud raha eest toiduaineid, rõivaid ja jalanõusid ostma. Arenes ka kaubandus välismaadega. Osavad kaupmehed ostsid elanikelt kokku neid kaupu, mida oli vaja välismaale vedada.

Kaubandus hakkas XVII sajandil tugevnema ja edasi arenema. Kauplemine muutus järjest tulutoovamaks. Mõisnikud müüsid obroki ülejäägid turul. Niipea kui saabus saanitee aeg, hakkasid mõisast liikuma teravilja-, lina-, peki- ja nahakoormad linna turule. Kaubandus oli koondunud linnadesse. Kõige suuremateks kaubalinnadeks XVII sajandil olid Moskva, Arhangelsk, Nižni Novgorod ja Vologda. Astrahanist veeti teistesse linnadesse ja välismaale kalamarja, soola ja kuivatatud kala. Novgorodist, Jaroslavlist ja Kostromast veeti välja lõuendit ja lina, Kaasanist — nahka ja pekki, Vologdast puunõusid ja soola ning Siberist karusnahku. Kõikjal kaubeldi teraviljaga. Mööda Volgat üles- ja allapoole sõitsid suured pargased teravilja, kalamarja, soolatud kala ja soolalaadungitega. Ühel niisugusel pargasel töötas mitukümmend inimest. Novgorodis müüdi suurtel laadapäevadel sageli 1000 koormat teravilja päevas.

Põllumajanduse ja tööstuse tähtsamad rajoonid
vene riigis (XVII saj.)

- Teravilja tootmine
- Lina- ja kanepi tootmine
- Karusloomaa jahindus
- Rändkanjakasvatus

Teised tähtsamad tööndusharud

- Rausalätamistehased
- Potasitehased
- Klaasitehased
- Soolakeetmistehased
- Sepatöõndus
- Nahatöõndus
- Linatöõndus
- Seebikeetmise töõndus
- Merejahindus

- Kaasan** Suured kaubanduslinnad
- Tähtsamad laasad
- Tähtsamad kaubaleed
- Kauba-sadam Vaiges meres

Venemaa majanduslik areng XVII sajandi lõpul.

Kaubanduslikud sidemed ühendasid kogu maa üheks majanduslikuks tervikuks. Kujunes ülevenemaaline turg.

Arenes kaubavahetus välismaadega. Inglismaa, Rootsi ja Hollandi jaoks oli Venemaa vahelüliks teekonnal Idamaadesse — Pärsiasse ja rikkasse Indiasse. Tähtsaim väljaveosadam oli Arhangel'sk. Astrahanist mööda Volgat üles, siis maismaa kaudu Vologdasse, sealt teisi jõgesid pidi Põhja-Dvinaale — niisugune oli tee, mis ühendas põhjapoolseid maid Idamaadega.

Idamaadelt veeti sisse siidi, kalleid idamaiseid kangaid, vürtse, värvaineid, kallihinnalisi nõusid, ehteid ja vaipu. Ka Vene riigist veeti palju kaupu välismaale: peamiselt karusnahku, nahka, vaha, mett, potast ja tõrva. Välismaalased aga müüsid Venemaale riidekangaid, ehteasju, püsse, suurtükke, püstoleid, veini ja suhkrut.

**Pärisorjusliku
rõhumise
tugevnemine.**

Suurem osa kaupadest, mis ringlesid ülevenemaalisel turul, oli toodetud pärusmõisates. Need olid kas talupoegadelt obrokina saadud või mõisates talupoegade teoorjusliku tööga valmistatud.

Nende kaupade saamiseks tugevdasid mõisnikud talupoegade pärisorjuslikku rõhumist. Tsaar toetas alati mõisnikke. Ta andis välja seadusi talupoegade pärisorjastamise kohta.

Mõisavalitsejad jälgisid rangelt talupoegade tööd ja maksude laekumist mõisnikele. Sõnakuulmatuid peksti keppide ja nuutidega, paigutati mõisa türmi ja karistati seal näljaga. Kui talupoeg jäi obroki maksmisel võlgu kopika, kana või kümme muna, siis viidi ta iga päev mõisavalitseja majja «aru andma», s. t. teda peksti seal keppidega mööda jalgu. Sageli ei aidanud ka see. Siis kirjutas mõisavalitseja peeru valgel vaevaliselt ja viletsa kirjaoskusega (külas oli kirjaoskus tundmatu, sageli oli isegi mõisavalitseja kirjaoskamatu) oma isandale: «Käskisid sina, isand, Mikulino talupoegadelt obrokit koguda. Tõingi mina nad kaks nädalat aru andma. Talupojad ütlevad, et nad elavad näljas ja viletsuses ega pole neil vaesekestel kuskilt obrokit võtta. Tea, isand, et paljudel ei ole midagi juua ega süüa ja tahavad minna laia ilma süüa otsima.»

Nii raske oli talupoegade rõhumine XVII sajandil. Uus tsaari seadus, 1649. a. tsaar Aleksei poolt välja antud seadustekogu, viis talupoegade sunnismaiseks muutmise lõpule, keelates talupoegadel oma mõisnike juurest lahkuda.

§ 22. TALURAHVASÕDA STEPAN RAZINI JUHTIMISEL

**Stepan Razini
ülestõus.**

Mõisnike ja tsaari vojevoodide võimutsemise vastu puhkes Aleksei Mihhailovitši valitsemisajal Donil ja Volgal suur ülestõus. Ülestõusu asus juhtima Doni kasakas Stepan Timofejevitš Razin.

Kohus Moskva riigis.

Kohtunik-vojevood istub koos oma abilistega laua taga. Paremal on kirjutaja, paber käes. Sisse tuuakse süüdistatav talupoeg. Timukas, kellel on käes pikk nuut, on valmis teda piinama asuma. Kui süüdistatav ei tunnistanud oma süüd ka pärast nuudiga peksmist, siis jätkas timukas piinamist, lüües talle küünte alla naelu. Laest ripub silmus. Piinamise ajal tõmmati inimene kinni-seotud käsi pidi rippuma.

Ülestõus algas Donil. Siia oli juba ammu kogunenud palju pärisorjusliku korra omavoli eest põgenenud talupoegi. Donil oli ka jõukaid, «majandavaid» kasakaid. Eriti palju oli Donil siiski kehvikkasakaid — golõtbad. Stepan Razinist saigi kehvikkasakate juht.

Razin oli kogenud ja paljunäinud kasakas. Ta oli kogu pärisorjusliku Venemaa jalgsi läbi käinud. Ta tundis hästi pärisorjusliku talurahva olukorda ja nägi nende kannatusi ning viha mõisnike ja tsaarivõimude vastu.

Razin tundis kehvikkasakatele sügavalt kaasa. Ta teadis hästi, millest rahvas unistas. Algul juhtis Razin kehvikkasakate retke mööda Volgat ehk «vammuste järel käimist», nagu golõtba seda ise nimetas. See saigi ülestõusu alguseks.

«Vammuste järel käimine» algas 1667. aastal.

Kasakad suundusid Razini juhtimisel Donilt Volgale. Siin said nad kiiresti rikkaliku saagi. Piki Volgat ujus pikk teraviljalaadungiga kaubalaevade voo, kus oli ka tsaar Aleksei Mihhailovitšile endale kuuluvaid laevu. Voo viimasel laeval ei olnud laadungit,

Stepan Razin Volgal.

Opiku ja dokumendi teksti kasutades jutustage, mida töötab Razin tema juurde tulnud inimestele.

vaid sellel veeti tsaarivõimude poolt asumisele saadetuid Astrahani.

Razinlased tungisid laevadele kallale, võtsid kauba ja vabastasid asumisele saadetud. Tsaariametnikud kas uputati või poodi mastide külge. Töörahvaga toimiti teisiti. Laevadel oli palju laevamehi ja lihtstreitse, kes saatsid laevu. Kõikidele tööinimestele ütles Razin: «Kes tahab, tulgu minuga! Teist saavad vabad kaskad. Ma tapan ainult bojaare ja suuri isandaid; vaese inimesega olen ma valmis nagu vennaga kõike jagama.»

Suurem osa tööinimesi läkski Razini salkadesse. Nüüd kulusid marjaks ära relvad ja püssirohi, mida saadi laevadelt.

Razinlased talvitasid Uraali jões, mida tollal nimetati Jaiki jõeks. Kevadise suurvee ajal läksid nad Kaspia merele. Siin vallutasid nad rikaste pärsia laevade karavani. Olles varustanud ennast siidi, väärisesemete ja muude idamaiste kaupadega, läksid razinlased tagasi Volgale, Astrahani juurde.

Kuuldused Razini Pärsia-retkest levisid kiiresti. Ei olnud ühtki talupoega, kes poleks temast midagi kuulnud. Need jutustused sarnanesid muinasjuttudega. Neid kuulates mõtles iga tööinimene: «Küll oleks hea Razini juurde minna! Hea oleks tema salka astuda ja vaba inimese elu elada. Oleks tore, kui Razin siia tuleks!»

Üks välismaalane nägi sel ajal Razinit ja kirjeldas teda nii: «Tema välimus on suursugune ja tema näoilme on uhke. Ise on ta pikka kasvu ja rõugearmilise näoga. Tal on võime sisendada teis-

tesse hirmu ja ka armastust. Kõik tema käsud täideti vastuvaidlematult.»

1669. aastal tulid razinlased Donile tagasi ja hakkasid uueks retkeks valmistuma.

Ülestõus Volgal (1670—1671). Ühele jõesaarele Kagálniki lähedal ehtasid razinlased endale muldlinnakese. Sellest sai ülestõusu ettevalmistamise keskus.

Kõigepealt haarasid razinlased enda kätte Moskvasse viiva stepitee ja pidasid seal «valvet». Teedele panid nad tugevad tõkked ja püüdsid tsaari spioone. Kõikjal algasid talupoegade ülestõusud. Talupojad kogunesid salkadesse ja läksid koos oma juhtidega Razini juurde. Razini jõud kasvasid. Tambovist tuli Razini juurde koos oma salgaga ataman, keda hüüti Mikiška-kuradikeseks. Ataman Vassili Uss tuli koos sadade ülestõusnud talupoegadega. Tema salkadel olid suured võitluskogemused mõisnike vastu — nad olid külades juba varem ülestõusudest osa võtnud.

1670. aasta maikuu puhkes võimas ülestõusu laine. Razinlased ei läinud nüüd enam «vammuste järele». Ülestõus muutus tõsisemaks ja ähvardavamaks. Talupojad astusid välja mõisnike ja tsaari vojevoodide vastu.

Razinlaste salgad läksid uuesti Donilt Volgale. Nende esimeheks sammuks oli Tsaritsõni (praegune Volgograd) vallutamine. Tsaritsõn oli tugevasti kindlustatud linn. Tema tugevate kindlustuste taga paiknesid hästi relvastatud tsaariväed. Razinil oli aga linnas liitlane — linnakehvistu. Kehvikud purustasid öösel linnavärvate lukud ja läksid Razini salgad linna. Tagala tugevdamiseks vallutas Razini Astrahani. Kõikides vallutatud linnades Razin kas tappis tsariametnikud ja vojevoodid või ajas nad linnast välja. Ta põletas arhiivid, kus säilitati dokumente mõisnike võimu kohta talupoegade üle.

Pärast seda liikusid Razini väed mööda Volgat üles ning vallutasid Saraatovi ja Samaara (praegune Kuibõšev). Kõigist ümberkaudsetest küladest tulid talupojad Razini juurde ja palusid ennast tema väkke võtta. Ülestõusust võtsid osa ka tsaar Aleksei pärimaade ja kloostrite pärisorjuslikud talupojad. Ülestõusuga ühinesid ka Volgamaade rahvad — mordvalased, tšuvašid ja marid, keda tsaarivõim eriti tugevasti rõhus.

Ülestõusu leek haaras kiiresti kogu Nižni Novgorodi ümbruse ja liikus edasi Pensasse ja Tambovi. Ülestõusnud talupojad hävitasid bojaaride ja aadlike majapidamisi, võtsid neid kinni ja hukkasid. Razinlased saatsid igale poole kutseid ülestõusuks ehk, nagu neid tollal nimetati — «meelitavaid kirju». Kerkisid esile ülestõusu uued juhid ataman Netšai ja talupoeg Tširók. Ülestõusu juhtide hulgas oli ka talunaine Aljona. Tema juhtimise all võitles 7000 inimest. Aljona ei tundnud lahingus hirmu. Tsaari vojevoodid kartsid teda ja pidasid nõiaks.

Ülestõusnud talupojad pidasid peaeesmärgiks oma kohaliku

mõisniku hävitamist. Mõisniku maja laastates arvasid nad, et hävitavad koos sellega ka pärisorjuse. Tegelikult aga polnud see nii. Talupoegade peavaenlaseks oli kogu pärisorjuslik kord tervikuna eesotsas suurima mõisniku — tsaariga. Kuid talupojad ei mõistnud, et nende kõige õelamaks vaenlaseks on isevalitsus. Nad mõtlesid, et neile vaenuliku mõisnikust tsaari võib asendada mõne teise, talupoegadele «hea» tsaariga. Niisugust tsaari aga ei saagi olla, sest tsaar on alati mõisniku kaitsja.

Talurahvaülestõusu leek, mis ühes kohas süttis, kustus ka sealsamas. Talurahvaülestõusul puudus tõelise revolutsioonilise võitluse plaan. Ta ei olnud küllalt hästi organiseeritud. Talupojad ei olnud lahingukunsti õppinud ja olid halvasti relvastatud. Nad kasutasid võitluses vikateid, kirveid ja halakaid, kuid sellest oli vähe tsaari suurtükiväe võitmiseks.

Talupojad teadsid, et mõisnik on nende vaenlane. Aga kuidas korraldada elu uut moodi, ilma mõisnikuta — seda nad ei teadnud. Nad võtsid mõisniku varanduse ja jaotasid selle omavahel. Aga mis teha edasi, kuidas elada? Kuidas korraldada elu nii, et isandad ei imeks rahva verd? Selle kohta ei osanud talupojad midagi öelda, sest nad ei teadnud, kuidas seda teha. Kuidas korraldada elu ilma rõhumiseta, seda teab vaid ainus lõpuni revolutsiooniline klass — proletariaat, kes on talurahva juht. Sel ajal aga ei olnud veel proletariaati. Ainult töölisklassi juhtimisel võib ülestõus saavutada täieliku võidu ekspluataatorite üle.

Seepärast on arusaadav, miks Razini ülestõus lõppes lüüasaamisega.

Ülestõusu mahasurumine.

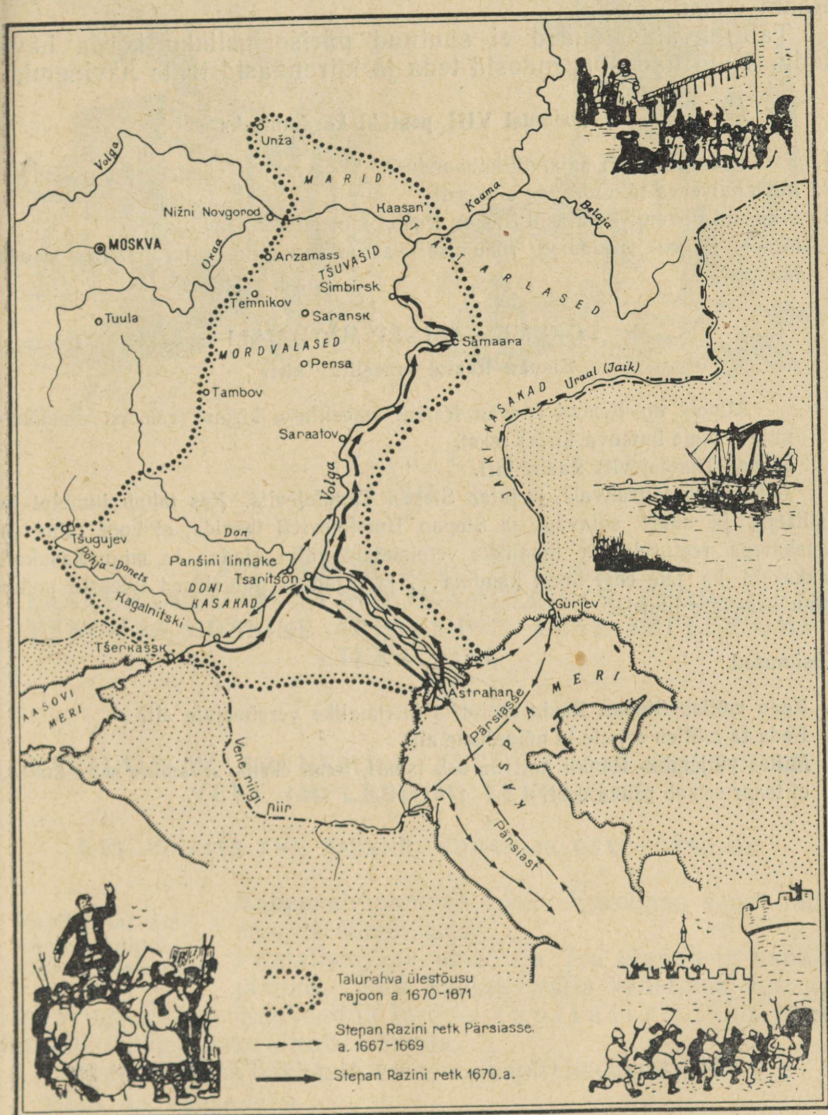
Tsaarivalitsus saatis Razini vastu suured väeüksused ja parimad vojevoodid. Ülestõusnud panid kangelaslikult vastu. Siiski surus isevalitsus ülestõusu maha ja alustas verist arveteõiendamist ülestõusnutega.

Suurim arveteõiendamine ja veresaun toimus Arzamassi linnas. «Kohutav oli vaadata Arzamassis ringi,» räägib üks sel ajal seal viibinud välismaalane. «Kõikjal seisid võllad ja igas rippus nelikuni viiskümmend laipa.»

Kolme kuu jooksul hukati Arzamassis 11 000 inimest.

Kohutav surm ootas ka ülestõusu juhti Stepan Razinit. Ta varjas ennast Donil, kuid jõukad kasakad andsid ta tsaarivalitsusele välja. Razin viidi Moskvasse hukkamisele. Ta pandi võllapuuga vankrisse, aheldati kaelast, jalgadest ja kätest vankri külge. Tema vend Frol Razin aheldati vankri tagumise serva külge ja pidi nagu koer vankri järel jooksma. Nii mõnitasid tsaaritumukad Razinit.

Moskvas piinati Razinit kohutavalt. Teda peksti, tal väänati lõualuud välja, pandi kuumadele sütele ja kõrvetati tulise rauaga. 1671. aasta juunis Razin hukati. Algul raiuti tal ära parem käsi, siis jalg ja alles pärast seda pea. Niisugust hukkamist nimetati neljastamiseks.

Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel.
 Näidake kaardil neid kohti, kus võisid toimuda joonistel kujutatud sündmused.

Ülestõus oli kaotanud oma juhi. Talurahvarahutused aga jätkusid ka pärast tema hukkamist. Rahva mälestuses elas Stepan Razin edasi.

Talurahvaülestõusud ei suutnud pärisorjuslikku korda hävitada. Kuid nad nõrgendasid teda ja kiirendasid tema hävinemist.

Küsimusi VIII peatüki kordamiseks

1. Kuidas arenes XVII sajandil kaubandus?
2. Miks halvenes talupoegade olukord?
3. Milliseid nõudmisi esitasid Stepan Razini ülestõusust osavõtjad?
4. Milles seisab feodaalse rõhumise vastu suunatud talurahvaülestõusude tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Stepan Razini «meelitav kiri»

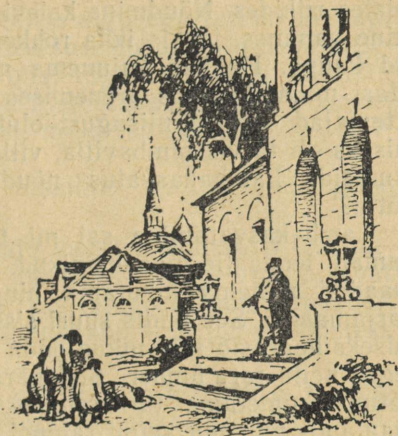
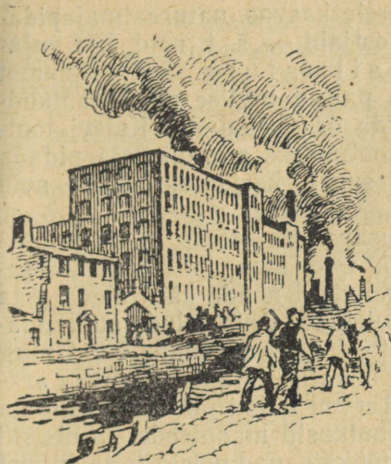
Allpool on toodud Stepan Razini «meelitava kirja» (rahvast ülestõusnute poolele kutsuva kirja) tekst.

Stepan Timofejevitš Razini kiri.

Teile, kogu lihtrahvale, kirjutab Stepan Timofejevitš. Kes tahab jumalat ja valitsejat ja suurt sõjaväge ja Stepan Timofejevitši teenida, et koos minu ja kasakatega reetureid ja ilmalikke vereimejaid välja ajada. Ja minu kasakad hakkaksid ka teie eest hoolt kandma... ja orjad ja põlualused tuleksid polku minu kasakate juurde.

Küsimused

1. Keda mõtleb Stepan Razin reeturite ja ilmalike vereimejate all?
2. Keda ta mõtleb orjade ja põlualuste all?
3. Milles väljendub Razini naiivne usk tsaari, tema ekslik arvamine selle kohta, et tsaar seisab rahva eest?

III

KAPITALISMI KINDLUSTUMINE LÄÄNE-EUROOPAS JA PÖHJA-AMEERIKAS. FEODAAELSE VENEMAA EDASINE ARENEMINE. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE

IX PEATÜKK

KAPITALISMI ARENEMISE ALGUS LÄÄNE-EUROOPAS. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE

§ 23. INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON

Vahepeal toimusid Lääne-Euroopas suure tähtsusega sündmused.

Feodalism oli oma aja ära elanud ja vanaks jäänud. Teda hakkas välja vahetama uus, sel

ajal progressiivne ühiskondlik kord — kapitalism. Uus, kapitalistlik omandivorm kinnitas kanda.

Lääne-Euroopas hakkasid arenema kapitalistlikud suhted.

Mida see tähendab?

Vaatleme seda Inglismaa näite varal. Inglismaa oli sel ajal eesrindlik maa, mille elu jälgides võib selgesti näha, milles on asja olemus. Nagu on teada keskaja ajaloo kursusest, hakkas Inglismaal juba XV sajandi lõpust peale kalevitootmine tugevasti arenema. Inglise kalev oli kuulus mitte ainult Inglismaal, vaid ka

teistes riikides. Nõudmine kalevi järele kasvas, naturaalmajapidamine vananes, tekkis ikka rohkem ostjaid — s. t. neid, kes vajasid kaupa. Hakkas kujunema maailmaturg. See oli samm edasi majanduslikus arenemises ja paljud inglise maaomanikud-ettevõtjad oskasid niisugust olukorda ära kasutada. Kalevi tootmiseks oli tarvis lambavilla, villa tootmiseks aga oli vaja pidada lambaid. Lambakasvatus nõudis suuri karjamaid. Kust neid võtta?

Lambakasvatamine sai nii tulusaks ettevõtteks, et kõige osavamad feodaalid-maaomanikud hakkasid oma talupoegi mõisamaadelt minema kihutama ning muutsid nende käes oleva maa karjamaaks. See andis suuri sissetulekuid. Oma tulude suurendamiseks haarasid mõisnikud enda kätte ka kogukondade maid ning tegid neile tara ümber. Sellepärast hakatigi talupoegade maa äravõtmist nimetama tarastamiseks. Terved külad jäid tühjaks, oma maalapilt minema aetud talupojad hulkusid maanteedel ja otsisid tööd. Nendel ei olnud midagi peale töökäte, nad võisid toita ennast üksnes palgatööga. Kuningavõimu nõndanimetatud verised seadused ähvardasid töötuid ränkade karistustega. Kalevimanufaktuurid võtsid ahnelt vastu odavaid töökäsi, nende omanikele oli vaja palgatöölisi.

Kuid mitte üksnes manufaktuuriomanikud (töösturid), vaid ka mõisnik, kes oli talupojad maalt minema ajanud, hakkas oma majapidamises eelistama palgatööd. Tekkis nõndanimetatud «uusaadel». Vana aadel nõudis maad koos talupoegadega, kes täitsid feodaalkoormist. Uusaadel oli uue, kapitalistliku omandivormi poolt: maa on tema oma, aga tööd teevad palgalised, nii on kasulik. Ja kalevimanufaktuuri peremees ei vajanud feodaalkohustusi: manufaktuur oli tema oma, masinad, tööriistad ja vill — kõik oli tema oma, tööjõud aga oli palgaline ja see oli talle kasulik.

Niisugune uus omandivorm ei ole enam feodaalne, vaid kapitalistlik.

**Kapitalistliku
ühiskonna
uued klassid.**

Kapitalismi tingimustes lõpeb talupoja feodaalne sõltuvus mõisnikust ning variseb kokku pärisorjus. Pärisorjuse ja teotöö asemele tuleb palgatöö, s. t. töö, mille eest makstakse palka. Feodaalne omandi asendub kapitalistliku omandiga. Feodaalse ühiskonna senisteks klassideks olid talupojad ja mõisnikud. Kapitalistliku ühiskonna uuteks klassideks said proletaarlased ehk palgatöölised ning kodanlus.

Feodaalse ühiskondliku korra väljavahetamisega muidugi ei kao inimese ekspluateerimine inimese poolt, vaid ainult vahetab vormi ja süveneb. Ent inimkond teeb selle juures läbi veel ühe ühiskondliku astme, areneb edasi.

Inglise XVII sa-
jandi kodanlik
revolutsioon.

Kapitalismi arenemise algusega tutvuti keskaja ajaloo kursuses. Kursuse lõpul õpiti kapitalistlike suhete tekkimist Inglismaal XVI sajandil.

On teada ka see, et Madalmaade revolutsioon oli kõige varasem kodanlik revolutsioon, mille tagajärjel tekkis Hollandi kodanlik vabariik.

Kapitalistlikule uusajale avas maailma ajaloos tee Inglise kodanlik revolutsioon XVII sajandil.

Inglise uusaadel ja kodanlus olid uue, kapitalistliku omandivormi poolt ja nende huvid olid ühised. Neile oli vaja tugevat kesk võimu, kes oma seadustega aitaks talupoegi nende maadelt minema kihutada, muuta maata jäänud talupojad palgatöolisteks ning hoida neid sõnakuulmises.

Inglise parlament esindas tol ajal inglise kodanluse ja uusaadli huve, kes soovisid, et kuningas täielikult alluks parlamendile.

Ent kuningad ei olnud sellega nõus ja astusid parlamendiga võitlusse. Eriti terav võitlus kuningavõimu ja parlamendi vahel tekkis kuningas Charles I ajal. Tema pooldas piiramatut ainuvõimu (isevalitsust), tahtis ise koguda ja kulutada makse ning käsutada ministreid. Kui aga kuningal oli vaja raha sõjapidamiseks Šotimaa vastu, ja seda ei olnud parajasti kusagilt võtta, siis tuli tal 1640. aastal kokku kutsuda parlament uute maksude määramiseks. Parlament aga otsustas teha lõpu kuninga isevalitsusele (absolutismile) ning allutada ta parlamendile. See parlament ei läinud laiali kuni 1653. aastani ja sai seetõttu «pika parlamendi» nimetuse. Teda toetasid mitte ainult uusaadel ja kodanlus, vaid ka rahvahulgad, kes ei olnud rahul kuningavõimuga. Talupojad tõusid üles maaomanike vastu, nõudsid maad ning keeldusid renti maksmast vanale aadlile. «Pika parlamendiga» algabki Inglise revolutsioon.

Kuningas lahkus Londonist, sõitis maa põhjarajoonidesse ning kuulutas parlamendile sõja. Inglismaal algas kodusõda.

Parlamendi pooldajate etteotsa asus revolutsiooniline juht Oliver Cromwell, kes oli pärit väikeaadli hulgast. Ta lõi distsiplineeritud ja hästirelvastatud sõjaväe ning juhtis seda oskuslikult. Ohvitserideks võttis ta lihtsaid inimesi rahva hulgast, mida varem ei olnud tehtud. Tema sõjavägi purustas kuningaväed, kuningas Charles I aga võeti vangi. Kohus mõistis kuninga surma ning 1649. aastal raiuti Charles I rahva kohtuotsuse alusel pea maha ja Inglismaa kuulutati vabariigiks.

Ent mida kaugemale arenesid sündmused, seda selgemaks sai, et uusaadli ja kodanluse huvid ei lange kokku rahvahulkade nõudmistega. Rahvas nõudis võrdseid õigusi, maa ja kõigi rikkuste õiglast jaotamist, uusaadel ja kodanlased aga kartsid rahva võitu ning haarasid kõik rikkused enda valdusse.

Oliver Cromwell.

Hakkas kehtima Cromwelli diktatuur. Cromwell kuulutati «Inglise vabariigi lord-protektoriks»¹. Tegutsedes uusaadli ja kodanluse kasuks, surus ta rahvaliidumise halasamatut maha.

Inglise revolutsiooni tulemusel rikastus uusaadel ja kodanlus. Kuninga ja tema poolehoidjate maa lasti müügile ning uusaadel ja kodanlus ostsid selle endile. Kodanliku Inglismaa jõud merel kasvas suureks. Ta võitis oma kaubandusliku võistleja Hollandi ning saavutas võidu ka Hispaania üle. Kodanlik Inglismaa sai suurimaks mereriigiks ning Inglise merekaubandus puhkes õitsele.

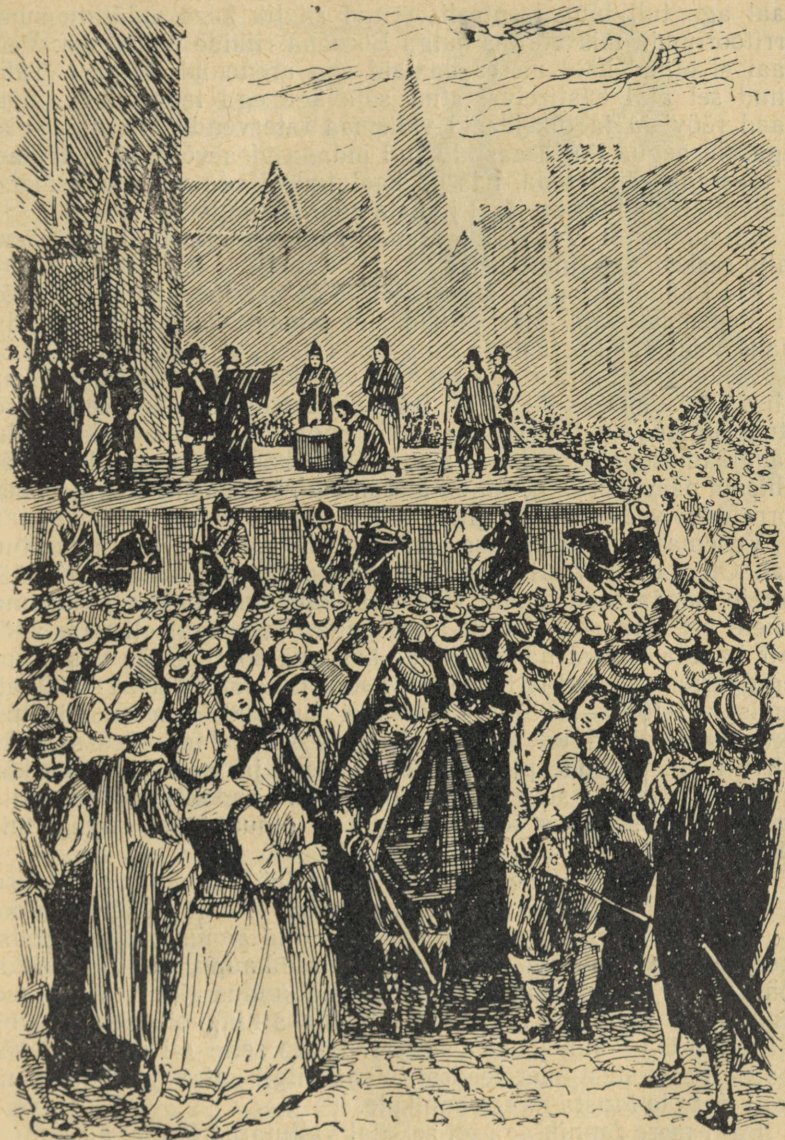
XVII sajandi Inglise revolutsioon oli kodanlik revolutsioon. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja avas inimkonna ajaloos kapitalismiajastu.

§ 24. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE

Paljud Euroopa riigid, sealhulgas ka Venemaa, olid maha jäänud Inglismaast, kus toimus XVII sajandil kodanlik revolutsioon. Inglismaast jäi maha ka Prantsusmaa, kus kehtis feodaalkord ning võimu juures oli piiramatu võimuga kuningas. Inglismaast jäi maha ka feodaalne Saksamaa, kes oli paljudeks vürstiriikideks killustatud. Jäi maha Itaalia, kes kannatas võõramaiste vallutajate ikke all.

XVII sajandi Venemaa oli Inglismaaga, kapitalistliku arenemise teele astunud riigiga võrreldes mahajäänud maa. Omal ajal oli Venemaa päästnud Lääne-Euroopa mongoli-tatari orjusest ja seejärel kandnud rohkem kui kahesaja aasta jooksul mongolitatari iket. Pärast seda tuli vene rahval uuesti rajada linnad, mis vallutajad olid maani maha lõhkunud, uuesti luua käsitöendus, taastada tuleroaks tehtud külad. Nagu teistel riikidel nii tuli ka Venemaal võidelda feodaalse killustatuse vastu. Prantsusmaa ja Inglismaa olid Venemaast mitu korda väiksemad ning neil oli palju kergem feodaalsest killustatusest jagu saada. Vene-

¹ Protektor — soosija, kaitsja.

Inglise kuninga Charles I hukkamine.

Podiumil näete kuningat-türanni põlvili tapapaku ees. Jutustage 122. leheküljel toodud dokumendi põhjal, millistest kuninga Inglismaa-vastastest kuri-
tegudest võidi kõnelda rahva hulgas sellel päeval.

maal aga tuli luua tsentraliseeritud riiklik kord määratu suurel territooriumil, mis võrdus hulga Euroopa riikide pindalaga. Venemaal ei olnud häid meresadamaid ega arenenud tööstust. Tal ei olnud sel ajal hästirelvastatud sõjaväge ega laevastikku. Venemaal röövisid ja tükeldasid välismaa intervendid, kasutades ära segaseid aegu. Palju aastaid tuli pidada visa võitlust ja töötada, et taastada kõike seda, mis oli kaotatud, ajada välja välismaised vägivallatsejad, et seejärel jätkata edasiliikumist.

Laiaulatuslik Vene riik arenes aeglasemalt, ja nagu näeme, palju raskemates tingimustes.

Kui Lääne-Euroopas algas hoogne arenemine, siis seda rohkem oli Venemaal vaja edasi liikuda, et temast võimsamad riigid ei saaks Venemaal orjastada ning tema arengut pidurdada.

Venemaal ei olnud neil aegadel veel kujunenud tingimusi kapitalismi tekkimiseks — ta jäi feodaal-pärisorjuslikuks tsentraliseeritud riigiks. Kuid Venemaa leidis endas jõudu alustada võitlust mahajäämusega, teostada suuri ümberkorraldusi ja lahendada tähtsaid päevakorda kerkinud ülesandeid. Venemaal oli vaja ümber korraldada vananenud riigiaparaat.

Venemaal oli tarvis tasa teha, mis oli tegemata jäänud kultuuri alal. Oli vaja kiiresti arendada tööstust. Oli vaja väljapääsu merele, saada soodsamaid võimalusi kaubavahetuseks ja kultuuri-suhete arendamiseks Lääne-Euroopaga. Venemaal oli vaja väärilt kaitsta ennast naaberriikide kasvava sõjalise jõu vastu, luua regulaarne sõjavägi ja laevastik. See kõik toimus P e e t e r I valitsemisajal (1682—1725). Venemaa ei suutnud oma mahajäämust likvideerida, kuid tal läks korda seda vähendada. See saavutati rahva kõigi jõudude pingutamise, vene ja meie kodumaa kõigi rahvaste määratu suure töö tulemusena. Andekal ja energilisel Peeter Esimesel ning tema abilistel ei olnud selles sugugi mitte väike osa.

Võitlus mere pärast.

Vene riigil oli olnud juba ammu vaja juurdepääsu mererannikule. Kõigi Lääne-Euroopa suurriikide valduses olid ammust ajast soodsad sadamad, nad vedasid välja ja tõid sisse kaupu, neil oli oma aja kohta tugev merelaevastik. Vene riigile kuulus ainult Valge mere rannik. See meri aga külmus pikaks ajaks ning oli laevadele ligipääsmatu 6—7 kuu jooksul aastas. Peale selle oli see meri väga kaugel peamistest mereteedest. Vene riigil oli vaja välja jõuda Balti mere ja Musta mere rannikule.

Balti mere rannik aga oli sel ajal vallutatud Rootsi ning Musta mere rannik — Türgi poolt.

Peeter I alustas pingelist ja visa võitlust juurdepääsu eest Balti merele.

Osaliselt olid need alad vanasti kuulunud Novgorodi-Venele. Soome lahe idapoolne kallas oli kunagi Suur-Novgorodi riigi koosseisus. Viissada aastat enne Peetrit ootasid, nagu teame,

Novgorodi lootsid saksa kaubalaevade tulekut Kotlini saare juurde (seal on nüüd Kroonlinna kindlus). Siit juhtisid lootsid neid Neevat mööda edasi Laadoga järve kaudu Volhovile. Nagu mäletate, kaitstes siin juba XIII sajandil vürst Aleksander Nevski Novgorodimaad verises lahingus Rootsi vastu Neeva jõel.

Peeter sõlmis Rootsi-vastase liidu Poola ja Taaniga. 1700. a. sügisel algas sõda Rootsi ja kestis 21 aastat (1721). See sõda kannab Põhjasõja nime.

Esiolgu osutusid sõjaks paremini ettevalmistatud rootslased tugevamateks.

Vene väed kohtusid Rootsi vägedega Narva kindluse lähedal. Lahing toimus hilissügisel — 1700. a. novembris. Vene väed olid nõrgemad Rootsi omadest — nad olid halvasti relvastatud, väljaõpetamata, soldatid nälgisid ja olid halvasti riides.

Hästi väljaõpetatud ja paremini relvastatud rootslased saavutasid võidu.

Rootsi väe eesotsas seisis noor kuningas ja andekas väejuht Karl XII.

Rootslased võtsid vangi palju välismaalasi, kes teenisid komandöridena Vene sõjaväes ja said saagiks kogu Venõ suurtükiväe. Venelased said lüüa oma mahajäämuse pärast. Peeter tunnistas, et tema väed taganesid «konfusioonis»¹.

Lüüasaamine Narva all andis Vene vägedele ja Peeter Esimesele suure õppetunni. Peeter Esimene nimetas rootslasi oma õpetajateks. Algas visa töö kõige raskemates tingimustes. Värvati ja õpetati välja uued väed. Ei jätkunud metalli kahuriteks ja Peeter käskis kirikukelli suurtükideks ümber valada. Valati 300 uut suurtükki. 1702. a. sügisel vallutas Peeter Neeva jõe lähtel Laadoga järve ääres asuva tugeva rootslaste kindluse. Varem asus siin vana Novgorodimaa linn Orešek (= Pähklilinn). «See pähkel oli väga kõva, kuid siiski, tänu jumalale, on ta õnnelikult katki

Peeter I.

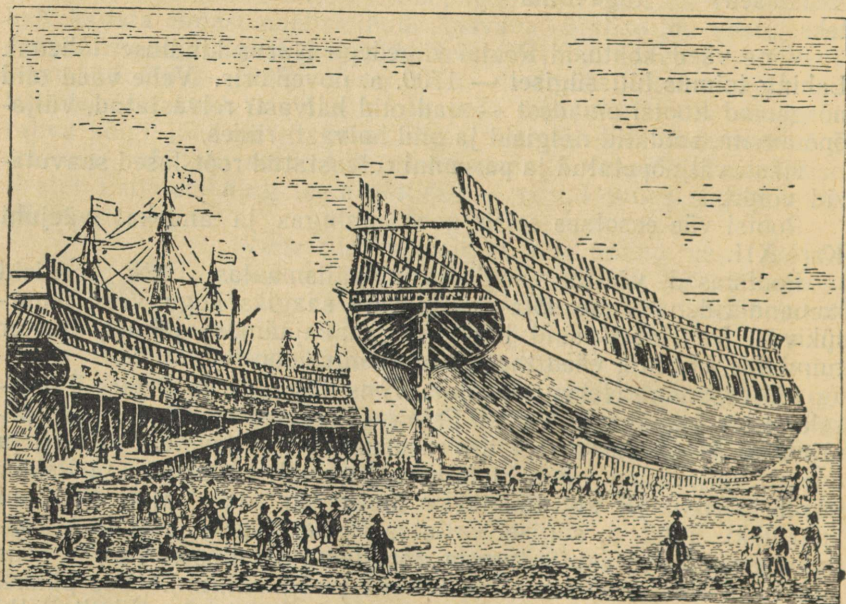
¹ Konfusioon — häbi, segadus.

hammustatud,» kirjutas Peeter rahulolevalt. Selle kindluse, mis võtmena avas juurdepääsutee merele (Neeva kaudu), nimetas Peeter Schlüsselburgiks, s. t. võtmelinnaks (saksa keele järgi).

Uus pealinn
Peterburi.

Sõjaline võit andis Venemaale tagasi Soome lahe rannikualad. 1703. aasta mais rajati Peeter I kavandi järgi Neeva jõe parema kaldal lähedal asuvale saarele Petropavlovski kindlus. Selle kindluse ümber asuvatele Neeva soistele kallastele otsustas Peeter rajada riigi uue pealinna.

Pilk tühjal lainetaval veel,
täis võimsaid kavatsusi meel,
ta seisis kaldal. Voolus vabas
jõe lagendikul oli teel
vaid vilets lootsik. Vaade tabas
tal kaugust — siin ja säääl kuj mutt
muldmustalt madal suitsuhütt
soos tõsis, kus sai ulualust
kehv soome kalamees ja kütt.
Ning kandes rasket udu salust
tuul mühises.

Laevatehas Peterburis.

Toimub paljude suurtükkidega varustatud sõjalaevade (fregattide) ehitamine.

Peterburi rajamine.
 Jutustage pildi ja õpiku teksti alusel Peterburi rajamisest.

Ta mõtles: «Nõrk
 ning jäetud minu meelevalda
 nüüd oled Rootsi, naaber kõrk,
 sest muudan linnaks selle kalda.
 Siin looduse poolt meile antud —
 Euroopasse saab aken murtud,
 ning kõigist riigest lipuridu
 pea piki uudseid mereteid
 siis älmub tervitama meid
 ja pühitsema uljast pidu.»

Nii kirjutas Puškin Peterburi asutamisest oma poemis «Vaskratsanik».

Uuele pealinnale pandi alus 1703. aastal ja nimetati Peetri linnaks — Pieterburgiks. Hiljem hakati teda nimetama Sankt-Peterburgiks¹ ehk lihtsalt Peterburiks. Praegu on see Lenini linn — Leningrad.

Uus pealinn ehitati pärisorjusliku Venemaa tuhandete talupoegade käte abil. Nende hulgas oli palju ukrainlasi ja valgevene-

¹ «Sankt» tähendab «püha». «Sankt-Peterburg» tähendab täpses tõlkes «Püha Peetri linn».

lasi. Külmas ja poris, põlvini vees võitlesid tööinimesed vajuva soise pinnasega ning ehitasid riigi uut pealinna. Peterburi hoonete vundamentide alt on korduvalt leitud siin haiguste, nälja ning külma kätte hukkunud tööinimeste skelette. Peterburi kasvas linnaks talupoegade ja teiste tööinimeste suure ja visa töö viljana.

Peterburi rajamisel oli määratu suur tähtsus: Venemaa sai mere-pealinna ja soodsa kaubasadama. «Aken Euroopasse» oli raiutud.

Põhjasõda aga jätkus.

**Poltaava lahing
(1709).**

1707. a. nihkus Põhjasõja rindejoon Ukrainasse. Rootsi kuningas Karl XII lõi puruks Vene liitlase Poola kuninga väed ja sundis Poolat rahu sõlmima. See muutis Venemaa olukorra raskemaks. Samal ajal pidas Karl XII salajasi läbirääkimisi Ukraina hetmani Mazépaga. Mazepa reetis Peetri ja kavatses Ukraina Venemaast lahti kiskuda. Karl XII liikus edasi, et ühineda Mazépaga.

1709. a. juunis saavutasid Vene väed kuulsa võidu Poltaava all. Siin kohtusid Vene ja Rootsi vägede peajõud.

Enne Poltaava lahingut oli Vene armee varustatud uue sõjatehnikaga — võeti tarvitusele täiustatud tuleluku ja täägiga püssid, armee sai oma aja kohta eesrindliku suurtükiväe.

1709. a. aprillis alustasid Karl XII väed Poltaava linna piiramist. Poltaava asus magistraalil, kust läksid teed sügavale Sise-Venemaale. Kogu elanikkonna toetusel pidas linna garnison piiramisele kangelaslikult vastu ning võitis aega, kuni Vene armee — 42 000 inimest — jõudis Poltaava lähistele. Vene väejuhatuse eesotsas Peeter Esimesega töötas lahingu kava hoolikalt läbi. Lahinguväljale ehitati mullast kantsid — reduudid. Alguses paisati lahingusse Vene ratsavägi, mis peagi tagasi tõmbus, et ühineda oma armee põhijõududega. Niiviisi tõmbas ratsavägi enda peale vaenlase tähelepanu (Karl XII arvas ekslikult, et venelased taganevad). Venelasi jälitades olid rootslased sunnitud liikuma reduutidest mööda ning sattusid Vene vägede püssi- ja suurtükitule alla. Lisaks sellele andis Peeter I vaenlase vägedele löögi mõlemalt tiivalt. Venelased saavutasid täieliku ja hiilgava võidu. Peaaegu kõik Rootsi sõjaväe komandörid võeti vangi. Karl XII ja reetur Mazepa koos väikese järelejäänud väesalgaga põgenesid lahinguväljalt üle piiri Türgisse. Põhjasõda kestis veel kaua pärast Poltaava lahingut (kuni 1721. a.). Oli ka teisi suuri lahinguid. 1714. a. sai noor Vene laevastik hiilgava võidu Hanko poolsaare juures.

**Põhjasõja lõpp.
Venemaa kuulutamine
impeeriumiks.**

Põhjasõda lõppes 1721. a. Rahu sõlmiti Soome väikelinna Nystadis (Uusikaupunkis). Nystadi rahulepingu alusel said Liivimaa ja Eestimaa Venemaa valdusteks; Venemaa kindlustas endale kogu Soome lahe ranniku Peterburini ning osa Karjalast, sai soodsad sadamad Balti mere rannikul — Riia ja Reveli (Tallinna).

Peetri soldat tulistab mortiiirist.

kohaselt väljaõpetatuks ning alaliseks: soldateid ei lastud enam pärast sõja lõppu koju, vaid nad jäid edasi teenima. Ka hakati sõjaväge täiendama hoopis teisiti kui varem: soldateid värvati nüüd talupoegade ja linnaelanikkonna hulgast. Igast 20 talumajapidamisest pidi nekrutite värbamise ajal sõjaväkke teenima tulema üks soldat (nekrut). Kõik aadlikud olid kohustatud läbi tegema sõjaväe-teenistuse. Kehtestati ühtne sõjaväevorm: Peetri-aegne kaardiväelane kandis tumerohest saksalõikelist kuube, madalat kolmnurkset kübarat, relvaks oli tal täägiga püss. Peetri valitsemisaja lõpuks oli Venemaal regulaarsõjaväge — jala- ja ratsaväge — rohkem kui 200 000 meest ning 110 000 kasakat.

Laevastikku hakkas Peeter I ehitama juba enne Põhjasõda, siis kui ta kavandas Aasovi sõjaretke. Voroneži

jõel ehitati 23 suurt galeeri ja üks suur 36 suurtükiga laev «Apostel Peeter». Aasov vallutati uue laevastiku abil. Pärast Aasovi sõjaretke jätkati laevade ehitamist ning välismaa meistrite juhatusel ehitati 50 suurt laeva.

Kuid oli tarvis õppida ise laevu ehitama.

Peeter I siirdus lihttöölisena välismaale laevaehitust õppima. Ta läks Hollandi laevatehasesse tööle puusepp Peeter Mihhailovi nime all. Seejärel õppis Peeter Inglismaal laevandusteooriat ja sai insenerikutse. Peeter saatis palju noori aadlikke välismaale õppima.

Põhjasõja alguses, kui Venemaa valduses oli juba osa Balti mere rannikust, loodi Balti mere laevastik. Esimene Balti mere Vene eskaader lasti vette 1703. aastal; see koosnes kokku 6 fregatist (fregatt — kolmemastiline sõjaväepurjekas). Peetri valitsemisaja lõpul oli Vene Balti mere laevastikus 48 liinilaeva ning 800 galeeri ja muud väiksemat laeva. Mereväes teenis 28 000 mere-
meest.

**Manufaktuuri-
ja kaubanduse
arenemine.**

Peeter tahtis võimalikult vähem sõltuda välismaast, toota kõike vajalikku oma riigis ja oma ettevõtetes. Ta tahtis, et «raha ei läheks riigist välja». Ta pidas vajalikuks võimalikult rohkem välja vedada vene kaupu ning võimalikult vähe sisse vedada välismaa omi.

Ehitati uued suured rauatootmise tehased Olónetsi kraisis Tuula linna lähedal ning eriti Uraalis. Kaks vastasutatud tehast kuulusid riigile, ülejäänud — eraettevõtjaile. Tihti läksid riigitehased Peetri nimekate võimukandjate valdusse. Tuula relvatehastes valmistati aastas 15 000 püssi ja 1000 paari püstoleid. Ehitati ka lina- ja köiemannufaktuure. Need olid väga vajalikud laevastiku jaoks, kuna sel ajal sõitsid laevad veel purjete abil (aurulaevu ei olnud siis veel leiutatud).

Peetri käsul arvati («registreeriti») tehastesse tuhandeid riigitalupoegi selleks, et tehased tööjõudu saaksid. Neid talupoegi kutsuti registritalupoegadeks. Arvati, et tehastes töötavad nad välja riigimaksud. Tehastesse kirjutati terveid külasid, mis

Maksude kogumine talupoegadelt Peeter I ajal.

Peeter I ajal suurenesid maksud mitmekordselt. Viidi läbi elanike üleskirjutamine (rahvaloendus), et maksustada kõiki tööinimesi uue kõrge maksuga, mida nimetati pearahamaksuks. Maksu määrati peade (hingede) arvu järgi ja nõuti igalt mehelt. Peetri ohvitserid oma väesalkadega käisid julmalt ümber nendega, kes hoidsid kõrvale rahvaloendusest või pearahamaksu tasumisest.

mõnikord olid 400—500 versta kaugusel tehastest. Töö oli väga raske. Manufaktuuridesse aeti «ulainimesi», kes ei olnud maksnud riigimakse, sinna saadeti kurjategijaid, hulkureid ja kerjuseid. Ent kvalifitseeritud töölistest oli tehastes puudus. Seepärast tellis Peeter välismaalt valamist-, kalevi- ja paberimeistreid ning laskis välja õpetada oma meistreid.

Kalevitootmiseks oli vaja peent villa. Peetri käsul hakati Venemaal esmakordselt aretama peenvillalisi sileesia lambaid ja rajati kalevimanufaktuure.

Kuni Peetrini oli Venemaa peamiseks kaubasadamaks Arhangel'sk. Peetri ajal sai kogu kaubanduse keskuseks Peterburi. Riigi kaubakäive suurenes. Selleks et kergemini vedada Peterburisse kaupu, kaevati kanaleid. Ülem-Vologda (Võšnevolotski) kanal ühendas Neevat Volgaga. Peetri ajal alustati ka Laadoga kanali ehitamist. Laadoga järv oli tormine ja ohtlik laevasõiduks ning oli vaja kanalit, et sõita rahulikult ümber Laadoga järve Neevale.

Reformid riigivalitsemise alal.

Senat.

Kolleegiumid.

Kuni Peetrini tegutses Moskva tsaaride juures Bojaaride Duuma. See kujutas endast suure hulga bojaaride koosolekut, kus tsaari käsul arutati riigiasju. Juba XVII sajandil oli ilmne, et selline asutus on vananenud. Mahajäänud vaadetega kohmakad Moskva bojaarid tulid väga suurte raskustega toime järjest keerulisemaks muutuvate riigiasjade ajamisega. Tihtipeale ei osanud nad tähtsate küsimuste kohta midagi öelda, vaid istusid, vahtisid habemesse ning vaikisid. Peeter I likvideeris Bojaaride Duuma. Selle asemele asutas ta 1711. aastal Senati, mis koosnes kõigest 9 inimesest, kellele võis toetuda. Senatile anti tähtsamate asjade ajamine. Kui Peeter läks sõjaretketele, siis asendas Senat tsaari.

Varem nimetati Vene riigi keskasutusi prikaasideks ja neid oli ligi poolsada. Nad tekkisid juhuslikult üksteise järel, ilma mingi korrata ja üks prikaas takistas teise tööd. Peeter likvideeris prikaasid ja lõi nende asemele oma aja kohta hästi korraldatud kolleegiumide-süsteemi. Keskasutusi hakati nüüd nimetama kolleegiumideks ja neid oli kümme.

Kolm kolleegiumi juhtisid riigikaitset ja välisasju: välisasjade, sõjaväe ja mereväe (admiraliteedi) kolleegiumid.

Kolm kolleegiumi juhtisid rahaasjandust: kammerkolleegium kogus makse, staats(tsiviil-)kolleegium teostas väljamakse, aga revisjonikolleegium kontrollis sissetulekuid ja väljaminekuid.

Kolm kolleegiumi juhtisid tööstust ja kaubandust: bergkolleegium juhtis rasketööstust — mäeasjandust, metallurgiat (*Berg* — saksa keeles «mägi»). Manufaktuuride kolleegium juhtis kergetööstust. Kommertskolleegium juhtis kaubandust (*Kommerz* — saksa keeles «kaubandus»).

Kümnes kolleegium juhatas õigusemõistmist (kohtupidamist) ning seda kutsuti justiitskolleegiumiks.

Haridus.

Peeter pani Moskvas tööle Kõrgema Merekooli («navigatsioonikooli»), kus esmakordselt Venemaal hakati õpetama matemaatikateadusi: aritmeetikat, geomeetriat ja trigonomeetriat. Hiljem viidi see kool üle Peterburisse ning kujundati ümber Mereakadeemiaks. Seal õppisid aadlike pojad. Provintsilinnades avas Peeter 42 erilist aritmeetikakooli, neid kutsuti «tsifiirkoolideks»¹. Rajati koolid kirjaoskuse, matemaatika, mere- ja inseneriasjanduse ning arvepidamise õppimiseks. Valiti välja 30 õpilast arstiteaduse õppimiseks. Peetri-aegsel õppetööl oli praktiline iseloom.

Peeter tegi koolis õppimise kohustuslikuks kõigile aadlikkudele. Tsiifiirkooli pidi läbi tegema iga aadlik, sellele vaatamata, kas ta seda tahtis või mitte. Et aadlikud ei hoiaks õppimisest kõrvale, võttis Peeter tarvitusele niisuguse abinõu: kui aritmeetikat ei tunne, ära proovigi abielluda. Pappidel keelati laulutada neid aadlimehi, kes ei olnud tsiifiirkooli läbi teinud.

Õpetamise juures kasutati ränki karistusviise. Mereakadeemias istus igas klassis peale õpetaja veel soldat, pikk roosk käes. Laisku või sõnakuulmatuid peksti samas paigas, s. o. klassis.

Peeter andis käsu asutada Vene Teaduste Akadeemia (1724). See käsk täideti pärast Peetri surma.

Esimene ajaleht.

Peetri ajal hakkas Venemaal ilmuma esimene trükitud ajaleht. Tema täielik nimetus oli: «Teadaandmised sõjalistest ja muudest asjadest, mis kõlbavad teada ja meelde jätta ning mis on sündinud Moskva riigis ja muudes lähedal olevates maades». «Teataja» («Vedomosti») esimene number ilmus Peterburis 2. jaanuaril 1703. Peeter võttis aktiivselt osa ajalehe väljaandmisest, kogus selle jaoks välismaist materjali, võttis ise osa korrektoori tegemisest.

Kuni 1710. aastani trükiti «Vedomostit» kirikuslaavi kirjamärkidega. 1710. aastast peale kehtestas Peeter uue, nn. tsiviiltähesliku, mis oli lugemiseks palju lihtsam ja kergem ja sarnane sellega, mida kasutatakse vene keeles tänapäeval.

Ka arvusid hakati sellest ajast märkima mitte kirikutähtedega nagu varem, vaid araabia numbritega, samasugustega, mis on meil praegu tarvitusel.

Esimene teater.

Esimene teater Venemaal tekkis samuti Peeter I valitsemisajal.

Tõsi küll — ka enne Peetrit oli antud teatrietendusi tsaar Aleksei Mihhailovitši palees või mõnede suurte võimukandjate juures. Kuid see oli üksikute isikute löbuasjaks. Peeter Suure ajal aga rajati esimene avalik teater kõigi vaadatasoovijate jaoks, või nagu Peeter ütles — «kõigile neile, kellel on isu vaadata». Tsaari lossist viidi teater üle Moskva Punasele väljakule. Siia ehitati 1702. a. esi-

¹ Tsiifiirkool — arvutuskool; tsiifiirjks nimetati tol ajal elementaarset matemaatikat.

mene teatrihoone — puust «komöödiakoda» («komöödiatempel»). Algul mängis teatris saksa näitetrupp. Ent Peeter nõudis vene näidendeid. Prikaasidest hakati võtma abikirjutajaid ning neile õpetati «igasuguseid jante».

Peetrile meeldis teater ja ta oli selle sagedane külaline.

Euroopalikud kombed.

Pärast esimest välisreisi käskis Peeter oma õukondlastel loobuda pikahõlmalise vene rüü kandmisest ning nõudis lühikest, euroopalikku riietust. Habemed kästi maha ajada. Preobraženskojes toimunud vastuvõtul hakkas Peeter ise bojaaride habemeid lõikama ning vene kuubede pikki hõlmu lühemaks võtma. Ainult talupoegadel ja vaimulikel lubati habet kanda. Linnaelanikud, kaupmehed võisid oma habeme «välja osta» — pärast vastava maksu tasumist said nad erilise märgi habemekandmise õiguse kohta.

Peeter seadis sisse aadlike erilised koosviibimised — «assambleed» (see sõna tähendab prantsuse keeles koosolekut). Assambleesid korraldati rikaste võimukandjate juures kordamööda. Assamblee kuupäev ja kellaaeg teatati varakult. Sinna võis ilmuda iga väarikast seisusest või rikas inimene ilma kutsumata. Peremees ei olnud kohustatud kellelegi vastu minema ega ära saatma. Assamblee algas kell viis õhtul ja lõppes kell kümme. Assambleedel arutati asjalikke eluküsimusi, mängiti kabet, tõmmati piipu, vesteldi ja tantsiti. Niisugused koosviibimised olid nagu oma-moodi klubid. Aadlike naised ja tütreid, kes varem istusid oma umbsetes kambrites («teremites») luku taga, hakkasid nüüd samuti assambleedest osa võtma.

Peeter hoolitses heade kommete õpetamise eest noortele aadlikele. Ta andis käsu tõlkida vene keelde välismaine käsiraamat «Noorsoo kommete peegel». Seal olid kirja pandud reeglid, kuidas noor aadlik peab ennast üleval pidama. «Söögi juures ära matsuta nagu siga ja pead ära süga.» «Ära kõnele, toit suus, sest nii teevad talupojad.» Noored aadlikud pidid omavahel kõnelema võorkeeles, et neid oleks võimalik «teistest lollidest tolvantist eraldada».

Peeter kehtestas Euroopa ajaarvamise. Nagu teame, loeti enne teda ajaarvamist «maailma loomisest». Peeter käskis aega arvata nii, nagu seda Euroopas tehti — «Kristuse sündimisest», s. t. kehtestas sellesama ajaarvamise, mida kasutatakse tänaseni. See uus ajaarvamine kehtestati a. 1700.

Peetri iseloostus.

Peeter oli väga pikka kasvu, ükskõik millises rahvahulgas oli ta teistest pikem. Ta oli ümmarguse näoga, tumedate silmade ja tõmmude juustega. Ta pea tõmbles tihti närviliselt, see defekt oli talle jäänud ehmatusel noorpõlves, streletside mässu ajast. Ta kõndis (vastavalt kasvule) nii pikkade sammudega, et teised said vaid joostes temaga sammu pidada. Peeter oli ebatavaliselt tugev: kerge vaevaga keeras ta rulli hõbetaldriku või painutas hobuseraua käte vahel sirgeks. Kui ta lõbusas tujus patsutas kellelegi õlale, siis ägi-

**Peeter I
reformide tähtsus.**

Peeter I reformide tulemusel ei saadud Venemaa mahajäämusest veel jagu, kuid see vähenes. Venemaa arenes edasi, kuigi ta jäi veel feodaal-pärisorjuslikuks riigiks. Ent ometi oli palju ära tehtud. Venemaa sai suureks mereriigiks, impeeriumiks ja kindlustas ennast Balti mere rannikul. Loodi oma aja kohta hea sõjavägi ja laevastik. Arenes tööstus ja kaubandus, paranesid Venemaa sisemine riiklik korraldus ja haridusolud.

Lääne-Euroopa riigid hakkasid rohkem arvestama tugevat Vene impeeriumi ning liitu otsima sellise võimsa riigiga.

Need edusammud olid saavutatud impeeriumi töörahvahul-kade töö, aga mõnikord ka elu arvel. Kümned tuhanded inimesed langesid rootslaste kuulide all Põhjasõja lahinguväljadel, nad katsid oma kehadega nii Narva jõe kaldaid kui ka Poltaava võidu lahinguvälju. Nad õppisid regulaarse sõjaväe korda, ehitasid nii ööd kui päevad Vene laevastikku Voroneži tehastes ja Neeval, põlvini vees ja nõrkedes näljast hukkusid sajad ja tuhanded inimesed mereäärse pealinna — Peterburi ehitamisel. Nad töötasid uutes vabrikutes ja tehastes, tootsid kaevandustes peergude valgel maaki, sulatasid metalli, väntasid tööpinke uutes vabrikutes. Nende kulul, raske pearahmaksu arvel ehitati Peetri impeeriumi, mis oli rajatud pärisorjusliku talurahva rõhumisele. Kuid tööinimeste käsutuses ei olnud midagi — kõik see, mis nad tegid, ei kuulunud neile. Tugevnev impeerium ei teeninud nende huve.

Peeter I tugevdas aadlike ja kaupmeeste rahvusriiki. Ümberkorraldatud ja edasiarenev Peetri impeerium teenis eelkõige aadli ja kaupmeeste klassi huve.

Küsimused IX peatüki kordamiseks

1. Millest on näha, et XVII sajandi Englise revolutsioon oli kodanlik revolutsioon?
2. Millisel teel tahtis Peeter I oma valitsemisajal jagu saada Venemaa mahajäämusest?

Kas see läks tal korda?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Kohtuotsusest Englise kuninga Charles I üle

Allpool on antud lõpposa kõrgema kohtupalati surmaotsusest 27. jaan. 1649 Englise kuninga Charles I kohta.

Käesolev kohus jõudis mõistuse ja südametunnistuse järgi arusaamisele, et tema, eespool nimetatud Charles Stuart, on süüdi sõja alustamises parlamendi ja rahva vastu, aga samuti ka selle toetamises ja jätkamises, milles teda paljastataksegi mainitud süüdistuses. Tema poliitika, nõuannete ja tegevuse suuna

tõttu enne parlamenti ja pärast seda (mis oli ning on üldiselt ja laialt teada ning küllaldaselt kinnitust leidnud ametlikes dokumentides) jõudis käesolev kohus mõistuse ja südametunnistuse põhjal äratundmisele, et ta oli ja jääb süüdi märgitud süüdistuses esitatud seadusevastastes kavatsustes ja püüetes, selles et, nagu öeldud, mainitud sõda oli alustatud ja seda toetati ja jätkati tema poolt mainitud sihtide saavutamiseks, et ta on ja jääb märgitud loomuvastase, julma ja verise sõja süüdlaseks, alusepanijaks ja jätkajaks ning sellesamaga on ta süüdi riigi äraandmises, tapmistes, röövimistes, tulesüütamistes, vägivallategudes, laastamises, rahva kahjus ja õnnetuses, mis nimetatud sõjas esile kutsuti, ette võeti ja toime pandi.

Kõigi nende äraandmiste ja kuritegude eest otsustas käesolev kohus, et tema, nimetatud Charles Stuart kui türann, äraandja, tapja ning kui selle rahva heade inimeste vaenlane peab surma mõistetama pea kehast lahutamise läbi.

Küsimus

Mille eest hukkasid Inglise revolutsionäärid kuninga?

Peeter I käskkiri Poltaava lahingu eel

Käskkiri anti Poltaava lahingu päeval 27. juunil 1709.

Sõjamehed. On kätte jõudnud tund, mis otsustab isamaa saatuse. Ja teie ei pea mõtlema, et võitlete Peetri eest, vaid te võitlete riigi eest, mis on usaldatud Peetri kätte, oma rahva eest, oma isamaa eest, oma õigeusu ning kiriku eest. Ei tohi teid segadusse viia ka vaenlase kuulsus, nagu oleks ta võitmatu, millist valet te ise oma võitudega tema üle olete korduvalt tõestanud. Olgu teil lahingus silmade ees õigus ja jumal, mis aitab meid. — Peetri kohta aga teadke, et temale ei ole elu kallid, et aga Venemaa elaks õnnes ja kuulsuses teie heaks.

Küsimused

1. Milline eesmärk oli niisuguse käskkirja andmisel enne lahingut?

Milline on selle riiklik mõte?

Tõestage oma arvamust dokumendi teksti abil.

Esimene Vene ajaleht

Esimene trükitud Vene ajaleht oli «Vedomosti» («Teataja»), mis ilmus

2. jaanuaril 1703.

Avaldame katkendi selle ajalehe esimesest numbrist.

Moskvas on nüüd jälle vaskseid suurtükke, haubitsaid ja müüstreid¹ valatud 400; need suurtükid on kuuliga 24, 18 ja 12 naela. Haubitsa pommid on puudased ja poolepuudased. Müüstrid on pommiga üheksa, kolm ja kaks puuda ning alla selle. Ja veel on haubitsate ja müüstrite valamiseks valmis palju vormisid, suuremaid ja keskmisi. Ning vaske on suurtükikojas, mis on valmis uueks valamiseks, seal rohkem kui 40 tuhat puuda maas.

¹ Haubits, müüser (mortiir) — kahuri nimetused.

Tema Majesteedi käsu peale tuleb Moskvas koolisid juurde, ja 45 inimest õpivad filosoofiat ning juba lõpetasid dialektika.

Stuurmannide matemaatika-koolis õpib rohkem kui 300 inimest ning nad saavad häid teadmisi.

Moskvas tuli novembrikuu 24. päevast kuni 24. detsembrikuu päevani meeste ja naiste soost inimesi ilmale 386.

Persiamaal kirjutatakse. Indiamaa kuningas saatis kingituseks meie Valitsejale elevandi ja palju muid asju. Semahhi linnast saadeti ta Astrahani kuiva maad mööda.

Kaasanist kirjutatakse. Soku jõel leiti palju naftat ja vasemulda, sellest mullast sulatati palju vaske, mis töötab suurt kasu Moskva riigile.

Siberist kirjutatakse. Hiina riigis jesuiite üleüldse ei sallita nende kurjuse pärast ja mõned nende seast on surma mõistetud ja hukatud.

Küsimusi

1. Määrake kindlaks iga ajaleheteate teema. Kui palju teemasid on ülaltoodud ajalehetekstis valgustatud?
2. Kas ajaleht valgustas laialt riigi jooksvat elu?

X PEATÜKK

KAPITALISMI EDASIARENEMINE LÄÄNE-EUROOPAS JA PÕHJA-AMEERIKAS

§ 26. TÖÖSTUSLIK PÖÖRE INGLISMAAL

Tööstuslik pööre Inglismaal.

k u k s p ö ö r d e k s .

Pärast XVII sajandi kodanlikku revolutsiooni toimus Inglismaal ennenägematu hüpe tootmise arenemises. Seda nimetatakse tööstusliku pöördeks.

Tööstuslik pööre seisis selles, et masin tõrjus välja käsitööpingi ning manufaktuur (käsitsitootmine) asendus v a b r i k u g a . Vabrikutööstuse tingimustes tekkis ja kasvas kapitalistliku ühiskonna uus klass — proletariaat.

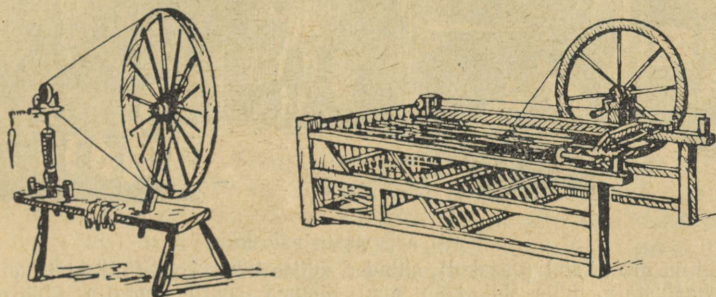
Inglismaa oli esimeseks riigiks, kus see tekkis. Hiljem toimus tööstuslik pööre ka teistes maades. Tööstuslikul pöördel oli maailmaajalooline tähtsus.

Vaatleme, kuidas kõik see toimus Inglismaal, tööstusliku pöörde sünnimaal. Tööstuslik pööre sai seal alguse XVIII sajandi kolmandal kümnendil ja toimus kõigepealt tekstiilitööstuses.

Varem muutis tööliste käsi tooraine valmisraaduseks. Kangrute, naiste ja meeste, osavad sõrmed ketrasid lõnga. Käsiketrusest kooti riiet käsitelgedel. Juba XV ja XVI sajandil murdsid leiutajad pead, kuidas luua niisugust masinat, mis ise kiudu ketraaks. Selle kavatsuse elluviimine õnnestus alles XVIII sajandil, kui Inglise leidur John Wyatt leiutas ketrusmasina (õieti küll kiirsüs-

tiku). Inimese sõrmede asemel pandi siin tööle mitu paari pöörlevaid tõmbesilindrikesti. 1738. aastal andis Inglise valitsus Wyatti leiutisele patendi. John Wyatti masin tõmbas puuvillavatist välja korraga küll ainult ühe lõnga, kuid ketraja sõrmede töö oli juba asendatud. Esimene mehhaaniline ketrusmasin ehitati 1741. a. Birminghamis. Seal töötas kõigest 10 naist. Masina ratast aeti ringi (vändati) kahe eesli jõul.

Peaaegu kolmekümne aasta pärast leiutas teine inglise leidur James Hargreaves uue ketrusmasina. See tõmbas puuvillavatist korraga välja mitte enam ühe, vaid kaheksa lõnga. Masi-

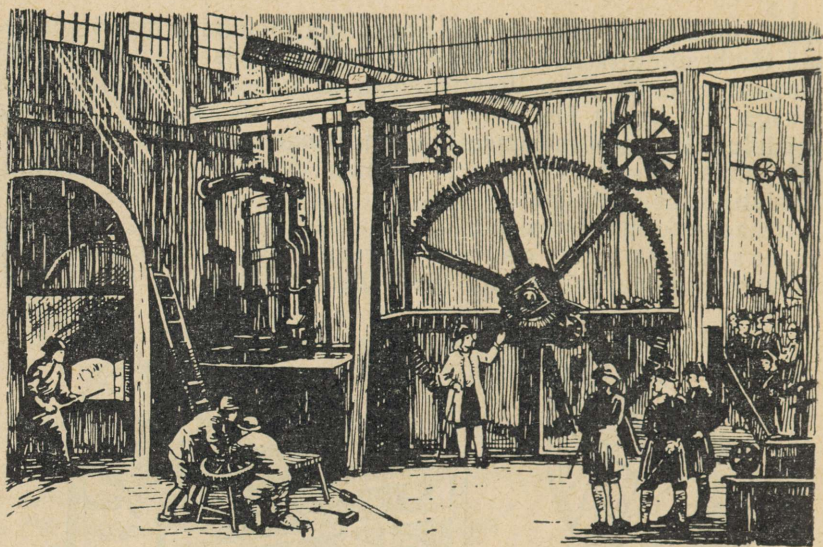

Vokk ja mehhaaniline ketrusmasin «Jenny».

nal oli 8 värtinat (pooli). Teiste sõnadega öeldes — see masin asendas 8 töolist. Peagi täiustas leidur oma masinat, suurendades värtinate arvu 80-ni. Kapitalistid hakkasid leiutise vastu huvi tundma. Hargreavesi ketrusmasin oli esimeseks masinaks, mis sai laia leviku osaliseks. Oma tütre nime järgi nimetas leidur uue masina «Jennyks». Kuid mille abil pandi see masin liikuma? Töölise käte abil. Ratast tuli lõputult vändata ja vändata... Oli võimalik rakendada ka veolooma, ent see ei olnud kasulik. Oli vaja mehhaanilist jõumasinat. Ka see leiutati Inglismaal XVIII sajandil.

Teekann keeb pliidil. Aur kergitab kannu kaant ja plaksutab seda. Kuidas kasutada ära auru jõudu, rakendada seda masinate liikumapanemiseks? Juba XVI ja XVII sajandil ning isegi varem mõtlesid leiutajad aurumasina loomisele.

XVII sajandi lõpul leiutas Inglismaal elav prantsuse füüsik Denis Papin esimese aurumasina. Tihedalt silindrisse paigutatud kolb liigub üles ja alla. Kolvi all on veidi vett. Kui silindrit kuumendada, hakkab vesi keema ning aur tõukab kolvi üles. Pärast vee jahtumist laskub kolb alla. See oli kohmakas, aeglaselt töötav ja väga ebamugav masin. Seda oli kogu aeg vaja jahutada ning jälle kuumendada. Papini aurumasinal ei olnud

Watti aurumasin vabrikus.

Pildil on näha katel (vasakul), silinder, milles liikus kolb (telliskivist alusel), tasakaalustaja, mille abil kolb pani liikuma suure hooratta. Juhtrattast (masina ülaosas paremal) ulatub välja ratastega võll; rihmade abil panid need rattad liikuma iga masina.

praktilist tähtsust. Esimese aurumasina, mida hakati praktikas kasutama, leiutas ja valmistas inglise sepp Thomas Newcomen. Sellest palju täiuslikuma aurumasina leiutas inglane James Watt. Ta tõstis masinas esile aurukatla, eraldas töösilindri aurukondensaatorist ning tegi muidki täiendusi. Patendi oma aurumasinale sai ta 1769. a. Peaasi aga oli selles, et Watt alustas oma aurumasinate hulgalist tootmist tehastes. Nii sai Inglise tööstus aurumasinate.

Nüüd oli võimalik kiiresti palju kedrust valmistada. Kuid kudumistöö hakkas maha jääma, kuna see toimus käsitsi nagu ennegi. Algas töö mehhaaniliste kangastelgede (kudumismasina) leiutamiseks. Mehhaanilised kangasteljed leiutas Edmund Cartwright 1785. a. Pärast tehti sellele masinale veel palju täiendusi. Niiviisi asendus tekstiilitootmises mõnekümne aasta vältel käsitsitöö masinate abil tehtava tööga. Tekstiilivabrik vahetas manufaktuuri välja.

**Tehniline pööre
metallurgias.**

Tähtsat osa tööstuslikus pöördes etendas metallitootmine.

Kudumismasinate ja kangasteljed, uued aurumasinate ning üldse kõik uued masinate vajajad malmi ja terast.

Malmi sulatati neil aastail puusõe abil. Väga kiiresti suurenev malmitootmine kulutas kiiresti Inglismaa metsavarusid. Tehti katset asendada puusüsi kivisõega. Kuid kivisüsi kõvastus malmitulatusahjus, takistas seal gaaside liikumist ning risustas malmi kahjulike lisanditega. Siis võeti tarvitusele kivisõe põletamise eriline viis, et saada sellest uus kütteaine — koks. Koks ei kõvastu, vaid on poorne ja kerge, laseb õhku hästi läbi ning annab vähem kahjulikke lisandeid. Malmitootmine viidi puusõelt üle koksile ning sel teel saadi ummikust välja. See uus viis tekitas uue tähtsa metallitootmise haru — masinaehituse. Masinaehitus aga on tehnilise pöörde väga tähtis külg.

Proletariaat.

Me nägime, et XVIII sajandil tegi inimkäte abil loodud tehnika määratu suure hüppe edasi. Varises kokku vana, isaisade-aegne tootmisviis. Kuid asi pole mitte üksnes tehnikas, vaid eriti tähtis on see, et tekkis uus ühiskonnaklass — proletariaat. Kerkisid kõrgete vabrikute korpused. Ja neid ehitati üha rohkem.

Me mäletame läbivõetust, kuidas maata talupoegade hulgad, need, keda lordid olid oma maalapilt minema ajanud, hulkusid mööda maanteid, peavarjuta ja toiduta. Need olid esimesed proletaarlased. Nad hakkasid vabrikutes uute masinate juures tööle. Nende ridu täiendasid hulgaliselt endised käsitöölised, ketrajad ja kangrud, kes tulid samuti vabrikusse tööle. Proletariaadi tekkimine oli väga suure ajaloolise tähtsusega nähtus.

Vabrikutes makstav vilets palk ei päästnud töölisi näljasurmast. Et mitte nälga surra, tuli vabrikusse minna mitte ainult mehel. Sinna pidid minema ka naine ja lapsed, sest proletaarlastel ei olnud ju mitte midagi peale kahe töötava käe, ainult töö võis neile anda elatusvahendeid. Kapitalistid maksid naistele kaks korda väiksemat palka kui meestele. Lapsed aga said veel mitu korda vähem palka kui naised.

Tööpäev kestis 14, 15 ja 18 tundi nii lastel kui ka täiskasvanutel. Inglise tööliste lapsed sarnanesid kahvatute varjudega. Peened kuivanud lapsekäed väntasid ratast, tassisid lõngakorve ja kangarulle. Vabrikuvanemad (valvurid ehk tööde ülevaatajad) peksid neid. Niisugune töö tegi lapsed kogu eluajaks vigaseks.

Kokkuvõttes: tööstusliku pöörde aastail tekkis uus ühiskonnaklass — proletariaat. Niiviisi alustas oma arenguteed ainuke lõpuni revolutsiooniline klass, kes tulevikus vabastab kõik töötavad inimesed igasugusest rõhumisest ning loob sotsialistliku ühiskonna, kus ei ole inimese rõhumist inimese poolt.

§ 27. REVOLUTSIOON AMEERIKAS XVIII SAJANDI LÖPUL JA PÕHJA-AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE TEKKIMINE

Ameerika kolooniate rühmine Inglismaa poolt.

Juba XVI sajandil hakkasid paremat elu otsides paljud ümberasujad Euroopast Ameerikasse siirduma. Ameerikasse mindi Prantsusmaalt, Hollandist, Hispaaniast ja teistest riikidest ning eriti palju Inglismaalt. Põhja-Ameerikas tekkis kolmteist suurt inglise kolooniat, mis allusid Inglise valitsusele.

Ümberasunud inimesed elasid rasketes tingimustes, pidasid karmi võitlust loodusega, kuid arendasid edukalt oma majandust. Siin oli avaraid võimalusi maaharimiseks, palju palgimetsa; rannik ja jõed olid headeks ühendusteudeks ning rikkalikeks kalapüügikohtadeks. Niisugused taimed, nagu mais, kartul, tomat ja tubakas on pärit Ameerikast. Põhjaosas olid ülekaalus talupojad-farmerid, lõunapiirkondades — suurmaavalduste ehk istanduste omanikud (plantaatorid). Ameerikas asuvais inglise kolooniates hakkasid kiiresti arenema kapitalistlikud suhted.

Kuid vana Inglismaa kartis võistlust, konkurentsi oma ookeanitaguste kolooniatega ning hakkas nende majanduslikku arenemist igati pidurdama. Mida edukamalt kolooniates mingi tööstusharu arenes, seda rängemalt kitsendati seda vana Inglismaa seadustega. Areneb kangatootmine — tuli käsk: ära keelata! Ameerika kolooniad ostku ainult Inglismaal toodetud kangaid, see toob suuremaid sissetulekuid inglise kodanlusele. Keelati rauatootmistehased Ameerikas — kolooniad ostku ka rauda Inglismaalt. Ameerika kolooniais hakkas edukalt arenema laevaehitus ning ka see pandi range keelu alla. Asi läks nii kaugele, et Inglise parlament keelas Ameerikas asuvais kolooniais isegi kübarate valmistamise — ka neid ostetagu Inglismaalt. Äärmisi kitsendusi tehti ka kaubandusele — Põhja-Ameerika rannikule lubati kaupadega sõita ainult Inglise laevadel. Sisseveetavaile kaupadele, sealhulgas ka kõige hädavajalikumatele, nagu paber ja tee, pandi tollimaks.

Eriti raske oli maaharijate-farmerite olukord. Inglise kuningas keelas neil läänepiirkondades vabadele maadele asumise ning seal oma majapidamise rajamise. Suurmaavaldajad rõhusid kehvik-farmereid.

Niisugust olukorda kauem kannatada ei olnud võimalik — see ahendas äärmuseni noore, kiiresti areneva ookeanitaguse kapitalistliku maa arenemist. Kuid Inglismaa, nähes rahvarahutuste laienemist kolooniates, andis välja range «Seaduse mässu kohta» ning saatis Ameerikasse suured sõjaväeosad, et vastupanu maha suruda.

Ameerika revolutsiooni ennustajaks oli kuulus «Bostoni teejoomine». Kui 1773. a. detsembris saabus Inglismaalt Ameerika sadamasse kolm laeva teelaadungiga, ei lubanud ameeriklased maksustatud tee müümist ja loopisid kallihinnalise laadungi (17 tuhande naelsterlingi väärtuses) ookeani. Tulivihane Inglismaa sulges

kättemaksuks Bostoni sadama ning saatis mittekuulekatesse kolooniatesse täiendavalt suured väeosad.

Vabadussõda
a. 1776—1783.

Ameerika vabadusvõitlus — 13 Ameerika osariigi ülestõus Inglise ülevõimu vastu puhkes kui võitlus koloniaalse rõhumise vastu vabaduse ja

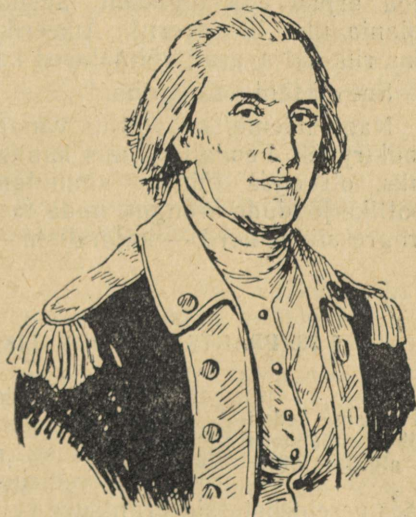
iseseisvuse nimel, kui võitlus keskaegse ikke hävitamiseks, mis ahistas noort arenevat ameerika kapitalismi. Võitlus kestis ligi 8 aastat (1775—1783) ja lõppes Ameerika võiduga ning iseseisva kodanliku riigi — Põhja-Ameerika Ühendriikide — rajamisega. See oli feodaalse rõhumise vastu suunatud kodanlik revolutsioon.

Ameeriklastel tuli pidada revolutsioonilist sõda Ameerikas asuvate Inglise vägede vastu väga rasketes tingimustes. Ameerika revolutsioonilise armee eesotsas oli vabadust armastav andekas väejuht George Washington, tulevane esimene Ameerika Ühendriikide president. Ta juhtis rahvasõda oskuslikult. Väljaõpetamata kolonistidest lõi Washington hästiorganiseeritud ja kindla distsipliiniga armee. Kaasa tundes Ameerika rahva vabadusvõitlusele sõitsid paljud eesrindlikud inimesed Euroopast Ameerikat abistama.

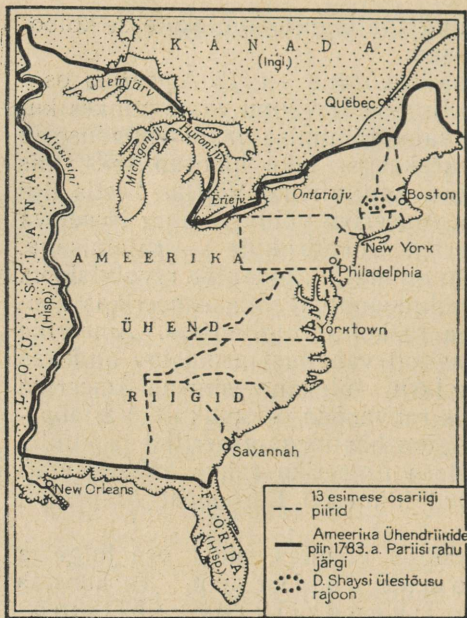
Revolutsioonilise võitluse käigus etendas suurt osa julge ja andekas poliitikategelane Thomas Jefferson. Ta koostas kuulsa Põhja-Ameerika Ühendriikide sõltumatusdeklaratsiooni, mille Ameerika Ühendriikide kongress võttis vastu 1776. a. Deklaratsioon kuulutas «iseenesest ilmseks tõeks», et kõik inimesed on sündinud võrdsetena ning neil on ühesugune «õigus elada, vab olla ning õnne poole püüda». Valitsus on olemas rahva jaoks ja rahval on õigus teda muuta, kukutada või luua uus valitsus, kui see on vajalik.

Revolutsioonilise armee peamise jõu moodustasid väikefarmerid. Rahvaliikumisest võtsid osa ka neegrid, kes sel ajal töötasid ameeriklaste majandites orjadena; nad lootsid võitluses endile vabadust võita. Kuid revolutsioonilise võitluse juhiks (hegemooniks) oli kodanlus. Washington ise oli suurkodanluse esindaja ja kaitses selle huve.

Pikk ja pingerikas võitlus iseseisvuse eest lõppes amee-

George Washington.

USA tekkimine.

riklaste võiduga. 1783. a. tuli Inglismaal vastu tahtmist Pariisis rahulepingule alla kirjutada ning tunnustada Põhja-Ameerika Ühendriikide sõltumatust.

Nagu kõigi kodanlike revolutsioonidega nii ei läinud ka siin töötavate hulkade lootused täide. Võimule tuli suurkodanlus, rahvale antud lubadused aga jäid täitmata.

Kui 1786. a. kehvtalu-pojad alustasid Daniel Shaysi juhtimisel ülestõusu oma huvide kaitseks, surusid Ameerika väed selle julmalt maha.

Ka neegerorjadel ei õnnestunud vabaks saada. Ennastsalgavalt olid nad osa võtnud vabadusvõitlusest, kuid jäid edasi orjadeks.

1776.—1783. a. Ameerika vabadusvõitluse tulemused jäid piiratuks: ei õnnestunud hävitada orjust ega õiglaselt lahendada maaküsimust. Ent Inglise koloniaalike likvideeriti. Ameerika Ühendriigid said iseseisvaks. Uus riik sai avarad võimalused kapitalistlikuks arenemiseks.

See oli tähtis saavutus.

Nagu näeme, sai võitlus vananenud feodalismi vastu tolle aja lipukirjaks. Feodalism, mis kunagi oli olnud progressiivseks kor-raks, oli enda tühjaks ammutanud ning vananenud ja takistas tootlike jõudude arengut, mida ta omal ajal oli soodustanud. Uus progressiivne kord — kapitalism — astus üle ajaloo läve.

§ 28. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI ALGUS

Prantsuse kodanliku revolutsiooni algus (1789).

Eriti suur ajalooline tähtsus oli XVIII sajandi Prantsuse kodanlikul revolutsioonil.

Prantsuse revolutsiooni eel olid Prantsus-maa peremeheks aadlikud. Mõisnikega käsi-käes peremehetsesid prantsuse vaimulikud, kelle valduses oli viiendik kogu Prantsusmaa mõisatest. Nii mõisnikud kui ka vaimulikud

olid väga suurte mõisate omanikeks ning elasid talurahva töö arvel. Prantsusmaal hakkasid arenema kapitalistlikud suhted, ent igal sammul takistasid vanad feodaalsed maksukoormised majanduse arendamist. Talupoeg pidi mõisnikule tasuma väga palju iga-suguseid feodaalkoormisi: kui ta koristab saagi, pidi tasuma erilise rendimaksu, kui tütar läks mehele — tuli jälle maksu maksta. Mõisnikule tuli maksta õiguse eest küpsetada leiba oma ahjus või õiguse eest võtta vett oma kaevust. Mõisnikul oli õigus jahipidamiseks talupoja põllul ning aadlike hobuste kapjade all hukkus talupoja vili. Ühes külas oli talupoegadele ülesandeks tehtud öösiti konni hirmutada, et nende krooksumine ei segaks aadlimehe und. Eri maksu — «kümnist» — kogus talupoegadelt vaimulikkond. Ja lisaks kõigele tuli maksta hulga maksusid kuningale — varanduse ja sissetuleku pealt, pearahamaksu, soolamaksu, teemaksu, sillamaksu ja palju muid. On arusaadav, et talupojad elasid äärmises vaesuses, kerjuseid arvestati tolelaegsel Prantsusmaal poolteist miljonit. Talupojad nälgisid. «Sööge rohtu,» soovitas neile kuninga ametnik.

Aadlikud ja vaimulikud aga ei maksnud peaaegu mingeid makse, vaid elasid talurahva turjal.

Sisetollid ja piiripunktid takistasid kaubanduse arenemist. Noor kodanlus ei saanud areneda, kuna feodalismi igandid hoidsid tal n.-ö. kätt kõril. Kaubandust takistas ka raha väärtuse lausa kohutav langus. Riik oli laostumise äärel.

Samal ajal aadlikud, kuningas ning tema õukondlased lausa uppusid luksusesse. Rahva raha kulus aadlike ja kuninga lõbus-tusteks ning pillamisteks. Asutustes ei olnud mingisugust korda, kohtunikud olid ostetavad, õukonna juurde võis osta endale üks-kõik millise riigiametniku koha. Suur hulk õukonna ametikohti oli välja mõeldud vaid selleks, et aadlikud saaksid kergel käel sissetulekuid. Kaks õukondlast olid kuninga ööpoti kandjateks ning said selle eest kumbki 8—10 tuhat livri¹ aastas.

Kuninga allkirjaga varustatud blanketist piisas, et ükskõik millist inimest kinni võtta kui poliitilist kurjategijat ning kuninglikku vanglasse — Bastille'sse heita. Selle vangla ümmargused tornid oma harvade pilutaoliste akendega kõrgusid Páriisi kohal ja meenutasid rahva õigusetut olukorda.

Kuna kuninga kassa oli tühi, otsustas Louis XVI kokku kut-suda seisuste esindajate nõupidamise ning nõuda neilt uute mak-sude kinnitamist. Selliseid nõupidamisi nimetati «generaal-staatiideks». 1789. a. mais ilmusid Versailles'sse aadlike, vai-mulikkonna ning kodanluse, või nagu siis kõneldi, «kolmanda seisuse» esindajad. Viimasesse kuulusid töösturid, vabrikandid, kaupmehed, pankurid, käsitöölised, väikekodanlus ja kodanlik haritlaskond — advokaadid, literaadid, arstid. Kolmanda seisuse

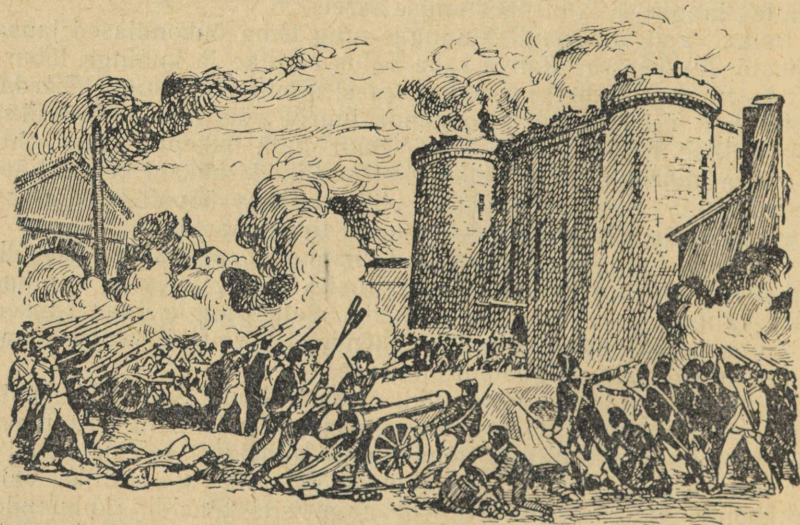
¹ Li v r — rahaühik tolelaegsel Prantsusmaal.

esindajad teatasid, et nad esindavad kogu Prantsusmaa 96% elanike huve ning kuulutasid end Rahvuskoguks, s. t. kogu rahva esinduseks.

Kuningas ja aadlikud haistsid hädaohtu. Kui saadikud tulid järgmisel korral oma «kolmanda seisuse» saali juurdè, leidsid nad, et ruumi ukсед on lukustatud. Sadas vihma. Minda juhuslikult lahti olevasse paviljoni — pallimängusaali. Pinke seal ei olnud. Seistes avasid saadikud koosoleku ning töötasid pidulikult mitte laiali minna enne, kui on välja töötatud Prantsuse riigi põhiseadus ehk konstitutsioon. Konstitutsioon pidi tagama Prantsusmaale uue elukorralduse ja hävitama endise rõhumise.

Bastille' vallutamine.

Hirmunud kuningas hakkas koondama sõjaväeosi Pariisi, et mittekuulekate saadikutega arveid õiendada. Kuid Rahvuskogu kaitseks tõusis üles rahvas. Ülestõusu alustasid Pariisi agulite kehvikud, tööstustöölised, tööliised ja väikekodanlus. 14. juulil 1789 hakkasid ülestõusnute hulgad piirama kuninga kindlusvanglat Bastille'd. Bastille's hakkasid kõmisema suurtükid. Õllemeister Santerre viis rahva tormijooksule, et vallutada vanglat. Naised võtsid ülestõusust osa võrdsetl meestega. Verine lahing lõppes rahva võiduga. Võitlejate

Bastille' vallutamine 14. juulil 1789.

Bastille'l oli kaheksa torni (pildil on näha kaks), mis olid ühendatud massiivsete ja paksude müüridega. Bastille' ründamisel ühinesid rahvaga ka Prantsuse armee sõdurid (pildil paremal).

hulgad tormasid Bastille'sse ja vallutasid selle. Kuningavangla kohal hakkas lehvima revolutsioonilipp. Pärast lõhuti vangla maatasta ning väljakule asetati silt: «Siin tantsitakse».

Kuninga sabarakkudel — Bastille' komandandil, Pariisi linna-peal ja mitmel teisel raiuti pea maha. Nende hulgas oli ka ametnik, kes oli soovitanud rahval «rohtu süüa».

Üks õukondlastest kandis kuningale ette Bastille' vallutamisest.

«Kuid see on ju mäss!» hüüdis kuningas.

«Ei, Teie Kõrgus, see on revolutsioon,» vastas õukondlane.

**Konstitutsiooniline
monarhia
Prantsusmaal.**

Bastille' vallutamine sai revolutsioonisignaalsiks kogu Prantsusmaal. Algasid ülestõusud paljudes linnades. Hoogustusid ja sagenesid ülestõusud maal. Põlesid aadlike lossid. Losside leegitsemise valguses oli hirmunud mõisnikkond valmis loobuma osast feodaalõigustest selleks, et säilitada ülejäänuid. Sellise otsuse panid aadlike esindajad kirja 4. augustil 1789, ent see ei rahuldanud rahvast. Ülestõus jätkus. Palju aristokraate põgenes Preisimaale, Austriasse ja Venemaale, milliste maade valitsused kaitse-sid vana korda ning olid revolutsioonide vastu.

Rahvuskogu töötas välja «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni», mis oli sissejuhatuseks uuele konstitutsioonile. Deklaratsioonis kuulutati, et kõik inimesed sünnivad vabadena ja üheõiguslikena. Deklareeriti sõna- ja ajakirjan-duse vabadust, maksustamise võrdsust, õigust rõhumisele vastu hakata. Eraomand kuulutati pühaks ja puutumatuks. Niisugused olid kodanliku revolutsiooni hüüdlauseid.

1791. a. viidi konstitutsiooni väljatöötamine lõpule. Kuid uus põhiseadus ei viinud lõpuni võitlust rahva õiguste eest, vaid tegi mitmeti järeleandmisi vanale korrale. Prantsusmaa jäi monarhistlikuks riigiks, kuid kuningavõimu piirati Rahvuskoguga (sel-list valitsemisvormi nimetatakse konstitutsiooniliseks monarhiaks). Rahvuskogu valimise õigus anti ainult varakatele kihtidele. Kuningale määrati kindel palk. Talle säilitati kül-lalki suur võim: kuningale jäi vetoõigus («*veto*» tähendab ladina keeles «*keelan*») esinduskogu iga otsuse kohta ning ta võis otsuse (seaduse) vastuvõtmise 8 aastaks seisma panna.

Louis XVI vihkas revolutsiooni ja plaanitses salaja Prantsus-maalt põgenemist. Selles abistas teda Vene tsaarina Katariina II valitsus. Pariisis elas keegi vene aadlik — paruness Korf. Vene saadik Prantsusmaal hankis tema nimele passid välismaale sõi-duks. Passid anti üle Louis XVI. Louis esines vene parunessi teenrina, tema naine Marie Antoinette aga parunessi laste kasva-tajana (gubernandina). Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Kuningas tunti teel ära ja toimetati tagasi. Ta teeskles ustavust uuele konstitutsioonile. Kuid tema viha revolutsiooni vastu oli täiesti selge. Louis XVI nimi sai kontrrevolutsiooni lipukirjaks.

Konstitutsiooni vastuvõtmisega lõppes Rahvuskogu tegevus. Rahvuskogu istungjärk lõpetati. Konstitutsiooni alusel valiti Seadusandlik Kogu.

«Isamaa on
hüdaohus».

Seadusandlik Kogu alustas oma istungeid 1. oktoobril 1791. Sel ajal valmistusid feodaalriigid sõjaks revolutsioonilise Prantsusmaa vastu. 1792. a. sõlmisid Austria ja Preisi liidu Prantsusmaa vastu. Louis XVI naine Marie Antoinette oli austerlanna ja pidas sidet välismaaga; revolutsiooniline rahvas lausa vihkas teda. Kuningas teeskles, et ta on valmis Prantsusmaad kaitsma, kuid ise pidas salasidemeid teiste Euroopa riikide valitsejatega ning palus neid sõtta Prantsusmaa vastu.

Tsaristlik Venemaa toetas kontrrevolutsiooni, võttis vastu valge-emigrante Prantsusmaalt ning andis neile raha. Ta soovis koos teiste kontrrevolutsiooniliste riikidega, et Prantsusmaa jääks nälga. 1793. aastal saatis Vene tsaarina Katariina II Kroonlinnast Inglise laevastikule abiks admiral Tšitšagovi juhtimisel terve eskaadri — 25 laeva, 7 fregatti ja 6 väiksemat laeva. See eskaader kurseeris Prantsuse ja Hollandi ranniku lähedal ning ei lasknud Prantsusmaale laevu toiduainetega.

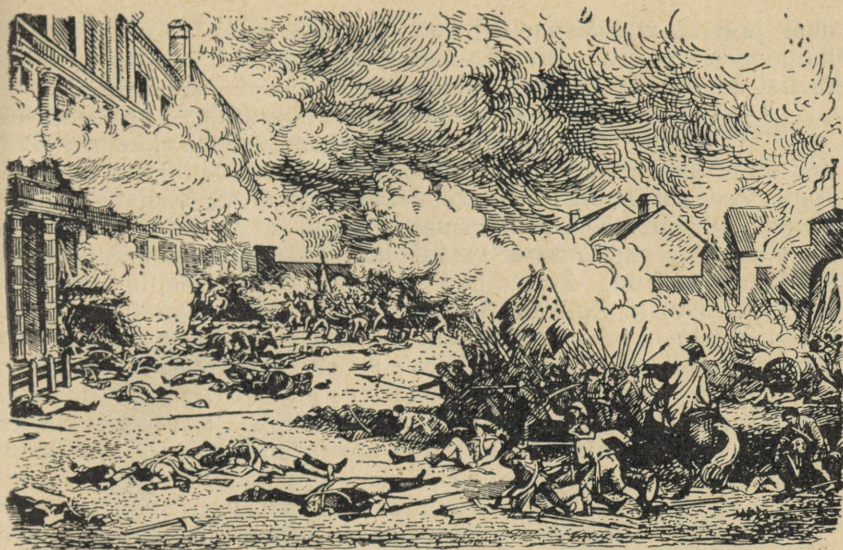
Seadusandlik Kogu oli teadlik Preisimaa ja Austria sõjalistest ettevalmistustest ja nõudis, et Prantsusmaa kuulutaks esimesena sõja. Sõda kuulutati 1792. aastal. Prantsusmaale tungisid kallale tugevad välismaa armeed ning prantsuse valge-emigrantide väed. Prantsuse sõjaväe ridades ilmnis reetmist. Prantsuse armeed said ränga lüüasaamise osaliseks. Vaenlaste väed ületasid Prantsuse riigipiiri ja nendele avanes tee Pariisi. 1792. a. juulis pöördus Seadusandlik Kogu rahva poole ettepanekuga luua uus sõjavägi — rahvakaitsevägi. Revolutsioon esitas uue loosungi: «Isamaa on hüdaohus».

Igalt poolt hakkas kogunema revolutsioonilisi vabatahtlikke. Revolutsioonilised väesalgad lähenesid Pariisile. Nad laulsid uut revolutsioonilist laulu — Marseille' linna pataljoni laulu «Marseljeesi»¹.

Rahvas võttis revolutsioonilise kodumaa kaitsmise enda hoolde. «Kodumaa» on prantsuse keeles *patrie*; Prantsuse revolutsiooni lõomas sündis sellest sõnast meile kõigile püha sõna «patrioot». Patrioot on inimene, kes palavalt armastab oma revolutsioonilist kodumaad ning on valmis tema heaks kõik ohverdama.

Suurt osa Prantsuse revolutsioonis etendasid revolutsioonilised klubid. Pariisis asuvas endise püha Jakobi kloostri ruumides tekkis jakobiinide klubi. See oli rahvaga koos tegutseva revolutsioonilis-demokraatliku kodanluse poliitiline partei. Jako-

¹ «Marseljees» algab järgmiselt (tõlge prantsuse keelest): «Edasi, isamaa pojad! Kuulsuse päev on saabunud. Meie vastu on tõstetud türannia verine lipp. Relvade juurde, kodanikud! Koondage oma ridu! Edasi, edasi! Niisutagu vaenlase veri meie põldusid!»

Kuningate lossi Tuileries' ründamine 10. augustil 1792.

büünide klubi. oli tähtis poliitiline keskus; tal oli provintsis 400 osakonda.

Jakobiinid olid sel ajal revolutsioonilise rahva juhtideks.

Rahvas ei usaldanud enam kuningat. Ööl vastu 10. augustit 1792 algas Pariisis rahva ülestõus kuninga vastu. Koidikul ründasid rahvahulgad Tuileries' lossi. Loss vallutati. Kuningas põgenes, kuid peagi ta areteeriti, pandi vanglasse ning anti kohtu alla. Nii viisi kukutati Prantsusmaal monarhia. Revolutsioonilised rahvahulgad hülgasid 1791. aasta konstitutsiooni.

Otsustati luua uus rahvuskogu — revolutsiooniline K o n v e n t.

§ 29. RAHVUSKONVENT

Sankülotid. Rahvahulgad — Pariisi eeslinnade vaesed töölised ja käsitöölised — nõudsid otsustavate abinõude tarvituselevõtmist. Neid kutsuti «sankülottideks» (prantsuse keeles *sans-culottes* = ilma põlvpüksteta), s. t. inimesteks, kes ei kandnud külotte — erilisi lühikesi lintide ja pitsidega aadlikupükse.

Sankülottide lauluks oli «Carmagnole». Selles ülistati järjekindlat revolutsioonilist tegevust ja kahurite kõma ning naerdi välja kuningannat — madam «Vetot»: «Madam Veto võis ähvar-

dusi jagada, et lööb meid Pariisis puruks, kuid tema asi kukkus läbi meie kahurite tõttu. Tantsime Carmagnole'i, ülistame müris- tamist ja äikest, kahurite «kõminat!»

Rahvuskonvent.

Suur revolutsiooniline esinduskogu Rahvus- konvent alustas oma istungeid 20. oktoobril 1792. See oli Prantsuse revolutsiooni kõige revolutsioonilisem esindus- kogu, kes sai kuulsaks suurte revolutsiooniliste otsuste poolest. Konvendi kõige mõõdukamaks parteiks olid žirondiinid (oma nimetuse said nad Gironde'i maakonna järgi, kust enamik neist oli saadikuks valitud). Žirondiinid olid prantsuse kodanluse esinda- jaoks, kes istusid Konvendis paremal pool asuvail pinkidel. Pahe- mal pool istusid jakobiinid, revolutsioonilise rahva saadikud. Kõige otsustavamalt tegutsevad jakobiinid istusid Konvendis ülemistel pinkidel ja neid kutsuti montanjaarideks ehk «mäeks» (prantsuskeelsest sõnast *montagne* — mägi). Konvendis oli ka «soo» — selliselt nimetati kõikuval positsioonil olevaid saadikuid, kes kord toetasid pahempoolseid, kord parempoolseid.

Prantsusmaa saab vabariigiks.

Eelkõige kuulutas Konvent Prantsusmaa vaba- riigiks (22. septembril 1792). Žirondiinid tahtsid päästa kuningat, kuid montanjaarid nõudsid kuninga viivitamatut hukkamist. Rahva rõõmuhoisete saatel hukati Louis XVI giljotiinil¹.

Esialgul olid Konvendis võimul žirondiinid. Kuid revolutsiooni- lised rahvahulgad ei olnud nendega rahul. Rahvas nõudis otsus- tavat võitlust kontrrevolutsionääride ja spekulantidega ning leiva ja teiste toiduainete hinna kindlaksmääramist.

1793. a. juunis areteeriti žirondiinide juhid. Võim läks jakobii- nide kätte. Revolutsiooniline demokraatia kindlustas oma võimu.

Konvent võttis vastu revolutsioonilise konstitutsiooni. Ta lik- videeris kuningavõimu ja kinnitas Prantsusmaa vabariigiks. Kõik feodaalkoormised kaotati ilma mingi tagasimaksuta mõisni- kele. Talupoegade maad, mille mõisnikud olid endile haaranud, anti nüüd neile tagasi.

Hakati müüma valge-emigrantide maid. 1793. a. septembris anti välja seadus esmajärguliste toidu- ja tarbeainete — leiva, puude, söe, või ja liha — hinna kindlaksmääramisest.

Üks Prantsuse revolutsiooni suuri juhte oli Jean Paul Marat, elukutselt arst ja loodusteadlane. Alates 1789. a. juunist sai ta revolutsiooniliste Pariisi eeslinnade juhiks. Marat andis välja revolutsiooniliste rahvahulkade lemmikajalehte «Rahva Sõber». Ta võitles otsustava tegutsemise eest revolutsioonis. 1793. a. juulis tungis kontrrevolutsionäär Charlotte Corday Marat' majja ning tappis ta noalöögiga rinda.

Konvendi ajal teostas revolutsiooniliste rahvahulkade diktatuuri

¹ Giljotiin kujutas endast ülestõstetud nuga, mis allangemisel löikas pea maha. Selle leiutajaks oli doktor Guillotin, kelle nimi leiutisele anti.

Uhiskondlik Päästekomitee. Selle komitee eesotsas oli suur revolutsioonijuht Maximilien Robespierre, elukutselt advokaat. Esimestest revolutsioonipäevadest peale näitas ta ennast rahvahulkade poolehoidjana. Peagi sai ta revolutsiooniliste rahvahulkade juhiks. Ta oli haruldaselt külmavereline ning suurte organisatsiooniliste võimetega inimene. Ta oli tagasihoidlik, käis lihtsalt riides; vaatamata sellele, et ta oli Prantsuse valitsuse eesotsas, elas ta endiselt kehvast korteris puusepp Duplex' majas. Õiglast ning ausat Robespierre'i kutsuti «äraostmatuks».

Jean Paul Marat.

Maximilien Robespierre.

Organiseeriti ka Uhiskondliku Julgeoleku Komitee, mille ülesandeks oli kinni püüda ja karistada spioone, reetureid, vandenõulasi, terroriste, bandiite, spekulante ning valerahategijaid. See komitee viis ellu halastamatut terrorit revolutsiooni vaenlaste suhtes.

Lenin ütles: «Konvent oli alamkihi, see tähendab linna- ja maa-kehvistu kõige laiema kihi diktatuur.»

9. termidoor.

Vahepeal aga suurkodanlus hoopiski ei tukkunud. Ta ei olnud rahul alamkihtide diktatuuriga ning soovis võtta võimu enda kätte. 9. termidooril (thermidor — palav kuu, juulikuu revolutsiooniline nimetus) areteeriti Robespierre ja tema valitsuskaaslased ning hukati. Kodanlik kontrerevolutsioon oli saavutanud võidu.

1795. a. lõppes Konvendi tegevus ja võim läks kodanliku valit-

suse kätte. See valitsus koosnes viiest direktorist ning on tuntud Direktooriumi nime all.

Prantsuse revolutsiooni tähtsus.

Prantsuse revolutsioon hävitas kapitalistliku ühiskonna arenemist takistava feodaalse rõhumise. Revolutsioon pühkis minema vanad feodaalsuhted ning näitas sellega eeskuju teistele maadele. Prantsuse revolutsioon tegutses otsustavamalt teistest kodanlikest revolutsioonidest.

Prantsuse revolutsioon oli kodanlik revolutsioon: ta hävitas feodaalkorra ning avas tee uuele ning tol ajal progressiivsele korrale, kapitalismile. See oli uueks astmeks inimkonna arengus.

Paljud teised riigid olid samasuguses olukorras nagu Prantsusmaa. Kõikjal — nii Preisimaal, Austrias, Itaalias kui ka Vene tsaaririigis kehtis feodaalne rõhumine, mis takistas edasiliikumist, pidurdas kapitalismi arenemist.

Sellepärast sai Suur Prantsuse Revolutsioon võimsa vastukaja osaliseks teistes maades, sai eeskujuks ning abistas ka neil tõusta inimkonna arengu järgmise etapi, kapitalistliku ühiskonnakorrani.

Küsimusi X peatüki kordamiseks

1. Milles seisab tööstusliku pöörde tehniline külg?
2. Milles seisab tööstusliku pöörde ühiskondlik külg?
3. Miks tõusid Ameerika kolooniad Inglise ülevõimu vastu?
4. Millised on Prantsuse revolutsiooni põhjused?
5. Miks nimetatakse Prantsuse revolutsiooni kodanlikuks revolutsiooniks?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

Mis on kolmas seisus?

(Katkend abee Sieyèsi brošüürist)

1789. a. anti Prantsusmaal välja ning sai peagi kuulsaks abee Sieyèsi (Prantsuse revolutsiooni algusjärgu silmapaistva kodanliku tegelase) brošüür pealkirja all «Mis on kolmas seisus?». See brošüür levis laialdaselt ning etendas olulist osa revolutsioonilises selgitustöös.

... Meie ees on kolm küsimust:

1. Mis on kolmas seisus? — Kõik.
2. Milleks oli ta senini poliitilises elus? — Mitte millekski.
3. Mida ta nõuab? — Saada millekski.

Küsimusi ja ülesandeid

Leidke õpikus see osa tekstist, mis selgitab kolmanda seisuse koosseisu. Kõrutage seda eespool toodud tsitaatidega. Milles seisab Sieyèsi brošüüri revolutsioonilisus?

Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonist

«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon» võeti vastu revolutsioonilisel Prantsusmaal 1789. a. augustis.

Esitame selle dokumendi põhilise osa.

1. Inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena õiguste poolest. Ühiskondlikud erinevused võivad olla rajatud ainult üldisele kasulikkusele.

2. Igasuguse poliitilise liidu sihiks on inimese loomulike ning võõrandamatute õiguste säilitamine. Nende õiguste olemus on: vabadus, omand, julgeolek, rõhumisele vastuhakkamine.

3. Kogu kõrgeima võimu allikas peitub alati rahvas. Mitte mingi asutus ega ükski isik ei või teostada võimu, mis ei pärine otse rahvalt.

4. Vabadus seisab õiguses teha kõike, mis ei tee kahju teisele; sel viisil ei ole ühelgi inimesel tema õiguste teostamisel mingeid teisi piire peale nende, mis tagavad teistele ühiskonna liikmetele samade õiguste kasutamise. Neid piire võib kindlaks määrata ainult seaduse teel.

5. Seadus võib keelata vaid niisugust tegevust, mis on kahjulik ühiskonnale. Kõik, mis seaduse poolt ei ole keelatud, on lubatud ja mitte kedagi ei saa sundida tegema seda, mida seadus ette ei kirjuta.

6. Seadus on üldise tahte väljendus. Kõigil kodanikel on õigus isiklikult või esindajate kaudu osa võtta seaduste väljaandmisest (loomisest). Seadus peab olema ühesugune kõigi jaoks, sõltumata sellest, kas ta kaitseb või karistab. Kuna kõik kodanikud on seaduse ees võrdsed, siis peab neid ühtmoodi lubama kõigi tegevusalade, kohtade, ühiskondlike ametite juurde olenevalt nende võimetest ning ilma mingisuguseid vahesid tegemata, peale vooruste ja talentide erinevuse.

7. Kedagi ei tohi süüdistada, kinni pidada ega areteerida peale nende juhtude, mis on seadusega kindlaks määratud ning seaduses ettekirjutatud reeglite kohaselt. Need, kes nõutavad, annavad, täidavad või sünnivad täitma oma-volilisi käskusid, kuuluvad karistamisele; kuid iga kodanik, kes on välja kutsutud või kinni võetud seaduse alusel, peab viivitamatult alluma; vastupanu osutamise korral muutub ta süüdlaseks.

8. Seadus peab kindlaks määrama ainult rangelt ja ilmselt vajalikud karistused; kedagi ei või karistada teisiti kui seaduse järgi, mis on maksma pandud ja teatavaks tehtud kuni kuriteo sooritamiseni ning seaduslikult ellu rakendatud.

9. Kuna iga inimene jääb süütuks seni, kuni teda pole kuulutatud süüdlaseks, siis peab tema areteerimise puhul igasugust karmust, mis ei ole häda-vajalik tema isiku garanteerimiseks, seaduse poolt raskelt karistatama.

10. Kellegi rahu ei tohi rikkuda tema veendumuste, ka religioosete tõekspidamiste pärast, kui need veendumused ei riku ühiskondlikku korda, mis on seadusega kindlaks määratud.

11. Vaba mõtte- ja veendumuste vahetamine on kõige väärtuslikum inimese õigustest; järelikult võib iga inimene vabalt rääkida, kirjutada, trükkida; ainult selle vabaduse kurjasti tarvitamise eest vastutab ta seaduses ettenähtud korras.

12. Inimese ja kodaniku õiguste garanteerimiseks on vaja avalikku võimu;

see võim peab olema kehtestatud kõigi üldiseks kasuks, mitte aga nende isiklikuks kasuks, kellele ta on usaldatud.

13. Ühiskondliku võimu ülalpidamise ja juhtimise kuludeks on vaja üldist põhimäärust; maksud peavad olema jaotatud kodanike vahel ühetaoliselt, vastavalt nende majanduslikule olukorrale.

14. Kõigil kodanikel isiklikult on õigus oma esindajate kaudu kindlaks määrata ühiskondlike maksude vajadus, vabalt nende suhtes kokku leppida, jälgida nende kasutamist, määrata kindlaks maksude määrad, maksustamise ning maksude sissenõudmise viis ning nende kehtestamise tähtaeg.

15. Ühiskonnal on õigus nõuda aru oma administratsiooni igalt ametiisikult.

16. Ühiskond, kus õiguste garanteerimine ei ole kindlustatud ning võimu jaotamine ei ole kindlaks määratud, ei oma konstitutsiooni.

17. Kuna omand on puutumatu ja püha õigus, siis kelleltki ei või seda ära võtta peale nende juhtumite, kus seda ilmselt nõuab seaduses kinnitatud ühiskondlik paratamatus, ning õiglase ja eelneva kahjutasu väljamaksmise tingimusel.

Küsimusi

1. Millise korra muutis ära Deklaratsioon?
2. Kuidas suhtub Deklaratsioon kodanlikku omandisse?
3. Milles on Deklaratsiooni progressiivne tähtsus?

Dekreet feodaalõiguste likvideerimise kohta

1793. a. juulis võttis Prantsusmaa revolutsiooniline valitsus vastu dekreeidi feodaalõiguste likvideerimisest. Avaldame väljavõtteid sellest dekreedist.

1. Kõik senised senjoriaalandamid ja rendid, mis on seotud feodaalõigustega, nii alalised kui ka juhuslikud, kaasa arvatud möödunud aasta 25. augusti dekreediga jõusse jäetud kokkulepped, likvideeritakse kahjutasu maksmata...

...3. Tsiiviil- ja kriminaalprotsessid, mis on algatatud 1. punktis märgitud äramuudatud õiguste põhjal maksmata või täitmata jäänud kohustuste asjas, katkestatakse; kohtukulused ei paanda ühegi poole kanda...

...6. Endised senjöörid, feudistid¹, maakomissarid, notarid ja teised niisuguste dokumentide valdajad, millega kehtestati või kinnitati neid õigusi, mis käesoleva dekreediga või eelmiste Esinduskogude poolt väljaantud dekreetidega ära kaotati, on kohustatud kolme kuu jooksul käesoleva dekreeidi avaldamisest esitama need dokumendid kohaliku munitsipaliteedi² sekretariaadile. Need dokumendid, mis on esitatud 10. augustiks, põletatakse samal päeval kõigi kodanike ja Kommuuni kõrgema nõukogu juuresolekul; kõik ülejäänud dokumendid peavad olema põletatud 3 kuu jooksul.

7. Isikuid, kes on süüdi selles, et varjasid või peitsid eelnevas paragrahvis märgitud põletamisele kuuluvate dokumentide originaale või ärakirju, karistatakse 5-aastase sunnitööga.

¹ Feudist (prantsuse k. *feudiste*) — jurist, feodaalõiguse spetsialist.

² Munitsipaliteet — kohaliku omavalitsuse organ.

Küsimusi

Milles oli feodaalõigustega seotud dokumentide hävitamise mõte? Millisel eesmärgil neid põletati?

XI PEATÜKK

PÄRISORJUSLIKU KORRA LAGUNEMINE JA KAPITALISTLIKE SUHETE ARENEMINE VENEMAAL XVIII SAJANDI KESKEL JA TEISEL POOLEL

§ 30. UUED JOONED MAJANDUSELUS. PÄRISORJUSLIKU RÕHUMISE SUURENEMINE PÄRISORJUSLIKU KORRA LAGUNEMISE PERIOODIL

Pärisorjusliku
majapidamise
lagunemise algus.

Venemaal toimus sama ajalooline protsess nagu Lääne-Euroopaski. Ainult Venemaa mahajäämuse tõttu arenes see aeglasemalt. Feodaal-pärisorjuslik majandus oli ka Venemaal nagu teistes maadeski iganenud. Feodaal-pärisorjusliku majapidamis-süsteemi rüpes hakkasid kujunema uued, kapitalistlikud majandussuhted.

Milles see ilmnas?

See ilmnas eelkõige tööstuses tekkivais uutes nähtustes. Kasvas suurte manufaktuurettevõtete arv, nii eraisikute, aadlike kui ka riiklike (kroonu) omade arv. Manufaktuurides töötasid peasjalikult nende juurde kinnistatud sunnismaised talupojad. Suurenes ka teiste manufaktuuride — kaupmeeste ja isegi talupoegade manufaktuuride arv. Neis töötasid vabapalgalised töölised. Nii viisi põimusid tööstuses uued, kapitalistlikud ning vanad, pärisorjuslikud jooned: ühelt poolt oli tegemist pärisorjusliku sundtööga ning teiselt poolt vabapalgalise tööjõuga. Niisugune asjaolu andis tunnistust pärisorjusliku majanduse lagunemisest. Eriti huvitavad olid nähtused, kus talupoja väiketootmine kasvas mõnikord tööstusettevõtteks. Mõned jõukad pärisorjuslikud talupojad palkasid tööle vabu inimesi (kõige sagedamini mõisniku poolt obrokile lastud talupoegi) ning muutusid aja jooksul manufaktuuripidajateks. Sellise manufaktuuri omanik oli ise pärisori ning samal ajal kapitalist, kes palkas töölisi. See oli väga suur vastuolu. Näiteks Moskva-lähedases Ivanovo külas, mis kuulus krahv Šeremetjevile, oli XVIII sajandi lõpul üle kahesaja tööstusliku siitsitootmise ettevõtte. Neis töötasid vabad töölised, manufaktuurid aga kuulusid pärisorjuslikele talupoegadele.

Talupoeg Jefim Gratšov palkas XVIII sajandi lõpul oma manufaktuuri tööle rohkem kui sada inimest. Kogunud palju raha, ostis Gratšov enda peremehe käest vabaks, makstes talle 130 tuhat rubla. Vabrikant palkab sadu töölisi, aga ise on ... pärisori. Selli-

sed nähtused olid vastuolus pärisorjusliku korraga ning kõnelesid selle lagunemisest.

XVIII sajandi keskel ulatus tööstusettevõtete üldarv Venemaal ligi 650-ni ja neis töötas üle 80 tuhande töölise. Arenes metallurgia, kus kasutati peamiselt pärisorjade tööd. XVIII sajandi lõpul töötas Venemaal juba 109 malmisulatusahju, kus toodeti ligi 10 miljonit puuda malmi. Mõnda aega oli Venemaa metallitootmises ees isegi Inglismaast.

Koos sellega kasvasid Venemaal linnad. Neisse koondus tööstus ja käsitöö. Linnad vajasisid üha rohkem toiduaineid, kuna linnaelanike arv pidevalt suurenes. Ainuüksi Moskvast elas talvisel ajal XVIII sajandi lõpul ligi kolmsada tuhat inimest.

Kaubanduse laiendamine ning ülevenemaalise turu edasiarenemine.

Oli selge, et Venemaal tekkis ikka rohkem ostjaid ja müüjaid. Miks? Eelkõige sellepärast, et üha suurenes see osa elanikkonnast, kes ise ei võtnud osa endale vajalike produktide tootmisest, vaid tegeles teatud kaupade tootmisega ning sai selle eest palka. Sellised inimesed pidid neile vajalikke toiduaineid ja muid kaupu ostma, kuna teisiti nad ei oleks saanud eksisteerida.

Ja tõepoolest kujuneski nii, et tööstusettevõtte tööline tootis sitsi, kalevit, lõuendit või metalli ning oma palga eest ostis põllumajandussaadusi — leiba, tangu, võid, aga samuti ka rõivaid, nõusid jm. Sest ise ta ju ei tegelnud põllutöoga ega saanud ennast varustada leivaga või kududa endale särki. Kõik see tuli tal osta turult. Nii pärisorjuslikud kui ka vabad töölised olid ostjateks turul, teisiti nad ei olekski saanud töötada.

Ja obrokile lastud talupojad olid samuti ostjateks. Nende talupoegade arvu kasv kõneles ka turu laienuemisest.

Käsitöölised viisid samuti oma kaubad turule ning olid oma kauba müüjateks, samal ajal olid nad aga ka ostjateks, kuna vajasisid neidprodukte, mida nad ise ei valmistanud.

Ostis ja müüs oma kaupu ka uus, kodanlik klass — kaupmehed ja vabrikandid.

Ja feodaalmõisnikud hakkasid samuti müüma põllumajandussaadusi, mis tõi neile järjest suurenevaid sissetulekuid. Et müüa rohkem toiduaineid, mida nad said talupoegadelt, suurendasid nad pärisorjade rühmist, lausa pressisid neilt välja üha rohkem põllumajandustooteid.

Niiviisi hakkas järkjärguliselt lagunema vana feodaalne majandus, kus inimesed ise olid tootnud endale kõik eluks vajaliku ning peaaegu mitte midagi ei ostnud. Nüüd hakkas müüjate ja ostjate arv aasta-aastalt suurenema, järelikult arenesid turusuhted, laienes turg.

Lisame siia veel väliskaubanduse. Välismaalt toodi meile palju tööstuskaupu ning neil aastail veeti välja kõigepealt just põllumajandussaadusi. Inglismaa, kus eriti kiiresti kasvas proletariaat, ei

suutnud teda toita omast viljast ning vedas sisse põllumajandus-
saadusi. Eespool toodust selgub, kuidas lagunes naturaal-
majandus ning kuidas hakkas kujunema ülevenemaaline turg.
Ülevenemaalise turu laienemine oli XVIII sajandi teisel poolel
juba teravas vastuolus vanade pärisorjuslike suhetega ning need
vastuolud aina teravnesid.

**Talupoeg tahab
vabadust.**

See vastuolu teravnemine väljendus pärisorjus-
liku rõhumise teravas suurenemises. On arusaadav, millest see välja kasvas. Vili ja teised
põllumajandussaadused muutusid ikka enam kaubaks, mille nõud-
mine turul pidevalt suurenes. Et saada oma pärisorjuslikelt talu-
poegadelt rohkemprodukte, tugevdas mõisnik pärisorjuslikku eks-
pluateerimist, pressis talupojalt ikka rohkem välja.

1762. a. avaldas tsaarivalitsus seaduse «Aadli vabaduste-
st». Aadlikud võisid nüüd oma soovi kohaselt kas teenida riigi-
teenistuses (kaasa arvatud sõjaväeteenistus) või seda mitte teha.
Suur hulk aadlikke kolis oma mõisatesse.

Mõisniku viibimine majapidamises muutis talupoja elu senisest
raskemaks ning karistused karmimaks. Arenes kaubandus ning
mõisnik tahtis saada järjest rohkem raha. Endist viisi käis mööda
talusid mõisakubjas, tagus kepiga uksele ning ajas tegu tegema
või nõudis obrokit. Kuid nüüd nõudis ta kõike rohkem kui varem
ning eriti tahtis saada raha. Ka mõisniku vajadustes toimus muu-
tus. Sada-kakssada aastat tagasi kandis mõisahärra kodukootud
rõivaid, nüüd aga tahtis ta osta palju igasuguseid kaupu.

Sellega seoses mõtles mõisnik välja igasuguseid vahendeid, et
sundida talupoega rohkem töötama. Näiteks mõisnik Tatištšev
koostas majapidamise juhtimiseks reeglid, kus oli öeldud: on vaja
suurendada mõisa künnimaad talupoja maa arvel, on vaja õpe-
tada talupojale käsitööd — kuduma peent kalevit ja laiu linaseid
kangaid, võösid ja sukki. Kõigi niisuguste toodete müümisest võib
mõisnik saada suuri sissetulekuid. Kõige tähtsam on, rõhutas
Tatištšev, sundida talupoega kiiremini tööd tegema, nad on ju,
nagu näete, väga laisad. Ta kirjutas variserlikult: «Jõudeelust
tuleb talupoegadele haigus peale, nad üldse surevad selle kätte —
magavad isu täis, söövad palju, ei viitsi ennast liigutada.» Oli
selge, et mida pingsamalt töötab talupoeg, seda rohkem tulu saab
mõisnik. Just neil aegadel levitati laialt aadlikkonna laimujuttusid
vene rahva «sünnipärasest laiskusest». Kuid kellele oli meele järgi
teha tööd mõisahärra jaoks?

Et sundida talupoegi rohkem tööd tegema, võttis mõisnik tarvi-
tusele julmad karistusabinõud. Peks mõisatallis oli tol ajal kõige
levinum nuhtluseviis. Mõisates oli ka vangikonge. «Kes töös laisk
on, need panna kartsa ja mitte anda leiba kahe või kolme päeva
jooksul,» soovitas sama mõisnik Tatištšev. Talupoegadel oli kar-
milt keelatud kaebuste esitamine mõisniku peale. 1760. a. said
mõisnikud õiguse saata talupoegi-pärisorje Siberisse. Ja selleks ei

ДО МОСКОВСКІЯ ВѢДОМОСТИ 1

Въ 9 часовъ, на Самотеѣ, церкви Николая Чудотворца въ домѣ Священника у Офицера продаются 2 дѣвки по золоту, знающія готовить кушанье, шить бѣлье и всю черную работу. Тутъ же продаются Холмогорскія коровы. — 3.

Teadaanne (kuulutus?) pärisorjade müümisest ajalehes «Moskovskije Vedomosti».

olnud mingisugust kohut vaja, kõik olenes lihtsalt mõisniku soovist.

Laialt tuntud õel talupoegade piinaja oli naismõisnik Darja Saltõkova ehk «Saltõtšihha». Talle meeldis ise piinata pärisorje, eriti aga naise ja tüdrukuid. Saltõtšihha peksis neid piitsa, nuudi, pressraua või puuhaluga, pani neil juuksed peas põlema, kiskus inimestelt tuliste tangidega ära kõrvu, valas keeva vett näkku, tagus pead vastu seina. Ta aheldas talupoegi rasketesse jalapakudesse ning sundis neid nii töötama, ajas inimesi alasti külma kätte ning sidus neid terveks ööks posti külge. Ta andis otsese käsu surnuks peksta talunaine Praskovja Larionova.

«Pekske, kuni sureb,» karjus ta hullunult. «Küll ma ise vastutan. Ma ei karda kedagi. Keegi ei saa mulle midagi teha.»

Praskovja Larionova pekstigi surnuks. Et peita jälgi, otsustati ta salaja maha matta. Öösel sõitis mõisast välja saan laibaga. Surnud ema juurde pandi tema rinnalaps. Laps külmus teel surnuks.

Saltõtšihha peksis ja piinas surnuks 75 inimest. Nende hulgas oli kaks tütarlast — üks üheteistkümnepäevane, teine kaheteistkümnepäevane.

Ei olnud enam võimalik sellist rõhumist välja kannatada. Talupojad tahtsid elada uut moodi — ilma mõisnikuta, pidada ise oma majapidamist, olla ise oma maa peremeheks. Nad nõudsid pärisorjusest vabastamist. XVIII sajandi lõpul, pärisorjusliku

majapidamissüsteemi lagunemise tingimustes valdas see taotlus üha laiemaid talurahvahulki ning juhtis nad võitlusse.

§ 31. TALURAHVASÕDA JEMELJAN PUGATŠOVI JUHTIMISEL

Pugatšovi ülestõusu algus. Uraali ja Volgamaa piirkondades valitses juba ammust ajast ärev meeleolu. Näis, et piinatud talupojad nagu ootaksid mingit signaali, märguannet. Rahutu õhkkond valitses ka Jaiki (Uraali) jõe piirkonnas, kus sada aastat tagasi oli tegutsenud kuulus Razin. Neil aladel liikus talupoegade ja kasakate hulgas ringi salapärane kuuldus. Teati jutustada, et hiljuti tsaarinna käsul tapetud tsaar Peeter III ei olevat üldse surnud, vaid elab ja varjab ennast kusagil Uraali või Volgamaa piirkonnas. Ja et varsti ta «ilmutab ennast» ning läheb sõtta tsaarinna Katariina II vastu. Niisugused jutud olid puhas väljamõeldis. Me teame, et Peeter III oli samasugune pärisorjapidaja ning rõhuja nagu teisedki tsaarid. Katariina II tappis tema selleks, et pääseda tsaaritroonile. Kuid salapärase surma tõttu oli tema nime ümber tekkinud legend. Talupojad arutlesid, et kui mõisnike tsaarinna Katariina II oli tema vastu, siis järelikult oli tsaar tahtnud midagi ette võtta «lihtrahva» olukorra kergendamiseks. Kuid selles nad eksisid.

Ennast tsaar Peeter III nimetanud Jemeljan Ivanovitš Pugatšov oli tegelikult vaene kasakas Doni-äärsest Zimoveiskaja staniitsast. Ta jooksis ära tsaarisõjaväest, viibis paljudes paikades ning nägi palju oma rändlemise ajal.

Pugatšovi ülestõus algas 1773. aastal. Tema juurde kogunesid talupojad ja kasakad, kes ei olnud rahul pärisorjusliku korraga. Kaugeltki mitte kõik Pugatšovi poolehoidjad ei uskunud, et ta on tsaar Peeter III. Kuid nad nägid, et Pugatšov on talupoegade, kõigi kehvikute kaitsja ning mõisnike ja tsaarivõimu vaenlane. Oma üleskutsetes ehk «manifestides» lubas Pugatšov kõik pärisorjastatud talupojad vabastada mõisahärradest, anda neile igavese vabaduse, maa, metsad ja veed. Ta kutsus üles tõusma mõisnike ning tsaari käsilaste vastu. Ta käskis aadlikke kui talurahva laostajaid «kinni võtta, hukata, üles puua».

Pugatšovi sõjavägi vallutas mitu tsaarikindlust ning piiras ümber Uraali piirkonna keskuse Orenburgi. Pugatšovi väed vallutasid Samaara linna (praegu Kuibõšev) ning Krasnoufimski ja piirasid Tšeljabinskit. Kui Pugatšov ei suutnud vallutada Orenburgi, taganes ta Baškiiriasse.

Pugatšovi sõjaväkke astus massiliselt ülestõusnud pärisorje. Ülestõusuga ühinesid Volgamaade ja Uraali piirkondade rahvad, keda tsaarivalitsus eriti rõhus — baškiirid, tatarlased, kalmõkid, kasahhid, tšuvašid, marid, mordvalased ja teised. Pugatšovi üleskutsed («meelitavad kirjad») olid kirja pandud mitte ainult vene,

Jemeljan Pugatšov.

vaid ka tatari, baškiiri ja teistes keeltes. Kohalike ülestõusnute hulgast kerkisid esile oma juhid. Baškiiride juhiks oli noor Salavat Julájev. Ta oli ka luuletaja, kes lõi laulusid ülestõusnutest.

Töölised-pärisorjad etendasid Pugatšovi väes tähtsat osa. Uraalis oli sel ajal palju raua- ja vasesulatamistehaseid. Tehastes valmistati suurtükke ja kuule. Ülestõusnud töölised ühinesid Pugatšoviga ja varustasid tema sõjaväge suurtükkidega. Kes aga oskas suurtükke valmistada, see oskas neist ka lasta. Juba Orenburgi piiramisel tulistasid pugatšovlased suurtükkidest nii täpselt, et tsaarikindralid imestasid. «Ei osanud seda

maamatsidelt oodatagi,» ütlesid nad.

Ülestõus laieneb. Orenburgi alt taganedes suundus Pugatšov Baškiiriasse ning peagi ilmus ta tsaarivägede ette veelgi tugevamana ja ohtlikumana. Ta ületas Kaama jõe ning valutas Iževski ja Votkinski tehased. Nüüd avanes tal võimalus minna otseteed Kaasani peale.

Kaasan oli sel ajal Volgamaa suuremaid linnu. Põgenevate mõisnike tollad ummistasid kõik tänavad, linnas valitses kohutav segadus.

Kuberner saatis pugatšovlaste vastu oma väeosad, kuid need läksid üle Pugatšovi poolele.

Kaasani piiramist juhtis Pugatšov ise, kes oli hea suurtükiväelane. Linn vallutati, ainult käputäis aadlikke ning tsaariväge eesotsas kindral Potjomkiniga lukustasid end Kaasani kremlisse, värisedes hirmust. Linnakehvistu ja reasoldatid ühinesid vaimustatult Pugatšoviga. Aadlike vara jaotati ülestõusnute vahel.

Valitsusel kulus palju jõudu, et Pugatšovilt tagasi võtta Kaasani, kuna kogu Volgamaa ja Uraali piirkond oli ülestõusu leekidest haaratud. Ka Moskvas endas olid ärevad ajad. Moskva tööinimesed olid valmis ühinema Pugatšoviga, kuid ülestõus ise ei küündinud Moskvani.

Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel.

Millised rahvad elasid talurahva-ülestõusu piirkonnas ja võtsid osa ülestõusust?

Ülestõus saab lüüa.

Igasugune talurahvaülestõus ebaõnnestub, kui seda ei juhi proletariaat. Talurahvas luges enda jaoks kõige tähtsamaks oma küla asjade kordaajamist. Ta ei saanud veel aru, et on vaja võidelda mitte ainult oma mõisniku, vaid kogu pärisorjusliku korra ning tsaari vastu.

Juhtus sama, mis Razini ülestõusugagi. Ülestõusnud talupojad tapsid oma mõisniku, süütasid mõisa ja jaotasid mõisavara. Pärast seda näis neile, et nad olid kõige tähtsama töö ära teinud. Talupojad ei mõistnud, et kuni säilib pärisorjuslik kord, tuleb ühe tapetud mõisniku asemele teine, uus.

Nad ei mõistnud, et tsaar on aadlike huvide esimene kaitsja, et mitte ükski tsaar ei saa olla «heaks keisriks»; talupojad ei teadnud, kuidas ümber korraldada elu uut moodi, nii, et mitte keegi ei saaks paisena istuda talupoja turjal, et ekspluateerijad ei saaks imeda talupoja verd. Elu ümber korraldada võib vaid ainus lõpuni revolutsiooniline klass — proletariaat, talurahva juhtija. Kuid sel ajal proletariaati veel ei olnud.

Uraali töölised toovad Pugatšovi suurtükke.
Kellest koosnes Pugatšovi sõjavägi?

Kaasani alt taganedes liikus Pugatšov lõunasuunas. Sarepta all toimus otsustav lahing. Kaks kasakate hulgas leiduvat reeturit Tvorogov ja Tšumakov andsid Pugatšovi välja tsaarikindralitele. Pugatšov aheldati ja pandi raudpuuri.

Teatakse jutustada, et krahv Panin, kes juhtis tsaarivägesid Pugatšovi vastu, läks puuri juurde ja esitas kokutades Pugatšovile küsimuse:

«Kuidas sa var... as julgesid astuda oma valitseja vastu?»

Sõna «varas» kõlas Panini kokutamises nagu «vares».

Pugatšov vastas:

«Ma ei ole vares. Olen kotkas. Aga vareseid lendab ikka veel ringi.»

Pugatšov mõtles, et talurahvaülestõusud ei lõpe tema tapmisega.

Mõisnikud pühitsesid võitu. Nad viisid puuri aheldatud Pugatšovi Moskvasse hukkamisele.

Pugatšov hukati Moskvas Bolotnaja väljakul. Hukkamispai- gale lasti ainult aadlikke. Algul raiuti tal maha pea, seejärel ka käed ja jalad. Samal ajal hukati ka Pugatšovi võitluskaaslased.

Julmalt piinati Salavat Julajevit — baškiiride laulikut ja ülestõusnute juhti. Teda veeti mööda neid Baškiiria asulaid, kus ta oli ülestõusu eesotsas ning peksti nuudiga. Viimases asulas kisuti tal lõhki ninasõõrmed ning põletati kuuma raua abil tema kehale sõnad «varas» ja «tapja». Pärast seda saadeti ta eluks ajaks sunnitööle.

Nii lõppes Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvaülestõus. Kuigi ülestõus suruti julmalt maha, oli tal ometi suur tähtsus. Ülestõus näitas aadli-Venemaale, et ka siin küpsevad pärisorjusliku rõhumise vastased võimsad rahvajõud.

Talurahvaülestõus kõigutas pärisorjusliku korra aluseid ning lähendas tema langust.

§ 32. VENEMAA VÄLISPOLIITIKA XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL

Vene-Türgi sõjad
XVIII sajandi
teisel poolel.

Venemaa jäi XVIII sajandi teisel poolel endiselt aadli-impeeriumiks. Aadli ning samuti ka areneva kaupmeeskonna huvid nõudsid riigi territooriumi laiendamist. Pärisorjuslik kord oli lagunemas ning aadel püüdis kõigest jõust seda lagunemisprotsessi seisma panna ja vana süsteemi kaitsta. Ta tahtis kindlustada ennast uute maade ja uute mõisate saamise teel, aga selleks oli vaja uusi territooriume. Võitlus Musta mere ranniku pärast vastas ka kaupmeeskonna nõudmistele — kaupmehed olid huvitatud kaubanduse arendamise ja turu laiendamise jaoks vajalike soodsate mereteede saamisest.

Ka riigi arenemise ning tema piiride julgeoleku huvid seadsid ülesande kindlustada Venemaa merepiire. Selle ülesande täitis osaliselt juba Peeter I Balti mere rannikualade vallutamisega. Kuid Musta mere rannik ei kuulunud veel Vene impeeriumile. Alaline oht Türgi poolt häiris pidevalt.

1768. a. tungisid Türgi vasalli Krimmi khaani väed Venemaa lõunavaldustesse. Algas Vene-Türgi sõda. Selles sõjas saavutasid Vene väed silmapaistvate väepealikute P. A. Rumjantsevi ja A. V. Suvorovi juhtimisel suuri võite. Sõda lõppes 1774. aastal Venemaale kasuliku rahulepinguga (rahuleping sõlmiti Kutšuk-Kainardži külas ning sai seepärast Kutšuk-Kainardži rahu nime-tuse). Rahulepingu järgi sai Venemaa endale suure osa Musta mere rannikualast. Kuid Krimm ei kuulunud veel Venemaa koosseisu. Türgi koondas Krimmi kallastele oma laevastiku ja ähvardas uuesti sõjaga. Krimmi khaan, kes tegelikult ei omanud iseseisvust, loobus lõpuks 1783. a. oma võimust Krimmis ning liitus Venemaaga. Selliselt sai Venemaa väljapääsu Mustale merele ja kindlustas end selle rannikualadel.

Paremkalda-
Ukraina, Valge-
venemaa ja Leedu
ühendamine
Venemaaga.

Teil on veel meeles, et Ukraina taasühinemisel Venemaaga 1564. aastal jäi Paremkalda-Ukraina ja ka Valgevenemaa veel Poola koosseisu. XVIII sajandi lõpuks oli Poola riik tugevasti nõrgenenud. Poolas kehtis feodaalkord ning ta jäi tugevasti maha eesrindlikest Euroopa riikidest. See mahajäämus oli eriti märgatav Poola riiklikus korralduses. Sel ajal kui teistes maades feodaalne killustatus oli ammu

likvideeritud ning kindlustus tsentraliseeritud riigivõim (absolutism), ei tekkinud Poolas tsentraliseeritud riiki. Poola kuningas ei olnud rahvusliku sõltumatuse eest peetava võitluse eesotsas, teda peeti valitavaks; tegelikult oli ta mängukanniks poola panide käes, kes ei soovinud kuningavõimu tugevnenemist ja kutsusid enda juurde kuningaks kord ühe, kord teise võõramaise printsipi Euroopast. Poola aadlike seimi¹ lõhestasid riiud. Kui vaid üks saadikuist ütles seimi koosolekul «ei luba», siis sellest oli küllalt, et valitsuse määrus ei läinud ellu. Niisugune oli Poola seadus.

Poola majandus arenes samuti nõrgalt, talurahvas ägas äärmiselt raske pärisorjusliku ikke all. Feodaalne eksploatimine pidurdas linnade arenemist. Seepärast on mõistetav, miks Poola ei suutnud vastu panna võimsate naabrite survele. XVIII sajandi lõpul toimusid nõndanimetatud Poola «jagamised» Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel ning lõpuks likvideeriti Poola riiklik iseseisvus.² See oli Poola rahvale suureks õnnetuseks.

Jagamiste käigus toimuski Paremkalda-Ukraina ja Valgevenemaa ühendamine Venemaaga. See oli ajalooliselt progressiivne nähtus. Kuigi Venemaa oli tol ajal ise pärisorjuslik riik, ometigi paranes ühendatud piirkondade ukraina ja valgevene talupoegade olukord. Mõisnikud kaotasid surmamõistmise õiguse talupoegade üle, nõrgenes religioosne surve. Peamine aga oli selles, et kolm rahvast, kel olid ühtsed ajaloolised juured ja kes olid sajandeid koos elanud, kellel oli ühine majanduselu juba Vana-Vene riigis, et need rahvad taas ühinesid. Üheskoos suurenes nende jõud ja nad liikusid edasi ühisel ajaloolisel teel.

§ 33. A. V. SUVOROVI SÕJAKUNST. KUULUS VENE LAEVASTIKUJUHT F. F. UŠAKOV

Suur vene väejuht
A. V. Suvorov
(1730—1800).

XVIII sajandi teisel poolel peetud sõdades sai kuulsaks suur. vene väejuht Aleksander Vassiljevitiš Suvorov. Venemaa on paljude sõjaliste võitude eest temale tänu võlgu. Suvorov ei kaotanud ühtki lahingut; kõik tema juhtimisel toimunud lahingud võideti. Tema võidud Vene-Türgi sõjas said üldtuntuiks; võidu eest Rõmniki jõel (1789) omistati talle Rõmniksi austav nimetus. Ta sai kuulsaks tugeva Türgi kindluse Izmaili vallutamise (1790), Vene vägede Alpide-ületamisega Sveitsi sõjakäigu ajal (1799) ning paljude teiste võitudega. Venemaa kindlustus Mustal merel suurelt osalt tänu vene vägede hiilgavatele võitudele Suvorovi juhtimisel.

Suvorov pidas sõjaväes kõige tähtsamaks armee elavjõudu ning

¹ Nii nimetati Poolas riigivõimu kõrgeimat organit, mis koosnes peamiselt suurvõimudest ja aadlikest.

² Üldse oli Poola jagamisi kolm — 1772. a., 1793. a. ja 1795. a.

A. V. Suvorov.

saama oma manöövrüst.» Ta õpetas relva käsitlemise oskust, nõudis pidevat treeningut. Enne Izmaili kindluse vallutamist käskis ta ehitada Vene sõjaväelaagrisse kõrged kindlusemüürid, lõi Izmaili «mudeli» ning tegi soldatitega proovi-tormijooksusid ning niiviisi trenis neid. «Sõditakse mitte arvu, vaid oskusega,» õpetas ta. Suvorov oskas rünnata endast palju tugevamat vaenlast, tabada teda ootamatult ning vaenlast väiksemate jõududega puruks lüüa. Suvorovi peamiseks reegliks oli vaenlase elavjõu purustamine kiirete löökidega. Ta võttis tarvitusele palju uusi lahingupidamise võtteid; nende hulgas oli eriliste lahingrivistuste — karree (sõdureist kujundatud nelja rindega nelinurk) ja kolonnide koostöö laskurite paiskriviga. Ta õpetas komandöridele, kuidas korruga mõista kogu lahinguolukorra keerukust. «Vaata asjale tervikuna» — niisugune oli tema tark reegel.

Pärisorjusliku Venemaa sõjaväes, mis koosnes pärisorjadest, sunniiviisiliselt nekrutiks värvatud talupoegadest, oskas Suvorov võita soldatite täieliku usalduse. Ta suutis sisendada neisse usku iseendasse, ära märkida nende väärikust, kasvatada uhkustunnet usaldatud ülesande täitmiseks. «Te olete kotkad. Olete imevägilased,» kõneles Suvorov soldatele. «Olete isamaa kaitsjad ja päästjad.»

Paljud oma sõjakunsti reeglid pani Suvorov kirja sõjaväemäärustikus, mida nimetatakse «Võitmise teaduseks».

oskust seda juhtida. Neil aastail olid paljud sõjaväelased, eriti aga vana preisi koolkonna esindajad, teisel arvamusel. Nende seisukohalt oli sõjas kõige tähtsamaks sõjaline kindlus (kants), selle pikaajaline piiramine, oskus pikemat aega vastu pidada (ära istuda) või vastast «väljakurnamisega» võita. Suvorov ei olnud sellega nõus. Ta ütles, et peamine on sõjas soldat, armee elavjõud. Asja otsustavad soldatid ja nende komandörid, nende sõjaline väljaõpe, ettevalmistus ja oskused. Samal ajal kui iganevad preisi koolkonna sõjaväelased väitsid, et soldat ei pea mõtlema, vaid on kohustatud ülemale pimedalt alluma, kaitses Suvorov vastupidist seisukohta: «Iga sõjamees peab aru õpetas soldateid oskuslikult,

Kuulus vene lae-
vastikujuht admiral
F. F. Ušakov
(1744—1817).

Vene sõjakunst sai kuulsaks mitte ainult maal, vaid ka merel. Vene mereväekunsti silmapaistvaks esindajaks oli kuulus vene laevastikujuht Fjodor Fjodorovitš Ušakov. Ušakov oli Suvorovi mõttekaaslane. Teda võib nimetada

Suvoroviks mereväes. Kehva aadliku pojana lõpetas ta mereväe kadetikorpusse ja oleks võinud teha karjääri õukonnas. Kuid ta loobus õukonna jõudeelust, teda ahvatlesid meri ja lahingulised kangelasteod.

Ušakov võttis osa paljudest merelahingutest Mustal merel ja Vahemerel ning saavutas rea kuulsaid võituseid. Eriti tuntud on tema hiilgav edu Kertši ja Tendra lahinguis (1790). Ušakovi võidud merel liitusid Suvorovi omadega ning tagasid sõja võitmise. Kuulsaks sai Korfu kindluse ründamine Ušakovi poolt (1798). Selle tulemusel vallutasid venelased kindluse ning kogu saare, kus kindlus asus, ning vabastasid Joonia saared prantslaste võimutsemise alt.

Ušakov oli purjelaevastiku merelahingute suur meister. Ta töötas välja vaenlase laevastiku ründamise uue taktika, ühendades kiiruse ja ootamatu manöövri suurtükitle kasutamise. Ta koondas oma jõud pealöögile ning andis harilikult suurtükitle-löögi vaenlase lipulaeva pihta. Lipulaeva rivist väljalöömisega tekitas ta segaduse vaenlase laevastikus, ründas vaenlase laevu ning püüdis teda täielikult purustada.

Sellised suured väejuhid olid Venemaal XVIII sajandi teisel poolel. XVIII sajandil kerkisid esile ka vene kultuuri suurkujud.

§ 34. VENE KULTUUR XVIII SAJANDIL

Suur vene teadlane
M. V. Lomonossov
(1711—1765).

Mihhail Vassiljevitiš Lomonossov sündis 1711. aastal Holmogorõ linna lähedal asuvas külas. Praegu nimetatakse seda Lomonossovi külaks. Tema lapsepõlv möödus Valge mere rannikul. Isa võttis teda tihti merele kalapüügile kaasa. Virralised, jääpankade mürinal kokkupõrkamine, mere tõus ja mõõn — kõik see õhutas noore Lomonossovi uurivat teadmishimu. Poiss tahtis tungivalt õppida, kuid õppida ei olnud kusagil. Suurte raskustega muretses ta raamatuid, oli väga rõõmus, kui sai õpikuid — grammatika ja aritmeetika raamatu; ta luges neid ahnelt palju kordi.

Kui Lomonossov sai 19-aastaseks, otsustas ta iga hinna eest õppima minna. Kohalikud kalurid läksid kalavooriga Moskvasse ning nõustusid Lomonossovit kaasa võtma. Naabrimees andis talle kolm rubla teerahaks. Oli paukuv pakane.

Teda lubati külast välja ainult üheks aastaks, kuid Lomonossov ei tulnud enam tagasi. Moskvas õnnestus tal õppima asuda tolle

M. V. Lomonossov.

aja parimasse õppeasutusse — Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiasse. Sinna talupoegi ei võetud, kuid Lomonossov varjas oma päritolu ning seletas, et ta on aadliku poeg Holmogorõ linnast. Lomonossov võis kulutada ainult kolm kopikat päevas; poole kopika eest ostis ta leiba, teise poole eest kalja ning ülejäänud jäi paberi ja jalatõude jaoks. Nooremad õpilased naersid suurekasvulise uustulnuka üle. «Kaege tola, kahekümneaastaselt tuli ladina keelt õppima,» pilkasid nad. Lomonossov aga ei pööranud neile tähelepanu, õppis kirklikult ning lõpetas ühe aastaga kolm klassi.

1736. aastal komandeeriti Lomonossov välismaale; seal õppis ta matemaatikat, füüsikat, keemiat, mehaanikat ning võõrkeeli.

Lomonossovi geniaalsus ilmnis paljudel teadusaladel. Tema looming oli imestamapanevalt mitmekülgne. Ta oli andekas keemik ja füüsik, astronoom, geoloog, geograaf, keeleteadlane, ajaloolane, luuletaja, maalikunstnik ja insener. Ta organiseeris Venemaa esimese keemialaboratooriumi. 1748. aastal, varem kõigist Euroopa teadlastest, avastas Lomonossov keemiliste protsesside puhul kehtiva aine kaalu jäävuse seaduse. Ta kirjutas oma sõbrale, suurele matemaatikule Eulerile sellest lihtsalt ja arusaadavalt: «Kõik looduses juhtuvad muutused toimuvad nii, et kui ühele kehale midagi lisandub, siis sama palju võetakse ära teiselt.» Nelikümmend üks aastat pärast Lomonossovit avastas sellesama seaduse prantsuse teadlane Lavoisier (1789. a.).

Lomonossovi teaduslikus tegevuses oli teooria tihedalt seotud praktikaga. Ta pidas võitlust maapõuevarade läbitöötamise eest, tegeles energiliselt uute maakide otsimisega. «Mineraalid ise päevavalgele ei tule,» ütles ta. Ta juhatas värvilise klaasi töötlemise töökoda; krahv Šuvalovi poole pöördudes ülistas ta oma värssides värvilist klaasi: «Ei õigesti mõtle klaasist need, Šuvalov, kes klaasi mineraalidest madalamaks peavad. Laulan sinu ees vaimustatud kiidulaulu, ei kalliskividele ega kullale, küll aga klaasile.»

Ta riskis eluga teadusliku tõe leidmisel. Kord tegi ta koos oma sõbra professor Richmaniga väga ohtlikke elektrilisi katseid äikese

ajal. Välgulöök tappis Richmani. Lomonossovit ähvardas samuti surmaoht, kuid juhuse tõttu jäi ta ellu.

Lomonossov tegi mitmeid väga tähtsaid avastusi. Tema tööd astronoomia alal viisid järeldusele, et Veenus on ümbritsetud atmosfääriga. Ta leiutas seadeldise, mis on lähedane tänapäeva helikopterile.

Lomonossov on suure tähtsusega õpperaamatute autor, nagu näiteks esimene vene metallurgia õpik ja esimene vene keele grammatika.

Lomonossovit tunti tsaari õukonnas, kuid teda ei mõistetud ning tema teaduslikku tööd ei hinnatud nagu kord ja kohus. Tihti peale juhiti tema tähelepanu tühisematele asjadele, ta pidi kirjutama oode (pidulikke ülistuslaule) tsaarina Jelizaveta auks ning komöödiaid õukonna teatri jaoks.

Lomonossov töötas Teaduste Akadeemias. Tulise patrioodina võitles ta mahajäänud vaadetega sakslastest teadlaste ülevõimu vastu Akadeemias, kes seal käsutada püüdsid.

Lomonossov hoolitses rahvahariduse eest. Ta etendas suurt osa esimese Vene ülikooli — Moskva ülikooli asutamisel.

Lomonossov suri 1765. aastal. Surma eel avaldas ta kahetsust, et ei suutnud lõpule viia alustatud teaduslikke töid.

Moskva ülikool
(1755).

1755. a. avati Moskvas esimene Vene ülikool.

See oli suure tähtsusega sündmus. Varem ei olnud Venemaal ülikoole, aga vajadus haritud

inimeste järele kasvas aastast aastasse üha tugevamalt.

Ülikoolis oli kolm teaduskonda — filosoofia, juriidiline ja meditsiiniline fakultet. Koosseisude järgi oli ülikoolis ette nähtud kokku 10 professorit. Nende hulgas ka ajaloo professor — «universaalse ja Venemaa ajaloo andmiseks» (universaalne — üleüldine). Iga professor pidi õpetama üliõpilasi kaks tundi päevas, laupäev välja arvatud. Laupäeviti olid ette nähtud professorite koosolekud «ülikooli asjade arutamiseks».

Ülikooli juures avati kaks gümnaasiumi. Üks aadlike jaoks, teine aga mitteaadlikest vabade seisuste, näiteks kaupmeeste lastele. Kuid nii gümnaasiumi kui ka ülikooli pärisorjuses olevaid talupoegi ei lastud.

Ülikool asutati Lomonossovi algatusel. Ta oli selle poolt, et kõigil seisustel oleksid võrdsed õigused ülikooli astumiseks. Kuid pärisorjusliku Venemaa valitsus talitas nii, kuidas tema soovis.

Moskva ülikoolis ei olnud usuteaduskonda. Selle poolest erines ta kõigist ülikoolidest maailmas.

Moskva ülikoolist sai vene kultuuri suurim keskus.

I. I. Polzunovi
«tule abil töötav
masin».

XVIII sajandi pärisorjuslikul Venemaal oli andekaid leidureid, kes nägid kaugele ette. Üks neist oli Ivan Ivanovitš Polzunov

(1728—1766), pärisorjusliku töölise poeg. Tema isa töötas Jekaterinburgi (praegu Sverdlovsk) mäetehases. Polzu-

nov lõpetas soldatilastele mõeldud mäekooli ja hakkas samuti tööle tehases. Ta õppis tundma Papini ja Newcomeni leiutiste kohta käivat kirjandust.

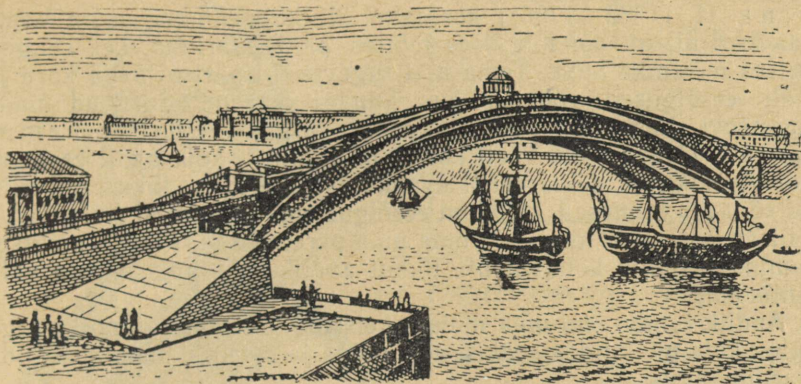
Polzunov leiutas oma originaalse aurumasina. Suure kirega töötas ta selle loomiseks mitu aastat. Ta lõi väga keeruka ja julgeltkavandatud masina — see oli vastastikku liikuvate kolbidega kahe silindri abil pidevalt töötav aurumasin. Polzunov kohandas selle suure õhupuhumiseadeldise töölerakendamiseks, mis andis õhku sulatusahjule. Ta lausa põles töös, viibis oma leiutise ehitamisel päevad ja ööd, vaatamata sellele, et oli tuberkuloosihaige. Lõpuks sai määratu suur masin valmis. Ta võttis enda alla puust hoone, mis oli viiekordse maja kõrgune.

Erutusega ootas Polzunov oma masina käikulaskmist, kuid ta ei näinud seda. Ta suri neli päeva enne masina töölerakendamist 38 aasta vanuses. Masina lasksid käiku Polzunovi õpilased Lëvzin ja Tšernitsõn. Masin töötas edukalt ning tõi mitme kuu jooksul suurt tulu. Kui aga põles läbi ahjuvõlvistik ning katel hakkas jooksuma, hüljati masin. Tehase ülemused kandsid ükskõikselt ette Peterburi, et Polzunovi masinast «ei ole mingisugust kasu»; kahe aasta pärast masin lõhuti täielikult. Tema kaks silindrit vedelesid veel kaua tiigi kaldal. Seda paika, kus masin oli seisnud, hakati rahva hulgas kutsuma «Polzunovi tuleasemeks». Ometi oli see masin leiutatud enne Watti! Mahajäänud maa pärisorjuslik kord pidurdas tehnilise leiunduse arenemist ja Polzunovi masin hävis.

**Leidur Ivan
Petrovitš Kulibin
(1735—1818).**

Silmapaisteve vene leidur Ivan Petrovitš Kulibin oli Nižni Novgorodi väikekaupmehe poeg, kes omal käel õppis mehaanikuks ja sai andekaks inseneriks. Tolle aja suured leidurid pühendasid palju tähelepanu kellamehhanismide uurimisele. Ka Kulibin töötas hulga aastaid erilise konstruktsiooniga kella loomiseks. See kell oli hanemuna-kujuline, mistõttu Kulibin andis sellele «munafiguuri» nimetuse. Kella löömise ajal avanesid väikesed väravad, mille taga inglid veeretasi kive «Jeesuse kalmult», kella sisse monteeritud muusikainstrument aga mängis: «Kristus on üles tõusnud». Kulibini kell oli omaaegse tehnika ime. Oma kella kinkis ta tsaarinnale mänguasjaks.

Kulibin ehitas Neeva jõe silla projekti. See oli suurepärane ühekaarelise silla projekt, s. t. sild toetus ainult kallastele, vahetugesid ei olnud. Sel ajal olid tarvitusel kõrgete mastidega purjelaevad, ja seepärast oli väga tähtis niisuguse silla ehitamine, mille alt laevad võiksid takistamatult läbi minna nii, et silda poleks vaja lahti monteerida. Kulibini sillamudel oli 30 meetrit pikk. Õpetatud ametnikud Teaduste Akadeemiast väitsid, et «niisugune mürakas ei pea suurele raskusele vastu, vaid variseb kokku». Jõudis kätte mudeli katsetamise aeg. Sillamudelile paigutati 5500-puudane raskus ja ta pidas vastu. Kõik õnnitlesid Kulibinit. Ta ootas kannatamatult, millal ehitatakse tema mudeli järgi tõeline sild üle

I. P. Kulibini puusilla projekt.

Neeva. Kuid see osutus liiga keerukaks ülesandeks mahajäänud Venemaale. Sild jäigi ehitamata. Suurepärast sillamudelit kasutati hiljem ühe suurniku aia ilustusena.

Nelikümmend aastat töötas Kulibin niisuguse purjedeta laeva leiutamiseks, mis liiguks vee jõul vastu voolu. Laeva eesotsast heideti vastu voolu pikk kõie otsas olev ankur, vesi pani liikuma rattad ning sellest liikus laev «oma jõul» ankru suunas. Kulibin nimetas oma leiutist «iseliikuvaks veelaevaks». Laev sai valmis 1782. a. ning pidas katsetamisele edukalt vastu. Kuid keegi ei hinnanud leiutist. Lõpuks üks ametnik ostis laeva endale küttepuudeks ja laev lammutati. Kulibin jäi murest haigeiks.

Rakendamist leidsid Kulibini leiutistest vaid mõned õukonna tarbeks ehitatud asjad. Ta leiutas peegelprojektorid lossi korridoride valgustamiseks ning tugitooli, mis liikus vindi abil üles ja alla; see oli omapärane lift, mida korpulentne tsaarina Katarina II kasutas lossi kõrgematele korrustele tõusmiseks.

Kulibin suri vaesuses. Ta oli vanas eas kõigi poolt unustatud. Niisugune oli pärisorjuslikul tsaristlikul Venemaal leiutajate saatus.

§ 35. ESIMENE REVOLUTSIOONILINE ÜLESKUTSE VÕITLUSEKS PÄRISORJUSE JA ISEVALITSUSE VASTU

Pärisorjus ja isevalitsus takistavad Venemaa arenemist.

Näis, et XVIII sajandi lõpul oli pärisorjuslik Vene impeerium oma võimsuse ja edu tipul. Vene keisririik ulatus nüüd Valgest merest ja Balti merest kuni Musta mere kallasteni lõunas. Endisest paremini töötas riigiaparaat. Venemaal

oli lahingutes kuulsaks saanud võimas armee ja laevastik. K a t a -

riina II (1762—1796), kes istus üle kolmekümne aasta Venemaa troonil, oli sõna otseses mõttes aadlitšaarinna, kes rangelt kaitses mõisnike huve. Tema ajal tugevnesid pärisorjuslik kord ja aadli eesõigused rohkem kui kunagi varem. Surunud maha Pugatšovi ülestõusu, andis ta peagi välja «Aadlike armukirja» (1785), kus võeti kokku ja kinnitati kõik aadli eesõigused. Armukirjas deklareeriti «vankumatult», et aadlikud on erilised «õilsad» inimesed, kellel on eesõigus omada inimesi (talupoegi) võrdselt asjadega ning olla oma maa peremeheks. Riigiteenistuses olemine ei olnud kohustuslik. Kohut aadliku üle võis mõista vaid aadlikohus.

Aadlik tundis end oma mõisas keisrina. Ta võis talupoegadega ümber käia nii, kuidas soovis, neid müüa ja osta või maha mängida kaardimängus...

Kuid ajalooline arenemine ise õõnestas seda aadli-Venemaa võimsust ja õitsengut seestpoolt. Pärisorjuslik kord pidurdas tööstuse arenemist, uute vabrikute ja tehaste tekkimist, masinate tarvituselevõtmist. Pärisorjus takistas vabapalgalise töö kasvu ja segas kultuuri arenemist. Pärisorjuses olevaid inimesi ei lastud ülikooli. Andekate inimeste — Polzunovi, Kulibini ja teiste leiutised hukkusid kasutult.

Inglismaa ja Prantsusmaa olid läbi teinud kodanliku revolutsiooni. Seal arenes kapitalistlik palgatöö, tekkis uus klass — proletariaat. Eesrindlikes riikides oli antud hoop absolutismile, Venemaal aga võimutses endiselt isevalitsus, mis hoolitses eeskätt vana pärisorjusliku feodaalaadli huvide eest.

Ometi oli Venemaa täis sisemist jõudu ning arenes teda takistavate pärisorjuslike ahelate kiuste. Arusaamine vajadusest võidelda pärisorjusliku korra ning isevalitsuse vastu tungis üha sügavamalt Venemaa parimate, eesrindlike inimeste teadvusse.

**A. N. Radištšev
ja tema «Teekond
Peterburist
Moskvasse».**

1790. aastal toodi Katariina II vastilmunud raamat, mis kandis lihtsat pealkirja: «Teekond Peterburist Moskvasse». Raamatu kaanel ei olnud autori nime. Selle raamatu lehekülgedelt paiskus Katariinale näkku revolutsiooni leek.

Millest jutustas see raamat? Raamatu autor jutustas pärisorjusliku korra ebaõiglusest ning kahjulikkusest. Ta nimetas mõisnikke «ahneteks elajateks, täitmatuteks kaanideks». Lugege, mida ütles ta mõisniku kohta, kes oli rikkaks saanud oma talupoegade higi ja vere hinnaga: «Barbar! Sa ei ole väärt kandma kodaniku nime. Sinu varandus on röövimisega kokku ahmitud. Nimetage teda vargaks, hävitage tema põllutööriistad, süüdake põlema tema rehed, laudad ja viljaaidad ning puhuge tuhk põldude peale, kus see piinatöö toimus.»

Autor kutsus üles täielikult hävitama pärisorjuslikku korda ja vabastama talupojad. Ta tunnustas, et talupojal on õigus tõusta üles mõisnike vastu.

A. N. Radištšev.

Raamat oli suunatud isevalitsuse vastu. Tema autor oli vabariiklane. Ta arvas, et kõrgeim võim riigis peab kuuluma rahvale. Temale oli tsaar «kurjategija, kõige jõhkram kurjategija».

Tundmatu autor kutsus üles isevalitsuse hävitamisele.

«See on mäss!» hüüdis Katariina II pärast raamatu läbilugemist hirmunult. «Selle autor on mässaja, hullem kui Pugatšov.»

Katariina andis käsu areteerida raamatute müüja. Tema käest saadi teada autori nimi. Osutus, et raamatu kirjutas Aleksander Nikolajevitš Radištšev.

Radištšev sündis 1749. aastal aadliku perekonnas. Ta saadeti õppima välismaale, kus ta viibis hulga aastaid. Ta valdas nelja võõrkeelt, luges palju välismaa revolutsioonilisi raamatuid. Vene maal teenis ta lihtsa tolliametnikuna.

Katariina II pani Radištševi vanglasse. Kohus mõistis ta surma, kuid Katariina ei julgenud seda otsust täide viia. Ta oli tuttav Euroopa filosoofidega ning mängis «valgustatud» tsaarinnat. Mis oleks tema kohta öeldud Euroopas? Katariina muutis Radištševi kohta käiva surmaotsuse ning saatis ta kümneks aastaks asumisele Ida-Siberisse, kauge Ilimski kindlusvanglasse.

Radištšev elas asumisel kuus rasket aastat. Peterburis kostsid

ПУТЕШЕСТВІЕ.

ИЗЪ

ПЕТЕРБУРГА ВЪ МОСКВУ.

„Чуднше обла, озорно, огромно, спозвено,
и адно.“

ТНАСНАХНАЗ, ТОМЪ II. КИ: XVIII. СТИ: 514.

1790.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

«Teekond Peterburist Moskvasse». Tiitelleht.

Kus ja millal ilmus Radištševi raamat? Mida teie arvates mõtleb Radištšev oma raamatu epigraafiga, mis on ära trükitud tiitellehel?

Radištševi eest sõbrad. Nii läks korda teda vabastada enne tähtaega.

Pärast asumiselt saabumist astus Radištšev teenistusse Seaduste Koostamise Komisjoni. Siin kirjutas ta niisuguse vabadust taotleva seaduseelnõu, et ülemused ähvardasid teda teist korda Siberisse saata. Murtud tervisega ja haige Radištšev ei pidanud sellele ähvardusele vastu; ta võttis mürki ja suri 1802. a. septembris.

Küsimused XI peatüki kordamiseks

1. Milles ilmnes uute, kapitalistlike suhete arenemine feodaalühiskonna rüpes?
2. Mille poolest erinevad kapitalistlikud suhted feodaalsuhetest?
3. Millised olid Pugatšovi ülestõusu nõudmised? Milline on selle ülestõusu ajalooline tähtsus?
4. Millal ja kuidas läks Venemaa valdusse Musta mere rannik?
5. Milliseid Suvorovi sõjakunsti reegleid te teate? Millised Suvorovi reeglid on oma tähtsuse säilitanud ka praegu?
6. Loetlege teile teadaolevad tähtsaimad nähtused XVIII sajandi vene kultuuris. Kuidas te arvate — kas need nähtused tekkisid ja arenesid tänu feodalismile või vaatamata feodalismile?

DOKUMENTAALSET MATERJALI Pugatšovi ukaas

Esitame Pugatšovi ukaasi (käskkirja) 31. juulist 1774. See oli antud imperaator Peeter III nime all (teatavasti esines Pugatšov selle nime all). Oma vormilt jäljendab Pugatšovi ukaas ehtsat imperaatori ukaasi. Anname selle teksti lühendatult.

Jumala armust Meie, Peeter Kolmas, Kogu Venemaa Imperaator ja Isevalitseja ja nõnda edasi ja nõnda edasi.

Antakse teadmiseks kogu rahvale.

Sellesinase ukaasiga näitame oma valitsejalikku ja isalikku armu kõigile, kes on talupoja seisuses ja mõisnike alamad, käsime olla meie trooni truud alamad ja anname vana risti ja palve, pea ja habeme¹, igavese priiuse ja vabaduse kasakatele, ei nõua nekrutiandmist, pearaha või muud rahamaksu, anname maa, metsa, luhamaad ja kalaveed ja soolajärved ilma rahata ja ilma obrokita ja vabastame kõik, kellele on seni kurja teinud mõisa ja linna isandad.

... Sellesamase ukaasiga käsime: kes olid enne aadlikud oma mõisates, neid meie võimu ja riigi vastu ässitajaid ja talupoegade rõõvijaid kinni võtta, ära hukata ja üles puua ja talitada nendega niisama nagu nemad, usukaotanud, tegid teiega, talupoegadega. Nendesinaste vaenlaste ja kurjategijate ärarahvitamisest võib igamees saada tasase ja rahuliku elu, mis saab kestma igavesi. Antud 1774. aasta juulikuu 31. päeval.

Peeter.

¹ «Vana risti ja habemega» autasustamine kajastab vanausuliste, habemete mahaajamise vastaste nõudeid.

Küsimusi

1. Kirjutage Pugatšovi ukaasist välja need lubadused, mis on suunatud päris-orjusliku korra vastu.

Paigutage nad tähtsuse järgi ritta.

Näidake nende alusel, milliseid nõudmisi püstitas ülestõus. Millest on näha, et ülestõus oli suunatud feodaalse ühiskonnakorra vastu?

A. Suvorovi «Võitmise teadusest»

«Võitmise teaduses» esitas A. Suvorov soldatele oma sõjakunsti peamised reeglid. Allpool esitame katkendi sõjaliste teadmiste tähtsusest ning oma ülesande täielikust mõistmisest (1796. a. redaktsioonist).

... Vägilased, vaenlane on hirmul teie ees, kuid on vägevamaid vaenlasi jumalast endast: neetud mitteteadja, mõistumandja, valetaja, sõnadetegija, jututajaja, silmakirjateenija, viisakat mängija, taibutu, tühi nimi... Mitteteadja teeb palju kahju. Tema pärast saab ohvitser aresti, aga staabiohvitserist vanema staabiohvitserini — koduse aresti...

... Teadmine on valgus, mitteteadmine — pimedus; töö kardab tegijat, ja kui talumees ei oska atra hoida, leib ei sünni. Ühe teadja eest antakse kolm mitteteadjat; meile on kolmest vähe, anna meile kuus, anna meile kümme ühe vastu — ja meie lööme kõiki, tõukame ümber, võtame vangid...

Küsimus

Miks Suvorov ei sallinud vastust: «ei tea»?

A. N. Radištševi talupoegade rõhumisest mõisnike poolt

Esitame katkendi A. N. Radištševi «Teekonnast Peterburist Moskvasse».

Ma vaatlesin esimest korda tähelepanelikult talutare kogu sisseseadet. Esimest korda pöörasin südame sellele, mis siiani oli sellest mööda libisenud. Neli seina, kaetud nagu lagigi poolest saadik nõega, pragudega põrand, vähemalt verssoki paksuselt poriga kaetud, korstnata ahi, kuid siiski kõige parem kaitsja külma vastu, ja suits, mis talvel ja suvel täidab hommikutit taret; akna-ava, millel pinguletõmmatud põis, videviku hämarusega keskpäevalgi, laseb tuppva valgust; kaks-kolm potti (on õnnelik tare, kui ühes neist on iga päev lihaga keedetud leent /kapsasuppi/). Puukauss ja kruusid, mida nimetatakse taldrikuteks; kirvega tahatud laud, mida pühadeks kaabitakse kaabitsaga. Küna sigade või vasikate söötmiseks, kui neid on; magatakse ühes nendega, neelates õhku, milles põlev küünal paistab nagu udus või eesriide taga. Onneks on astja kaljaga, mis hapu nagu äädikas, ja õues saun, milles kui ei vihelda, siis magavad loomad. Takune särk, looduse poolt antud jalanõud, jalarätid viiskudega väljas käimiseks. Vaadake, mida peetakse õigustatult riigi külluse, jõu ja vägevuse allikaks; kuid sellest samast on näha seaduste nõrkus, puudused ja kuritarvitamine ning nende nii-öelda kare külg. Siit on näha aadli ahnus, meie riisumine ja piinamine ning kaitsetu väesuse seisukord. Ahned elajad, täitmatud

kaanid, mida jätame me talupojale. Selle, mida me ära võtta ei saa — õhu. Jah, ainult õhu. Sageli me võtame temalt mitte ainult maa annid, leiva ja vee, vaid isegi valguse... Seadus keelab talt elu võtta. Kuid vahest ainult silmapilkselt. Kui palju on võimalusi võtta see talt pikkamööda. Ühest küljest — peaaegu kõikvõimsus, teisest küljest — kaitsetu jõuetus. Sest et mõisnik on talupoja suhtes seaduseandja, kohtunik, oma otsuse täideviija ning oma soovi järgi nõudja, kelle vastu kostja midagi öelda ei tohi. See on ahelaisse needitu saatus, see on haisvasse kongi paigutatud saatus, see on ikkes härja saatus...

Ulesanne

Iseloomustage selle katkendi põhjal Radištševi suhtumist pärisorjuslikku korda.

XII PEATÜKK

1812. AASTA ISAMAASÕDA. DEKABRISTID

§ 36. 1812. AASTA ISAMAASÕDA

Napoleoni vallutuslikud eesmärgid.

Revolutsiooni tagajärjel tuli Prantsusmaal võimule suurkodanlus. Ta pettis rahvahulkade lootusi ning jättis revolutsioonilistest saavutustest alles ainult selle, mis oli kasulik suurkapalistidele. Just nende huvisid esindaski Napoleon Bonaparte. Ta oli algul revolutsioonilise Prantsuse sõjaväe kindral, ent peagi sai temast Prantsuse revolutsiooni lämmataja. 1804. aastal kuulutas ta enda prantslaste keisriks ning asus juhtima noore prantsuse kapitalismi võitlust selle peavõistleja — kapitalistliku Inglismaa vastu.

Tolleaegne Inglismaa oli, nagu me juba teame, «maailma töökoda» ja «merede valitseja». Inglismaa asus esimesena kapitalistliku arengu teele ning jõudis haarata oma valdusse kõige soodsama positsiooni maailmaturul ning kõige rikkamad asumaad. Inglise laevad sõitsid peremeestena kõigil ookeanidel ja meredel, vedades inglise tööstuskaupu. Inglismaa käes oli ülevõim maailma kaubanduses, ta ei lasknud ühtki võistlejat oma tuluallikate lähedale.

Napoleon tegutses prantsuse kodanluse huvides ning kavatses lõppu teha Inglismaa tööstuslikule võimsusele ja ülevõimule meredel. Ta tahtis Inglismaa kohale seada kapitalistlikku Prantsusmaad.

Kuidas seda saavutada? Andeka väejuhina oli Napoleon suurte revolutsiooniliste kogemustega Prantsuse armee eesotsas, oskas seda suurepäraselt tugevdada ja organiseerida. Algul tahtis ta Inglismaale merd kaudu kallale tungida, paisata võimas dessant laevadel üle La Manche'i. «Mul on vaja ainult kolm udust päeva ja

ma saan Londoni, parlamendi ja Inglise Panga valitsejaks,» teatas Napoleon. Kuid see kavatsus ei õnnestunud — Inglismaa organiseeris Euroopa kontinendi riikidest võimsa liidu (kuhu kuulus ka Venemaa), mis hakkas ähvardama Napoleoni tagalat. Siis muutis Napoleon oma plaani. Ta seadis eesmärgiks saada kogu Euroopa peremeheks, alistada kõik Euroopa riigid ning keelata neil kaubavahetus Inglismaaga. Napoleon lootis, et uhke Inglismaa lämbub blokaadirõngas ja kaotab oma võimsuse.

Napoleon tahtis saada maailmavalitsejaks.

Tema sõjaväe kõrged lahinguomadused ning alistatud maade rikkuste oskuslik ärakasutamine suurendasid päev-päevalt Napoleoni jõudu. Inglise-Prantsuse sõda algas 1803. a., aga juba 1805. aastal võitis Napoleon Austria, kelle liitlaseks oli Venemaa; järgmisel aastal (1806) purustas Napoleon Preisimaa ja 1807. aastal sundis ta Venemaad — Preisimaa liitlast — alla kirjutama raskele Tiilsiti rahulepingule. Selle rahulepingu tingimuste järgi pidi Venemaa sõlmima Napoleoniga liidu Inglismaa vastu, katkestama Inglismaaga diplomaatilised ja kaubanduslikud suhted ning osa võtma Inglismaa-vastasest blokaadist. Venemaa ei olnud sellest huvitatud — see tegi kahju tema majandusele ning riigi prestiižile; kasulik oli see ainult kodanlikule Prantsusmaale.

Kui lisada, et Napoleon alistas Itaalia, Belgia ja Hollandi, siis on selge, et oma sõjaretke eel Venemaa vastu oli Napoleon peaaegu kogu Euroopa valitseja.

Napoleoni maailmavallutusplaanide teostamise peamiseks takistuseks oli Venemaa. Napoleoni plaan oli järgmine: purustada Venemaa lühiajalises võidukas sõjas, suruda ta põlvili ning muuta Prantsuse keisririigi kuulekaks teenriks. Aga pärast tungida Venemaa kaudu Indiasse, Inglismaa kõige rikkamasse kolooniasse ning see alistada. Nii et Napoleoni vallutusplaanidel ei olnud piiri.

Napoleoni sissetung Venemaale (1812).

Õöl vastu 24. juunit 1812 tungisid Napoleoni väed sõda kuulutamata ja sõnamurdlikult Venemaa territooriumile.

Prantsusmaa nõndanimetatud «suur armee», mis tuli üle Vene riigipiiri, ületas sõja algul oma arvult Vene sõjajõudusid. Napoleon tõi Venemaale ligi 600 tuhat inimest, kelle vastas seisis läänepiiridel vaid ainult 210 tuhat Vene sõjameest. Sellejuures olid Vene polkudest formeeritud kolm armeed, mis paiknesid eri paikades, ja see nõrgendas Venemaa vastupanujõudu.

Napoleon liikus kiiresti sisemaa suunas ning vallutas linna linna järel. Kuid tal ei õnnestunud lahutada esimest ja teist Vene armeed ning purustada neid ükshaaval. Esimene Vene armee, keda juhatas Barclay de Tolly, ja Bagrationi juhatusel tegutsev teine armee ühinesid Smolenski all. Napoleon lootis, et Smolenski lahing saab selles sõjas pealahinguks, ehk nagu siis

kõneldi, generaallahinguks¹, kus ta purustab vastase põhilise elavjõu. Kuid ka see plaan ei läinud tal korda: Vene sõjaväge ei saadud purustada, see säilitas oma lahingujõu ka pärast raskeid lahinguid, jättes maha lõõmava Smolenski. Napoleon sööstis Vene vägede kannul, lootes pealahingule, kus ta hävitab põhilised Vene jõud ning võidab sõja.

**Sõja rahvalik
iseloom.**

Kohe algusest peale omandas see sõda r a h v a -
liku i s e l o o m u, sai kogu rahva ühisvõitlu-
seks.

See väljendus eelkõige sõjaväe võitlusvaimus. Soldatid pidasid välismaiste vallutajate väljaajamist oma eluliseks asjaks, nad tegutsesid teadlikult ning tundsid, et nende ülesandeks on — nagu märkisid kaasaegsed — «kaasa aidata suures asjas».

Koos vene rahvaga võtsid kangelaslikust võitlusest osa ukrainelased, valgevenelased, baškiirid ja paljud teised Venemaa rahvad. Nad andsid suure panuse vaenlase üle võidu saavutamiseks.

Okupeeritud piirkondade talupojad keeldusid kaubavahetusest vaenlasega ning tema varustamisest toiduainetega. Rahvas ise püüdis kinni luurajaid ja spioone. Vaenlase lähenemisel ajasid talupojad ära oma karja, süütasid tared põlema ning läksid metsadesse.

Rahvas aitas aktiivselt sõjaväge.

Talupojad moodustasid suurel arvul partisanisalkasid. Kuulus viietuhandeline partisanisalk, mis tegutses talupoeg Gerássim Kúrini juhtimisel Moskva lähedal, varustas ennast tapetud prantslastelt võetud relvadega. Sellel partisanisalgal läks korda põgenema lüüa suuri prantsuse ratsaväeüksusi. Kuulsaks sai partisanisalk, mida juhtis naispartisan Vassilissa Kožina. Kožina tegutses Smolenski läheduses, võttis ise vangi prantslasi ja hävitas neid hulgaliselt.

**Kutuzovi määra-
mine ülemjuhata-
jaks. Borodino
lahing.**

Pärast Vene armeede ühinemist Smolenski all nimetas Aleksander I ülemjuhatajaks Mihhail Illarionovitš Kutuzovi, kuulsat vene väejuhi ning Suvorovi õpilase. Keiser ise küll ei sallinud Kutuzovit, kuid rahvas oli tema poolt ning keisril tuli järele anda. Rahva hulgas võeti Kutuzovi määramise teade vastu vaimustusega, sõjaväes aga tõusis võitlusmeeleolu. «Kutuzov tuli prantslasi peksma,» räägiti soldatite hulgas.

Napoleon liikus hoogsalt Moskva suunas. Kutuzov valis lahingupaigaks 12 kilomeetri kaugusel Možaiskist asuva Borodino välja. Vene armee parem tiib (Barclay de Tolly juhtimisel) toetus Kolotša jõe kõrgele künklikule kaldale, vasak tiib (Bagrationi juhatusel) paiknes Semjonovski küla juures asuval lahtisel

¹ Sõna «generaalne» tuleneb prantsuse sõnast *général*, mis tähendab peamine, pea.

tasandikul. Siia kaevati muldkindlused (nõndanimetatud flešid) suurtükkide jaoks; see tiib oli nõrgem esimesest.

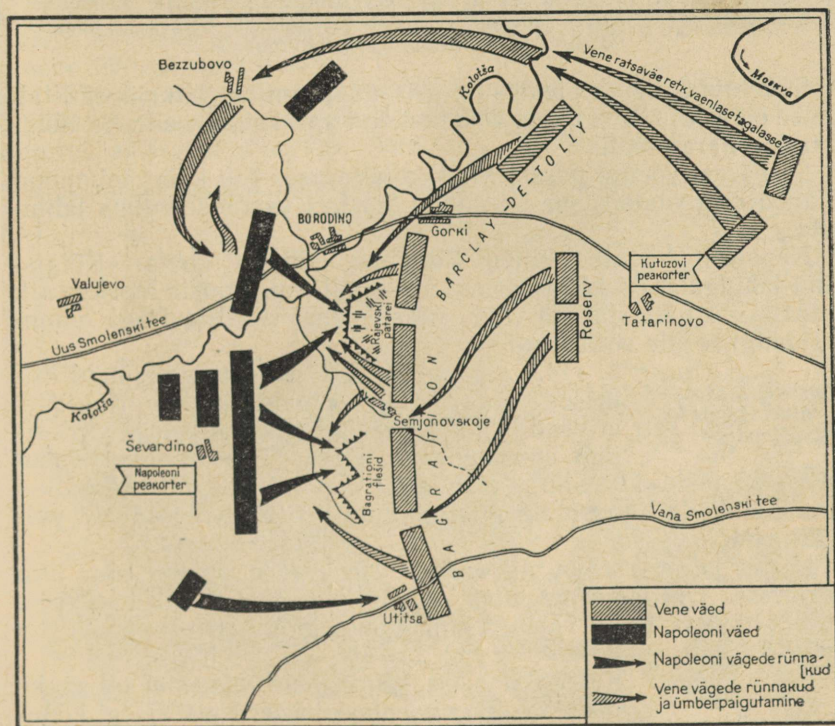
Lahing algas 1812. a. 7. septembri koidikul (26. augustil vana kalendri järgi). Prantslaste 135 000-mehelise väe vastas seisis 120 000-meheline Vene sõjavägi.

Algul paiskas Napoleon väed vasakule tiivale, kus asusid muldkindlustused. Ta märkas õigesti, et siin on vastase nõrgem koht. Pärast ägedaid lahinguid vallutasid prantslased Semjonovski flešid. Bagration sai surmavalt haavata. Kuid Vene väed pidasid müürina vastu ning prantslased ei suutnud lahingut võita.

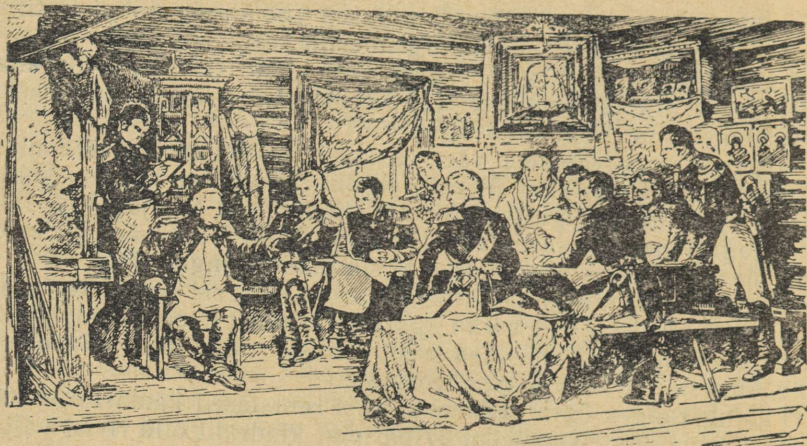
Siis andis Napoleon löögi tsentrisse ning pärast suuri pingutusi vallutas kindral Rajeovski patarei. Kuid tal ei läinud korda tsentrisse tungida, Vene väed seisis endiselt nagu müür. Napoleonil ei õnnestunud oma plaane teostada.

Lahing rauges õhtu saabumisega. Prantslased kaotasid 58 000 inimest tapetuina. Napoleoni 47 parimat kindralit olid rivist välja langenud.

Kutuzov kavatses anda käsu pealetungiks järgmisel päeval, kuid teada saades, et laskemoona oli säilinud vähe, käskis ta taanduda.

Borodino lahing.

Sõjanõukogu Filis.

Kindralid kogunesid talutarre. Nad vaidlesid ägedalt, kas minna uuesti lahingusse või loovutada Moskva ilma lahinguta. Lõpuks tõstis Kutuzov käe ja ütles: «Moskva kaotamisega ei ole veel kaotatud Venemaa. Esimeseks kohustuseks pean sõjaväe hoidmist... Kui hävitatakse sõjavägi, hukkub Moskva ja Venemaa, Käsini taanduda.»

Suvorovi õpilasena teadis ta, mis on peamine: kui riik säilitab armee elavjõu, siis ei ole ta võidetud, kui aga kaotab selle, on lüüasaamine paratamatu.

Seepärast võetigi pärast Moskva-lähedases Fili külas toimunud sõjanõukogu vastu otsus loovutada Moskva vaenlasele ilma lahinguta.

Napoleon kirjutas hiljem Borodino lahingu kohta: «Kõigest minu lahinguist on kõige hirmsam see, mille ma andsin Moskva all. Prantslased näitasid end võidu väärilistena, venelased aga omandasid õiguse olla võitmatud.»

Moskva loovutamine. Linna põlemine.

2. (14.) septembril päikesetõusu ajal jätsid esimesed Vene väesalgad maha Moskva. Kuuldus, et väed lahkuvad, levis linnas kiiresti ja siis toimus ennekuulmatu nähtus; ilma mingite käskude otsustasid kõik linna elanikud vabatahtlikult, nii noored kui vanad, lahkuda linnast. Keegi ei tahtnud jääda vaenlase poolt vallutatud Moskvasse.

Niipea kui vaenlane oli jõudnud Moskvasse, puhkes suur linn leekidesse. Grandioosne tulemõll Moskvas tegi vaenlasele palju muret, hävitas palju varusid ning armee paigutamiseks vajalikke hooneid.

Vene armee vastupealetung.

Kutuzovil nagu kõigil vene inimestel oli raske jätta Moskvat vaenlase kätte. Kuid veelgi kohutavam oli kaotada armeed, sest siis oleks Napoleoni võit olnud paratamatu.

Armeel oli vaja pärast veriseid lahinguid koguda jõudu, täiendada koosseisu ning õpetada uut täiendust, välja töötada plaan vaenlase väljapeksmiseks kodumaalt. Vene armee eesotsas Kutuzoviga tuli selle keeruka ülesandega hiilgavalt toime.

Kutuzov taipas geniaalselt Napoleoni edasisi plaane, viis ta segadusse oma haardemanöövriga ning juhtis oma armee kõrvale jälitamise eest. Napoleon kaotas Vene armee jäljed ning mõnda aega isegi ei teadnud Vene armee asukohta.

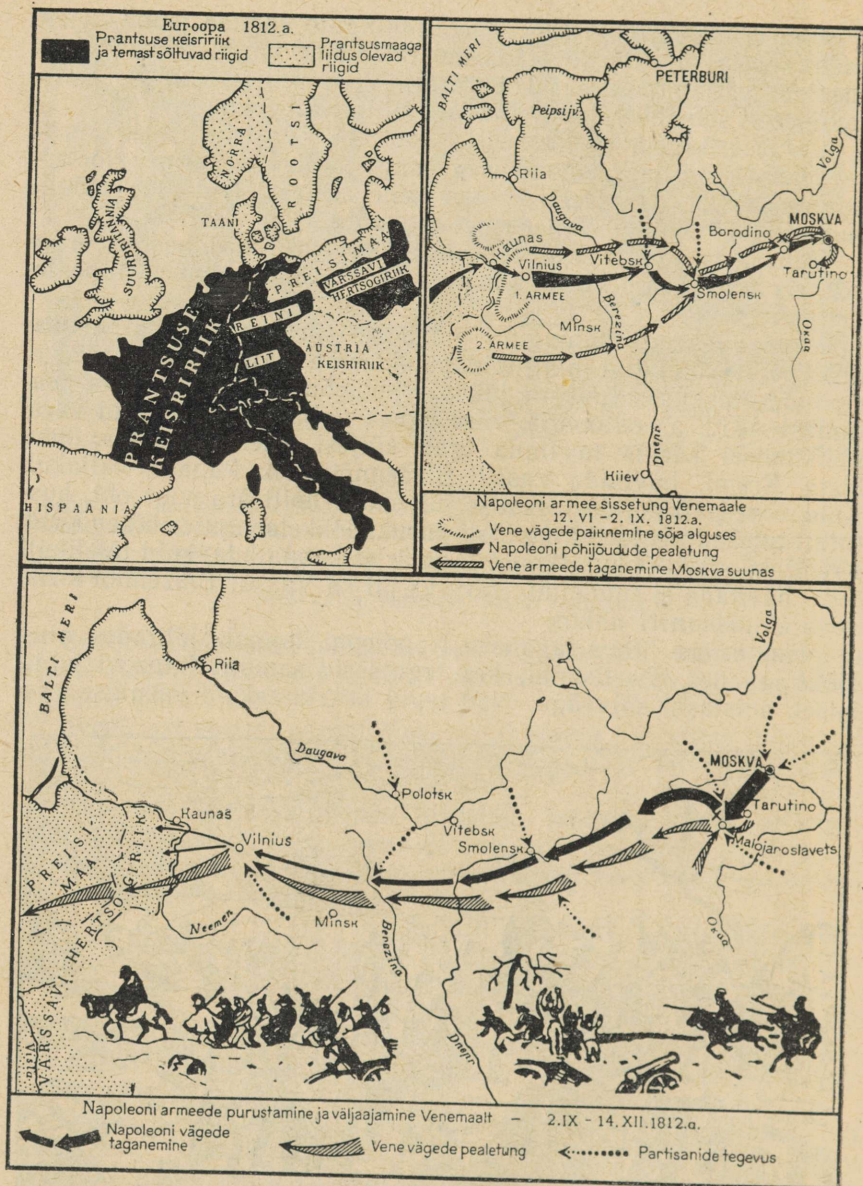
Vahepeal koondas Kutuzov oma jõud Tarútino lähedale, organiseeris seal laagri ning valmistus hästi läbimõeldud vastupealetungiks.

Vene vägedega lahingute pidamisest ärakurnatud ja partisanide poolt rünnatud ning toidupuudusesse jäänud prantslased ei suutnud Moskvasse püsima jääda. Napoleon lahkus Venemaa pealinnast 1812. a. oktoobris, viies kaasa palju kokkuröövitud vara. Lahkumisel käskis ta linna igast küljest põlema süüdata, õhku lasta Kreml, hävitada Vassili Blažennõi kirik Punasel väljakul. Kuid vene patriootide tegevuse tulemusel hoiti ära suur oht, kustutati tulekahjukolded ning kisti puruks lõhkelaengute süütenöörid. Kreml sai siiski õhkulaskmise tagajärjel kannatada, kuid täielikult teda hävitada ei suudetud. Terveks jäi ka Vassili Blažennõi kirik, vene ehituskunsti uhkus.

Vene armee liikus taganeva Napoleoni kannul, jälitades ning lööke jagades. Partisanid, kes tegutsesid samuti Kutuzovi juhtimisel, abistasid sõjaväge. Nad tegid äkkrünnakuid vaenlase väe-

Prantsuse armee põgenemine Venemaalt.

1812. a. Isamaasõda.

osadele, võtsid prantslasi vangi ning said tagasi nende poolt röövitud vara. Tarutino lahing 1812. a. oktoobris lõppes venelaste võiduga. Verine lahing Malojarslávetsi all näitas Napoleonile Vene vägede jõu kasvamist.

Novembri keskpaiku jõudis paljudest lahingutest ning kaotustest kurnatud Prantsuse armee Bereziná jõe äärde. Jõe ületamisel kaotas Napoleoni armee tuhandeid inimesi veristes lahingutes ja jõevoogudes.

Detsembri algul põgenes Napoleon salaja oma armee riismete juurest lihtsas veokis, peites nägu karusnahkse krae varju, et keegi teda ära ei tunneks. Ta sõitis kiiruga Pariisi, et moodustada uut armeed, sest armeed Napoleonil enam ei olnud. Ta tõi Venemaale üle 300 000 mehe, Venemaalt tagasi viis kõigest ligi 30 000... Nii kuulsusetult lõppes Napoleoni sõjakäik Venemaale ning varisendid kokku tema maailmavallutamise plaanid.

1812. aasta Isamaasõda oli õiglane, rahvalik sõda. Selles sõjas kaitses rahvas oma maad sõnamurdlikult kallale tunginud vaenlase vastu ning päästis selle orjastamisest.

Vene rahvas sirgus ja tugevnes võitluses, sai aru oma jõu suuruselt. Ta läks vaenlase vastu lootusega võita endale pärast võitu vaba elu.

§ 37. VENE REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE ALGUS. DEKABRISTID

Esimeste revolutsiooniliste salahingute tekkimine Venemaal.

1812. aasta Isamaasõda lõppes võiduga. Sõjaretked välismaale 1813. ja 1814. a. viisid Napoleoni purustamise täielikult lõpule. Kuid sõda süvendas klassivastuolusid riigis. Pärisorjulikud talupojad, kes olid ennastalgavalt võidelnud

vaenlase vastu, lootsid asjatult oma olukorra kergenemist. Küläs võimutsesid endiselt mõisnikud-pärisorjapidajad. «Me päästisime kodumaa türanniast, meid aga türanniseerivad jälle härrased,» nurisesid sõjast tagasi pöördunud soldatid. Mõisnikevastased talurahvarahutused jätkusid. Kui enne Isamaasõda toimus 7—9 rahutust aastast, siis nüüd puhkes igal aastal 17—25 rahutust. Eriti võimsad rahutused toimusid Donimaal aastail 1818—1820.

Käärimine kasvas ka tsaariarmees.

Tähtsaks isikuks riigis sai pärast sõda juhm ja jäme omavolitseja Araktšejev, tsaar Aleksander I sõber number üks, «kogu Venemaa rõhuja», nagu ütles tema kohta Puškin. «Täis kurja, täis kättemaksuiha, ilma mõistusega, ilma tunneteta, ilma autaga,» kirjutas Puškin oma epigrammis Araktšejevist.

Armees möllas julm kepinuhtlus — Araktšejev käskis soldateist «vabamõtlemise» välja peksta. Paljud külad Novgorodi ja Harkovi all viidi erilisse sõjaväeolukorda. Talupoegi sunniti teenima sõjaväes ning tegema mundris ja sõjaväelise komando järgi kõiki põllutöid. Vähihimagi sõnakuulmatuse eest peksti julmalt. Peks ootas

ka talunaisi küll selle eest, et ahi ei olnud õigeks ajaks köetud (kütmine toimus üheaegselt, komando järgi) või tule süütamise eest öösel. Kärbiti talupoegade maid ning neil keelati kauplemine. Külased, kus oli kehtestatud niisugune kord, nimetati «sõjaväelisteks asulateks».

Ühesõnaga — pärast vaenlase üle võidu saavutamist ei läinud rahva elu paremaks, vaid halvenes veelgi. Pärisorjuslik reaktsioon võidutses.

Niisuguses olukorras tekkisid Venemaal esimesed revolutsioonilised salaühingud.

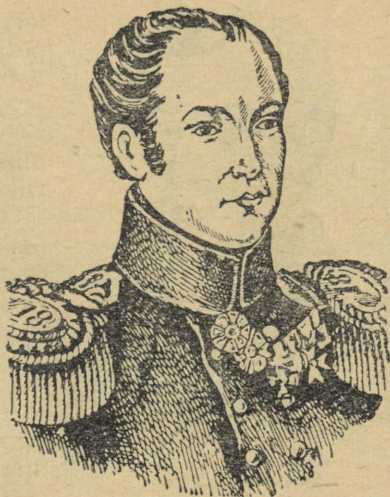
Nende asutajateks olid noored aadlikest ohvitserid, Napoleoni vastu peetud sõjast osavõtjad. Isamaasõda äratas nende poliitilise teadvuse. Kuigi nad ise kuulusid aadlike hulka, ei lubanud nende mõistus, au ja südametunnistus kaitsta pärisorjuslikku korda, mida nad pidasid oma kodumaa suurimaks paheks. Nad mõistsid, et pärisorjusliku korra ning isevalitsuse likvideerimine on Venemaale aktuaalne ülesanne, mille teostamiseta ei saa edasi areneda. Nad arvasid õigesti, et seda ülesannet ei ole võimalik lahendada ilma revolutsioonilise võitluseta. Noored aadlikud asusid revolutsiooniteele. On endastmõistetav, et kuulumine mõisnikeklassi piiras nende revolutsioonilist teadlikkust ning ei lasknud neil saada järjekindlateks võitlejateks rahva vabastamise ürituses. Nad olid hirmus kaugel rahvast, nagu ütles Lenin, kuid nad etendasid suurt osa võitluses vana korra kukutamise eest, nende töö ei olnud asjatu. Lenin nimetas neid «aadlirevolutsioonärideks».

Esimene salaühing — «P ä ä s t e l i i t» — asutati 1816. a. Selle eesmärgiks oli võitlus pärisorjusliku korra ja isevalitsuse vastu. Ühingu liikmed püüdsid pidevalt laiendada ühingu tööd, tõmmata sinna rohkem liikmeid, paremini välja töötada ühingu programmi. Seepärast nad muutsid korduvalt selle põhikirja ja organisatsioonilist struktuuri. Mõne aasta pärast kujunes kaks revolutsioonilist salaühingut: Põhjaühing keskusega Peterburis ja Lõunaühing Ukrainas, Kiievi lähedal. Seal paiknes tol ajal II armee, kus teenisid paljud ühingu liikmed.

Mida taotlesid
revolutsioonilised
salaühingud?

Põhja- ja Lõunaühingu liikmed olid tulised patrioodid. Nad unistasid uuest korrast, mis asendab iganenud feodaal-pärisorjusliku korra nende kodumaal. Sõjaväele tuginedes tahtsid nad organiseerida revolutsioonilist väljaastumist, kukutada isevalitsus, kaotada pärisorjuslik kord ning üldrahvalikult vastu võtta revolutsiooniline konstitutsioon, riigi põhiseadus, millega määratakse kindlaks uus kord. Põhjaühingus töötas revolutsioonilise konstitutsiooni välja N i k i t a M u r a v j ó v, Lõunaühingus — P a v e l P é s t e l. Mõlemas projektis oli ette nähtud pärisorjuse kaotamine, kuid paljude muude küsimuste lahendamisse suhtuti erinevalt.

Nikita Muravjov eeldas, et Venemaa saab konstitutsiooniliseks monarhiaks ning kujutab endast föderatsiooni nagu Põhja-Ameerika Ühendriigid. Keiser muutub palgaliseks ametnikuks. Valimisest osavõtu õigus ning õigus saada valitud on vaid neil kodanikel, kes omavad kapitali või liikumatut valdasvara. Talupojad vabastatakse pärisorjusest ja neile antakse väike maatükk (kaks tiinu pere kohta); ülejäänud maa jääb mõisnikule. Niisugune oli Nikita Muravjovi projekt. Nagu näeme, nähti selles ette pärisorjuse kaotamine, anti hoop isevalitsusele, avati tee Venemaa kapitalistlike arenemisele. Seepärast oli see projekt progressiivne. Kuid selles on ilmselt näha ka autori

P. Pestel.

kui aadliku piiratus: ta ei sõandanud täielikult lahti öelda monarhiast, talupoegadele üle anda kogu maad ja teistega võrdseid poliitilisi õigusi.

Pesteli projekt oli tublisti kaugeleulatavam. Pestel oli vabariiklane ja pooldas monarhia täielikku likvideerimist. Venemaa pidi saama vabariigiks. Pestel pani ette anda talupoegadele pool maast ühiskondliku omandi alusel, teisele poolele maast aga säilitada eraomandi õigus. Kõrgeimaks seadusandlikuks organiks riigis peab olema parlament, mida nimetatakse muistse nimetusega Rahvaveetše. Valimisõiguse ja valitud saamise õiguse omamiseks ei nõuta mingit varandust, piisab sellest, kui ollakse Venemaa vabariigi kodanik. Kuigi ka Pesteli projektis esines piiratus (ta ei otsustanud anda talupojale mitte kogu maad, vaid ainult poole maast), ometi läks see kaugemale Nikita Muravjovi omast; ta nõudis vabariiki ning kõigi inimeste poliitilist üheõiguslikkust olenemata rikkusest või vaesusest, andis talupoegadele maad rohkem, kui seda oli talupoja hingemaa pärisorjusliku korra tingimustes.

Aadlike-revolutsionääride projektid, kui need oleksid ellu viidud, oleksid olnud suureks sammuks edasi. Nad oleksid andnud võimsa hoobi aadlivõimule, pärisorjusele ja isevalitsusele ning oleksid avanud tee kapitalismi arenemisele Venemaal.

Vahepeal kasvas salaühingu liikmete arv; sellesse astusid väärrikad ja tuntud inimesed. Nii näiteks astus ühingu liikmeks luuletaja Kondráti Rõléjev, Araktšejevi vastu suunatud julgesatiiri «Soosikule» autor; temalt ilmus luuletuskogu «Duumad»,

K. F. Rõlejev.

kus ülistati neid, kes võitlesid despotismi ja isevalitsuse vastu. Olles astunud ühingusse, kirjutas Rõlejev koos teise liikme A. Bestúževiga vaimustavaid revolutsioonilisi laule rahvale. Rõlejev oli vabariiklane.

Oma kodumaa revolutsioonilise ümberkujundamise nimel astusidki esimesed vene revolutsionäärid relvastatult välja 1825. aasta detsembris.

Detsembrikuu järgi (vene keeles *декабрь*) nimetataksegi neid dekabristideks. Nende ülestõus on esimene tsarismivastane revolutsiooniline ülestõus.

Hiljem nimetati neid ka «vabaduse esiklasteks».

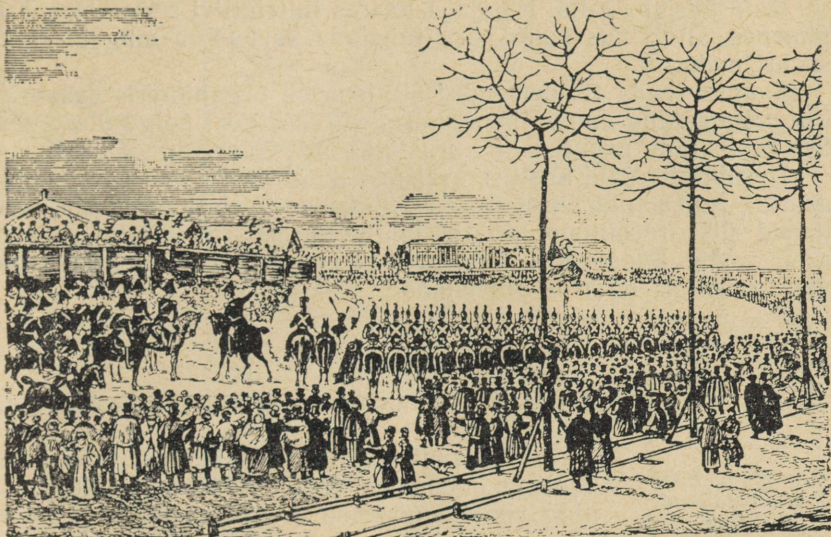
1825. a. 14. detsembri ülestõus.

1825. a. novembris suri äkki tsaar Aleksander I. Riigis tekkis ootamatult ärev olukord, kus tsaari ei olnud: surnud tsaaril ei olnud lapsi ning pärimisõigusekohaselt pidi troonile saama tsaari vanem vend Konstantin. Kuna Konstantin oli juba varem salaja troonist loobunud, sai tsaariks Konstantini järgmine vend Nikolai, jäme despoot, keda vihati armees. Kuivõrd aga Konstantini troonist loobumine oli omal ajal jäänud avalikult välja kuulutamata, siis andis sõjavägi ja elanikkond vande Konstantinile, mõne aja pärast aga määrati uus vandeandmine juba teisele imperaatorile — Nikolaile. Elanikkonnas ja sõjaväes oli juba ammu tekkinud käärimine, «ümbervannutamine» aga suurendas veelgi ärevust ja rahulolematust.

Samal ajal said dekabristid teada, et valitsuse nuhid jälgisid neid ja et nende areteerimine võib toimuda iga hetk. Tõepoolest, ülestõusu eelõhtul areteeriti Pestel. Kõik see näitas, et oli vaja alustada ülestõusu. «Juhus on soodne, juhus on selline, et seda ei tohi lasta mööda minna,» kõnelesid nad ise.

Töötati välja järgmine plaan.

Nikolai I vandeandmise päeva — 14. detsembri varahommikul alustavad salaühingu liikmed oma polkudes ülestõusu ning toovad ülestõusnud väed Senati väljakule. Miks Senati väljakule? Selleks et takistada Senatil uuele tsaarile vandeandmist ning Senati kaudu üldiselt teatavaks teha revolutsiooniline manifest vene rahvale. Selles manifestis pidi kuulutatama, et pärisorjus on hävitatud ja vana valitsus kukutatud. Oli ette nähtud, et kutsutakse kokku Asutav Kogu, et otsustada, kas Venemaa saab vabariigiks

Dekabristide ülestõus Senati väljakul Peterburis 14. det. 1825.

Ülestõusu teostanud polgud rivistusid Senati väljakule. Väljaku keskel on näha Peeter I mälestussammas, tagaplaanil — Senati hoone. Väljakule kogunes määratu rahvahulk. Paljud rahva hulgast väljendasid avalikult poolehoidu ülestõusnutele. Iisaku kiriku ehitustöölisel (vasakul) loopisid kive Nikolai I pooldajate sekka. Kuidas võib see pilt tõendada, et dekabristid olid hirmus kaugel rahvast?

või piiratud konstitutsioonilise monarhiaga riigiks, seejärel aga võtta vastu konstitutsioon ja valida uus valitsus. Manifestis nähti ette vene rahvale sõna- ja ajakirjanduse ning usutunnistuse vabaduse andmine ning kohustusliku sõjaväeteenistuse aja lühendamise.

Ülestõusu Peterburis pidi toetama relvastatud ülestõus lõuna- piirkonnas.

Niisugused olid kavatsused, kuid neid ellu viia ei õnnestunud.

Senati väljakule kogunes ligi kolm tuhat ülestõusnud soldatit dekabristidest ohvitseride juhtimisel. Kogunes määratu suur rahvahulk, kes samuti tundis kaasa ülestõusnutele. Kuid Nikolai I viis Senati vannet andma juba enne valget ning dekabristid ei saanud oma manifesti teatavaks teha. Ei saadud realiseerida ka ülestõusu organiseerimise plaani. Juba ülestõusu eel valisid dekabristid diktaatoriks vana salaühingu liikme vürst Trubetskoi. Kuid too ei ilmunudki väljakule, pettes oma seltsimehi ja reetes ühist üritust. Olles asjatult kaua oodanud, valisid dekabristid lõpuks uueks juhiks vürst Obólenki.

Kuid oli juba hilja. Nikolai I haaras initsiatiivi enda kätte. Kui pimenes, andis uus tsaar käsu tulistada kartetšiga ning ülestõus suruti maha.

Saanud teada 14. detsembri ülestõusust, organiseeris dekabristide Lõunaühing uue väljaastumise — Tšernigovi polgu ülestõusu. See kestis mitu päeva, kuid purustati peagi tsaarivägede poolt.

Dekabristid said kaotuse osaliseks, kuid nende võitlus ei olnud asjatu. Nad panid aluse vene revolutsioonilisele liikumisele. Nad tõusid üles revolutsioonilisele võitlusele pärisorjuse ja isevalituse vastu. Seda võitlust jätkasid kangelaslikult neile järgnevad vene revolutsionääride põlvkonnad.

§ 38. TAGA-KAUKAASIA JA MOLDAAVIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA

Gruusia ja Põhja-
Aserbaidžaaani
ühendamine.

XVIII sajandi lõpul hakkasid vene mõisnikud hoolega laiendama oma valdusi lõunasteppides ning vene kaupmehed arendama kaubavahetust Idamaadega. Oma riigi piiride laiendamise ning

Aasiasse minevate kaubateede omandamiseks taotles tsarism Kaukaasia vallutamist.

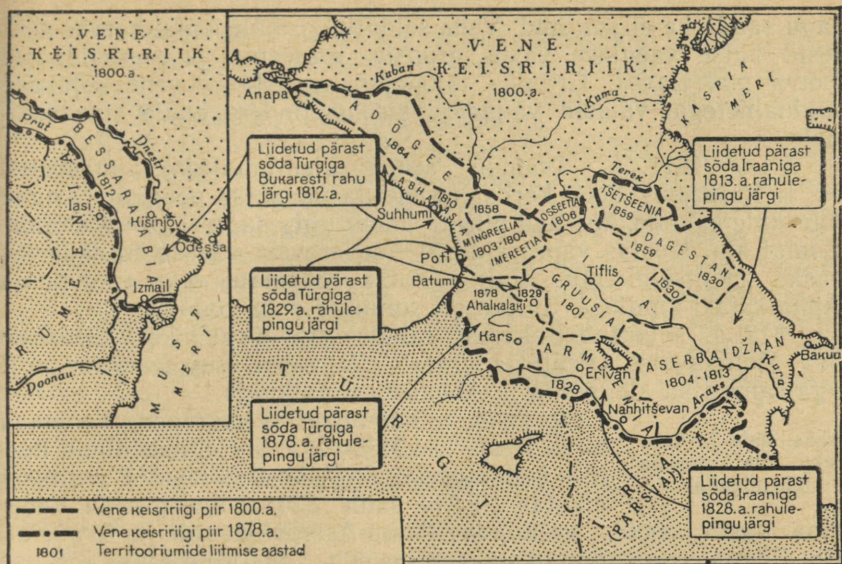
Peale selle kartis tsaarivalitsus, et Pärsia ja Türgi feodaalid, kes samuti teostasid vallutuspoliitikat Kaukaasias, võivad temast ette jõuda. Kaukaasiat tahtsid lõpuks muuta oma asumaaks ka inglise kapitalistid. Nad sõlmisid Pärsia šahhiga lepingu, mille järgi lubasid talle uute vallutusretkede teostamiseks relvi ja raha.

Kaukaasias ei olnud tugevat riiki. Põhja-Kaukaasias elasid mitmesugused mägilaste hõimud. Ainuüksi Dagestani territooriumil kõneldi 30 erinevat keelt. Taga-Kaukaasia oli killustatud paljudeks feodaalvaldusteks: Gruusia koosnes kahest kuningriigist ja neljast vürstiriigist, Aserbaidžaan — kaheksast khaaniriigist ja üheteistkümnest pisivaldusest, mis kuulusid sultanitele ja melikitele. Armeenia oli jaotatud Pärsia ja Türgi feodaalide vahel.

Taga-Kaukaasia rahvad kaitsesid mehiselt oma iseseisvust, kuid omakasupüüdlike vürstide ja khaanide vastastikused sõjad nõrgendasid nende vastupanu. Surve võimsate lõunanaabrite poolt aga üha tugevnes. See sundis kohalikke valitsejaid abi paluma Vene tsaaridelt.

1795. aastal tungis julm šahh Agha Muhammed Pärsiast Taga-Kaukaasia piiridesse ning muutis varemeiks Gruusia pealinna Tiflisi (gruusia keeles — Tbilisi). Pärslastest vallutajad viisid tuhandeid inimesi orjusse.

Pärast seda hakkasid grusiinlased ja armeenlased veelgi suurema visadusega otsima kaitset Venemaalt. Neid lähendas venelastele samuti ka ühesugune religioon. Nad olid nagu venelasedki ristiusulised.

Bessaraabia ja Taga-Kaukaasia ühendamine Venemaaga.

Veidi enne surma saatis Gruusia kuningas Georgi XII Peterburi saatkonna palvega võtta teda Venemaa alamaks. Tsaar Aleksander I teatas 1801. a. septembris Ida-Gruusia ühendamisest Venemaaga, kõrvaldas Georgi järglased Gruusia valitsemisest ning andis Gruusia Vene väeülemale võimu alla. Peagi läks Vene riigi koosseisu ka Lääne-Gruusia.

Pärsia šahh ei tahtnud loobuda niisugusest maiusroast, nagu seda oli Gruusia. 1804. aastal alustas ta sõda Venemaa vastu. Vene sõjaväe peajõud viibisid sel ajal riigi läänepiiril ning olid seotud Napoleoni-vastase võitlusega. Vene-Pärsia sõda kestis tervelt üheksa aastat. Alles 1813. aastal tunnistas šahh oma lüüasaamist ning nõustus alla kirjutama rahulepingule, millega ta ütles lahti oma nõudlustest Taga-Kaukaasia suhtes. Venemaa ja Pärsia riigipiiriks määrati Araksi jõgi. Sellest põhja pool asuvad Põhja-Aserbaidžaaani alad läksid Venemaa koosseisu.

**Bukaresti rahu
1812. aastal ja
Moldaavia
ühendamine.**

Venemaaga sõdival Napoleonil oli kasulik tõmata enda poole Türgi sultanit. Lubades Türgile anda Krimmi ja Gruusia, saavutas Napoleon, et sultan kuulutas Venemaale sõja. See sõda kestis kuus aastat (1806—1812). Väiksearvulised Vene väed tõrjusid tagasi türklaste katseid tungida Moldaaviasse (Bessaraabiasse) ja Gruusiasse, kuid ise vaenlasest

jagu saada ka ei suutnud. Vene soldatitega külg külje kõrval võitlesid ühise vaenlase vastu gruusia, armeenia ja aserbaidžaani rahva mälevlased. Gruusia talupojad varustasid vene sõjaväge toiduainetega, valasid vanadest kirikukelladest kuule suurtükki-dele.

Alles 1811. a. Doonau armee ülemjuhatajaks määratud M. I. Kutuzovil läks korda meelitada vaenlase peajõud Doonau vasakule kaldale, kus nad piirati ümber ning sunniti vangi andma. Samal ajal teostas vakra kindral Kotljarevski väeosa Kaukaasias raske mägisõjakäigu ning vallutas ootamatu öise rünnakuga Ahhalkalaki kindluse. Sultan oli sunnitud rahu paluma.

1812. a. sõlmitud Bukaresti rahulepingu järgi läks Venemaale osa Moldaaviast (Pruti ja Dnestri jõe vahel asuv territoorium), aga samuti ka Megreelia ja Abhaasia rannikuala.

Kaks sõda ja kaks rahu. Ida-Armeenia ühendamine.

Uute valduste omandamine suurendas Venemaa mõju Kesk- ja Lähis-Idas. See ei meeldinud inglise kodanlusele. Inglise diplomaatia ässitusel alustas Pärsia šahh 1826. a. uuesti sõda Vene-

maa vastu, lootes vallutada Põhja-Aserbaidžaani ja Gruusiat. Ent Pärsia ei saavutanud selles sõjas edu. Vene Kaukasuse korpuse polgud löid tagasi šahhi vägede pealetungi, ületasid Araksi ja liikusid Pärsia pealinna Teherani suunas. Hirmunud šahh ruttas 1828. a. rahu sõlmima, nõustudes loovutama Venemaale Nahhitševani ja Jerevani khaaniriigid, kus elasid armeenlased. Nii teostus Ida-Armeenia ühendamine Vene riigiga.

See sõda ei jõudnud veel lõppeda, kui algas uus, Vene-Türgi sõda. Ka see lõppes Venemaa võiduga. Vene väed ületasid Balkani mäed ja jõudsid välja Konstantinoopoli lähistele; Taga-Kaukaasias vallutasid nad Karsi ja Erserumi. Uue rahulepingu järgi läks Venemaa valdusse Doonau suue ja Musta mere rannikupiirkond Kaukaasias (välja arvatud Batumi, mis liideti Venemaaga 1878. a.).

Koos vene rahvaga vene tsarismi vastu.

Venemaaga liitumine vabastas Kaukaasia ja Moldaavia rahvad võõramaistest kallaletungidest, feodaalsõdadest ning orjakaubanduse õudustest. Väline julgeolek ning kaubandussidemete laiendamine Venemaa tööstuskeskustega soodustasid uute ääremaade majanduselu elavnemist.

Tõsi küll — nende ääremaade rahvad sattusid pärast Venemaaga ühendamist tsarismi võimu alla. Ääremaid valitsevad tsaari väeülemad-asevalitsejad sundisid kohalikke elanikke metsadesse ja mägedesse teid rajama, soldateile kasarmuid ehitama, andamina vilja ja raha tooma. Tööle mitteilmumise või maksude mittetasumise eest võeti talupojalt kariloomi ja muud vara või pandi ta vangi. Need, kes püüdsid vastupanu osutada, hukati või saadeti Siberisse. Võimude omavoli üle kaevata ei olnud kusagile, kuna ametiasutustes ja kohtutes istusid tsaari tšinovnikud. Kogu asja-

ajamine toimus ainult vene keeles, mida kohalikud elanikud ei osanud. Tsaarikindralid kohtlesid jämedalt ja kõrgilt isegi kohalikke valitsejaid. «Sul on koera hing ja eesli aru,» kirjutas tsaari asevalitseja Kaukaasias ühele mägifeodaalile.

Ent rahvaid lahutada püüdma tsarismi poliitika kiuste ometigi soodustas ühte riiki kuulumine ääremaade töörahva suhtlemist vene rahvaga. Ääremaade töörahvas võttis omaks vene ühiskonnas levinud vabadusideed. Rõhutud rahvaste ülestõusud tsarismi ja kohalike feodaalide vastu said sama vabadusvõitluse koostisosaks, mis toimus Venemaal. Vene eesrindlikud inimesed tundsid palavalt kaasa ääremaade rahvastele ja paljastasid tsaristlike kolonisaatorite omavoli. Suur vene poet A. S. Puškin nimetas vabadustarmastavaid mägilasi «Kaukaasia uhketeks poegadeks».

Küsimusi XII peatüki kordamiseks

1. Miks Napoleon astus 1812. a. sõtta Venemaa vastu?
2. Miks nimetatakse 1812. a. sõda Isamaasõjaks, rahvasõjaks?
3. Kelle vastu võitlesid dekabristid?
4. Miks Lenin nimetas dekabriste aadlirevolutsionäärideks?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

1812. a. sõda kui rahvasõda

Esitame katkendi 1812. a. sõjast osavõtnud dekabristi I. D. Jakuškini «Märkmetest» sõja iseloomu kohta.

1812. a. sõda äratas vene rahva ja moodustab tähtsa perioodi tema poliitilises eksisteerimises. Valitsuse korraldustest ja jõupingutustest ei oleks piisanud selleks, et välja ajada Venemaale tunginud gallialased (=prantslased) ja nendega koos tulnud kaksteist rahvast, kui rahvas oleks endiselt jäänud tardumusse. Mitte ülema korraldusel ei läinud elanikud prantslaste lähenedes metssadesse ja rabadesse, jättes oma eluhooned tuleroaks. Mitte ülemuse korraldusel ei läinud kogu Moskva elanikkond koos sõjaväega välja põlisest pealinnast. Rjazani teel nii paremal kui vasakul olid väljad kaetud kirju massiga ja mulle tulevad veel nüüdki meelde minu kõrval kõndinud sõklati sõnad: «Jumalale tänu, kogu Venemaa on sõjakäigule tulnud!» Soldatitele lisaks tulnute hulgas ei olnud neid, kelle tegevus oleks olnud mõttetu, igaüks tundis, et tema kohuks on anda oma osa suures võitluses.

Küsimus

Milles näeb I. D. Jakuškin 1812. a. sõja peamisi iseärasusi?

Dekabrist P. I. Pesteli «Vene Õigus» pärisorjusliku korra hävitamise vajadusest

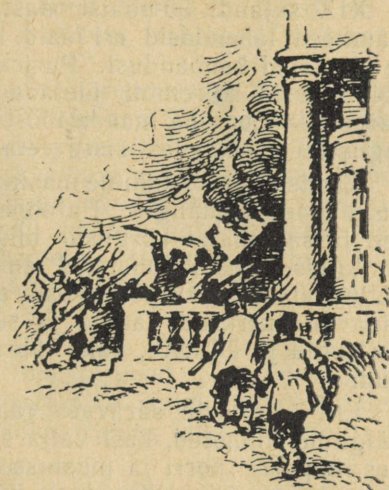
«Vene Õigus» oli dekabristide Lõunaühingus P. I. Pesteli poolt väljatöötatud juhend revolutsioonilise valitsuse jaoks. Avaldame sellest dokumendist katkendi, kus kõneldakse pärisorjusliku korra hävitamise vajadusest:

... Õigus omada teisi inimesi kui omandit, müüa, pantida, kinkida ja pärida inimesi asjadetaoliselt, kasutada neid oma voli järgi ilma nende eelneva nõusolekuta ja ainult oma kasuks, hüveks ja lustiks on häbiväärne tegu, on vastukäiv inimlikkusele, on vastukäiv looduse seadustele, on vastukäiv pühaie ristiusule, on lõppude lõpuks vastukäiv kõige kõrgema looja käsutahtele, mis ütleb pühakirjas, et kõik inimesed on tema ees võrdsed ja et ainult nende teod vooruses teevad vahet nende vahel. Ja sellepärast ei või Venemaal edaspidi olla lubatud ühel inimesel omada ja nimetada teist oma pärisorjaks. Orjus peab olema täielikult hävitatud ja aadel peab tingimata lahti ütleva jälgist eesõigusest omada teisi inimesi. Ei saa oodata, kuni viimane kuritahtlik aadlik saab aru, et on vaja tegutseda kõigi jõududega selleks, et hävitada orjus ja pärisorjuslik olukord Venemaal. Kui aga üle ootuse leiduks vördjas, kes sõna või teoga mõtleks niisugusele tegevusele vastu panna või seda hukka mõista, siis kohustab Ajutine Ülemvalitsus¹ igasugust sellist näru ilma vahet tegemata kohe vahi alla võtma ja andma talle kõige rängema karistuse kui isamaa vaenlasele ja kodaniku esimese põhiõiguse reetjale. Orjuse ja pärisorjuse seiskorra hävitamine pannakse Ajutisele Ülemvalitsusele, see on tema kõige püham ja vajalikum kohustus.

Küsimusi

1. Miks oli dekabrist P. Pestel pärisorjusliku korra vastu?
2. Millisel teel kavatses Pestel hävitada pärisorjuslikku korda?
Tooge tekstist näiteid, mis kinnitavad teie vastuseid neile küsimustele.

¹ Ajutine Ülemvalitsus — tulevane revolutsiooniline valitsus.

IV

TÖÖLIS- JA RAHVUSLIKU VABADUSLIIKUMISE TÕUS. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. PÄRISORJUSE KAOTAMINE VENEMAAL

XIII PEATÜKK

KAPITALISMI ARENEMINE JA REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE TÕUS XIX SAJANDI KESKEL. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE

§ 39. EUROOPA PROLETARIAADI ESIMESED KLASSILAHINGUD

Vabriku-suur-
tööstuse kasv.

Mitte ainult Inglismaal, kus tööstuslik pööre oli toimunud juba XVIII sajandil, vaid ka Euroopa mandril tuli XIX sajandi esimesel poolel käsitsitöö asemele masinate abil tehtav töö, kasvas vabrikute ja tehaste arv, rajati söe- ja rauamaagikaevandusi.

Peamiseks maailma töökojaks jäi endiselt Inglismaa. Kuid ka teistes riikides tekkisid tööstuspiirkonnad — Prantsusmaal Lille'i ja Lyoni linnade ümbruskonnas ning Saksamaal Ruhri jõe orus. Taeva poole kõrgusid vabrikute korstnad, suitsupilved viirutasid taevast. «Musta maa» nimetuse andsid inglased oma peamisele tööstusrajoonile Birminghami linna piirkonnas.

XIX sajandi 30-ndaist aastaist algas raudteede ehitamine. Raudteed lähendasid eri maid, kiirendasid kaupade transportimist ja elustasid kaubandust. Purjekate asemele astusid aurikud, mis võimaldasid kiiremini ületada ookeanide avarusi ja paremini varustada Euroopa maade tööstust puuvilla, villa ning muu mere-
tagustest asumaadest sisseveetava toorainega.

Käsitsitöö asendumine masinatöoga võimaldas suurendada töös-
tuskaupade toodangut. Euroopa linnades tekkisid suured kauplus-
sed ja sadamates kõrgusid hiiglalad. Kaupmeeste ja pankurite
kontoreis istusid tuhanded ametnikud ning pidasid hommikust
õhtuni arveid oma peremeeste sissetulekute kohta. Linnakeskuste
tänavail kerkisid kaunid ja suured ehitused. Neis elasid mitte
hertsogid ja krahvid, vaid vabrikute, tehaste ja raudteede omani-
kud.

Ent kaupluste säravate vaateakende juures seisid närudes ja
nälginud inimesed, käsi välja sirutatud armuanniks. Linnaserva-
des uppusid porri ja mustusse viletsad asulad, mille elanikkond
elas hüttides ja muldonnides. Kõik see, mis ilutses kaupluseriuleil
või lebas ladudes, kõik, mis oli ehitatud, valmistatud ja toodetud,
oli miljonite lihtsate tööinimeste kätetöö. Kuid töölisel ei saanud

Lapsed tööl tekstiilivabrikus Inglismaal.

Vabrikutes töötasid 6—7-aastased lapsed. Tööpäeva pikkus oli 12—14 tundi. Üle jõu käivast tööst piinatud lapsed jäid tihti masina juures magama. Vähimagi hooletuse või eksituse eest karistasid meistrid neid julmalt.

kasutada seda, mida nad ise olid loonud. Nende töö saadused ei kuulunud neile, vaid masinate ja aurikute, vabrikute ja tehaste peremeestele.

Tööstus- proletariaat.

Vabrikusuurtööstuse arenemisega kasvas Euroopas kiiresti tööliste arv. XIX sajandi keskel moodustasid nad Inglismaal elanikkonna enamuse, Prantsusmaal, Belgias ja Saksamaal aga suure osa. Nende read täienesid pidevalt kas laostunud käsitöölise või vaesunud talupoegade arvel. Töölised erinesid teistest ühiskonnaklassidest sellega, et neil ei olnud tootmisvahendeid ja nad pidid palgalistena müüma oma tööjõudu, et mitte nälga surra. Nad olid uus ühiskonnaklass — tööstusproletariaat.

Vabriku- ja tehaseomanikud võtsid endale töölisi ja maksid neile palka. Kuid see palk oli väiksem tööliste poolt toodetud kaupade väärtusest. Tööliste töövilja omastamine saigi vabrikantidele kuuluva kapitali suurenemise allikaks. Selles ongi tööliste kapitalistliku ekspluateerimise olemus.

Püüdes saada rohkem kasumeid, alandasid kapitalistid tööliste palka ning pikendasid tööpäeva. Töölised töötasid 14—16 tundi päevas ja said selle eest nii palju, et võisid osta vaid 300—400 grammi leiba ja rohkem mitte midagi. Ka nende naised ja lapsed olid sunnitud tööle minema. Muidu oleks neid ähvardanud näljasurm.

Masinate purustamisest streikideni, streikidest ülestõusudeni.

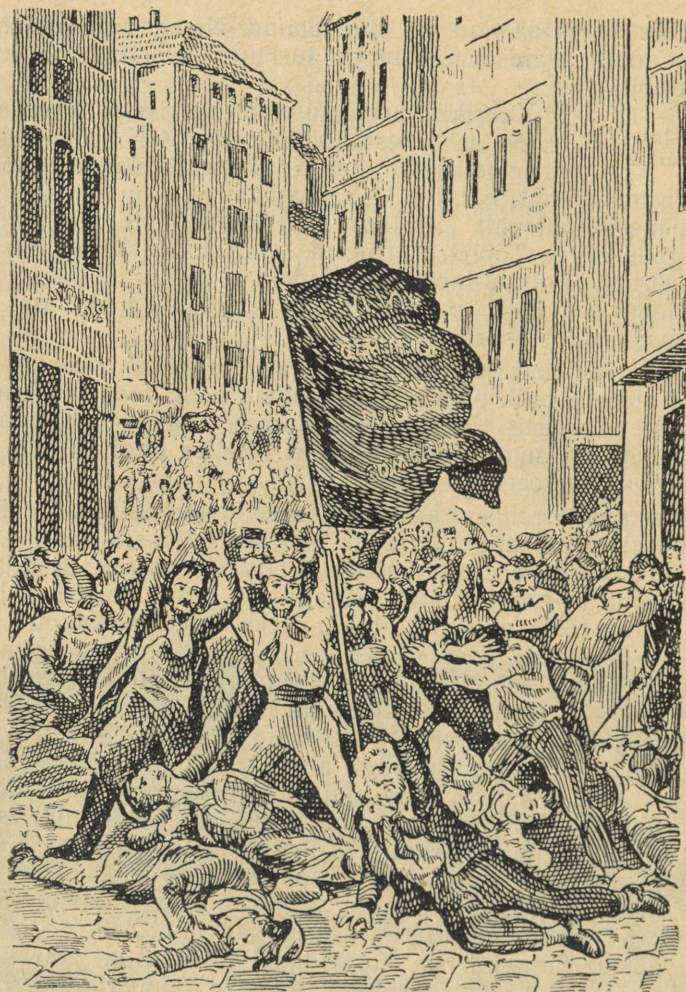
Raskete töö- ja elutingimuste tõttu meeleheitel viidud töölised hakkasid mõnikord lõhkuma masinaid, purustasid vabrikuehitusi, peksid peremehi. Kuid peagi said nad aru, et sellega ei saavuta nad midagi. Selleks et edukalt võidelda,

oli vaja ühineda. Töölised hakkasid looma ametiühinguid, esitama ühiseid nõudmisi palga tõstmiseks, korraldasid streike, s. t. jätsid kõik korraga töö seisma niikauaks, kuni vabrikant neile järeleandmisi teeb. Juhtus ka seda, et vabrikandid ei nõustunud ning vastuseks tööliste nõudmistele lasksid nad töölt lahti. Siis kogunesid töölised tänavaile ja korraldasid miitinguid. Kui võimud püüdsid neid laiali ajada, ehtasid töölised tänavaile barrikaade, hankisid endile relvi ja hakkasid vastu.

Nii juhtus näiteks 1831. aastal Prantsuse linnas Lyonis, kus ülestõusnud kangrud pidasid kolm päeva tänavalahinguid ja tõrjusid kuningaväed linnast välja. Lyoni kangrute lipule olid tiktud sõnad: «Elada töötades või surra võideldes.»

Ülestõusnud töölised uskusid, et kuningas Louis Philippe kaitseb neid kapitalistide omavoli eest. Kuid kuningas saatis nende vastu sõjaväeosad suurtükiväega ning ülestõus suruti maha.

1834. a. kevadel toimus uus Lyoni tööliste ülestõus. Sel korral kestsid lahingud linnas kuus päeva. Töölised ei uskunud enam kuningat. Nad heiskasid barrikaadidele punased lipud ja hüüd-

Lyoni tööliste ülestõus.

Lipul sõnad: «Elada töötades või surra võideldes.»

sid: «Vabariik või surm!» Suure vaevaga läks võimudel korda murda ülestõusnute vastupanu.

1836. aastal esitasid Inglise töölised oma nõudmised petitsioonis (märgukirjas), mis sai «rahva harta» nimetuse (inglise keeles *charter*). Tšartistid kogusid oma petitsioonile üle miljoni allkirja ning esitasid selle parlamendile. Seal istuvad kodanluse esindajad aga lükkasid tööliste nõudmised tagasi. Võimud hakkasid tšartiste

taga kiusama. Töölised astusid politseiga võitlusse. Kaks päeva oli Birminghami linn tööliste valduses.

Niisugused olid Euroopa proletariaadi esimesed iseseisvad väljaastumised. Need näitasid, et töölistel on küllalt julgust ja mehisust, kuid puudub organisatsioon ja ühtne juhtimine. Proletariaat alles hakkas tunnetama oma klassihuve. Tal ei olnud veel oma revolutsioonilist parteid, kes oleks võinud näidata õiget teed kapitali ikkest vabanemiseks.

§ 40. 1848. AASTA REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL

Monarhia kukutamine ja vabariigi väljakuulutamise.

Kaks aastat järjest (1845. ja 1846. a.) oli paljudes Euroopa riikides viljaikaldus. Leiva ja teiste toiduainete hinnad tõusid tugevasti. Tööraha elu muutus veelgi raskemaks. Kulutades rohkem raha toiduainete ostmiseks, vähenesid elanikkonna võimalused tööstuskaupade muretsemiseks. Laod olid kuhjaga kaupa täis, ostjaid aga ei leidunud. Vabrikandid hakkasid vähendama tootmist ja vallandama töölisi. Kui juba töö käiv töoline elas poolnäljas, siis töötud otse nälgisid.

1848. a. talvel algasid paljudes Prantsusmaa linnades rahutused. Inimesed tulid tänavale ning nõudsid tööd ja leiba. Kuninga valitsus jäi ükskõikseks töörahva vajaduste ja viletsuste suhtes. Mitte asjata ei kutsutud Louis Philippe'i «pankurite kuningaks» — tema hoolitses ainult rikaste eest.

22. veebruaril toimusid Pariisi tänavail demonstrantide kokkupõrked politseiga. Teisel päeval avasid politsei ja sõjavägi tule relvitu rahvahulga pihta. Verevalamine ajas rahva vihale. Kõikjal hakati ehitama barrikaade ning otsima relvi. Pealinna tänavail möllasid rahvahulgad. Kõlas «Marseljees». Kuninga väed taganesid ja rahvas tungis peale.

Ülejärgmisel päeval põgenes kokkunud Louis Philippe Pariisist. Peagi sõitis ta Inglismaale. Juubeldavad pariislased vallutasid kuningalossi. Noor tööline puhastas kuningatrooni atlasspadjaga oma poriseid saapaid. Siis viidi troon välja ja põletati. Revolutsioon oli võitnud.

Selle revolutsiooni peamiseks liikumapanevaks jõuks oli tööliklass. Kuid prantsuse töölistel ei olnud siis veel revolutsioonilist proletaarset parteid. Seepärast läks kodanluse parteide esindajail korda haarata võim. Sel ajal kui töölised võitlesid barrikaadidel, moodustasid kodanlikud tegelased ajutise valitsuse.

Ainult töölishulkade surve tõttu nõustus see valitsus Prantsusmaad vabariigiks kuulutama. Valitsusel tuli arvestada tööliklassi, kes oli veebruaripäevadel demonstreerinud oma jõudu. Et töölisi rahustada, deklareeris valitsus tööpäeva lühendamist.

ühe tunni võrra, andis välja dekreedid õigusest tööle ning lubas tööpuuduse likvideerimise eesmärgil avada «rahvuslikud töökojad». Selleks et nõrgendada tööliste valvsust ja juhtida nende tähelepanu kõrvale revolutsiooniliselt võitluselt, moodustas valitsus töölisküsimuste komisjoni. Selle etteotsa sai ajakirjanik Louis Blanc, kes pooldas kokkulepet tööliste ja kapitalistide vahel. Niisuguse juhi tõttu ei suutnud see komisjon midagi olulist ette võtta tööliste töö- ja elutingimuste parandamiseks. Karl Marx nimetas seda komisjoni ironiliselt «õilsate soovide ministeeriumiks».

Pariisi töölise juuniülestõus.

Niipea kui kodanlus oli jõudu kogunud, püüdis ta võtta töolistelt kõik, mille need olid saavutanud veebruaripäevadel. Üksteise järel suleti demokraatlikud klubid ning areteeriti tööliste poolt armastatud revolutsioonitegelased. Pariisi koondati sõjaväge.

Organiseerides rahvuslike töökodade sildi all mullatöid töötute jaoks, suurendas valitsus talupoegade maksusid. Sellega tahtis ta külvata vaenu tööliste ja talupoegade vahele, et jätta töölisklass ilma talupoegade toetusest. Eriti tähtis oli see veel sellepärast, et enamik sõdureid oli pärit maalt.

22. juunil teatas valitsus rahvuslike töökodade sulgemisest. Noortel töolistel soovitati astuda sõjaväkke, ülejäänutel aga lahkuda pealinnast. Pariisi proletariaat vastas sellele ülestõusuga.

Neli päeva, 23.—26. juunini võitlesid töölised kangelaslikult barrikaadidel. Ülestõusnuid oli mitte rohkem kui 45 tuhat. Nende vastu saadeti 250 000-meheline armee. Armeed juhatas sõjaminister kindral Cavaignac.

Ülestõusnud töölised olid vaenlasest nõrgemad mitte ainult arvuliselt, vaid ka relvastuselt. Endiselt ei olnud neil vajalikku organisatsiooni ning ühtset juhtimist. Neil ei olnud ka liitu talurahvaga. Kõige selle tõttu suruti ülestõus maha. Kõik, kes võeti kinni relvastatult, heideti vanglasse. Paljud neist saadeti hiljem meretagustesse asumaaadesse sunnitööle.

Pariisi töölise ülestõus 1848. a. juunis oli esimene suur lahing proletariaadi ja kodanluse vahel.

Prantsusmaa järel arenes 1848. aastal revolutsiooniline võitlus ka teistes Euroopa riikides. Saksamaal, mis oli sel ajal killustatud 39 üksikuks riigiks, astus rahvas välja feodaal-monarhistliku korra vastu, Saksamaa ühendamise ning ühtse demokraatliku Saksamaa vabariigi loomise eest. Paljurahvuselise Austria keisririigi rahvad tõusid võitlusse neid rõhuvat Habsburgide dünastia vastu. Itaallased, ungarlased, rumeenlased ning Taga-Karpaatia ja Bukoviina ukrainlased nõudsid oma rahvusliku sõltumatuse tunnustamist. Budapestis moodustati Ungari valitsus, Prahhas avasid tšehhid oma rahvuskogu. Ülestõus puhkes ka Austria pealinnas Viinis.

Ent kõikjal astus töörahvas välja üksi, kodanlus aga ei tahtnud monarhiast ja mõisnikest täielikult lahku lüüa. Seepärast ei saavutanud 1848. aasta revolutsioon mitte ühelgi maal täielikku võitu,

Töelised võitlevad sõjaväega Pariisi tänaval 1848. a. juunis. Pilt kujutab ülestõusu esimese päeva sündmusi, kui töelised püüdsid tungida kesklinna.

olguigi et mõnedes riikides kaotati pärisorjus. See revolutsioon näitas, et töörahval ei ole midagi loota kodanluselt, kes on hirmust rahvaliikumise ees alati valmis kokku leppima aadlike ja monarhi-dega. Ainult tööliklass on võimeline selleks, et viia revolutsioon võiduka lõpuni ning anda vabadus töörahvale ja sõltumatus rõhu-tud rahvastele.

§ 41. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE

«Kommunistliku partei manifest». Käputäie kapitalistide rikastumine miljonite palgatöölise raske töö arvel oli niivõrd ilmne, et see ei saanud jääda märkamatuks tolle aja eesrindlikele mõtlejatele. Tundes siiralt kaasa töörahvale, paljastasid nad kodanlust ning unistasid õiglasest ühiskonnakorrast, kus kõik inimesed on täiesti vabad ja võrdsed ning töötavad üldise hüve nimel. Sellist ideaalset korda nimetasid nad sotsialistlikuks (ladinakeelsest sõnast *sociális* — ühiskondlik) või kommunistlikuks (ladinakeelsest sõnast *commúnis* — ühine).

Ent need mõtlejad ei suutnud näidata tööliste seda, kuidas saavutada ühiskonna ümberkorraldamist sotsialistlikuks, kuidas hävitada klassiline ebavõrdsus ning inimese ekspluateerimine inimese poolt. Mõned neist püüdsid veenda varakaid, et võõra töö omastamine ning kehvikrahva raske elu arvel elamine on häbiväärne. Nad kutsusid kodanlust üles oma varandusest loobuma. Kuid nagu võiski arvata, kapitalistid jäid kurdiks niisugustele üleskutsetele. Seepärast olidki sotsialistlikud õpetused kaua aega elust lahus ning säilitasid utoopilise, see tähendab teostamatu, unistava iseloomu.

Esimestena näitasid õige tee kehtiva ühiskonnakorra ümberkujundamiseks Karl Marx ja Friedrich Engels. 1847. aastal löid nad Londonis eesrindlike tööliste rahvusvahelise revolutsioonilise organisatsiooni — «Kommunistide Liidu». Selle organisatsiooni ülesanded ja eesmärgid esitasid Marx ja Engels raamatus, mis anti välja 1848. a. algul pealkirja all «Kommunistliku partei manifest».

Proletariaat on see ühiskondlik jõud, kes kukutab kapitalismi ja kehtestab oma diktatuuri, selleks et üles ehitada klassideta kommunistlik ühiskond, kus ei ole eraomandit ega inimese ekspluateerimist inimese poolt. Niisugune oli «Manifesti» peamine mõte. «Manifest» lõppes üleskutsega ühinemiseks ja koondumiseks: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Need sõnad on ka praegu kõigi kommunistlike parteide võitlusloosungiks.

Nende kahe suure inimese kujud on meile tuttavad juba lapsepõlvest. Tavaliselt on nende portreed kõrvuti. See ei ole sugugi juhuslik. Nad olid ka elus koos, andes sügavalt hingestatud sõpruse eeskuju.

Nad mõlemad on sündinud Saksamaal, Marx 1818. aastal, Engels — 1820. aastal. Nad kohtusid juba noorpõlves, 1844. aastal, ning jäid sõpradeks ja võitluskaaslasteks elu lõpuni. Engelsi ventalik toetus aitas Marxil korduvalt jagu saada puudusest ja viletsusest, kui teda jälitasid ja kiusasid taga kodanlikud valitsused. Marxil oli suur perekond. Elamine võõrsil aga oli üpris raske. Kui suri tema ainuke pisipoeg, siis ei olnud majas raha matuse jaoks.

K. Marx ja
F. Engels —
proletariaadi
õpetajad ja juhid.

Karl Marx noores eas.

Friedrich Engels noorusaastail.

Kuid ükskõik, kus Marx elas — kas Saksamaal, Prantsusmaal, Belgias või Inglismaal, igal pool võttis ta aktiivselt osa revolutsioonilisest võitlusest. Viimased rohkem kui 30 aastat elas ta Londonis, ühendades revolutsioonilise tegevuse teadusliku tööga.

Koos oma sõbra ja mõttekaaslase Engelsiga põhjendas Marx kapitalismi hukkumise ja kommunismi võidu paratamatuse. Niisugusele järeldusele tuli ta kapitalistliku ühiskonna arenemisest tuleneva põhjaliku tundmaõppimise tulemusena.

Marx oli väga haritud inimene. Uurides ajalugu, filosoofiat ja poliitilist ökonomiat, armastas ta tegelda ka matemaatikaga, eriti algebraga. Suurt naudingut pakkus talle ilukirjanduse lugemine. Vene kirjandusest hindas ta eriti Puškini, Lermontovi, Gogoli ja Turgenevi teoseid. Marx tundis kõiki Euroopa keeli, sealhulgas ka vene keelt. Inglise ja prantsuse keelt valdas ta niisama vabalt kui oma emakeelt (saksa keel).

Marx suri oma kirjutuslaua taga 1883. a. Engels elas temast 12 aastat kauem ja suri 1895. a.

Nende kahe suure proletaarse revolutsionääri ajalooline teene on selles, et nad ühendasid kommunistliku õpetuse töölisliikumisega. Nad juhtisid proletariaadi revolutsionilist võitlust oma eluajal ja nende poolt loodud teadusliku kommunismi teooria näitas ka pärast nende surma kõigi maade tööliste ainuõige tee vabanemiseks. See kulgeb sotsialistliku revo-

lutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kaudu kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele. Seda teed mööda sammus võidule ka meie maa töölisklass.

§ 42. TSARISTLIK VENEMAA XIX SAJANDI KESKEL

**Manufaktuuri-
vabrikuni,
käsitsitöölt
masinatootmiseni.**

Venemaa oli XIX sajandi keskel määratu suur mandriirik. Ta võttis enda alla 16 miljoni ruutkilomeetri suuruse territooriumi Ida-Euroopas ja Põhja-Aasias. Venemaa elanikkond ulatus ligi 70 miljoni inimeseni. Tema maapõues peitusid suured maavarad. Steppide avarus näis piirituna. Lähimatu seinana seis is põline taiga. Lainetasid kuldsed viljaväljad, mis olid loodud põlluharijate kätetöoga.

Kuid oma suurusest ja loodusrikkustest hoolimata jäi Venemaa majanduslikus arenemises tugevasti maha Lääne-Euroopa riikidest. Tööstusettevõtteid oli vähe. Põldu hariti isaisade kombel. Maad künti puudraga. Teed olid halvad. Kaupu veeti hobuste või veohärgadega läbipääsmatus poris või hangedes.

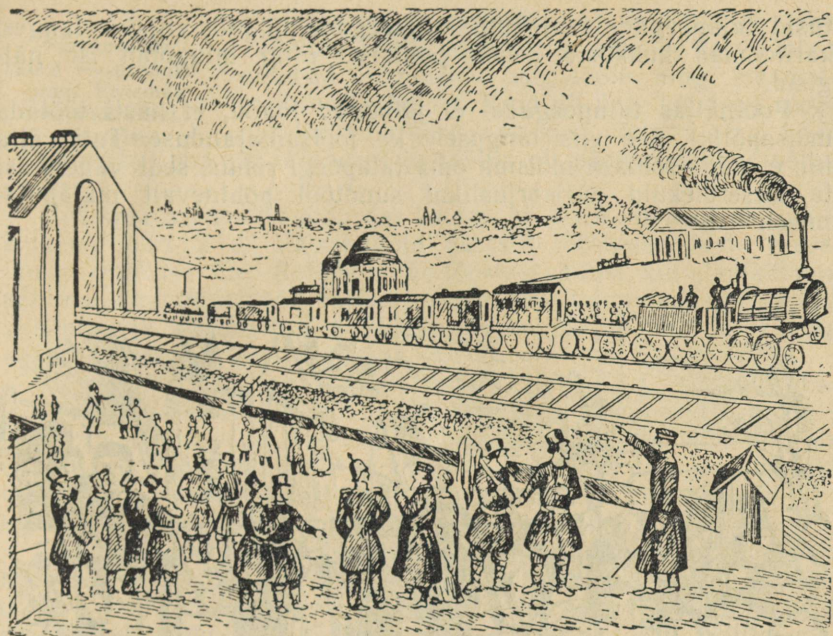
Poleks muidugi õige mõelda, et Venemaa majandus oli täieliku seisaku olukorras. Ka pärisorjuslikul Venemaal võis tähele panna mõnesugust edasiminekut majanduselus.

XIX sajandi 30-ndaist aastaist algas Venemaal masinate laialdane rakendamine tööstuses. Manufaktuur hakkas muutuma vabrikuks. Masinatootmine hakkas välja suruma käsitsitööd. Suurtööstuse kogutoodangust valmistati XIX sajandi keskel juba kaks kolmandikku masinate abil.

Masin nõudis töölise kvalifikatsiooni tõstmist. Kuid kepihirmu all töötav pärisori ei olnud sellest huvitatud. Seepärast kaasnes masinate kasutuselevõtmisega, nagu me juba teame, pärisorjusliku sundtöö asendamine palgatööga. XIX sajandi keskel olid neli viiendikku suurtööstuse töolistest juba palgatöölised. Ettevõtted, mis põhinesid palgalise tööjõu ekspuaterimisel, olid oma iseloomult kapitalistlikud. Nad kuulusid kaupmeestele või rikastunud talupoegadele.

1837. aastal avati Venemaal esimene raudteeliin Peterburi ja Tsarskoje Seloo (praegune Puškin) vahel. Selle pikkus oli ainult 27 kilomeetrit. Kuid 1851. a. ehitati raudtee juba Peterburi ja Moskva vahele. Jõgedel ja Venemaad ümbritsevail meredel hakkasid sõitma aurulaevad. Uued transpordivahendid soodustasid kaubanduse laienemist sisemaal ning kaubavahetust välismaaga.

**Muutused põllu-
majanduses.** Tööstuse arenemine kutsus esile osa elanikkonna siirdumise maalt linna, vabrikutesse ja tehastesse. Linnaelanikele oli vaja üha rohkem leiba ja teisi toiduaineid. Vabrikud vajasid toorainet. Suurenes vilja ja tooraine väljavedu Venemaalt Lääne-Euroopa maadesse. Sellistes

Rong Peterburi—Moskva raudteeliinil.

tingimustes oli vene mõisnikel kasulik laiendada oma majapidamist, et toota müügiks võimalikult rohkem teravilja, villa, lina ja kanepit.

XIX sajandi esimesel poolel laienes külvipind üksnes Euroopa-Venemaal 20 miljoni tiinu võrra.¹ Hakati üles harima viljakaid steppe Musta mere rannikul, Põhja-Kaukaasias ja Volgamaal. Hakati külvama rohkem lina ja kanepit. Tekkisid hoopis uued põllumajandusharud. Ukrainas hakkasid haljendama suhkrupeedipõllud. Lõunapiirkondade steppidesse ilmusid tuhandepealised peenvillalammaste karjad.

Ent maal valitses veel käsitsitöö. Mõisnikud ei tahtnud osta kalleid masinaid, sest pärisorjuses olevad talupojad harisid nende maad tasuta ning oma tööriistadega. «Kui hakkame tarvitama masinaid, mis jääb siis teha meie talupoegadel,» arutlesid mõisnikud.

«Tahe on sundusest kangem».

Et saada rohkem sissetulekut, suurendasid mõisnikud tegu ja obrokit. Kuid raske, kurnav töö võttis talupojalt jõu ning tal ei jäänud aega nagu kord ja kohus oma maatükki harida. Selle tagajärjel laos-

¹ Tiin — vana vene maamõõduühik, mis võrdub 1,09 ha.

tusid talupoegade majandid, talupoegade põldude viljakus langes, kariloomad hukkusid sööda puudusel ning talupojad ise nälgisid.

Poolnäljas talupoegadel ei jätkunud jõudu, et hästi töötada mõisapõllul. See viis langusele ka mõisamajanduse. Tuli välja nii, et mida rohkem mõisnik oma talupoegi rõhus, seda vähem sai ta sissetulekuid pärisorjuslikul sundtööl põhinevalt majapidamiselt.

Talupojad tõid mõisnikule obrokit.

Mõisniku linnamaja õu. Paremalt on näha mõisahärra maja. Mõisnik seisab trepil. Talupojad laadivad maha koormaid. Mida võis paluda see talupoiss, kes laskus mõisniku ette põlvili?

Aegamööda hakkasid mõisnikud ise veenduma selles, et pärisorjuslik töö ei ole kasulik. Üks mõisnik avaldas ajalehes artikli pealkirja all «Tahe on sundusest kangem». Ta tõestas, et palgatöö on sunniviisilisest tööst tootlikum, et vaba tööline teeb sama aja jooksul rohkem kui pärisori.

Üksikud mõisnikud hakkasid kasutama palgatöölisi. Eriti prakiseerisid seda lõuna- ja kagukubermangud, sest seal oli pärisorje vähe, aga maad palju.

Kuid enamik mõisnikke oli pärisorjusliku korra säilitamise poolt ning tahtis elada ja majandada vanamoodi.

**Pärisorjuslik
kord — peamine
pidur Venemaa
majanduslikus
arenemises.**
jõudu, kui enamik talupoegi ja töölisi oli pärisorjuslikus sõltu-
vuses.

Püüame nüüd varemõeldust kokkuvõtet teha. Tööstuse ja põllumajanduse edasise kasvu huvid nõudsid üleminekut palgatööle ning masinate tarvituselevõtmist. Kuid nii ühte kui teist segas pärisorjuslik kord, sest kust võtta v a b a t ö ö -

Tööstuse arenemist pidurdas ka see, et Venemaal ei jätkunud ostjaid. Vabrikandid kurtsid tööstussaaduste turustamise raskuse üle. Kellele müüa tööstussaadusi, kui elanikkonna põhimassi moodustavad pärisorjuses olevad talupojad, kes käivad viiskudes ja kodukootud särkides ning kellel pole raha, et osta saapaid, vabrikus kootud sitsi ja kalevit.

Lõpuks takistas pärisorjuslik kord ka kapitalide kogunemist. Kui mõnel talupojal koguneski raha, siis kartis ta avada poodi või sisse seada töökoda, sest mõisnik võis temalt siis rohkem obrokut nõuda. Ja kui rikas talupoeg avaski töökoja ning pärast tahtis end vabaks osta, siis pidi ta selle töökoja koos kogu sisseseadega jätma oma mõisnikule.

Tähendab Venemaa edasine majanduslik kasv sõltus üleminekust kapitalistliku arenemise teele. Seda aga takistas pärisorjuslik kord. Selles seisiski tolle aja Venemaa ühiskondliku ja majandusliku elu peamine vastuolu.

Kuid miks ei saanud kaotada pärisorjust? Sellepärast, et võimul oli tsaar, kes nimetas ennast ise esimeseks mõisnikuks riigis. Mõisnikud aga pidasid pärisorjust oma klassivõimu aluseks, aadliseisuse peamiseks eesõiguseks. Tsaarism nägi oma peaülesannet pärisorjusliku korra säilitamises. Seepärast surusid tsaariväed julmalt maha pärisorjuslike talupoegade rahutusi ning tsaari sandarmid panid vangi igaühe, kes julges häält tõsta pärisorjusliku korra vastu.

Samuti nagu mõisnik oma mõisas nii ka tsaar oma riigis hoidis võimu enda käes toore jõu ja hirmu abil. Tsaari isevalitsus oli lahutamatu seotud pärisorjusliku korruga. Kui pärisorjuslik kord oli Venemaa majandusliku arenemise peamiseks piduriks, siis tsaarism oli samasuguseks piduriks ühiskondliku ja kultuurilise arengu teel, oli hariduse ja vaba mõtte vaenlane.

Selleks et edasi liikuda, tuli vene rahval hävitada pärisorjus ja kukutada tsaari isevalitsus.

Rahvaliidumine. Pärisorjusliku rõhumise ja mõisnike omavoli tugevnemisele vastas talurahvas uute rahutustega. Juba Nikolai I esimesel valitsusaastal toimus ligi 50 talurahvarahutust.

Aastail 1830—1831 veeres üle kogu Venemaa niinimetatud «kooleramässude» laine. Neid kutsus esile tsaari tšinovnikute omavoli kooleraepideemia ajal. Kehtestades karantiini, keelasid võimud elanikel liikumise. Normaalne elu oli häiritud. Linnades

valitses toiduainete puudus. Rahva hulgas levis kuulds, et inimesed ei sure mitte koolerast, vaid et mõisnikud annavad inimestele meelega mürki. Ärritatud kehvikud ründasid politseijaoskondi ja kroonuhaiglaid. Need stiihilised mässud väljendasid oma olemuselt rahvahulkade protesti pärisorjusliku korra vastu.

Kui ohvitser küsis ühelt, niisugusest mässust osavõtjalt: «Kas sa tõesti usud, et härrased meelega mürgitavad vee kaevudes?», sai ta vastuseks: «Mis siin rääkida! Mürk ja koolera on lollide jaoks, meile aga on vaja, et teie aadlisugu sokesugu ei oleks!»

Kooleramässude mahasurumiseks võeti mitmes linnas tarvitusele relvajõud. Peterburis saadeti mässavate linnakehvikute vastu kaardiväepolgud.

Mõisatalupoegadega koos tekkisid rahutused ka riigitalupoegade hulgas. Koos venelastega astusid Volgamaal ja Uraalis välja ka tatarlased, tšuvašid, udmurdid ja teised rahvad. Ukrainas pidasid talupojad kohati päris tõelist partisanisõda mõisnike vastu. Podolski kubermangus ajasid mitme aasta jooksul ukraina ja poola magnaatidele hirmu nahka need ülestõusnud, keda juhtis rahvasuaja *Ustím Karmeljúk*, armeest ärakaranud soldat. Seitse korda püüti ta kinni, heideti vänglasse ning saadeti sunnitööle ja seitse korda ta põgenes ning astus jälle võitlusesse mõisnike vastu. Ta langes võitluses aadlike kuulist.

Palju talupoegi põgenes maad ja vabadust otsides sisekubermangudest Volga taha ja Kaukaasiasse. Muidugi ei saanud nad ka seal vabadust; algul võtsid tšinovnikud nad arvele ning seejärel anti nad uute mõisahärrade meelevalla alla. Tihti osutasid talupojad sellele visa vastupanu. Rohkem kui pool aastasada taotlesid vabadust Máslov Kúti küla talupojad Stavropolis. Tsaar kinkis nad mõisnik Zótovile, kuid nad keeldusid mõisniku le allumast, öeldes: «Raiutagu kas või pea maha, aga mõisniku all me olla ei taha!» 1853. a. saadeti nende vastu väesalk ja neli suurtükki. Talupojad muutsid külatänavad barrikaadideks. Toimus tõeline lahing. 340 talupoega sai surma ja haavata. 556 talupoega saadeti Siberisse ja 64 pandi vangi. Tsaari kuberner nimetas Máslov Kuti talupoegi «parandamatuteks vabaduseotsijateks». Visalt võitlesid vabaduse eest ka vaprad Kaukaasia mägilased. Dagestanis ja Tšetšeenias oli veerand sajandit nende juhiks kuulus *Samíl*. «Rahvad, õppige neilt, milleks on võimelised inimesed, kes tahavad jääda vabadeks,» kirjutas mägilastest Marxi ja Engelsi poolt juhitava «Kommunistide Liidu» ajakiri.

Revolutsioonilis-
demokraatlik
intelligents.

Kui pärisorjuslikul Venemaal olid varem haritlasteks tavaliselt aadlikud, siis kapitalistlike suhete arenemisega hakkas haritlaste hulgas ikka sagedamini esinema ka mitteaadlikke. Need olid talupoegadest, linnakodanikest, kaupmeestest, väikeametnikest või vaimulikkonnast põlvnevad inimesed. Neid kutsuti sel ajal *segaseisulasteks* (raznotšiinetsiteks), s. t. eri seisustest

inimesteks. Tihti sattusid nende ridadesse ka vaesunud aadlikud.

Segaseisuslased olid pärit rahva hulgast, nad olid tihedamalt seotud rahvaga kui aadlikest haritlased. Seetõttu reageerisid nad elavamalt riigis toimuvatele rahvaliidumistele ning suutsid täielikumalt vältendada rahvahulkade püüdlusi.

Palju segaseisuslasi oli Moskva ülikooli üliõpilaste hulgas. XIX sajandi 30ndail aastail tekkisid seal üliõpilasingid. Nende liikmed arvustasid tsaarivalitsust, mõistsid hukka pärisorjusliku korra, tuletasid meelde dekabriste, lugesid saksa filosoofide ja prantsuse utopistlike sotsialistide töid, õppisid pähe keelatud revolutsioonilisi luuletusi. Neist ringidest võrsusid paljud vene intelligentsi eesrindlikud inimesed.

Üks selliseid oli Aleksandr Ivanovitš Hérzen. Koos oma sõbra Nikolai Ogarjoviga andsid nad juba noormeestena töotuse pühendada oma elu rahva vabastamiseks. Nad töötasid seda ühel jalutuskäigul tolaeegse Moskva lähedal Varblaste (praegu Lenini) mägedel, seal, kus nüüd kõrgub Moskva ülikooli uus hoone.

Herzen ja Ogarjov olid pärisorjusliku korra ja tsaari isevalitsuse vastased. Nad pidasid end dekabristide ürituse jätkajaiks. Kuid nad mõistsid, milles oli dekabristide peamine viga. Neile oli selge, et ühiskonna revolutsiooniline ümberkorraldamine ei ole võimalik ilma rahva aktiivse osavõtuta.

Kadalipu-karistuse¹ eel.

Pärisorjuslikul Venemaal rakendati soldatite suhtes julmi ja alandavaid kehalisi karistusi. Neid, kellele oli määratud kadalipu-karistus, talutati aeglaselt läbi rivi ja iga soldat pidi andma talle kadalipu-kepiga paljale seljale hoobi. Kolmest tuhandest löögist piisas, et peksta inimest surnuks, kuid juhtus, et Nikolai I ja tsaarikindralid määrasid 12 tuhat lööki.

¹ Vene keeles nimetati seda *шпицрутен*, mis pärineb saksakeelsest sõnast *Speissrute* (Speiss — oda, piik, Rute — varb, vits); nagu sõna, nii ka see peksuvorm on laenatud Preisimaalt. Sellist peksu rakendati ka talupoegade ülestõusust osavõtjate karistamisel Venemaal ja Eestis (meenutage Mahtra sõda).

A. I. Herzen.

Selle eest heideti ta ülikoolist välja. Peagi sai ta tuntuks kirjanudskriitikuna.

Belinski oli esimesi revolutsioonilisi valgustajaid. Ta kirjutas kuulsa «Kirja Gogolile». Selles kirjas rõhutas Belinski, et Venemaad ei saa päästa palvetamisega, vaid pärisorjusliku korra kaotamise ja rahva haridustaseme tõstmisega.

Sandarmid tahtsid sulgeda Belinskit Petropavlovski kindlusevanglasse ning ainult tema surm takistas neil selle kavatsuse teostamist.

Sandarmid areteerisid Herzeni ja saatsid ta asumisele algul Vjatksse (praegune Kirov), siis Vladimiri ja lõpuks Novgorodi. Kolides linnast linna tutvus ta lähemalt vene rahva eluga ning kirjutas sellest oma jutustustes. «Kes on süüdi?» — niisugune on ühe jutustuse pealkiri. Ja igaüks, kes seda luges, võis veenduda, et rahva viletsustes ja kannatustes on süüdi teda rõhuvad pärisorjuslikud mõisnikud.

Tsarism Euroopa sandarmina.

Tsaarivalitsus õiendas revolutsionääridega julmalt arveid mitte ainult oma maal. Ta oli alati valmis saatma vägesid revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks ükskõik millisesse välisriiki. Sellepärast nimetatigi Vene tsaari «Euroopa sandarmiks».

1789. a. Prantsuse kodanlik revolutsioon andis purustava löögi feodaalkorrale Prantsusmaal, kuid pärast Napoleoni keisririigi kokkuvarisemist tuli sellel maal uuesti võimule vana kuningadünastia. Omal ajal revolutsiooni poolt minema kihutatud feodaal-

Herzenit ja tema sõpru eraldas dekabristidest ka see, et nad olid sotsialistid. Tõsi küll — nende vaated olid utoopilised. Vene külas eksisteeris kogukondlik maavalodus. Teades sellest, arvasid Herzen ja Ogarjov ekslikult, et mõisniku võimu alt vabastatud külakogukond võib tagada võrdsuse töörahvale ning saada sotsialistliku ühiskonna algeoks.

Üliõpilasingide liikmeks oli ka Vissarion Grigorjevitš Belinski. Selle vaese sõjaväetoetri poja elu oli lühike ja täis raskusi; ta suri noorena tuberkuloosi.

Juba üliõpilasena kirjutas Belinski dramaatilise jutustuse «Dmitri Kalinin», mille sisuks oli kirglik protest pärisorjuse vastu.

V. G. Belinski enne surma.

Räskelt haige Belinski voodi juures on kirjanikud N. A. Nekrassov ja I. Pannajev. Korterrisse ilmusid sandarmid (sandarmi kuju on näha ukseel). Belinski tahi tsaari käsul sulgeda kindlusvanglasse.

aristokraadid tulid tagasi võimu juurde. Nad püüdsid taastada oma endisi eesõigusi. Nende huve kaitsva kuningavalitsuse poliitika takistas kapitalismi arenemist. Seepärast küpses Prantsusmaal veel üks revolutsioon.

1830. a. juulis kukutas ülestõusnud prantsuse rahvas troonilt Bourbonide dünastia viimase esindaja kuningas Charles X. Eesrindlikud vene inimesed tervitasid Prantsusmaal toimunud revolutsiooni. Tsaar Nikolaj I aga saatis otsekohe oma kindralid Viini ja Berliini, et kokku leppida Austria ja Preisi monarhiaga ühiseks sõjakäiguks Pariisi vastu. Poolas puhkenud tsarismi ülevõimu vastu suunatud ülestõus takistas nende plaanide teostamist. Kuid selle eest õiendas tsaar julmalt arveid ülestõusnutega Poolas.

Kui saabus 1848. aasta ning Euroopa kohal kõmas taas revolutsiooniäike, astus tsarism jälle välja rahvusvahelise sandarina. Nikolai I sai teate uuest revolutsioonist Prantsusmaal parajasti siis, kui tema lossis toimus õukonnaball. Tsaar andis märku ja muusika vaikus. Pöördudes teda ümbritsevate ohvitseride poole ütles ta: «Saduldage hobused, härrased! Pariisis on jälle alanud revolutsioon.»

Varsti saatis Nikolai I oma väed maha suruma revolutsioonilist liikumist Ungaris ja Rumeenias. Ungari ja rumeenia mõisnikud aitasid tsaari kindralitel kõigiti revolutsionääridega arveid õiendada. Eesrindlik vene haritlaskond mõistis kategooriliselt hukka Vene tsaari liidu Euroopa revolutsioonide timukatega.

Herzen tundis rõõmu iga edusammu üle, mida saavutasid Poolas toimunud ülestõusust osavõtjad. Vene ohvitser Aleksei Gusjev poodi sellepärast, et ta Ungarisse toimunud sõjakäigu ajal kutsus oma seltsimehi üles pöörama relvi monarhide — Ungari revolutsiooni kägistajate vastu.

§ 43. VENEMAA KULTUURIELU XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL

**Tsarism — hari-
duse ja kultuuri
vaenlane.**

Pärisorjuslik kord takistas hariduse levikut tsaristlikul Venemaal. Oldi arvamusel, et ainult aadlikud peavad olema haritud. Algkooli oli vähe, keskkooli (gümnaasiume) veelgi vähem. Ülikooli aga oli XIX sajandi keskel kogu Venemaal kõigest kuus. Neisegi suhtus tsaarivalitsus kahtlustavalt, nimetades ülikooli «vabamõtlemise taimelavadeks». Aleksander I ajal vallandati ainult Kaasani ülikoolist ühe korraga üksteist paremat professorit. Neid süüdistati «poliitilises ebaustavuses». Nikolai I ajal tugevnes veelgi eesrindlike professorite jälitamine.

Pärisorjuses olevatel talupoegadel oli võimalik pääseda ainult algkoolidesse. Gümnaasiumide ja ülikoolide ukсед olid tsaari erilise ukaasi põhjal neile suletud.

Kõik trükitooted olid allutatud rangele tsensuurile. Kui ajakirjas ilmus artikkel, mis ei olnud valitsusele meeltemööda, võidi ajakiri keelata, toimetajat trahvida, areteerida või välja saata. Nii keelati ära populaarsed vene ajakirjad «Teleskoop» ja «Moskovski Telegraf». Kontrollides raamatuid enne trükis ilmutamist, tõmbasid tsariametnikud sealt maha iga vabamõttelise sõna.

Halastamatult õiendas tsarism arveid eesrindlike vene kirjanikega. Rõlejev poodi, Odojevski ja Bestužev saadeti algul Siberisse ning hiljem Kaukaasiasse. Ka luuletaja Poležajev anti soldatiks ning saadeti Kaukaasiasse.

Teadus.

Vaatamata politseisurvele ning tagakiusamisele jätkasid vene teadlased kodumaise teaduse edasiarendamist.

Vene riigi piiride laiendamine ning kaugete ääremaade asustamine äratasid vene teadlastes erilise huvi maadeuurimise vastu. Julged vene meresõitjad tegid palju suurepäraseid avastusi: avastasid Antarktise mandri, uurisid Vaikse ookeani avarusi, õppisid esimeste eurooplastena tundma Kaug-Ida rannikut.

Vene tööstuse üleminek käsitsitöölt masinatootmisele suunas teadusemeeste tähelepanu mehaanikale ja energeetikale. Füüsik V. V. Petrov leiutas elektrilise kaare, mis (hiljem) sai tuntuks Volta kaare nime all. P. L. Schilling konstrueeris esimese elektromagnetilise telegraafi maailmas. Mehaanikaga tegelemine eeldas matemaatikateaduse kõrget taset ning mitte juhuslikult ei töötanud just vene õpetlane N. I. Lobatševski välja uue geo-

A. S. Puškin.

M. J. Lermontov.

meetriasüsteemi. Väljapaistvate teaduslike avastuste eest nimetasid kaasaegsed teda «geomeetria Kopernikuseks».

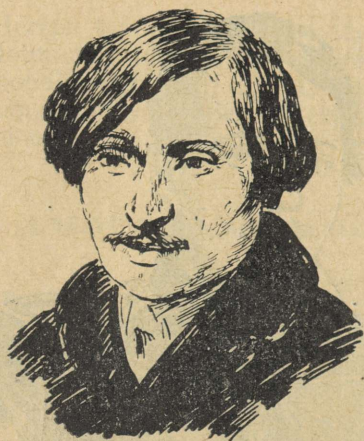
Kuid tsaristlikul Venemaal ei aidatud teadlastel nende avastusi ja leiutisi ellu rakendada. Seetõttu teadis neist tihtipeale ainult väike ringkond inimesi ja nad ei saanud laialdast tunnustust. Nii näiteks Schillingi telegraafiaparaadist teadsid vaid üksikud. Kui aga hiljem samasuguse aparadi ehitas inglane Wheatstone, levis aparaat kogu maailmas.

Kirjandus ja kunst. Uhiskondlik aktiivsus, mille kutsus esile 1812. a. Isamaasõda ning sellele järgnenud dekabristide liikumine, avaldas suurt mõju vene kirjandusele. Vene kirjanike teostes hakkasid üha jõulisemalt kõlama võitluse ja protesti motiivid rahva rõhumise vastu. Kõik, mis erutas eesrindlikku vene intelligentsi, kajastus A. S. Puškini ja M. J. Lermontovi luuletustes ja poeemides ning A. S. Gribojedovi komöödias «Häda mõistuse pärast». Oma eesrindlike vaadete pärast said nad korduvalt kannatada tsarismi tagakiusamise läbi.

Vene kirjanduse paljastav suund ilmnes eredalt N. V. Gogoli teostes. Tema komöödia «Revident» naeris välja tsaari bürokraatia, aga tema poeem proosas «Surnud hinged» paljastas mõisnikest pärisorjapidajate ebainimlikkuse ja kiskjalikkuse.

Parimad vene kunstnikud taotlesid tegelikkust tõetruult kujutada. Vene maalikunsti andekas meister P. A. Fedotov mõistis rangelt hukka pärisorjuslikku elulaadi.

Suure vene helilooja Mihhail Ivanovitš Glinka muu-

N. V. Gogol.

sikaloomingu elustavaks lätteks oli rahvalaul. Temalt on pärit suurepärane väljendus: «Muusikat loob rahvas, meie, kunstnikud, ainult arranžeerime (s. o. «töötleme») seda.»

Glinka patriootiline ooper «Ivan Sussánin» peegeldab helilooja sügavat usku rahva jõusse ning tema võimetesse jagu saada kõigist vaenlastest ja orjastajatest.

Eesrindlik vene kultuur avaldas viljastavat mõju teiste Venemaa rahvaste kultuuri arenemisele. Ukraina rahvaluuletaja Tarass Grigorjevitsš Sevtsenko pidas kalliks dekabristide mälestust ning oli vene revolutsiooniliste demokraatide ustav sõber ja mõttekaaslane. Gruusia luuletaja

Aleksandr Tšavtšavádže ja armeenia uue kirjanduse rajaja Hatšatúr Abovján kaitsesid veendunult sõprust ja koostööd vene kultuuritegelastega.

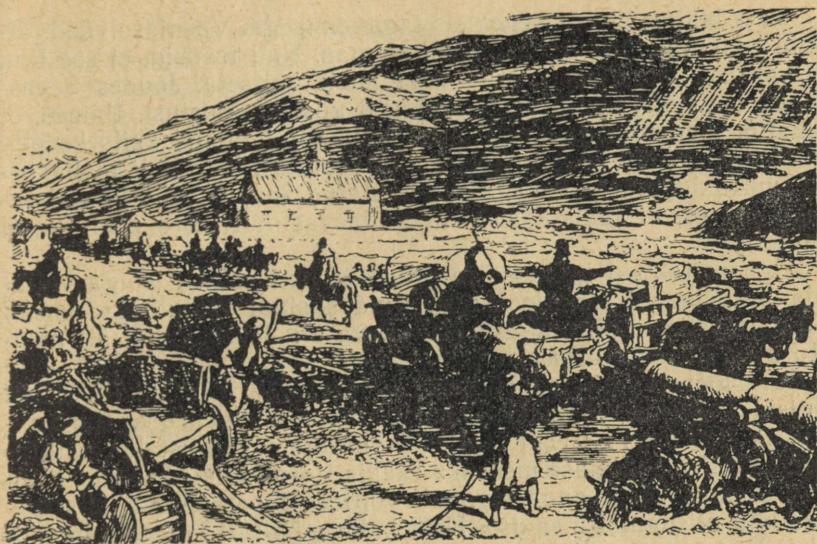
§ 44. KRIMMI SÕDA

«Idaküsimus». XIX sajandi keskel sai üheks kõige teravamaks rahvusvahelise poliitikaeltu probleemiks nõnda nimetatud «idaküsimus». Selle olemus seisis Euroopa riikide võitluses Vahemere piirkonnas. Igaüks neist tahtis ära kasutada vanadusest nõdraks jäänud Türgi monarhia nõrkust ning haarata enda kätte võimalikult soodsaid positsioone.

Vene tsarism tahtis saada oma kontrolli alla Bosporuse ja Dardanellide väinasid, et kindlustada Vene laevastikule vaba väljapääs Mustalt merelt Vahemerele. Inglismaa ja Prantsusmaa valitsused aga kartsid Venemaa mõju tugevnemist Lähis-Idas, püüdsid sulgeda Vene laevastikku Musta merre ning kiskuda ära Venemaa küljest Kaukaasia ja Krimm.

Tsarism lootis aadlile kasulike uute vallutustega kindlustada kõikumalöönud pärisorjuslikku korda ning pikendada selle eluiga. Ta lootis, et edukas sõda nõrgaks jäänud Türgi vastu tõmbab rahvahulkade tähelepanu kõrvale sisepoliitika küsimustelt, eelkõige aga pärisorjusliku korra probleemidelt.

1853. a. nõudis Nikolai I sultanilt endale kasuliku lepingu sõlmimist. Et muuta sultanit järeleandlikumaks, saatis ta väed Doonaule. Kuid sultan, keda õhutasid Inglise ja Prantsuse saadikud, ei andnud järele ning kuulutas Venemaale sõja.

Vene armee voorid, mis takerdusid Sevastopoli all.
Millega seletada taolisi nähtusi Sevastopoli kaitse ajal.

Niikaua kui tsaristliku Venemaa vastaseks oli ainult maha-
jäänud Türgi sultaniriik üksi, arenesid asjad venelaste poolel hästi.
Vene väed purustasid türklased Armeenias. Vene eskaader hävitas
Türgi laevastiku peajõud Sinope juures. Kuid peagi sõitsid Mus-
tale merele Inglise ja Prantsuse eskaadrid ning Inglismaa ja
Prantsusmaa kuulutasid Venemaale sõja. Hiljem ühines nendega
Põhja-Itaalias asuv Sardiinia kuningriik.

Sultani liitlastel olid muidugi omad vallutuseesmärgid. Nad
astusid välja mitte Türgi kaitseks, vaid selleks, et suurendada oma
mõju Türgile. Venemaa segas nende ülevõimu kehtestamist Lähis-
Idas. Seepärast tahtsidki nad Venemaad välja suruda Kaukaasiast
ja Krimmist ning tõrjuda eemale Musta mere rannikult.

Sevastopoli kaitsmine.

Pärast ebaõnnestunud katseid purustada Kroon-
linna ning vallutada toetuspunkte Baltimaade,
Koola poolsaare ja Kamtšatka rannikul, maan-
dasid Venemaa vastased suure dessantarmee Krimmis. Nad tahtsid
vallutada Sevastopoli ning hävitada Vene Musta mere laevastiku.

Tsaari kindralid püüdsid Sevastopoli lähistel vaenlasele teed
tõkestada. Kuid Vene ja Inglise-Prantsuse vägede kokkupõrkel
Alma jõe ääres selgus, et viimased on palju paremini relvastatud.
Nende uued vintrauaga püssid lasksid kaugemale ja täpsemalt.
Venelastel olid vanad sileda rauaga püssid, millega oli raske
märki tabada isegi 300 sammu pealt.

Alma lahing lõppes venelaste taganemisega. Vaenlase väed jätkasid edasiliikumist Sevastopoli suunas. Nad teadsid, et see linn on kaitstud mere poolt, kuid maa poolt kaitseta. Jõudes Sevastopoli lähistele, nägid vaenlased seal uusi kindlustusi. Ilmnes, et soldatid, madrused ja linna elanikkond oli jõudnud kaitseks ette valmistuda. Uutele bastionidele¹ olid asetatud laevadelt mahavõetud suurtükid, laevad ise aga olid uputatud Sevastopoli lahe sissekäigu juures, et takistada vaenlase laevastikul mere poolt linna tungida.

Alguses tahtsid inglased ja prantslased türklaste abiga vallutada Sevastopoli tormijooksuga. Kuid saanud vastulöögi, asusid nad pikaajalisele piiramisele. 349 päeva oli Sevastopoli all määratu suur liitlaste armee.

Sevastopoli kaitsjad võitlesid vapralt ja oskuslikult. Neid juhtisid kogenud väejuhid — admiralid *N a h h í m o v*, *K o r n í l o v* ja *I s t ó m i n*. Nad taotlesid võitlejate võitlustahte säilitamist. «Võitleme viimase meheni,» rääkis Kornilov madrustele. «Kui keegi ülemus käsib anda signaali võitluse lõpetamiseks, siis torgake läbi niisugune ülemus.» Kõik kolm admiralilangesid bastionidel. Vapruse imesid näitas julge luuremees madrus *P j o t r K o š k a*.

Kuid tsaarivalitsus ei andnud sevastoopollastele vajalikku abi. Sevastopoli kangelased sõid roiskunud kuivikuid ja vaenlase iga kolme lasu peale võisid vastata vaid ühega — padruneid ei jätkunud. Andis tunda pärisorjusliku Venemaa mahajäämus. Krimmil ei olnud riigi keskosaga raudteeühendust, Vene laevastik koosnes purjekatest. Vene armee ülemjuhatus oli andetute kindralite käes, kes olid kõrgetel ametikohtadel mitte oma võimete ja sõjaliste teenete pärast, vaid oma kõrge päritolu või läheduse tõttu tsaari õukonnale.

Ümberpiiratud linna elanikud abistasid kaitsjaid kõigega, kuidas suutsid. Naised töid bastionidele toitu ja vett, hoolitsesid haavatute eest. Eriti kartmatu oli tütarlaps nimega *Daša*. Nii teda hakatigi kutsuma *Darja Sevastopolskajaks*.

Linna kaitsjaid abistasid ka Sevastopoli poisid. Nad tassisid padruneid, kandsid laiaili raporte, käisid isegi luurel. 12-aastane *Maksim Rõbaltšenko* teenis Kornilovi bastionil. 10-aastast *Kolja Pištšenkot* autasustati vapruse eest ordeniga.

Rahva suured ohvrid osutusid asjatuiks. Sevastopoli kaitsjate kangelaslikkus ei suutnud tasa teha kõiki Vene tsaaririigi sõjaväesüsteemi puudusi. 11 kuu pärast lasksid sevastoopollased bastionid õhku ning taganesid väejuhatusel käsul lahe põhjarannikule. Peagi oli selge, et sõda on kaotatud. Tsaari diplomaadid astusid läbirääkimistesse Inglise ja Prantsuse valitsusega. Kuid pärast Sevastopoli all kantud kaotusi muutusid need riigid oma nõudlustes mõõdukamaks. 1856. a. Pariisis allakirjutatud rahulepingu

¹ Bastion — pikemaks ajaks mõeldud viisnurkne kindlustusehitus.

põhjal jäi Krimm ja Kaukaasia Venemaale. Tal keelati ainult sõjalaevastiku omamine Mustal merel.

Krimmi sõda näitas vene rahva mehisust ja vastupidavust ning ühtlasi pärisorjusliku Venemaa mädasust ja jõuetust. Sõja ajal muutusid töörahva hädad ja viletsus veelgi teravamaks. Kõikjal toimusid talurahvaülestsõusud. Kõigile sai selgeks, et niiviisi enam edasi elada ei saa.

§ 45. PÄRISORJUSE KAOTAMINE VENEMAAL

Pärisorjusliku korra säilitamine ei ole majanduslikult kasulik.

Kaotus Krimmi sõjas näitas, kui võrd palju oli tsaristlik Venemaa maha jäänud majanduslikult arenenud Lääne-Euroopa kapitalistlikest maa-dest. Selle mahajäämuse likvideerimist takistas pärisorjuslik kord.

Me juba teame, et seni kui talupojad olid pärisorjuslikus sõltuvuses mõisnikust, ei saanud Venemaal levida palgatöö, ei saanud tekkida proletariaat ning järelikult ei võinud edukalt areneda kapitalistlik tööstus. Seni kui külas valitses sundtöö, ei saanud tõsta põllumajanduse tootlikkust. Ja lõpuks — kuni säilis pärisorjuslik kord, ei olnud loota siseturu laienemist, elanikkonna ostuvõime tõusu.

Pärisorjuslik kord oli lootusetult vananenud, tal ei olnud enam mingit võimalust edasi areneda. Mitte ainult vabrikantidele ja kaupmeestele, vaid ka mõisnikele endile ei olnud pärisorjusliku korra säilitamine kasulik.

Revolutsiooniline olukord.

Pärast Krimmi sõda hakkasid talupojad veelgi tungivamalt taotlema oma vabastamist. Nad keeldusid tegu tegemast, ei kuulanud mõisnikku, osutasid vastupanu nende vastu saadetud väeosadele. Ühesõnaga — rahvas ei tahtnud enam elada vanamoodi.

Aadlikud-mõisnikud tundsid, et maa nende jalge all põleb. Kartes talurahvamässusid, kolisid paljud mõisnikud linna. Mõned eelistasid aegsasti sõita välismaale. Ärev olukord valitses ka pealinnas. Tsaar ja tema ministrid said aru, et riiki ei ole enam võimalik vanamoodi valitseda. Kõikjal kõneldi ümberkorralduste või reformide vajadusest.

Oma kõnes Moskva aadlikele ütles uus tsaar — Nikolai I poeg Aleksander II: «Parem kaotada pärisorjus ülaltpoolt, kui oodata seni, kuni talupojad ise kaotavad selle altpoolt...»

Kuid isegi pärast niisugusele otsusele jõudmist tsaar ei rutanud. Ta püüdis eelseisvat talurahvareformi läbi viia niimoodi, et see tooks võimalikult vähe kahju pärisorjapidajaile-mõisnikele. Sajad tsaari tšinovnikud koos aadlike esindajatega tegelesid reformi projekti koostamisega. Talupoegi, nagu võis arvata, selle töö ligi ei lastud.

N. G. Tšernõševski.

Vahepeal aga kujunes Venemaal revolutsiooniline olukord. Kasvava talurahvaliidumise mõjul elavnes eesrindlike vene haritlaste revolutsiooniline tegevus.

Välismaal viibiv Herzen rajas Londonis «Vaba vene trükikoja», kus ta trükkis revolutsioonilisi lendlehti, brošüüre ja kogumikke. 1857. a. hakkas ta seal välja andma ajakirja «Kolokol» («Tornikell»). See oli esimene vene revolutsiooniline ajakiri. Herzeni kaasvõitlejad tõid selle ajakirja numbreid salaja Venemaale ning levisid neid laialdaselt revolutsiooniliselt meelestatud haritlaste hulgas. «Kolokolis» avaldatud üleskutsed talupoegade viivitamatuks vabastamiseks tugevdasid

pärisorjusevastast ühiskondlikku liikumist.

Venemaal sai sel ajal eesrindliku intelligentsi häälekandjaks ajakiri «Sovremennik» («Kaasaegne»). Seda ajakirja juhtisid suur vene teadlane ja revolutsionäär Nikolai Gavrilovi tš Tšernõšévski, silmapaistev kirjanduskriitik Nikolai Aleksandrovitš Dobroljúbov ja demokraatlik luuletaja Nikolai Aleksejevitš Negrássov.

Nagu Herzen nii propageeris ka Tšernõševski utopistliku sotsialismi ideid. Kui Herzen vahetevahel esines mõttega, et ühiskonda on võimalik ümber kujundada rahulikult teel, siis Tšernõševski pidas niisuguse ümberkujundamise ainsaks vahendiks talurahvarevolutsiooni. «Varsti tuleb meil mäss,» rääkis ta oma pruudile, «ja mina võtan sellest tingimata osa.»

Tsaari tsensuuri osavalt ninapidi vedades kutsusid Tšernõševski ja tema sõbrad oma artiklites vene haritlasi üles organiseerima rahvast võitlusse tsaari isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. «Sovremenniku» mõjul tekkisid õppiva noorsoo hulgas revolutsioonilised ringid, levisid salaja trükitud lendlehed. 1862. a. areteeriti Tšernõševski. Ta oli ligi 20 aastat vanglates või asumisel külmas Jakuutias, kuid ei loobunud oma revolutsioonilistest veendumustest.

Venemaal kujunenud revolutsiooniline olukord sundis tsaarivalitsust reformniga kiirustama. Hirmunud kasvavast revolutsioonipuhangu ohust, oli ta sunnitud pärisorjuse kaotama.

1861. a. 19. veebruari reform.

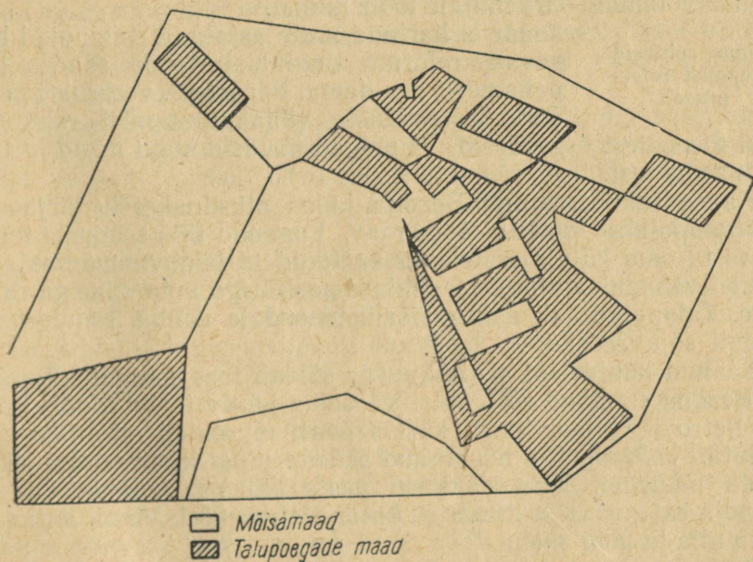
Tsaar Aleksander II kirjutas alla pärisorjuse kaotamise manifestile ning selle reformi tingimuste kohta käivatele seadustele 19. veebruaril

1861. a. Kuid rahvale teatati sellest alles kahe nädala pärast — 5. märtsil, siis, kui kogu politsei ja sõjavägi oli võitlusvalmis. Eelmisel ööl ei maganud tsaaripalees keegi, peasissekäigu ees seisis tõld parimate traavlitega juhuks, kui tsaariperekonnal tuleb pealinnast põgeneda.

Mispärast tsaar siis nii väga kartis teatada pärisorjuse kaotamisest? Ta kartis sellepärast, et reformi tingimused olid talupoegadele väga rasked.

Talupojad ootasid, et nad vabastatakse koos maaga ja ilma igasuguse väljaostuta. 19. veebruari seaduse järgi aga vabastati nad isiklikust sõltuvusest ning hingemaa tuli neil välja osta. Väljaostusumma ületas hingemaa väärtuse, aga hingemaa ise oli ühe neljandiku võrra ning kohati poole väiksem sellest, mis oli talupojal kasutada enne reformi.

Talupoegade hingemaaade küljest äralõigatud maad jäid mõisnikele. Neid hakatigi kutsuma «lõikudeks». Need paiknesid talupoegade maa vahel, lõikasid selle tükkideks, tekitades nõnda nimetatud ribapõllusüsteemi.

Ribapõllusüsteem (Nikulino küla Moskva kubermang).

Talupoegade mahalaskmine Bezdna külas.

Talupojal ei olnud õigust hingemaast loobuda. Ta ei tohtinud ka ilma võimude loata mujale tööle minna.

Kuidas suhtusid talupojad reformisse?

Tsaar ei kartnud mitte asjata, et talupojad hakkavad reformi tingimusi teada saades oma pahameelt avaldama. Pärast 19. veebruari manifesti ja seaduste väljakuulutamist rahutused maal tõepoolest tugevnesid. Talupojad nõudsid kogu maad ja täielikku vabadust.

Kaasani kubermangu Bezdna külas oli ainukeseks kirjaoskajaks talupojaks Anton Petrov. Lugenud läbi seaduste teksti, teatas ta oma küla meestele, et aadlikud ja tšinovnikud varjavad «tõelist vabadust» ning et tegelikult peab kogu maa minema rahva kätte. Talupojad hakkasid mõisamaid endale võtma. Nende vastu saadeti sõjaväeosad.

Saanud kuulda, et nende juurde sõidab tsaari saadik, kogunesid Bezdna elanikud väljakule. Väesalka juhtiv tsaari kindral nõudis Petrovi väljaandmist, käskis laiali minna ja mõisniku sõna kuulata. Talupojad ei nõustunud sellega ning seisid endiselt koos tiheda müürina. Kindrali käsu peale kõlas kogupauk. Üle 350 talupoja sai surma ja haavata. Anton Petrov võeti kinni, anti sõjakohtu alla ja lasti maha.

Samasugused sündmused toimusid ka paljudes teistes paikades. Talupojad keeldusid mõisniku heaks töötamast, nõudsid

endile kogu maa üleandmist. Kui neid ähvardati relvade käiklaskmisega, vastasid nad üksmeelselt: «Kuni viimse meheni sureme, kuid alla ei anna!»

1861. a. reformi tähtsus.

Pärisorjuse kaotamine andis tõuke kapitalismi kiiremaks arenemiseks. Tehnika vabanes seisaku olukorrast. Üleminek käsitöötamiselt masinatööstusele hakkas kiirenema. Sundtöö loovutas oma koha palgatöele. Ühiskonna elus hakkasid etendama oma osa uued klassid — tööstuslik kodanlus ja proletariaat. Venemaal hakkas kujunema kodanlik monarhia.

Ent reformi läbiviijaiks olid pärisorjapidajad. Seetõttu jäi alles suur hulk pärisorjuse jäänuseid. Peamisteks neist olid mõisnike maavaldus ja tsaari isevalitsus. Pärisorjuse jäänused aeglustasid kapitalismi arenemist ning teravdasid klassivastuolusid. Venemaa töörahvas kannatas nii kapitali rõhumist kui ka mõisnike võimu ning tsaari despotismi iket.

§ 46. RAHVAÜLESTÖUS INDIAS

India Inglise ülevõimu all.

Samal ajal kui Venemaa töörahvas võitles pärisorjusliku ikke vastu, pidasid Idamaade rahvad võitlust koloniaalse orjuse vastu. Võimas rahvaliikumine tekkis XIX sajandi keskel Indias. India elanikkond ei kujutanud endast ühte rahvast. Kümned rahvad ja hõimud kõnelesid eri keelt ning olid eri usku. Nad ei olnud ühendatud ühte riiki. Isegi ühe ja sama rahva hulka kuuluvad inimesed elasid tihti eri feodaalvaldustes. Sajad vürstid olid omavahel vaenujalal ning sõdisid vahetpidamata.

Kõik see kergendas inglise kolonisaatoritel India vallutamist. Juba XVII sajandil loodud Ida-India Kaubakompanii hakkas XVIII sajandi keskel üksikute India vürstiriikide vallutamise arvel kiiresti laiendama oma valdusi. 1849. aastal oli terve India territoorium India ookeani soojadest vetest kuni Himaalaja mägede lumiste tippudeni Inglise ülevõimu all.

Kolm neljandikku India elanikkonnast allutati vahetult inglaste võimule, umbes üks neljandik jäi 500 kohaliku vürsti võimu alla, kellest said Ida-India kompanii kuulekad vasallid.

India talupoegadele pandi peale üle jõu käivad maksud. Kündsid üles ja külvasid täis maatüki — maksa maamaksu, panid supile soola — maksa soolamaksu.

Inglise kaupmehed vedasid Indiast välja puuvilla, džuuti ja roosuhkrut ning tõid Inglismaalt valmiskangaid ja muid tööstuskaupu. Kohalikud käsitöösadused ei suutnud vastu panna konkurentidele odavate vabrikutoodetega. India käsitöölised muutusid kerjusteks ja surid nälga. «India tasandikud valendavad kangrute luudest,» kirjutas üks inglise ametnik.

Inglased ei hoolitsenud niisutuskanalite ja tammide eest, india-lastel endil aga ei jätkunud selleks aega ega raha. Selle tagajärjel hävisid niisutusseadmed, vett ei jätkunud, põud hävitas saagi ja põllud muutusid viljatuteks kõrbeteks. India külas valitses nälg. Katk ja koolera niitsid maha tuhandeid kurnatud inimesi.

Kolonialismi-vastane ülestõus.

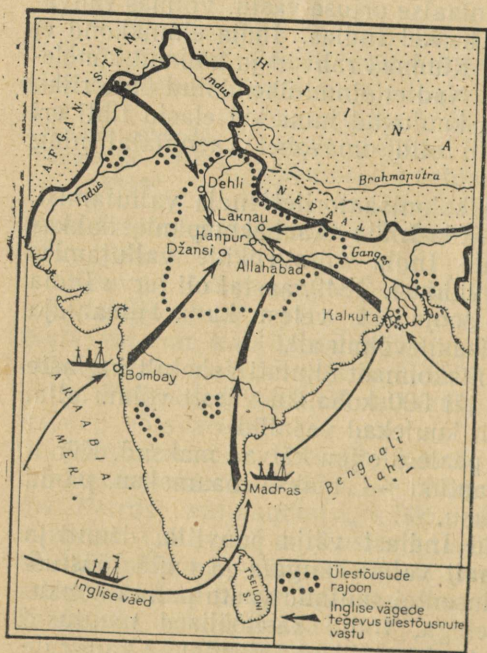
Ida-India kompanii pidas suurt armeed, mis koosnes 45 000 inglise ja 230 000 india sõdurist ehk sipoist.

1857. a. toimus sipoide ülestõus. Nad löid maha hulga inglise ohvitseri ning vallutasid põlise India pealinna Dehli. Nendega ühines hulgaliselt linnakehvikuid ning ümberkaudseid talupoegi. Ülestõus levis kiiresti mööda Gangese orgu nagu džunglitulekahju. Inglise ülevõimu vastu astusid välja ka mõned vürstid (radžad), kellelt inglased olid võtnud nende valdused. Nii näiteks üks India valitsejate järglasi Nana-Sahib oli ülestõusu eesotsas Kanpuri linnas. Endine vürstinna Lakšmi-Bai juhtis ülestõusu Džansi linnas. Ent enamik india vürste jäi ustavaks kolonisaatoritele.

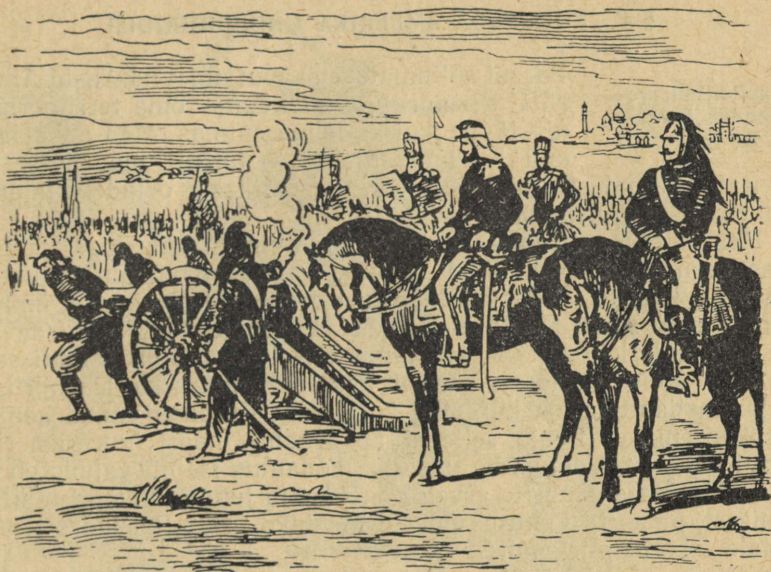
Rahvas tõusis üles üksmeelselt, kuid neil ei olnud ühtset tegevuskava. Kihutanud vihatud inglased välja oma kodukohast, jäid kohalikud elanikud sellega rahule. Ka need vürstid, mullad ja

prestrid, kes olid liitunud ülestõusuga, ei tegutsenud otsustavalt ning olid tihti-peale omavahel tülis. Kui üks ülestõusnud talurahva juhte Maulevi-Ahmad hakkas kritiseerima ülestõusu juhtivaid feodaale ning nõudis nendelt otsustavat pealetungi inglastele, siis heitsid vürstid ta vanglasse.

Nana-Sahib loobus võitlusest pärast esimesi ebaõnnestumisi. Paljud aadli ja vaimulikkonna esindajad järgnesid tema eeskujule. Ainult vapper Lakšmi-Bai ei tahtnud alla anda. Kui Inglise väed tungisid Džansisse, laskus ta kõie abil kindlusemüüritl alla ja sõitis ratsahobusel džunglisse ning jätkas partisaanisõda. Ta langes lahingus.

Rahvaülestõus Indias.

Inglise kolonisaatorid lasevad maha India rahvaülestõusust osavõtjaid.

Mehiselt võitles ka vanglast vabanenud Maulevi-Ahmad. Üks india vürstidest andis ta välja. Inglise hukkasid tema.

Kolonisaatorid õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid. Palju linnu rüüstati ning hulk külasid põletati maha. Inglise kindral Neill andis soldatitele käsu: «Igaühele, kes tabatakse relvastatult — surm, haavatuile — surm, vange mitte võtta.» Vangivõetud ülestõusnud seoti suurtükitoru ette ja lasti tükkideks. Üksnes Kanpuri vallutamisel tapsid metsistunud kolonisaatorid üle 10 000 inimese.

Ülestõusu tagajärjed ja selle tähtsus.

India ülestõus suruti maha alles kahe aasta pärast. Kuid veel enne seda teatas Inglise kuninganna Victoria Ida-India kompanii laialisaatmisest ning India valitsemise üleandmisest Inglise valitsuse ametnike kätte. Ta lubas, et need ametnikud austavad india vürstide õigusi ja omandit. Sellega loodi kindel liit inglise kolonisaatorite ja kohaliku feodaalse ülemkihi vahel.

Talupoegadele, kes olid rentinud ühte ja sama maatükki 12 aastat järjest, anti «alalise rendi» õigus. See väike järeleandmine ei kergendanud kuidugi kuigivõrd paljumiljonilise india talurahva olukorda.

India ülestõus näitas, et asumaade rõhutatud rahvad võivad olla Euroopa proletariaadi võimsateks liitlasteks võitluses kapitali ikke vastu.

§ 47. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES

Kapitalismi arenemine Põhja-Ameerikas.

Pärast sõltumatuse saavutamist hakkasid Ameerika Ühendriigid laiendama oma territooriumi nii lääne kui ka lõuna suunas. Maa põliselanikud — indiaanlased — tõrjuti mägedesse või hävitati. Istanduste töölisteks veeti Ameerikasse orjadeks muudetud neegreid Aafrikast.

Hea külvimaa rohkus ning pehme kliima soodustasid põllunduse arenemist. Rikkalikud kivisõe, nafta, väävli ning raua- ja vasemaagi varud soodustasid tööstuse arenemist. Euroopast ümberasujate näol saadi tööstusele töökäsi. Euroopa kapitali juurdevoolul ning kullaleiukohtade avastamisel Kalifornias oli samuti suur tähtsus. Kõige selle tulemusel arenesid Ameerika Ühendriigid majanduslikult hulga kiiremini kui Lääne-Euroopa vanad kapitalistlikud maad. Peale selle ei ähvardanud noort Ameerika riiki mingi välisoht. Vastupidi, ameerika kodanlus ise oli valmis elama oma nõrgemate naabrite arvel. Kõnelemata juba indiaanlaste hävitamisest, pidas ta vallutussõdasid Mehhiko vastu, kiskudes temalt endale terveid piirkondi.

XIX sajandi keskpaiku ulatus Ameerika Ühendriikide elanikkond 30 miljoni inimeseni. Kõige kiiremini kasvas elanike arv riigi põhjaosas, kus oli palju suuri, omavahel raudtee abil ühendatud tööstuslinnu. Riigi lääneosa elanikkond oli sel ajal veel hõre. Siin oli valitsev põllumajandus. Ümberasujad harisid üles väikseid maatükke, rajades endale niiviisi farme. Maa lõunaosas oli valitsev orjapidajate suurmajapidamine. Puuvilla- ja suhkrurooistandustes töötasid neegerorjad.

Tööstuslike põhjariikide kapitalistid olid huvitatud oma vabrikute toodangu turustamise laiendamisest. Kuid lõunaosariikide plantaatorid (istanduseomanikud) müüsid puuvilla ja suhkru ookeani taha, peamiselt inglise vabrikantidele, ostes neilt vastu inglise tööstussaadusi. Plantaatorid kasutasid odavat orjatööd ega vajanudki masinaid või paremaid tööriistu. Laiendades oma istandusi, tõrjusid orjapidajad välja ja laostasid väikefarmereid, see aga kitsendas siseturgu veelgi. Püüdis ju vaesunud farmer kõiges kokku hoida ning vähem tööstuskaupu osta.

Orjuse olemasolu takistas tööstuskapitalismi arenemist. Põhjaosariikide kodanlus ning ameerika farmerid astusid selles küsimuses koos välja lõuna-osariikide orjapidajate vastu. See oli võitlus kahe süsteemi — orja- ja palgatöö vahel.

Võitlus orjuse vastu.

Orjuse kaotamise eest väljaastuvate inimeste arv suurenes Ameerikas iga aastaga. Neid nimetati abolitsionistideks (ladinakeelsest sõnast *abolitio* — kaotamine, hävitamine).

Ühed neist püüdsid neegerorjade vastu kaastunnet äratada ning häbistada orjapidajaid. Seda tahtis saavutada näiteks nais-

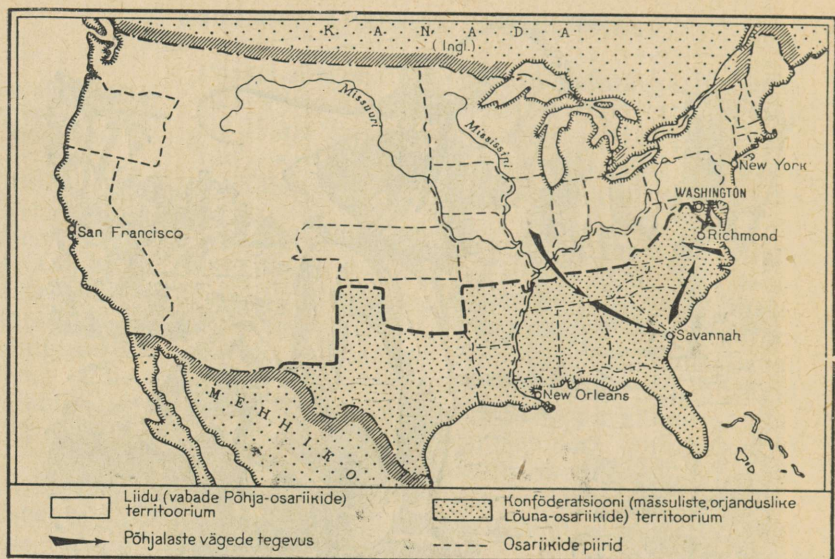
Neegerorjad puuvilla kogumas puuvillaistanduses.

kirjanik Beecher-Stowe, kes jutustas oma raamatus «Onu Tomi onnike» neegrite raskest saatusest. Teised orjusevastased tegutsesid teistmoodi. Nad püüdsid orje ülestõusule õhutada.

Kord sombusel õhtul 1859. a. oktoobris vallutas 23 julgest meest koosnev salk Virginia osariigis Harpers Ferry väikelinnas asuva arsenal (relvalao). Seda salka juhtis farmer John Brown. Ta lootis, et ümberkaudsete istanduste neegrid temaga otsekohe ühinevad. Ent kuni ta püüdis nendega ühendusse astuda, piirasid valitsusväed tema väikese salga ümber. Ebavõrdne võitlus ei kestnud kaua. Osa ülestõusnuid langes, ülejäänuilt võeti relvad.

John Brown saadi kätte raskesti haavatuna. Kandraamil viidi ta kohtusse ning mõisteti poomissurma. Enne hukkamist ütles see ameerika rahva mehine poeg, et kui ta varem veel uskus võimalusse kaotada orjus ilma verevalamiseta, siis nüüd on ta veendunud vastupidises. Brown paiskas oma timukatele näkku sõnad: «Ainult veri peseb maha selle patuse maa suure kuriteo!»

Browni kangelastegu innustas abolitsioniste. Farmerid ja töölised löid laulu, milles olid sõnad: «Browni keha märjas mullas magab, kuid ta vaim meid lahingusse viib.»

Kodusõda USA-s 1861—1865.

1860. a. valiti Ameerika Ühendriikide presidendiks Abraham Lincoln. Ta oli vaese farmeri poeg ja tema elu ei olnud kerge; tööd otsides rändas ta läbi palju osariike ega põlanud ühtki tööd. Tal tuli olla tisleri abiliseks, poeselliks, palgiparvetajaks Missisipil ning raudteetööliseks. Hariduse omandas ta iseõppimise teel ja sooritas advokaadieksami, kuid pühendus ühiskondlik-poliitilisele tegevusele. Temast sai silmapaistev orjuse vastu võitleja.

Sõda Põhja ja Lõuna vahel.

Niipea kui orjapidajad said teada, et Lincoln on valitud presidendiks, otsustasid nad moodustada oma eri riigi. 1861. aasta alguseks löid kuus lõuna-osariiki teistest lahku ning moodustasid oma konföderatsiooni (ühenduse), mille keskus oli Richmondi linnas. Peagi algas põhjalaste ja lõunalaste vahel sõjategevus.

Algul said põhjalased kaotuste osaliseks. Kahel korral lähenesid lõunalaste väed Washingtonile. Inglismaa abistas lõunalasi relvade ja rahaga. Ainult Euroopa proletariaadi otsustavad protestiavaldused takistasid Inglise vägede saatmist Ameerikasse lõunalastele abiks. Endastmõistetavalt tundsid kõigi maade tööliste kaasa põhjalastele.

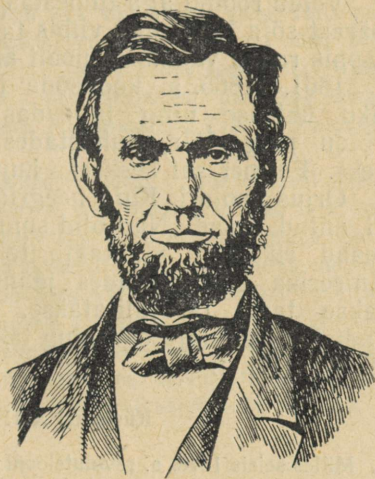
Kui sõda oli täies hoos, saabus Ameerika rannikule sõbraliku visiidiga kaks Vene eskaadrit, üks New Yorki, teine San Franciscosse. Tsaar saatis need kaks eskaadrit Ameerikasse toenäoliselt selleks, et teha meelehärmi inglastele, kuna Inglise-Vene vahekor-

rad pärast Krimmi sõda olid väga pingelised. Vene mere-
mehed, kes saabusid Ameerika-
kasse, tervitasid vaimustatult
põhjalasi, neegrite vabastamise
eest võitlejaid.

Ameerika töölised võtsid sõ-
jast aktiivselt osa. Tööliste rüge-
mendid ja pataljonid olid põh-
jalaste armee parimad väeosad.

Kui Lincoln teatas, et igale
kodanikule antakse õigus saada
riigifondist maad, astusid ar-
meesse tuhanded farmerid. Ja
kui ta kuulutas välja orjuse kao-
tamise, tulid armee ridadesse
kümned tuhanded neegrid.

Rahva toetus tugevdas ja
innustas põhjalaste armeed.
Minnes üle pealetungile, vallu-
tas põhjalaste armee 1865. a. kevadel Richmondi ning sundis lõu-
nalaste armee riismed relvad maha panema.

Abraham Lincoln.

Negrid astuvad põhjalaste armeesse.

Võidu rõõmu aga tumestas president Lincolni surm. Viis päeva pärast sõja lõppemist viibis ta ühel pidulikul teatrietendusel. Seal tappis rahva vaenlaste poolt äraostetud mõrvar Lincolni.

1861.—1865. a. kodusõda taastas Ameerika Ühendriikide riikliku ühtsuse ning tugevdas seda, laiendas siseturgu ja andis võidu palgatööle, puhastades tee kapitalismi edasiseks arenemiseks. Farmer sai keskseks kujud Ameerika põllumajanduses.

Orjus kaotati. Kuid neegrid ei saanud tõelist vabadust. Neile ei antud maad. Nad olid sunnitud töötama sulastena või rentima maad rikastelt plantaatoritelt. Kuni tänapäevani on neegrid Ameerika Ühendriikides jäänud mittetäieõiguslikeks, neid kiusatakse taga ja jälitatakse. Põhja kapitalistid leppisid kokku endiste orjapidajatega ning takistasid orjuse tagajärgede täielikku likvideerimist.

Küsimusi XIII peatüki kordamiseks

1. Milles seisis 1848. a. revolutsiooni ajalooline tähtsus?
2. Kuidas takistas pärisorjuslik kord Venemaa majanduslikku arenemist?
3. Miks kaotati Venemaal pärisorjus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

1. Esitame katkendi A. I. Herzeni teosest «Möödunu ja mõtted». See katkend kirjeldab Herzeni mälestusi 1848. a. juuniülestõusust Pariisis, mille pealtnägijaks ta oli.

Kahekümne kolmandal kuupäeval kella nelja paiku enne lõunat kõndisin ma Seine'i kaldal... Teisel pool jõge, kõigil risttänavatel ja uulitsatel ehitati barrikaade. Näen nagu praegu nende süngeid nägusid, kes tassisid kive, lapsed ja naised abiks. Ühele barrikaadile, mis nähtavasti oli valmis saanud, ronis noor polütehnik, heiskas lipu ja hakkas vaikselt kurva ning ühtlasi piduliku häälega laulma marseljeesi, kõik, kes olid barrikaadil töötanud, laulsid kaasa ning selle barrikaadide kivide tagant kostva suure laulu koor vallutas hinge...

26. juuni õhtul kuulsime... korrapäraseid kogupauke väikeste vaheagade järel... Vaatasime üksteisele otsa, kõigi näod olid rohekad... «See on ju mahalaskmine,» ütlesime nagu ühest suust ja pöörasime näod kõrvale. Surusin lauba vastu aknaklaasi. Selliste minutite eest vihatakse kümme aastat, maksatakse kätte kogu eluaga. Häda sellele, kes annab andeks sellised minutid!

Küsimusi

1. Milleks ehtasid töölisel barrikaade?
2. Kes laskis maha töölisi?
3. Kellele tundis Herzen kaasa? Kellele ta tahtis kätte maksta?

2. Lugege läbi katkend rikka mõisniku A. I. Košeljovi artiklist «Tahe on sundusest kangem», mis ilmus 1847. a. «Zemledéltšeskaja Gazetas».

Heidame pilgu teotööle. Talupoeg tuleb tööle võimalikult hilja, vahib ja

vaatab ringi võimalikult tihti ja kaua, töötab aga võimalikult vähe. Talle pole tähtis mitte töötegemine, vaid päeva surnukslöömine... Võrrelge nüüd selle tööga artellitööd¹, isegi tööd hea tööettevõtja² juures. Siin keeb kõik: ei jõua materjali ette anda, ajaliselt töötavad nad vähem teomehest, puhkavad temast rohkem, kuid teevad kaks-kolm korda rohkem. Mispärast? — Tahe on sundusest kangem.

Minge manufaktuuri, kus töö käib komando järgi... Mis te seal näete? Instrumentid on tingimata viletsas seisukorras, sest töölised ei hoia neid, nad ei vastuta nende eest; neid inimesi võib karistada, kuid ei saa minema ajada. Selsamal põhjusel tehakse tööd halvasti ja hooletult, mis aga puutub töö hulgas, siis seda on vaevalt pool vaba töölisega võrreldes. Milline vahe, kui astuda manufaktuuri, mis on seatud tõeliselt kommertsalusele! Kui esimeses üks kardab teisest rohkem tööd teha, siis siin nad õhutavad ja virgutavad üksteist. Mahaarvamine sunnib valjemalt kui igasugune ülevaataja jälgima töö puhtust. Omaenda kasu äratav ta enne valget ning valgustab teda pimedas. — Tahe on sundusest kangem.

Küsimusi

1. Miks pärisorjuses olevad talupojad ei tundnud huvi selle vastu, et toota teotööl rohkem saadusi?
2. Miks võis pärisorje karistada, kuid ei olnud võimalik minema ajada?

3. 1847. a. iseloomustas V. G. Belinski oma kirjas N. V. Gogolile pärisorjuslikku Venemaad järgmiselt:

«Ta kujutab endast kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimesega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad ameerika plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega Vankadeks, Vaskadeks, Stjoškadeks, Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste kroonuvaraste ja -riisujate hiiglakorporatsioonid!³ Kõige elavamaiks, kõige kaas-aegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu: pärisorjusliku korra kaotamine, ihunuhtluse keelamine, kas või nendegi seaduste, mis on juba olemas, võimalikult range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes hästi teab, mida teevad mõisnikud oma talupoegade ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõendavad tema arglikud ja viljatud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks...»

Küsimusi

1. Keda pidas Belinski silmas, kui ta rääkis «kroonuvarastest ja -riisujatest»?
2. Keda nimetas Belinski «valgeteks neegriteks»?

¹ Artell — palga alusel ühendatud tööliste rühm.

² Tööettevõtja — inimene, kes on võtnud teha mingi töö palga-tööliste jõududega. Komando järgi töö — antud juhul tähendab see pärisorjade sundtööd omaniku ülesandel.

³ Korporatsioon — ühendus.

KAPITALISMI ARENEMINE JA REVOLUTSIOONILINE VOITLUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL. VENEMAA KAPITALISMI PERIOODIL

§ 48. KAPITALISMI ARENEMINE VENEMAAL PÄRAST PÄRISORJUSE KAOTAMIST

Kapitalistliku tööstuse kasv.

Pärast 1861. a. reformi hakkas kapitalistlik suurtööstus Venemaal kiiresti arenema. Masina- tootmine saavutas võidu käsitsitootmise üle. Peterburis hakkasid suitsema uute masinaehitustehaste ning Moskvas ja selle lähistel uute tekstiilivabrikute korstnad. Raudteed ühendasid Venemaa keskosa ääremaadega. Donetsi stepis hakati hoogsalt tootma kivisütt, Krivoi Rogi rajoonis aga rauamaaki. Lõuna- piirkondade endistes tühjades steppides kerkisid Sulini, Juzovka, Dneprovski ja teised suured metallurgiatehased. Nende ümber tekisid terved linnad.

Bakuu lähedusse kerkis terve naftatornide mets. Hiljem hakati naftat tootma ka Groznõi linna ümbruses.

Kolme esimese reformijärgse aastakümne jooksul kasvas Venemaal malmi tootmine kahekordseks, puuvilla tootmine neljakordseks, kivisöe tootmine 20 korda. Kuid Venemaa jäi ikka veel maha vanadest kapitalistlikest maadest. Inglismaal tuli ühe elaniku kohta üle 6 puuda malmi, Venemaal aga vaid veidi üle ühe puuda.

Kapitalism põllumajanduses.

Tööstuse kasv ning linnade elanikkonna suure- nemine suurendas nõudmist tooraine ja toidu- ainetate järele. Raudteed kergendasid ääremaa- de asustamist. Elanikkonna juurdevool ääremaadest kiirendas uute põllumaade kasutuselevõtmist Musta mere äärseis piirkondades, Põhja-Kaukaasias ja Taga-Volgamaal.

Teravilja kogusaak suurenes kolme esimese reformijärgse aastakümne jooksul 2 miljardilt puudalt $3\frac{1}{3}$ miljardi puudani. Veelgi kiiremini kasvas kartuli, lina ja suhkrupeedi tootmine.

Mõned mõisnikud rajasid oma mõisates piirituse- ja suhkru- vabrikud, ostsid masinaid ning palkasid töölisi, korraldasid oma majapidamise ümber kapitalistlikuks. Paljud mõisnikud aga eelistasid anda oma maa väikeste tükkidena talupoegadele rendile. Teravas maanäljas olevad talupojad nõustusid mistahes renditingimustega. Raha neil ei olnud. Rendiraha tegid nad tasa tööga mõisapõllul või andsid mõisnikule poole kogutud saagist. See meenutas väga teorenti ja obrokit.

Seega säilitas külas valitseva mõisniku maaomanduse tõttu talurahva ekspluateerimine ka reformijärgsel perioodil pool-

Maksuvõlgade kogumine.

pärisorjusliku iseloomu ning kapitalistlik majandussüsteem põimus läbi teoorjuslikuga.

Vene talupoeg, keda rõhusid väljaostu- ja riigimaksud ning kes oli seotud ribapõllusüsteemiga ja orjastavate renditingimustega, ei suutnud muretseda masinaid ega parandada maaharimist. Tal ei olnud võimalust kasvatada uusi teraviljasorte ja uusi loomatooge.

Talupoja põldude viljakus jäi endiselt madalaks ning loomad kidurateks ja kõhnadeks. Leiba ei jätkunud uue lõikuseni. Paljud talupojad elasid poolnäljas. Nende kurnatud organism ei suutnud haigustele vastu panna. Tüüfus ja koolera niitsid maha terveid külasiid.

Niiviisi pidurdasid pärisorjuse igandid Venemaa majanduslikku arenemist ning tõid rahvahulkadele raskeid kannatusi.

Meenutame, et peamiseks pärisorjuse igandiks reformijärgses külas oli mõisniku suurmaaomandus. «Lõigud», s. t. mõisniku kasuks äralõigatud maatükid olid talupoegade orjastamise vahendiks. Mõisamaa rentimine talupoegadele orjastava teokohustuse tingimusel kandis samuti poolpärisorjuslikku iseloomu. Tuli ette, et ühe tiinu maa rendiks pidi talupoeg harima poolteist tiinu mõisniku

Remonttööd raudteel.

maad, tooma kümme muna ja kana ning peale selle saatma mõisniku juurde terveks päevaks teole oma naise või tütre. Pärisorjuse igandeiks olid lõpuks ka küla kogukondlik korraldus, ühiskäendus maksude maksmisel ja talupoja seisuslik mitteüheduslus.

Talurahva kihistumine.

Rikkad ja vaesed talupojad olid olemas ka enne reformi. Kuid pärast pärisorjuse kaotamist arenes talupoegade põhimassi vaesumine ning käputäie jõukate esilekerkimine külas kiiremini. Külakulakud hakkasid oma majandis laialdasemalt kasutama palgatööd, muutudes küla-kapitalistideks, kehvikud aga olid ikka sagedamini sunnitud minema sulasteks, et endale elatist teenida. Maatükk, mis moodustas sellise kehviku hingemaa, ei toitnud ära teda ennast ega tema perekonda. Kehviku peamiseks elatusallikaks sai palgatöö. See ei olnud juba enam talupoeg, vaid hingemaa aga tööline.

Nii toimus reformijärgses külas talurahva kihistumine. Tekkisid uued, teineteisele vastandlikud klassid — maakodanlus ja maaproletariaat. Lenini arvestuste järgi oli XIX sajandi lõpul maakodanluse valduses üks viiendik kõigist talumajandest, maaproletaarlastele aga kuulus pool majapidamiste üldarvust.

Feodalismi ajal elasid mõisnikud neist isiklikus sõltuvuses olevate talupoegade sundtöö arvel. Kapitalismi ajal sai kodanluse tuluallikaks palgatööliste ekspluateerimine; palgatööline oli ilma jäetud tootmisvahendeist ning oli seepärast sunnitud müüma oma tööjõudu.

Tööstus-
proletariaat.

Osa laostunud kehvikuid töötas sulastena mõisnike ja kulakute juures. Teine osa siirdus linna, asudes palgalisena tööle vabrikutesse ja tehastesse, sadamasse või raudteele. Koos vaesunud käsitöölistega täiendasid nad tööstusproletariaadi ridu.

Aja jooksul suurenes põliste proletaarlaste arv, kes kunagi ei olnud tegelnud põllumajandusega. Ent paljudel linnas elavatel töölistel olid maal sugulased ning nad ei katkestanud nendega sidemeid. See lõi erilise läheduse vene tööliste ja talupoegade vahel.

Venemaa proletariaat oli paljurahvuseline. Donbassi kaevandustes ning Dnepri-äärsetes tehastes töötasid peale venelaste ukrainlased, Bakuu naftaväljadel — aserbaidžaanlased ja armeenlased, Uraali tehastes — tatarlased ja baškiirid. Teistest rahvustest tööliste kaudu oli vene proletariaat seotud tsaristliku Venemaa ääremaade rõhutatud rahvastega.

XIX sajandi lõpuks oli pool Venemaa tööstustöolistest koondunud suurettevõtetele. Niisugust tööliste koondumist ei esinenud üheski teises riigis. See andis Venemaa proletariaadile ekspluateerijate-vastases võitluses erilise jõu ja kindluse.

§ 49. TÖÖLISLIIKUMISE KASV LÄÄNE-EUROOPAS. ESIMENE INTERNATSIONAAL

Internatsionaali
tekkimine.

Kõrvuti kapitalismi arenemisega Venemaal jätkus kapitalistliku tootmise kasv Lääne-Euroopa riikides. Inglismaa säilitas küll veel «maailma töökoja» seisundi, kuid temaga hakkasid juba võistlema teised riigid, kus XIX sajandi keskel oli toimunud üleminek käsitsitööst masinotootmisele.

Määratud proletaarlaste hulgad olid koondunud Kirde-Prantsusmaa ja Lääne-Saksamaa tööstuspiirkondadesse. Märkatavalt suurenes vabrikutööliste arv Belgias, Hollandis, Austrias ja Põhja-Itaalias.

Hoolimata lüüasaamisest 1848. aastal ei loobunud Lääne-Euroopa maade tööliklass võitlusest oma õiguste ja parema elu eest. Mitmetes riikides toimusid streigid, kõikjal tekkis rühmitusi ja ühinguid, mis püüdsid töölisi ühendada.

Kuid ühtsele plaanile allutamata killustatud tegevus ei saanud olla edukas. Oli vaja niisugust organisatsiooni, mis suudaks juhtida tööliklassi võitlust rahvusvahelises ulatuses.

1864. a. sügisel toimus Londonis suur tööliste miiting. Presiidiumis istus K. Marx. Miitingul esinesid kõnedega mitte ainult inglise tööliised, vaid ka sinna kutsutud Prantsuse, Saksa, Itaalia ja teiste maade proletaarlaste esindajad. Miitingust osavõtjad otsustasid luua ühise võitluse pidamiseks kapitali vastu Rah-

vusvahelise (Internatsionaalse) Tööliste Ühenduse. Lühiduse mõttes hakati seda kutsuma lihtsalt Internatsionaaliks.

«Asutav manifest».

Internatsionaali juhiks oli Karl Marx. Tema kirjutas ka «Rahvusvahelise Tööliste Ühenduse asutava manifesti». Selle aluseks olid «Kommunistliku partei manifesti» ideed, mille olid koostanud Marx ja Engels 1848. aastal.

«Asutavas manifestis» öeldi, et vastavalt kodanluse rikastumisele kasvab proletariaadi vaesumine. Töölisklass võib vabaneda vaesusest ja eksploateerimisest ainult kapitalistliku korra kukutamise tulemusena. Selleks peab proletariaat vallutama riigivõimu ning kehtestama oma diktatuuri. Proletariaat ületab kodanluse arvuliselt. Kuid arvuine ülekaal otsustab asja ainult siis, kui massid on hõlmatud organisatsiooni ning seda juhib teadus, rõhutati manifestis. Seepärast peab proletariaadil olema oma partei, parteil aga oma revolutsioonilise võitluse programm.

«Asutav manifest» lõppes proletaarsete revolutsionääride vana võitlusüleskutsega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Ühtlasi kirjutas Marx ka Internatsionaali põhikirja. Kõigis riikides pidid tegutsema Internatsionaali seksioonid. Nende juhtimiseks valiti Peanõukogu, mille asukohaks sai London. Internatsionaali iga liige võis osa võtta kõigi küsimuste arutamisest, kuid pärast otsuse vastuvõtmist sai see kõigile kohustuslikuks.

Võitlus proletariaadi vabastamise õige tee eest.

Marx ja Engels nägid Internatsionaali ülesannet mitte ainult kõigi maade proletaarlaste ühendamises, vaid ka võitluses nende vabastamise õige tee eest. Sel ajal olid tööliste hulgas, eriti mahaäänud maades, levinud mitmesugused ebaõiged

vaated kapitali ikkest vabanemise teede kohta.

Hispaanias ning Itaalia ja Prantsusmaa lõunarajoonides oli mõju anarhistidel. Anarhistid pidasid peapahaks mitte kapitali, vaid riiki. Nende arvates oli vaid vaja hävitada riik, ning kapitalistlik süsteem variseb kokku iseenesest ja kõik hakkavad elama vabalt ja õnnelikult. Seepärast eitasid anarhistid proletariaadi diktatuuri kehtestamise vajadust ning järelikult ei näinud mingit mõtet tööliste osavõtus poliitilisest võitlusest. Sellega takistasid anarhistid proletariaadi kui klassi organiseerimist, kiskusid töölisi salajaste vandenõude ning ettevalmistamata mässuliste väljaastumiste väärale teele, asjatule jüraiskamisele.

Väsimatult paljastasid Marx ja Engels anarhistide ekslikke vaateid. Nad selgitasid töölistele, et kapitalistliku korra hävitamiseks ja kommunistliku korra ülesehitamiseks peab proletariaat võtma riigivõimu enda kätte, et ainult proletariaadi diktatuur on võimeline maha suruma eksploateerivate klasside vastupanu ning

tagama töörahva tõelise vabastamise. Seepärast peavad tööliselised osa võtma poliitilisest võitlusest ja neil peab olema oma revolutsiooniline partei.

**Internatsionaal
ja vene
revolutsionäärid.**

Internatsionaaliga olid seotud ka mõned vene revolutsionäärid. 1870. aastal moodustas grupp vene revolutsioonilisi emigrante Genfis (Sveitsis) Internatsionaali vene sektsiooni. Nad palusid Marxi olla nende esindajaks Peanõukogus. Marx oli meeeldi nõus.

Samal aastal valiti Peanõukogu koosseisu vene revolutsionäär German Lopátin. Koos oma sõpradega tõlkis ta vene keelde Marxi kuulsat teost «Kapital» esimese köite. Selles raamatus on valgustatud kapitalismi tekkimist ja arenemist ning teaduslikult põhjendatud tema hukkamise paratamatust. Nüüd on see raamat tõlgitud paljudesse maailma keeltesse. Kuid sel ajal oli «Kapitali» venekeelne tõlge selle teose esimeseks väljaandeks välismaal.

Nii tekkisid vene revolutsionääridel sidemed rahvusvahelise tööliikumise tegelastega.

§ 50. PARIISI KOMMUUN 1871. a.

**Prantsuse-Preisi
sõda. Napoleon III
keisririigi kokku-
varisemine.**

Esimese Internatsionaali tegevuse ajal teravnes klassivõitlus Prantsusmaal. Pärast 1848. a. revolutsiooni mahasurumist upitas prantsuse kodanlus võimule Napoleon I vennapoja prints Louis Bonaparte'i. Ta valiti algul presidendiks, aga peagi kuulutas ta enda keisriks Napoleon III nime all.¹

Kodanluse huvides pidas Napoleon III vallutussõdu Austria, Venemaa ja Hiina vastu. Tema ajal viisid prantsuse kolonisaatorid lõpule Alžeeria vallutamise ning anastasid Vietnami. 1870. aastal kuulutas Napoleon III sõja Preisimaale. Ent üsna varsti purustasid preislased tema armee peajõud. Koos ümberpiiratud vägedega sattus vangi ka keiser ise.

Kui Pariisi tööliselised sellest teada said, tulid nad tänavaile ja nõudsid vabariigi väljakuulutamist. Hirm rahvaületoosuse ees sundis kodanluse esindajaid teatama keisririigi langemisest ning välja kuulutama vabariigi. Kodanlike parteide tegelased moodustasid kiiruga uue valitsuse, nimetades selle «rahvusliku kaitse valitsuseks». Tegelikult osutus ta «rahvusliku reetmise valitsuseks». Tundes hirmu kasvava revolutsioonilise liikumise ees, otsisid ministrid kokkulepet Saksa reaktsiooniga ja sõlmisid Preisimaaga rahu.

¹ Napoleon II loeti Napoleon I poega, kes suri noorelt ning kunagi ei valitsenud.

18. märtsil 1871 Pariisis. Ülestõus on alanud.
Miks rahvas nii juubeldab, nähes suurtükke, mida tõukavad töölised?

**Ülestõus Pariisis.
Kommuuni välja-
kuulutamine.**

Kui Preisi väed piirasid Pariisi, moodustasid linna elanikud vaenlasele vastupanu osutamiseks rahvuskaardi. Selle põhimassi moodustasid vabatahtlikud tööliste hulgast. Nad kaitsesid kindlalt kodulinna, kuid kodanlik valitsus kartis relvastatud proletariaati rohkem kui võõraid vallutajaid. Jõudnud Preisi kindralitega vaherahu suhtes kokkuleppele, otsustas kodanlus rahvuskaardilt relvad ära võtta.

1871. a. 18. märtsil koidikul tegi valitsusvägede salk katset rahvuskaardile kuuluvaid suurtükke ära võtta. Tööliskvartaleis tekkis ärevus. Kogunenud rahvahulk ei lasknud sõdureil suurtükke ära viia.

Keskpäeval hõivas rahvuskaart valitsushooned. Hirmunud ministrid põgenesid Versailles'sse, kus kunagi olid elanud Prantsuse kuningad. Prantsusmaa pealinn oli ülestõusnud tööliste val-

«Rakkuskäed maha lasta!»

Versailased teostavad vangide ülevaatust. Need, kelle käed on püssirohust tahmased või lihtsalt tööst rakkus, saadetakse mahalaskmisele.

duses. Kümne päeva pärast andis rahvuskaardi keskkomitee võimu üle rahva poolt valitud linnavalitsusele — Pariisi Kommuuni Nõukogule.

**Kommunaaride
kangelaslikkus.**

Kommuun kehtestas uue korra. Rahvast irdunud kodanlik sõjavägi ja politsei asendati kogu rahva relvastamisega. Kõik, kes olid võimelised relva kandma, astusid rahvuskaarti, mis sai tõeliseks rahvakaitseväeks. Endiste müüdavate kohtunike asemele määrati uued kohtunikud rahva hulgast. Ametnike tegevus seati töörahva kontrolli alla. Kooliõpetaja Raoul Rigault sai Kommuuni prokuröriks, köitekoja tööline ja Internatsionaali liige Louis Varlin juhtis Pariisi varustamist toiduainete ja laskemoonaga.

Kõik pagenud kapitalistidele kuuluvad ettevõtted andis Kommuun üle töölistele. Rikaste poolt mahajäetud luksuskorteritesse kolisid töölis perekonnad. Kommuun kaotas õppemaksu, avas uusi koole ja rahvaklubisid, lahutas kiriku riigist ega andnud kirikule riigikassast rahalist toetust.

Kommuun oli proletariaadi diktatuur. Tema tegevus kutsus esile kodanluse õela viha. Versailles'sse põgenenud kodanlik valitsus otsustas Kommuuni iga hinna eest hävitada.

Versailles' valitsuse 40 000-meheline armee piiras ümber revolutsioonilise Pariisi. 21. mail tungisid versailased kindral Galliffet' juhatusel linna. Nädal aega käisid ägedad tänavavõitlused. Koos meestega võitlesid barrikaadidel ka naised. Lapsed kandsid padroneid ja aitasid hoolitseda haavatute eest. Õlg öla kõrval prantsuse töölistega võitlesid proletaarse revolutsiooni punaste lippude all ka teiste maade revolutsioonäärid. Poolakas Jaroslaw Dombrowski oli Kommuuni vägede ülemjuhataja. Vene naisrevolutsionäär Jelizaveta Dmitrijeva juhtis vabatahtlike Pariisi naiskommunaaride väesalka.

28. mail langes viimane barrikaad. Metsistunud versailased laskisid maha ligi kolmkümmend tuhat kommunaari. Veelgi rohkem kommunaare heideti vanglasse või saadeti meretagustesse kolooniatesse sunnitööle. Eriti julmalt õiendasid versailased arveid Kommuuni juhtidega. Lahingus haavata saanud Varlini veeti hulk aega mööda tänavaid ning peksti püssipäradega; kui ta kukkus, siis lohistati teda mööda sõiduteed. Surma eel leidis Varlin endas jõudu end püsti ajada ja hüüda: «Elagu Kommuun!»

Nii hukkus Pariisi Kommuun. Sel ajal kui kommunaarid pidasid ägedaid tänavavõitlusi, esines Karl Marx kõnega Internatsionaali Peanõukogu istungil Londonis. Ta ütles: «Kommuuni põhimõtted on igavesed ja neid ei saa hävitada, nad kerkivad ikka ja uuesti päevakorda niikaua, kuni töölisklass saavutab vabaduse.»

Kõigi maade proletaarlased peavad pühaks Pariisi Kommuuni kangelaste mälestust. Iga aasta maipäevadel korraldab Pariisi töörahvas leinarongkäigu Père-Lachaise'i kalmistu müüride juurde, kus lasti maha Kommuuni viimaste tugipunktide kaitsjad.

Pariisi Kommuuni ajalooline tähtsus.

Pariisi Kommuun kestis ainult 72 päeva. Prantsusmaa teiste linnade töölised ei suutnud võimu enda kätte võtta. Talupojad ei toetanud Kommuuni.

Kommunaarid tegid mitmeid vigu. Nad laskisid kodanlikul valitsusel Pariisist lahkuda ning välja viia ka oma väed. Nad ei võtnud üle Prantsuse panka koos kõigi rahatagavaradega. Nad ei ilmutanud vajalikku otsustavust võitluses versailaste poolt saadetud kontrrevolutsionäride, spioonide ja diversantidega. Need vead soodustasid Kommuuni hukkimist. Paljusid neist vigadest oleks võinud vältida, kui kommunaaridel oleks olnud tugev ja ühtne revolutsiooniline partei. Kuid niisugust parteid neil ei olnud. Ent kõigest sellest hoolimata on Pariisi Kommuunil väga suur tähtsus. Ta oli proletariaadi diktatuuri esimeseks katseks, nõukogude võimu algkujuks. Ta näitas, et töölisklass võib purustada vana riigimasina ning luua uut tüüpi riigi, mis teenib töörahva huvisid.

«Ent kõigest oma vigadest hoolimata,» kõneles Lenin hiljem, «on Kommuun suurim näide XIX sajandi suurimast proletaarsest liikumisest...»

Propagandisti areteerimine.

Narodnik on areteeritud politsei poolt. Raevunult vaatab ta kulaku peale, kes seisab akna juures (seljaga vaataja poole). On tõenäoline, et see tegi ettekande propagandisti peale. Politseinikud teostavad täre läbiotsimist, tuhnivad areteeritu paberites. Kuidas suhtub aga pildil talupoeg kõigesse sellesse, mis on toimunud?

§ 51. REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE KASV VENEMAAL

Talupoegade võitlus maa ja vabaduse eest.

Talupojad kannatasid endiselt maapuuduse, raskete väljaostumaksude ning hulgaliste koormiste all. Falz-Feini mõisnikuperekond omas Lõuna-Ukrainas ligi 200 tuhat tiinu maad, ümbruskonna talupoegadel aga oli kõigest 6—12 tiinu maad pere peale. Seejuures moodustasid mõisniku maksud vähem kui 10% tema sissetulekust, talupoegade maksud aga moodustasid rohkem kui 50% tema majapidamise tulust.

Talupojad ei tahtnud leppida pärisorjuse jäänustega ning nõudsid eelkõige «lõikude» tagasiandmist ning väljaostumaksude kaotamist; nad ei olnud nõus hingemaa kärpimisega. Talurahvarahutused kord ajutiselt vaibusid, siis jälle tugevnesid.

«Rahva sekka minek».

Eesrindlikud vene haritlased tundsid palavalt kaasa õnnetule talurahvale. Õpetajad, arstid ja üliõpilased soovisid siiralt oma rahvast aidata. Paljudele näis, et talurahvast võib ilma suurema vaevata ülevene-maalisele mässule õhutada ja et talupoegi ühendav külakogukond juba ongi sotsialistliku korra algidu. Aga kui see on nii, arutlesid

nad, siis võib Venemaa pärast tsaarivõimu kukutamist kohe üle minna sotsialismile. Neile näis, et võit on lähedal ja mööda-pääsmatu.

Niisugused arutlused olid muidugi ekslikud. Talupojad ei olnud ka varem võimelised organiseeritud kollektiivseteks väljastumisteks. Veelgi vähem oli neilt loota ühtsust ja monoliitsust nüüd, kus laostunud kehvikute hulgas seisid vastamisi kulakliku ladvikuga. Töötav talurahvas võis saavutada vabaduse vaid liidus proletariaadiga ja selle juhtimisel. Just sellest ei saanudki aru XIX sajandi 60—70-ndate aastate lõpujärgu revolutsioonärid-segaseisuslased.

1874. aastal siirdus ligi tuhat talupoeglikult riietatud noort maale, ühed selleks, et tõsta talupoegi mässule, teised selleks, et tutvustada neid sotsialismi ideedega. Neid «rahva sekka» (vene keeles *в народ*) minejaid ning seejärel ka kõiki nende mõttekaaslast hakati nimetama *narodnikuteks*.

«Rahva Tahe». Narodnikute üleskutsed ei leidnud kõlapinda talupoegade hulgas. Nad ülehindasid talurahva mässumeeleolu ning pidasid kogukonda ekslikult sotsialismi lähtepunktiks. Nad ei märganud, et külas juba areneski kapitalism ning et kogukonna enda raamides käis klassivõitlus kehvikute ja kulakluse vahel.

1876. aastal ühinesid narodnikud salaseltsi «M a a j a V a b a d u s». Kuid see lagunes peagi. Paljud narodnikud pettusid talupoegade hulgas tehtavas agitatsiooni- ja propagandatöös ning otsustasid hakata pidama poliitilist võitlust tsarismi vastu. Nad löid 1879. aastal oma organisatsiooni «R a h v a T a h e».

«Rahva Tahte» eesotsas olid vaprad ja mehised revolutsioonärid Andrei Željábov, Aleksandr Mihhailov, Sofja Peróvskaja ja teised. Nad valisid peamiseks võitlusvahendiks poliitilised mõrvad ehk individuaalse terrori. Nad arvasid, et kui tappa mõni tsaari minister või tsaar ise, siis võib sellega valitsevates ringkondades esile kutsuda paanika ning haarata kerge vaevaga riigivõim enda kätte.

Kogu oma keeva energia, kõik võimed ja jõu rakendasid «Rahva Tahte» liikmed terroristlike aktide organiseerimiseks. Pärast seda, kui neil läks korda tappa mitu kõrgemat tsaari tšinovnikut, mõistsid nad surma tsaar Aleksander II enda.

Tehti katset tsaari tulistada jalutuskäigu ajal, pandi miine tema rongi alla; kord lõhkes dünamiidilaeng lossi söögisaalis, kus tsaar tavaliselt lõunastas (kuid just sel päeval hilines ta lõunale). 1. märtsil 1881. a. varitseti tsaari, kui ta sõitis mööda Katariina kanali (praegune Gribojedovi kanal) kaldapealset Peterburi kesklinnas. Esimene pomm purustas tsaari tõlla. Teine, mille heitis «Rahva Tahte» liige I g n a t i G r i n e v í t s k i, haavas surmavalt tsaari ja terroristi ennast. Mõlemad surid samal päeval.

Peagi õnnestus tsaari sandarmitel jälile saada ja areteerida

«Rahva Tahte» tähtsamad tegelased. Željabov ja tema lähimad kaasvõitlejad poodi üles. Ülejäänud heideti vanglasse. Mõned neist istusid üksikkambris 20 aastat.

Nii lõppes käputäie kangelaslike revolutsionääride kahevõitlus määratu suure riigi valitsejaga, kelle käsutuses oli võimas riigiaparaat, miljoniline armee ja kogenud politsei.

Ent ohvrid, mida kandsid revolutsioonilised narodnikud, olid asjatud. Troonile asus uus tsaar Aleksander III, tapetud tsaari poeg ja troonipärija. Valitsus ei teinud mingeid järeleandmisi, vaid hakkas revolutsioonilist liikumist veelgi julmemalt maha suruma. Paljud end varjata suutnud narodnikud loobusid revolutsioonilisest võitlusest ning hakkasid tegelema kultuurharidusliku tööga tsaarivõimude poolt lubatud raamides.

«Rahva Tahte» võitlus ja hukkumine näitasid, et sellest on vähe, kui revolutsionäär on isiklikult vapper ja valmis end ohverdama. On vaja veel õiget revolutsioonilist teooriat, mis oleks võimaline kätte näitama õige tee võidu saavutamiseks. Narodnikutel sellist teooriat ei olnud. Nende võitluse tee oli ekslik. See killustas võitlejate jõudusid, kiskus neid eemale tööst rahvahulkades ega aidanud tõsta rahvahulkade revolutsioonilist teadlikkust.

§ 52. TÖÖLISKLASS — REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE JUHT

Vene tööliste esimesed klassilahingud.

Mitte kuskil Euroopas ei olnud tööliste elu nii raske kui tsaristlikul Venemaal. Neid ekspluaateeris kapital ning rõhus tsarism.

Töötada tuli 14 tundi päevas ja isegi rohkem. Palk oli äärmiselt madal ning sellestki pidas peremees trahvide näol kinni peaaegu poole. Raha ei jätkunud ja töölised olid sunnitud vabrikupoest toiduaineid võlgu ostma. Kaup oli seal alaväärtuslik ning kaks-kolm korda kallim kui turul. Lisaks sellele püüdsid poesellid, kes arveid pidasid, töölisi igati petta.

Töölistel ei olnud tsaristlikul Venemaal mingeid õigusi. Ei olnud töökaitseeadusi ega ametiühinguid. Vabrikandi huve kaitseks aga tsaari tšinovnikud. Iga tööliste protestiavaldust peeti «mässuks» ja «korralageduseks». Streiki loeti riiklikuks kuri teoks. Politsei areteeris streigi algatajaid, peremees vallandas streigist aktiivselt osavõtjaid.

Selliste töö- ja elutingimuste mõjul hakkasid Venemaa proletariaadil juba varakult välja kujunema revolutsioonilised võitlusomadused. Suurte töölishulkade koondumine suurettevõttesse andis nende klassilahingutele erilise ulatuse ja ägeduse.

1870. a. toimus Peterburi tekstiilitöölise esimene suur streik. Kaks aastat hiljem streikisid üksmeelselt 4500 Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölisi. Streigiliikumise laine tõusis iga aastaga kõrgemale.

Esimesed töölis-organisatsioonid. Eesrindlike tööliste hulgas kasvas püü ühineda ja organiseeruda. 1875. a. tekkis suures sadamalinna Odessas salajane Lõuna-Venemaa Töölisühing, 1878. a. aga loodi Peterburis Põhja-Venemaa Töölisühing.

Nende ühingute organiseerijad olid veel narodniklike vaadete mõju all, kuid ometi olid need esimesed iseseisvad revolutsiooniliselt meelestatud ühingud.

Juba sel ajal hakkas tööliste hulgast esile kerkima suurepäraseid revolutsioonitegelasi. Lõuna-Venemaa Töölisühingu organiseeris haritlane-narodnik Jevgeni Zaslávski, aga Põhjaühingu asutajaks olid juba töölised ise — lukksepp Viktor Obnórski ja tiser Stepan Haltúrin.

Obnorski oli haritud mees, kes oli korduvalt käinud välismaal ning tundis hästi paljusid rahvusvahelise töölisliikumise tegelasi. Halturin luges palju, oskas vestelda lihtsate inimestega, oli suurepärane organisator. Pärast seda kui sandarmid tema ühingu hävitasid, saadeti Obnorski sunnitööle. Halturin aga liitus «Rahva Tahtega» ning andus terroristlikule tegevusele. Tema oligi see, kes asus tööle Talvepalee puusepatöökotta, tassis sinna väikeste pakkidena dünamiiti ja laskis tsaari söögisaali õhku. Hiljem võttis Halturin Odessas osa revolutsionääridega julmalt arveid õiendanud tsaari prokuröri tapmisest, sattus politsei kätte ning poodi üles.

Üks esimesi töölis-revolutsionääre oli Moskva kangur Pjotr Aleksejev. Ta võttis osa narodnikute ringidest ja tegi revolutsioonilist agitatsiooni tööliste hulgas. Ta areteeriti ja anti kohtu alla. Tsaari kohtunike ees peetud kõnes esitas Aleksejev avalikult oma revolutsioonilisi veendumusi. Asjatult kõlistas kohtu eesistuja kella ja karjus, et võtab temalt sõnaõiguse. Mehise revolutsionääri hääl kõlas üha valjemini. Ta lõpetas oma kõne suurepärase sõnadega: «Kerkib miljonite tööliste lihaseline käsi ja variseb põrmu soldatitääkidele tuginev despotismi ike!»

Need sõnad olid öeldud 1877. aastal. Täpselt 40 aasta pärast läks täide töölise-revolutsionääri suur ennustus — tsaristlik despotism löödi põrmuks.

Esimesed vene marksistid. Töölisklassi kasvav aktiivsus köitis vene revolutsionääride tähelepanu. Õige revolutsioonilise teooria otsinguil hakkasid nad pöörduma Marxi ja Engelsi õpetuse poole.

1882. a. tõlkis endine narodnik Georgi Valentinovitš Plehhanov vene keelde «Kommunistliku partei manifesti». Järgmisel aastal (1883) löid viis endist narodnikut eesotsas Plehhanoviga Genfis esimese vene marksistliku organisatsiooni — «Töö Vabastuse» rühma.

Marksismi ideede populariseerimiseks andsid nad vene keeles välja Marxi ja Engelsi töid. Oma töödes kritiseerisid nad narodni-

Pjotr Aleksejev peab kohtus kõnet.

Vasakul tsari pildi all on kohtunikud. Aleksejeviga kõrvuti on revolutsioonilistest ringidest osavõtjad. Vaadates pilti lugege katkendit Pjotr Aleksejevi kõnest, mis on toodud õpikus lk. 233—234.

kute vaateid ja tõestasid, et Venemaal, samuti nagu teisteski Euroopa riikides, saab sotsialismile üle minna vaid töölisklassi juhtimisel.

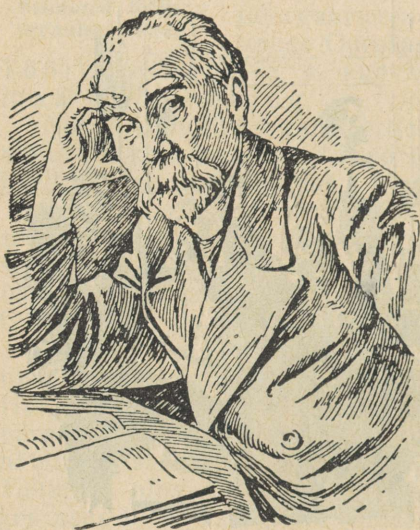
«Proletariaat on see dünaamit, mille abil ajalugu laseb õhku vene isevalitsuse,» ütles Plehhanov.

«Töö Vabastuse» rühma teene on selles, et ta andis esimese hoobi narodnikute ekslikele, eesrindlikke töölisi segadusse viivatele seisukohtadele ning esimesena seadis küsimuse revolutsioonilise marksistliku töölispartei loomise vajalikkusest Venemaal.

Morozovi streik
1885. a.

maal. Tõsi küll — esialgu ei olnud neil tihedat sidet töölisklasside liikumisega.

Vahepeal aga tugevnes ja laienes Venemaal töölisklassi liikumine. Streigid toimusid maa erinevates paikades — Ukrainas, Baltimaadel, Moskva ümbruses. Järk-järgult hakkasid töölised väljaastumised omandama organiseeritumat iseloomu. Selle näiteks on kuulnud Morozovi streik.

G. V. Plehhanov.

Moskva lähedal Oréhhovo-Zújevo linnas asuvas miljonär Morozovi tekstiilivabrikus töötas üle 8000 töölise. Peremees ekspluateeris neid julmalt, kärpis palku ning määras igasugustel ettekäanel halastamatult trahve. Tööliste hulgas toimus juba pikka aega käärimine.

Mitu eesrindlikku töolist eesotsas endise Põhja-Venemaa Töölisühingu liikme Pjotr Moisséjenkoga koostasid kirja «Tööliste ühised nõudmised». Nad korraldasid kaks eelnõupidamist, kutsudes sinna kõige autoriteetsemaid töölisi.

1885. a. 7. jaanuari hommikul katkestasid töölised varem kokkulepitud signaali järgi töö. Kogu määratu suur

vabrik jäi seisma. Tööliste viha oli niivõrd suur, et hoolimata Moissejenko ja tema seltsimeeste manitsustest purustati vabrikupood ja kontor. Meistrid jooksid laiali. Kohkunud peremees palus telegraafi teel kuberneriga saata välja sõjavägi «mässu» mahasurumiseks.

Järgmisel päeval ilmus vabrikusse kuberner koos kahe pataljoni soldatitega. Noor tööline Vassili Volkov esitas talle streikijate nõudmised. Peamiseks nõudeks oli omavoliliste trahvide kaotamine, mida peremees nõudis töolistelt oma kasuks.

Kui kuberneriga käsul areteeriti Volkov ja teised tööliste saadikud, sööstsid streikijad neid vabastama. Lasti käiku kivid, kivid ja raudvardad. Suurte raskustega läks soldateil korda areteeritud ära viia.

Areteerimistest hoolimata kestis streik kaheksa päeva. Kokku saadeti välja 800 töolist, 33 kõige aktiivsemat streigist osavõtnut aga anti kohtu alla. Kohtus aga tuli ilmsiks selliseid fakte tööliste kallal toimepandud vägivalda kohta, et süüdistatavad tuli õigeks mõista.

Morozovi streik kohutas valitsust niivõrd, et tsaar Aleksander III andis 1886. a. eriseaduse trahvide piiramise kohta. See oli tsarismi esimene tõsine järeleandmine kasvavale töölisliikumisele. Vene tööliklass oli näidanud oma jõudu.

**Juhi võitluslik
noorpõlv.**

Samal aastal kui Piiteri töölised viisid läbi oma esimese suure streigi, sündis pealinnast kaugel asuvas väikses Volga-äärses Simbirski linnas

V. I. Lenin.

(nüüd Uljanovsk) Vladimir Iljitš Lenin. See oli 22. aprillil 1870. a.

Lenini isa Ilja Nikolajevitš Uljanov oli pedagoog. Ta sisendas oma lastesse armastust raamatute ja teadmiste vastu. Ema Maria Aleksandrovna abiga hakkasid lapsed varakult lugema. Viie aasta vanuselt tekkis ka noorel Leninil kirg lugemise vastu.

Volodja õppis väga hästi. Seitsmeteistkümneaastaselt lõpetas ta gümnaasiumi kuldmedaliga ning astus Kaasani ülikooli. Veidi enne seda hukati tema vanem vend Aleksandr, kes oli kuulunud «Rahva Tahte» liikmete hulka ning areteeritud katse eest organiseerida tsaarile atentaat. «Ei, me ei lähe seda teed. Mitte niisugust teed mööda ei tule minna,» ütles Lenin sellest kuulda saades.

Ei möödunud nelja kuudki, kui Lenin heideti üliõpilasrahutustest osavõtmise pärast ülikoolist välja ning saadeti Kokuškino külakolkasse (40 km Kaasanist). Teda areteerinud politseipristav ütles talle õpetlikult: «Mis te mässate, noormees? Teie ees on ju müür!» — «Müür küll, aga murenenud,» vastas Lenin muiates, «lõuka korra, ja variseb kokku.»

Lenini võitlusvaim ei raugenud ka asumisel olles. Ta luges palju, uuris Marxi ja Engelsi töid. Tulnud tagasi Kaasanisse, astus ta ühte põrandaalusesse marksistlikku ringi, ja kui tal tuli üle kolida Samaarasse (praegu Kuibõšev), organiseeris ta seal ise samasuguse ringi.

Lenin valmistus iseseisvalt eksamiteks ning lõpetas eksternina Peterburi ülikooli. 1893. a. sõitis ta päriselt Samaarast ära pealinna.

Vaatamata oma noorusele võitis ta kiiresti autoriteedi vene marksistide hulgas, kes nimetasid end välismaiste mõttekaaslaste eeskujul sotsiaaldemokraatideks. Lenini esimesed ettekanDED olid pühendatud narodnikluse kritiseerimisele. Narodniklusi sel ajal marksismi peamiseks vaenlaseks Venemaal. Neist ettekanDEist sai terve raamat, millele Lenin pani pealkirjaks «Mis on «rahvasõbrad» ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?». Lenini raamatud viisid lõpule narodnikluse ideelise purustamise.

Peterburis tegi Lenin revolutsioonilist propagandat tööliste hulgas. Ta õppis tundma oma kuulajate elu- ja töötingimusi, vestles südamlikult nende vajadustest, kirjutas lendlehti, kus selgitas töölistele, mida nad peavad taotlema võitluses kapitalistide vastu.

Niiviisi pühendas Lenin end juba noorusaastaist peale töörahva vabastamise üritusele, kommunismi üritusele.

Sotsialismi töölisliikumisega ühendamise algus.

Lenini eeskujul hakkasid ka teised marksistlike ringide liikmed looma tihedaid sidemeid tööliiskadega, üle minema sotsialistlike ideede propageerimiselt revolutsioonilisele agitatsioonile.

1895. a. sügisel ühinesid Lenini ettepanekul kõik Peterburi sotsiaaldemokraatlikud ringid üheks organisatsiooniks — Tööliisklassi Vabastusvõitluse Liiduks. Organiseerides ja juhtides streike hakkas see Liit avaldama suurt mõju Piiteri tööliste võitlusele.

Nii algas Venemaal teadusliku sotsialismi ühendamine tööliiskumisega ja astuti esimene tõsine samm revolutsioonilise marksistliku partei loomiseks.

§ 53. KASAHSTANI JA KESK-AASIA ÜHENDAMINE VENEMAAGA

Kasahstani ühendamine Venemaaga.

Olles raskustes kaupade müümisega sisemaal, hakkasid vene kapitalistid tundma suuremat huvi ääremaade vastu.

Tsaarivalitsus oli huvitatud kapitalismi arenemisest laiuti ning püüdis laiendada oma riigi piire. 1864. a. olid sunnitud relvi maha panema viimased Kaukaasia mägilased, kes olid võidelnud tsaarivõimu vastu. Pärast seda tugevdasid tsaarikindralid oma pealetungi Kesk-Aasia suunas.

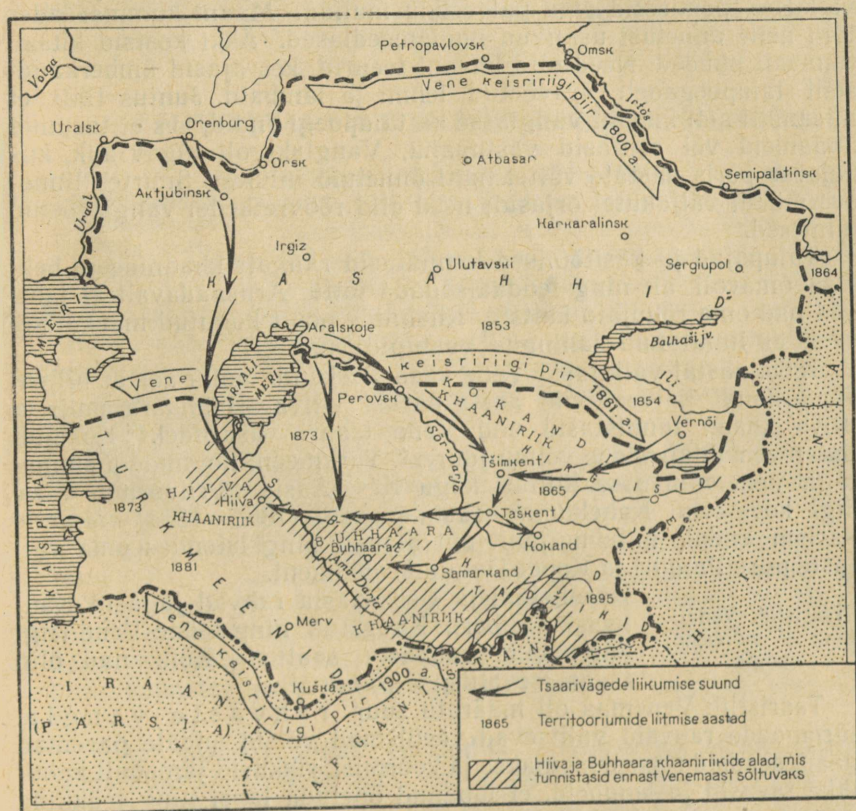
Uraali jõest ida poole kuni Irtõšini laiusid stepid, kus elas kasahhi rändrahvas. Rõhutuina Kesk-Aasia khaanide poolt, hakkasid kasahhid juba 1731. aastast peale siirduma Vene alamateks.

Püüdes kindlustada oma ülevõimu kasahhi rahva üle, rajas tsarism steppidesse kindlustusi ning asustas neile aladele vene

kasakaid. Jäänud ilma headest karjamaadest, avaldasid rändrahvad vallutajaile vastupanu. Korduvalt puhkesid Kasahstani stepides ülestõusud tsaristlike kolonisaatorite ning kohalike khaanide vastu.

1836. a. tõusid üles Uraali jõe alamjooksul elavad rändkasahhid. Neid juhtisid vanem Issatái Taimánov ja rahvalaulik Mahhambét Utemíssov. Nende ratsasalgad kihutasid ringi stepituulena ja ründasid kohalike ülikute laagripaiku. Alles kahe aasta pärast õnnestus kohalikul khaanil tsaarivägede abiga see ülestõus maha suruda.

XIX sajandi keskpaiku siirdusid Vene alamateks Balhaši järve piirkonnas elavad rändkasahhid. 1854. aastal rajasid Vene väed Vernoje kindluse. Hiljem kasvas selle ümber suur Vernõi linn. Praegu nimetatakse seda Alma-Ataks. See on Nõukogude Kasahstani pealinn.

Kasahstani ja Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga.

Samal ajal algas lõuna pool asuvate kirgiiside maade ühendamine Venemaaga.

**Kesk-Aasia
vallutamine.**

Varsti pärast Kasahstani ühendamist Venemaaga alustas tsarism Kesk-Aasia vallutamist. Siin oli kolm suurt khaaniriiki — Kokand, Buhhaara ja Hiiva — ning mitu väiksemat khaanati. Neis kõigis valitses feodaalkord. Võim ja rikkus oli khaanide ja bekkide päralt. Koos nendega ekspluateeris töörahvast muhamedi vaimulikond.

Khaaniriikide elanike põhimassi moodustasid usbekid, tadžikid ja turkmeenid. Oaasides ja jõeorgudes tegelesid nad põlluharimisega ning steppides ja mägirajoonides karjakasvatusega. Taškendis, Buhhaaras, Samarkandis ja teistes linnades elas palju käsitöölisi. Linnast linna liikusid kaubakaravanid, aeglaselt sammusid mööda kuuma kõrbeliiva kaubapallidega koorimatud kaamelid.

Kärarikaste turgude lähedal vanaaegsete kivimošeede jahedas vaikusel pomisesid oma palvesõnu mullad. Maani kummardades tõid neile annetusi usklikud muhameedlased. Äkki kostsid kitsail tänavail hüüded. Need olid khaani teenrid, kes ajasid ümberkaudseilt talupoegadelt äravõetud lehma ja lambaid. Juhtus tihti, et niisamuti aeti khaani vanglasse ka talupoegi endid, kes ei tasanud andameid või osutasid vastupanu. Vanglaks oli sügav auk, kus haisvas poris aastate vältel hoiti õnnetuid inimesi. Suurtes linnades müüdi väljakutel orjasid; need olid röövretkedel vangi võetud inimesed.

Talupojad ja käsitöölised kannatasid rängalt khaanide ja bekkide omavoli all ning feodaalsõdade tõttu. Arusaadavalt ei tahtnud nad oma rõhujaid kaitsta. Khaanide poolt kogutud maakaitsevæed ei ilmutanud lahingus vastupidavust.

1865. aastal vallutasid Vene väed Taškendi, kolm aastat hiljem Samarkandi ja veel viie aasta pärast Hiiva. Buhhaara emiir ja Hiiva khaan tunnistasid end Vene tsaari vasallideks. Kokandi khaan eemaldati üldse võimu juurest. Turkmeeni hõimude üleminekuks Vene alluvusse lülitati kogu Kesk-Aasia territoorium Vene riigi koosseisu. Kahekümne aasta jooksul (1864—1884) sai vene tsarism endale mitu miljonit uut alamat ning laiendas oma valduste piire Pamiiri ja Kopet-Dagi mäeahelikeni.

**Tsaristlik Vene-
maa — rahvaste
vangla.**

Kasahstani ja Kesk-Aasia rahvad jagasid Kaukaasia, Siberi, Kaug-Ida ning teiste Vene riigi ääremaade rahvaste saatust. Kõik nad olid tsaari isevalitsuse võimu all.

Tsaristlik Venemaa oli määratu suur rahvaste vangla. Ääremaade rahvaid valitsevad väeülemad võtsid endale paremad maad, seadsid sisse uusi makse ja koormisi, rikkusid jämedalt kohalikke tavasid ja kombeid, ei lubanud õpetada lapsi ning trükkida raamatuid rahvuskeeles, kõnelda ja kirjutada lubati ainult vene keeles. Vene kapitalistid vedasid ääremaadele riiet, nõusid ja raua-

tooteid ning müüsid neid seal kõrge hinna eest, välja veeti aga odavalt kokkuostetud puuvilla, siidi ja nahka. Ühesõnaga — nad talitasid siin samuti nagu inglise kolonisaatorid Indias.

Kuid erinevalt indialastest, kellel ei olnud sidemeid inglise proletariaadiga, olid Kaukaasia, Kesk-Aasia, Kasahstani ja teiste Vene riigi ääremaade rahvastel tihedad suhted vene rahvaga. Nad töötasid koos vene töölistega tehastes ja kaevandustes, ehitasid koos uusi linnu ja rajasid üle mägede ja läbi kõrbete raudteid. Neid soojendas üks ja seesama päike, neil oli üks ja seesama peremees, ühine viletsus ja ühine saatus.

Eesrindlikelt vene töölistelt ja väljasaadetud haritlastelt omandasid ääremaade rahvad vabadusideid ja revolutsioonilise võitluse kogemusi. Seal kujunenud rahvusliku proletariaadi kaader oli Venemaa suure tööliklassi lahutamatuks osaks. Kõik tsarismi rõhumise all olevad rahvad nägid vene rahvas oma ustavat sõpra ja kindlat liitlast võitluses ekspluataatorlike klasside vastu.

§ 54. VENEMAA KULTUUR REFORMIJÄRGSEL PERIOODIL

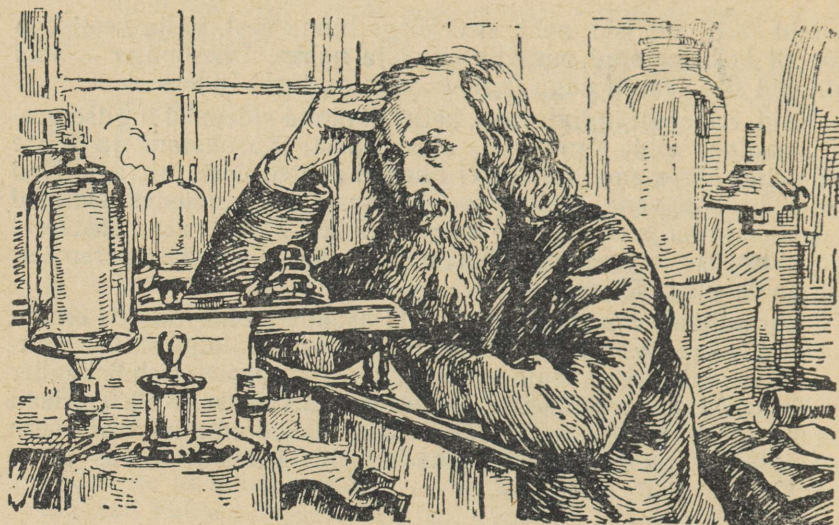
**Demokraatliku
haritlaskonna
võitlus rahva
hariduse eest.**

Seoses kapitalismi arenemisega ja linnaelanike arvu kasvuga tugevnes töörahva tung hariduse saamiseks. Kuid tsarism püüdis endiselt hoida rahvast pimeduses ja harimatuses. Enamus algkoole oli antud kiriku kontrolli alla ning neid koole nimetati kiriku-kihelkonnakoolideks. Töörahva laste pääsemine keskkooli oli raskendatud erilise ukaasi väljaandmisega, mis keelas gümnaasiumi vastu võtta kutsarite, pesunaiste, kokkade ja teiste taoliste lapsi. Seda ukaasi hakati kutsuma ringkirjaks «köögitüdrukute laste kohta».

XIX sajandi lõpul oskas lugeda ja kirjutada ainult 28% tsaari-Venemaa elanikest. See tähendab, et peaaegu kolmveerand kogu maa elanikkonnast oli kirjaoskamatu.

Tsaarivõimude vastuseisu kiuste püüdis demokraatlik haritlaskond kõigest jõust abistada rahvast hariduse omandamisel. Juba XIX sajandi 60-ndail aastail organiseerisid üliõpilased linnades pühapäevakoole tööliste jaoks. Maal avati semstvo rahvakoole. Saamata mingit toetust valitsuselt, võitlesid semstvakoolide õpetajad ennastalgavalt ebaisu ja eelarvamuste ning vaimupimeduse vastu.

Visa võitlust pidas eesrindlik haritlaskond naiste hariduse laiendamise eest. Alles 1862. aastal loodi Venemaal esimesed tütarlaste gümnaasiumid ning alles 1869 a. seoses Kõrgemate naiskursuste avamisega said vene tütarlapsed võimaluse kõrgema hariduse omandamiseks.

D. I. Mendelejev.

**Vene teadlaste
ülemailmse täht-
susega avastused.**

Arenev kapitalism vajas insenere, geolooge, keemikuid, agronome ja teisi spetsialiste. See pärast avati reformijärgsel perioodil Peterburis, Moskvas, Riias, Kiievis, Harkovis ja teistes linnades uued tehnikainstituudid. Isegi kauges Siberis avati 1888. a. Tomski ülikool.

Sellega seoses elavnes vene teaduslik-tehniline mõte. Paljude vene teadlaste ja leidurite nimed olid kuulsad kogu maailmas.

Peterburi ülikooli professor Dmitri Ivanovitš Mendelejev töötas välja kuulsa elementide perioodilisuse süsteemi, mis sai kaasaja keemia aluseks. Vene füsioloogia rajaja Ivan Mihailovitš Sétšenov oli esimene, kes püüdis seletada inimeste psüühilist tegevust füsioloogiaseaduste abil. Vene teadlane V. V. Dokutšajev lõi uue teadusala — mullateaduse. Maadeuurijad P. P. Semjonov-Tjan-Sánski ja N. M. Prževálski uurisid läbi ja kaardistasid vähe uuritud Kesk-Aasia mägi- ja kõrbepiirkondi. Insener P. N. Jáblotškov lõi esimese elektri-kaarlampi ja füüsik A. S. Popóv leiutas raadiotelegraafi. Tagasihoidlik provintsikoolmeister K. E. Tsiolkovski sai kuulsaks oma suurepärase avastustega raketitehnika ja planeetidevaheliste lendude teooria valdkonnas.

Ent vene teadlastel ei olnud kerge oma avastusi rakendada praktikas. Tsaarivõimud mitte ainult ei abistanud neid, vaid ilmutasid hoopis põlglikku suhtumist. Jablotškovi ettepanekule omandada tema elektri-kaarlamp ei andnud sõjaministerium üldse vas-

tust. Popovi palvele anda 1000 rubla toetust maailma esimese katse-raadiojaama ehitamiseks kirjutas sõjaminister resolutsiooni: «Sellise fantaasia jaoks ma summasid ei luba...»

Eesrindlikele teadlastele sai tsaristlikul Venemaal osaks tagakiusamine ja jälitamine. Näiteks Mendelejev vallandati ülikoolist selle eest, et ta tundis kaasa üliõpilastele, kes avaldasid protesti politsei omavoli vastu.

Setšenov kirjutas raamatu peaaegu tegevusest ning lükkas ümber muinasjutud inimese «hinge» jumalikust päritolust; kiriku-tegelased nõudsid tema kloostrisse saatmist, tsaari tšinovnikud aga tahtsid teda kohtu alla anda. Ta rääkis kibestunud, et võtab kohtusse advokaadi asemel kaasa oma katsekonna ning tõestab selle abil, et tal on õigus.

Rahvahulkade vabadusliikumise kasvuga ning klassivõitluse teravnemisega oli tihedalt seotud vene ühiskondliku mõtte aremine. Tšernõševski ja Dobroljubovi tööd olid suureks panuseks ajaloo, filosoofia, kirjanduse ja kunsti uurimises. Marx nimetas Tšernõševskit suureks teadlaseks ja kriitikuks.

Plehhanovi tööd panid aluse marksistliku õpetuse loovale rakendamisele Venemaa ühiskondlik-poliitilises elus. V. I. Lenini klassikaline töö «Kapitalismi arenemine Venemaal» avas sügavad vastuolud Venemaa majanduslikus arenemises ja näitas seal küpseva revolutsiooni paratamatust. Edasi arendades ja rikastades Marxi ja Engelsi õpetust proletaarsest revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist, oli Lenini töödel suur tähtsus mitte ainult Vene, vaid kogu rahvusvahelisele töölisliikumisele.

Paljud reformijärgse aja kirjanikud kujutasid oma teostes tõetruult kaasaja tegelikkust. Nad äratasid kaastunnet rõhutatud rahvaste vastu, paljastasid pärisorjust ja selle igandeid, kapitali iket ja tsaarivõimude omavoli.

Kirglikust protestist pärisorjuskku korra vastu olid kantud Ivan Sergejevitš Turgenevi jutustused raamatus «Küti kirjad». Kõrge kunstimeisterlikkuse ja mõttesügavuse poolest paistavad silma tema suurepärased romaanid «Rudin», «Eelõhtul» ning «Isad ja pojad». Turgenev oskas suurepäraselt kirjeldada mitte ainult vene looduse ilu, vaid ka inimese õilsate mõtete ja kavatsuste kaunidust.

Mõisnike inertsust, laiskust ja parasiitlikkust näitas oma romaanis «Oblovov» Ivan Aleksandrovitš Gontšarov. Veelgi suurema halastamatusega paljastas aadlikke-pärisorjapidajaid suur satiirik Mihhail Jevgrafovitš Saltõkov-Stšedrin. Tema romaan «Härrased Golovljovid» näitas, kuidas pärisorjuslik elulaad inimesi moonutab, kuidas nad teiste töö arvel elades kaotavad inimese näo ja väärikuse. Täieliku lurjuse ja kahepaiksena vaatab Saltõkov-Stšedrini raamatu lehekülgedelt vastu üks selle romaani kangelasi — Juduška Golovljov.

L. N. Tolstoi.

Ent milliseid mehiseid ja julgeid inimesi, kes on valmis töörahva heaks kõik ohverdama, joonistas oma romaanis «Mida teha?» N. G. Tšernõševski! Paljud tolle aja vene noormehed tahtsid olla Rahmétovi-sarnased, paljud vene neiu unistasid saada niisuguseks nagu Veera Pavlovna. Nii nimetati selle romaani kangelasi.

Seda raamatut lugedes saab igaüks julgust ja energiat, ammutab helget usku inimestesse ja nende paremasse tulevikku. Ja kõige rohkem tuleb imestada, et niisuguse raamatu kirjutas Tšernõševski pimedas ja niiskes Peeter-

Pauli kindluse vanglakambris, kuhu tsaari sandarmid ta olid sulgenud.

Suur sõnameister oli Lev Nikolajevitš Tolstoi. Krahvi ja mõisnikuna oli ta revolutsiooniliste ideede veendunud vastane, jutlustas saatusele alistumist ning kurjale mittevastupanemist. Kuid geniaalse kunstnikuna tõepäraselt kujutades ümbritsevat elu, paljastas ta halastamatult reformijärgse aadli elu pahesid ja paiseid ning näitas tsaari seaduste ja kiriklike kombetalituste valelikkust ja silmakirjalikkust. Tema teosed veensid iga ausat inimest selles, et niisuguse rõhumisele ja ekspluateerimisele rajatud korra purustamine on hädavajalik. Mitte asjata ei kuulutanud ametlik õigeusu kirik Tolstoid oma vaenlaseks ning pani ta kirikuvande alla. Ja mitte juhuslikult ei nimetanud V. I. Lenin Tolstoid «vene revolutsiooni peegliks», pidades silmas, et selle kirjaniku teosed peegeldasid neid Vene elu vastuolusid, mis viivad paratamatult revolutsioonini.

Koos romaanidega «Anna Karenina» ja «Ülestõusmine» saavutas laialdase kuulsuse Tolstoi ajalooline romaan «Sõda ja rahu», mis on pühendatud 1812. a. Isamaasõjale. Selle teose, samuti nagu suurepärase «Sevastopoli jutustuste» tõeliseks kangelaseks on võimas vene rahvas, suur oma töös ja võitluses vallutajate ja orjastajate vastu.

Aadlireaktsiooni võidutsemise süngetel aastatel, mis saabusid pärast «Rahva Tahte» purustamist, tuli vene kirjandusse Anton Pavlovitš Tšehhov.

Nukra pilguga vaatab ta inimestele, kes kunagi olid unistanud kangelastegudest ja kuulsusest, kuid pärast uppusid argipäeva pisimuredesse. Ent kui jutt oli juhmidest ja egoistidest, kes mürgitasid omaste ja ümbuskonna elu, siis ei kõlanud kirjaniku hääles enam pehme etteheide, vaid viha ja hukkamõist. Kutsudes oma novellides ja draamadest võitlusele närususe ja vaimupimeduse vastu, häbistas Tšehhov seda ühiskonnakorda, mis neid nähtusi sünnitas.

A. P. Tšehhov.

Vabadusideed Püüe kujutada
vene kunstis. tõepäraselt rahva elu tema va-

bastamise nimel oli omane ka eesrindlikele vene kunstnikele, heliloojatele ja näitlejatele.

1870. a. moodustasid 14 noort kunstnikku eesotsas I. N. Kramskóiga Rändnäituste Ühingu. Nad otsustasid teenida rahvast, kujutada mitte ainult tema rõõmutut elu, vaid ka tema kangelaslikku võitlust vabaduse ja sõltumatuse eest. Sellega lootsid peredvižnikud (see nimetus tuleneb venekeelsest Rändnäituste Ühingu nimest) pöörata haritlaskonna tähelepanu rahva hädadele, õhutada haritlasi töörahva huvide kaitseks välja astuma.

Peredvižnikute traditsioone kehastasid oma töödes kunstnikud I. J. Repin ja V. I. Súrikov. Vaimustusega võtsid eesrindlikud vene inimesed vastu Repini maalid «Burlakid» ja «Zaporoožlased», mis kajastasid rahvahulkade võimsat jõudu ja alistumatust.

Vene rahva kangelaslikule minevikule olid pühendatud Súrikovi maalid «Suvorov Alpides», «Siberi alistamine» ja teised.

Oma vaimult peredvižnikutele lähedane oli vene heliloojate «Võimas rühm» eesotsas Glinka järelkäija M. A. Balakireviga. Nad korraldasid kontserte rahva jaoks ja pühendasid oma muusikateosed rahva elu kangelaslikele sündmustele. Sellisteks teosteks olid näiteks A. P. Borodíni ooper «Vürst Igor» ja M. P. Mussorgski muusikaline draama «Boriss Godunov».

Balakirevi õpilane N. A. Rimski-Korsakov kasutas meisterlikult rahvalaulude ja muistendite motiive oma ooperite loomiseks («Sadko», «Lumivalgeke»).

Rahvamuusika oli ka suure vene helilooja Pjotr Iljitš Tšaikovski suurepärase teoste aluseks. Tema mitmesugustes vormides kirjutatud teoseid — oopereid, romansse ja sümfooniaid — iseloomustavad sügav siirus, meloodilisus ja lürism. Tema meisterlikud teosed vaimustavad tänapäevani kõiki muusikasõpru.

Kogu maal kasvav vabadusliikumine innustas eesrindlikke vene kunstitegelasi. Kõrgete humanistlike ideaalide ja vaba mõtte propageerimisega aitasid nad omakorda aktiivselt kaasa vabadusliikumise arenemisele. Rahvalikkus ja tõepärasus andsid nende teostele erilise ilu ja erilise kõlajõu.

**Vägivaldsest
ühtsusest vaba
ühtsuseni.**

Progressiivsete püüdluste ühtsus ning ühine osavõtt vabadusliikumisest aitas kaasa kultuurisidemete tugevdamiseks Venemaa rahvaste vahel.

Ukraina kirjanik-demokraat Ivan Frankó, kes pühendas paljud oma teosed töörahva elule ja võitlusele, hindas kõrgelt vene kirjandust ja tõlkis ukraina keelde Herzeni ja Tšernõševski töid.

Silmapaistvale gruusia kirjanikule Ilja Tšavtšavádzele avaldasid viljastavat mõju vene revolutsiooniliste demokraatide ideed. Tema ideelised vastased kujutasid teda karikatuurides, mõök ühes ning Belinski teoste kõi de teises käes.

Kasahhi valgustaja Tšokan Valihhánov elas sõpruses väljasaadetud vene revolutsionääridega, oli isiklikult tuttav Tšernõševskiga ning veenis tuliselt oma kaasmaalasi tugevdama kultuurialast koostööd vene demokraatliku haritlaskonnaga. «Ilma venelasteta — see tähendab ilma hariduseta,» rääkis ta.

Herzenil oli õigus, kui ta prohvetlikult ennustas, et «vägivaldse ühtsuse tagant», milleks oli tsaristlik Venemaa, «on juba hakanud paistma vaba ühtsus... ühtsus, mis on rajatud võrdsuse ja omapära tunnustamisele», ühtsus, mille loob Vene revolutsioon.

Küsimusi XIV peatüki kordamiseks

1. Mis on «äralõiked»?
2. Mida tähendab «teorent»?
3. Kus ja millal tekkisid esimesed töölisorganisatsioonid Venemaal? Kuidas neid nimetati?
4. Milles seisab V. I. Lenini poolt loodud Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidu ajalooline tähtsus?

DOKUMENTAALSET MATERJALI

1. Avaldame katkendi Karl Marxi kirjutatud «Esimese Internatsionaali ajutisest põhikirjast». Selles selgitatakse, mis ajendas eesrindlikke töölisi looma Internatsionaali.

«Arvesse võttes:
et töölisklassi vabastamine peab olema kätte võidetud töölisklassi enda poolt,
et võitlus töölisklassi vabastamise eest ei tähenda võitlust klassi-eesõiguste ja

-monopolide eest, vaid võitlust võrdsete õiguste ja kohustuste eest ning igasuguse klassivõimu hävitamise eest;

et töölise majanduslik allutamine töövahendite, s. t. elu allikate monopolistile on orjuse alus igasuguse sotsiaalse ebavõrdsuse, vaimse alandamise ja poliitilise sõltuvuse kõigis vormides;

et töölisklassi majanduslik vabastamine on järelikult suur eesmärk, millele iga poliitiline liikumine peab olema vahendina allutatud;

et kõik jõupingutused, mis olid suunatud selle suure eesmärgi saavutamiseks, osutusid senini edutuiks sellepärast, et ei jätkunud solidaarsust erinevate tööalade tööliste vahel igal maal ning puudus vennalik liit eri maade tööliste vahel...

Arvesse võttes tähendatud kaalutlusi, meie, allakirjutanud Komitee liikmed, volitatud selleks 28. septembril 1864. a. Londonis Saint-Martin's Hallis toimunud lahtise miitingu otsusega, astusime vajalikke samme Rahvusvahelise Tööliste Ühingu rajamiseks...»

Küsimusi

1. Miks ei olnud tööliste senised jõupingutused kapitali ikkest vabanemiseks edukad?

2. Meenutage, mis toimus Londonis 28. septembril 1864 peetud miitingul.

2. Esitame katkendi rahvuskardi keskkomitee 1871. a. 5. aprilli üleskutsest, milles esitatakse Pariisi Kommuuni võitluseesmärgid.

Pariisi kodanikud! Saabuvad kangelaslikkuse ja suure vapruse päevad. Meie maa õnn ja kogu maailma tulevik on teie kätes. Teid ootab tulevaste põlvete õnnistus või needus.

Töölised! Ärge laske ennast petta: on käimas suur võitlus parasitismi ja töö vahel, ekspluuteerimise ja tootmise vahel. Kui te olete tüdinud harimatusest, siplemisest ja viletsusest virelemisest, kui te tahate, et teie lastest saaksid inimesed, kes kasutavad oma töö vilja, aga mitte loomad, kes on välja dresseeritud töökoja ja kasarmu jaoks, kes oma higiga loovad ekspluuteerijate rikkuse ning valavad oma verd mingisuguse despoodi pärast... kui te lõpuks tahate õigluse võitu, siis olge vaprast, töölised, tõuske üles ja kukutage teie võimsad käed neetud reaktsioon!...

Keskkomitee usub kindlalt, et Pariisi kangelaslik elanikkond teeb oma nime surematuks ning muudab uueks kogu maailma.

Elagu vabariik! Elagu Kommuun!

Küsimused

1. Mida peeti üleskutses silmas, kus kõneldi «võitlusest parasitismi ja töö vahel»?

2. Kelle vastu kutsuti töölisi üles? Kes oli sel ajal reaktsiooni toeks Prantsusmaal?

3. Toome katkendi professor A. N. Engelhardti kirjast. Ta oli 1870. a. Peterburist välja saadetud; elades oma mõisas Smolenski kubermangus, tegeles ta põllumajandusega. Pooldades narodnikute vaateid, suhtus ta talupoegadesse kaastundega ning tundis hästi reformijärgse Vene küla olusid.

Paljudes külates said talupojad hingemaaks vähem sellest maast, mis neil oli kasutada pärisorjusliku korra ajal. Kõik, mis mainitud hingemaast üle jäi, lõigati ära mõisniku kasuks ja moodustas nõndanimetatud äralõiked... Kus on äralõiked, seal on talupojad vaesemad ja maksuvõlg suurem... Äralõigatud maa, mis oli talupojale oluliselt vajalik ja on saanud võõra omandiks, rõhub talupoegi juba ainuüksi oma asendi tõttu, kuna ta tavaliselt piirab nende maad kitsa ribana ja puutub talumaaga kokku igast küljest; seepärast ongi nii, et ükskõik kuhu talupoja veis kargab, tingimata satub ta pani (härja) maa peale... Igal pool harivad meil talupojad äralõigete eest mõisnike maid, harivad kõigea, s. t. teevad tööd oma hobustega, oma tööriistadega ning harivad täielikult kõiki kolme põldu nagu pärisorjuse ajal. Neid äralõikeid, mis tihti sisuliselt lihtsalt mitte midagi ei maksa, hinnatakse mitte maa väärtuse ja viljakuse järgi, vaid lihtsalt selle järgi, kui võrd nad on vajalikud talupojale, kui võrd nad talupojale vaevaks on...

Küsimusi

1. Kuidas ahistasid äralõiked talupoegi?
 2. Millistel tingimustel rentisid talupojad mõisnikult äralõikeid?
4. Lugege läbi katkend revolutsioonilisest liikumisest osavõtu eest kohtu alla antud kangru Pjotr Aleksejevitš Aleksejevi kõnest, mille ta pidas kohtus 10. märtsil 1877. a.

«Tõelised on viidud kõige haletsusväärsemasse olukorda. 17 tundi tööd päevas, ja selle eest teenib vaevalt 40 kopikat! See on kohutav! Toiduainete hinnad on väga kõrged ja sellest napist palgast tuleb anda veel perekonna ülalpidamise jaoks ning kroonumaksude maksmiseks! Ei! Tööliste praeguste elutingimuste juures ei ole võimalik rahuldada inimese kõige hädalisemaid tarvidusi... Kas meil on millegi jaoks vaba aega? Kas meil kehvale inimesele noorest peast peale midagi õpetatakse? Kas meil on tööinimeste jaoks kasulikke ja kättesaadavaid raamatuid?...

Vene töörahvale jääb üle loota ainult iseenda peale ja mitte oodata kelletki abi, välja arvatud meie haritud noorsugu...»

Eesistuja (*hüppab püsti ja karjub*): «Vaikige, olge vait!»

Pjotr Aleksejev (*jätkab häält kõrgendades*): «Ainult tema sirutas meie vennalikult oma käe. Ainult tema reageeris ja tõstis häält Vene keisririigi talupoegade kõigile kuuldavate oiete pärast... Ainult tema üksi juhib meid käsi rüppe panemata, avab kõigile meie vendadele tee väljapääsuks... kuni teeb meid kõiki iseseisvateks juhtijateks rahva üldise õnne juurde viival teel. Ja ta tuleb lahutamatult meiega, kuni lõpuks (*ta kõneleb, tõstes käe*) kerkib miljonite tööliste lihaseline käsi...»

Eesistuja (*hüppab ärritatult püsti ja karjub*): «Vait, vait!»

Pjotr Aleksejev (*häält tõstes*): «... ja variseb põrmu soldatitääkidele tuginev despotismi ike!»

Küsimus.

Miks nimetas V. I. Lenin Pjotr Aleksejevi kõnet «vene tööliste-revolutsioonääri suureks ennustuseks?»

5. Esitame katkendeid P. A. Moissejenko, Morozovi streigi (1885) ühe organiseerija mälestustest.

Lähenedid jõulupühad, oodati palka. Igaüks arvestas, kui palju ta saab ja mida võib osta... Jõudis kätte palgapäev, aga saada polnud midagi — kõik läks söögi ja trahvi peale. Palk oli 8—9—11 rubla, mitte rohkem; trahvi arvati maha 3—4 rubla ja isegi rohkem — ela siis, kuidas tahad... Jõudsid kätte pühad. Inimesed olid norus ja rahulolematud, needsid elu, ennast ja kõiki. Just siis oligi vaja õli tulle valada...

Kõige rohkem ettevalmistatud seltsimehed olid kangrud. Nende hulgas tehtigi agitatsioonitööd, selgitati, et meil on vaja kokku tulla ja asi hästi läbi arutada, et ei tekiks lahkkelisid jne.; kus koguneda ja mis ajal. Arutati pikalt-laialt ja lõpuks otsustati kokku tulla Peskis, trahteris...

Trahteris istus juba inimest kümme, ja meiegi seadsime end kõik keskmise laua taha, tellisime teed ja barankasid. Kõik seltsimehed tulid ja nii sai meid inimest 70... Nähes, et rahvast on juba küllalt, hakkasin rääkima, kuidas meid taga kiusatakse ja riisutakse, ütlesin, et niisugusest olukorrast pääsemiseks jääb meil üle ainult tihedasti ja ühel meel kokku hoida ning ühiste jõududega võitlust alustada selle täitmatu vampiiri vastu, kes meie verd imeb. Selleks on meil ainult üks abinõu — streik. Üksmeelne ja üldine streik, solidaarne igas suhtes, et kõik jätaksid töö sinnapaika ning ei laseks kellelgi tööd teha jne. Kõik töölised, kangrud ja ketrajad, olid sellega nõus ja töötasid, et nad iga hinna eest jätaavad vabrikusseisma ega lase tööd teha ka teistel vabrikutel.

Küsimusi

1. Kui suur osa tööliste palgast arvati maha trahvideks?
2. Milles nägid eesrindlikud töölised väljapääsu oma raskest olukorrast?

6. Esitame katkendi G. V. Plehhanovi kõnest rahvusvahelisel sotsialistide kongressil Pariisis 1889. a.

Millistel tingimustel võib revolutsiooniline liikumine Venemaal saavutada võidu Vene absolutismi üle? Proletariaat, kes on tekkinud külakogukonna lagunemise tagajärjel, annab isevalitsusele surmahoobi. Kui isevalitsusest ei ole senini, hoolimata vene revolutsionääride kangelaslikest jõupingutustest, veel Venemaal võitu saadud, siis on see seletatav revolutsionääride isoleeritusega rahvahulkadest. Meie revolutsiooniliste ideoloogide jõud ja eneseohverdus võivad olla küll piisavad selleks, et võidelda tsaaride kui isikute vastu, kuid liialt väiksed selleks, et võita tsarismi kui poliitilist süsteemi. Meie revolutsioonilise haritlaskonna ülesanne on vene sotsiaaldemokraatide arvates kokkuvõetult järgmine: revolutsiooniline haritlaskond peab omandama kaasaegse teadusliku sotsialismi seisukohad, levitama neid tööliste hulgas ja tööliste abil vallutama tormijooksuga isevalitsuse kindluse. Revolutsiooniline liikumine Venemaal võib olla võidukas vaid siis, kui ta on tööliste revolutsiooniline liikumine. Teist väljapääsu meil ei ole ega saagi olla!

Küsimusi

1. Keda pidas silmas Plehhanov, kui ta kõneles revolutsionääride isoleeritusest rahvahulkadest?
2. Kes oli kaasaegse teadusliku sotsialismi rajaja?

VÖÖRNIMEDE HÄÄLDAMINE

- Abraham — 'eibrähäm
 Antoinette — a(n) tua'net

 Bastille — bas'ti
 Beecher-Stowe — 'biitšer'stou
 Birmingham — 'bööminghäm
 Blanc — bla(n)
 Bonaparte — bona'part
 Bourbon — bur'bo(n)
 Brown — braun

 Carmagnole — karman'jol
 Carpini — kar'pini
 Cartwright — 'kaatrait
 Cavaignac — kaven'jak
 Charles (ingl.) — tšaalz
 Charles (pr.) — šarl
 Charlotte — šar'lot
 Corday — kor'de
 Cromwell — 'kromvel

 Daniel — 'dänjel
 Dehli — 'deeli
 Denis — dö'ni
 Dupleix — düp'le

 Fioravanti — fjora'vanti

 Galliffet — gali'fe
 George — džoodž
 Gironde — ži'ro(n)d
 Guillotin — gijo'tä(n)

 Hargreaves — 'haargriivz
 Harpers Ferry — 'haaperz'feri

 James — džeimz
 Jean-Paul — 'ža(n)'pol
 Jefferson — 'džefferson
 Jenny — 'dženni
 John — džon

 Konecpolski — konets'polski
 Lille — lil

 Lincoln — 'linkoln
 Louis — luii
 Lyon — lio(n)

 Marat — ma'ra
 Marie — ma'ri
 Marseille — mar'sei
 Maximilien — maksimil'jä(n)
 Mniszek — 'mnišek
 Montagne — mö(n)'tann

 Neill — neil
 Newcommen — 'njuukomen
 New York — 'njuu 'jork
 Nystad — 'nüüstaad

 Papin — pa'pä(n)
 Patrie — pa'tri
 Père-Lachaise — 'peerla'seéz
 Philippe — fi'lip
 Potocki — po'totski

 Raoul — ra'ul
 Richmond — 'ritšmond
 Rigault — ri'go
 Robespierre — robes'pjeer
 Ruhr — ruur

Saint-Martin's Hall — sänt 'maatinz 'hool	Tuileries — tüil'ri
San Francisco — sanfrant'sisko	Varlin — var'lä(n)
Santerre — sa(n)'teer	Versailles — ver'sai
Schilling — 'šilling	Victoria — vik'tooria
Seine — seen	Washington — 'uošington
Shays — šeiz	Watt — uot
Siyès — sjei'jeess	Wisnowiecki — visno'vjetski
Staden — 'štaaden	Wyatt — 'uaiat
Stuart — 'stjuuart	

Rõhumärk (') seisab rõhulise silbi ees. (n) näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada nasaalselt, läbi nina.

SISUKORD

I. Meie kodumaa kauges minevikus

I peatükk. Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord meie maa ajaloos. Muistsed slaavlased	3
§ 1. Ürgkogukondlik kord meie maa ajaloos	3
§ 2. Orjanduslik kord meie maa ajaloos	9
§ 3. Idaslaavlased kauges minevikus	11

II. Feodalismi tekkimine ja arenemine Venemaal

II peatükk. Vana-Vene feodaalriik IX sajandist kuni XII sajandi alguseni	16
§ 4. Idaslaavlaste riigi tekkimine keskusega Kiiemis	16
§ 5. Vana-Vene feodaalriigi laienemine ja tugevnemine X—XI sajandil	19
§ 6. Vana-Vene kultuur	23
III peatükk. Vene feodaalriik XII—XIII sajandil	28
§ 7. Vene riigi feodaalne killustatus	28
§ 8. Suur-Novgorod	30
§ 9. Vladimiri suurvürstiriik. Feodaalse killustatuse tagajärjed	35

IV peatükk. Mongolite-tatarlaste sissetung. Võitlus mongoli-tatari, saksa ja rootsi feodaalide vastu	39
§ 10. Mongolite-tatarlaste sissetungi algus. Kesk-Aasia ja Taga- Kaukaasia rahvaste võitlus mongoli-tatari vallutajate vastu	39
§ 11. Vene rahva võitlus mongoli-tatari sissetungi ning saksa ja rootsi feodaalide vastu	43
§ 12. Kuldhordi kultuur. Islam	49

V peatükk. Tsentraliseeritud Vene riigi kujunemine ja arenemine	53
§ 13. Vene maade ühinemine Moskva ümber	53
§ 14. Kulikovo lahing. Vene riigi edasine tugevnemine. Mongoli- tatari ikke lõpp	57
§ 15. Tsentraliseeritud Vene riik XVI sajandil	64

VI peatükk. Meie maa rahvaste võitlus poola ja rootsi feodaalide vastu XVII sajandi alguses	75
§ 16. Talupoegade feodaal-pärisorjusliku rõhumise tugevnemine	75
§ 17. Talurahvasõda Ivan Bolotnikovi juhtimisel	79
§ 18. Vene rahva võitlus poola ja rootsi vallutajate vastu XVII sajandi alguses	82

VII peatükk. Ukraina ja valgevene rahva vabadusvõitlus. Ukraina taasühinemine Venemaaga	88
--	----

§ 19.	Ukraina ja valgevene talupoegade rõhumine poola feodaalide poolt, Zaporozje Setš	88
§ 20.	Ukraina rahva sõda poola feodaalide vastu ja Ukraina taasühinemine Venemaaga	91
VIII peatükk. Pärisorjuse ja isevalitsuse tugevnemine XVII sajandil.		
	Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel	95
§ 21.	Venemaa majanduslik arenemine XVII sajandil. Ulevenemaalise turu kujunemine. Talupoegade olukord	95
§ 22.	Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel	98
III. Kapitalismi kindlustumine Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Feodaalse Venemaa edasine arenemine. Vene impeeriumi tekkimine		
IX peatükk. Kapitalismi arenemise algus Lääne-Euroopas. Vene impeeriumi tekkimine		
	§ 23. Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon	105
	§ 24. Vene impeeriumi tekkimine	108
	§ 25. Riigireformid Peeter I valitsemisajal	115
X peatükk. Kapitalismi edasiarenemine Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas		
	§ 26. Tööstuslik pööre Inglismaal	124
	§ 27. Revolutsioon Ameerikas XVIII sajandi lõpul ja Põhja-Ameerika Ühendriikide tekkimine	128
	§ 28. Prantsuse kodanliku revolutsiooni algus	130
	§ 29. Rahvuskonvent	135
XI peatükk. Pärisorjusliku korra lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine Venemaal XVIII sajandi keskel ja teisel poolel		
	§ 30. Uued jooned majanduselusel. Pärisorjusliku rõhumise suurenemine pärisorjusliku korra lagunemise perioodil	141
	§ 31. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel	145
	§ 32. Venemaa välispoliitika XVIII sajandi teisel poolel	149
	§ 33. A. V. Suvorovi sõjakunst. Kuulus vene laevastikujuht F. F. Ušakov	151
	§ 34. Vene kultuur XVIII sajandil	153
	§ 35. Esimene revolutsiooniline üleskutse võitluseks pärisorjuse ja isevalitsuse vastu	157
XII peatükk. 1812. aasta Isamaasõda. Dekabristid		
	§ 36. 1812. aasta Isamaasõda	162
	§ 37. Vene revolutsioonilise liikumise algus. Dekabristid	169
	§ 38. Taga-Kaukaasia ja Moldaavia ühendamine Venemaaga	174
IV. Töölis- ja rahvusliku vabadusliikumise tõus. Teadusliku kommunismi tekkimine. Pärisorjuse kaotamine Venemaal		
XIII peatükk. Kapitalismi arenemine ja revolutsioonilise liikumise tõus XIX sajandi keskel. Teadusliku kommunismi tekkimine		
	§ 39. Euroopa proletariaadi esimesed klassilahingud	179
	§ 40. 1848. aasta revolutsioon Prantsusmaal	183
	§ 41. Teadusliku kommunismi tekkimine	186
	§ 42. Tsaristlik Venemaa XIX sajandi keskel	188
	§ 43. Venemaa kultuurielu XIX sajandi esimesel poolel	196
	§ 44. Krimmi sõda	198
	§ 45. Pärisorjuse kaotamine Venemaal	201
	§ 46. Rahvaülestõus Indias	205
	§ 47. Kodusõda Ameerika Ühendriikides	208

XIV peatükk. Kapitalismi arenemine ja revolutsiooniline võitlus	
XIX sajandi teisel poolel. Venemaa kapitalismi perioodil . . .	214
§ 48. Kapitalismi arenemine Venemaal pärast pärisorjuse kaotamist	214
§ 49. Tööliikumise kasv Lääne-Euroopas. Esimene Internatsionaal	217
§ 50. Pariisi Kommuun 1871. a.	219
§ 51. Revolutsioonilise liikumise kasv Venemaal	223
§ 52. Töölisklass — revolutsioonilise liikumise juht	225
§ 53. Kasahstani ja Kesk-Aasia ühendamine Venemaaga	230
§ 54. Venemaa kultuur reformijärgsel perioodil	233
Võõrnimede häädamine	242

Милица Васильевна Нечкина
Анатолий Всеволодович Фадеев
ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для 7 класса
На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja M. Teder
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja J. Pedari
Korrektorid L. Rosin ja E. Karus

Ladumisele antud 18. VI 1962. Trükkimisele
antud 24. VII 1961. Paber 60×90, 1/16. Trüki-
poognaid 15,5 + lisa. Arvestuspoognaid 19,14.
Tiraaž 14 000. Tellimise nr. 4350.

Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind 32 kop.

32 kop.

A
24698

7564141

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00756414 1

32 kop.

A
24698
7564141

NSV LIIDU AJALUGU

M. NETŠKINA
A. FADEJEV

NSV LIIDU AJALUGU

VII KLASSILE